

asobid

Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

AMASYA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Adres: Amasya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi / AMASYA
Tel: 0(358) 242 16 13 / 14 Fax: 0(358) 242 16 16
E-mail: asobid@amasya.edu.tr <http://dergipark.gov.tr/asobid>

ISSN: (Print) 2548-0480
(Online) 2602-2567

Haziran/June
2022

Sayı/Issue **11**

asobid

Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

Amasya University Journal of Social Sciences

asobid

Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

Amasya University Journal of Social Sciences
ISSN: (Print) 2548-0480/(Online) 2602-2567
Sayı/Issue 11 • Haziran/June 2022

İmtiyaz Sahibi/Owner

Fen-Edebiyat Fakültesi Dekanlığı Adına
On Behalf of the Deanery of Science and Literature Faculty
Dekan/Dean
Prof. Dr. D. Duygu KILIÇ (0000-0001-6425-6062)

Yazı İşleri Müdürü/Managing Editor

Doç. Dr. Songül KEÇECİ KURT (0000-0003-4983-9897)

Baş Editör/Editor-in-Chief

Doç. Dr. Songül KEÇECİ KURT (0000-0003-4983-9897)
E-mail: songul.kurt@amasya.edu.tr

Yardımcı Editör/Assistant Editor

Kürşat EFE (0000-0002-3856-718X)
E-mail: kursat.efe@amasya.edu.tr

İngilizce Editörleri/English Revisers

Arş. Gör. Alper Baladın (0000-0002-2386-5010)
Öğr. Gör. Rabia Akçay (0000-0002-2193-5409)

Alan Editörleri/Field Editors

Tarih, Prof. Dr. Mehmet Evsile (0000-0001-5289-8703)
Coğrafya, Prof. Dr. Asım Çoban (0000-0002-7860-7561)
Türk Dili ve Edebiyatı, Doç. Dr. Metin Hakverdioğlu (0000-0002-9674-3292)
Sanat Tarihi, Doç. Dr. Fazilet KOÇYİĞİT (0000-0002-4352-3413)
Felsefe, Doç. Dr. Mehmet Fatih Doğrucan (0000-0003-4578-7671)
Sosyoloji, Doç. Dr. Çağrı Eryılmaz (0000-0001-9972-9245)
Arkeoloji, Dr. Öğr. Üyesi Gülseren Kan Şahin (0000-0002-8819-7666)

Editöryal Sekreteryä/Editorial Secretariat

Ece Ayşenur EREN (0000-0001-7420-0150)
Erkam Alp ÇAĞATAY (0000-0002-9482-0610)
Hatice Büşra TUNA (0000-0002-1214-4824)
E-mail: ece.eren@amasya.edu.tr
E-mail: erkam.cagatay@amasya.edu.tr
E-mail: hatice.tuna@amasya.edu.tr

İletişim/Contact

Amasya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi İpekköy/AMASYA

Tel: 0(358) 242 16 13-14 Fax: 0(358) 242 16 16

E-mail: asobid@amasya.edu.tr

Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asobid>

asobid

Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

Amasya University Journal of Social Sciences

ISSN: (Print) 2548-0480

ISSN: (Online) 2602-2567

**Yılda 2 sayı yayımlanır.
Biannualy**

Sayı/Issue 11

Amasya

Haziran/June 2022

asobid

Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (ASOBİD) yılda iki defa yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir. ASOBİD’de yayımlanan yazıların, dil, bilim ve hukuk bakımından bütün sorumluluğu yazarlarına, yayın hakları ASOBİD’e aittir. Yayımlanan yazılar yayıncının yazılı izni olmaksızın kısmen veya tamamen herhangi bir şekilde basılamaz, çoğaltılamaz. Yayın Kurulu dergiye gönderilen yazıları yayımlayıp yayımlamamakta serbesttir.

Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisinin (ASOBİD) temel amacı sosyal bilimler alanında bilimsel normlara ve yayın etiğine uygun, nitelikli ve özgün çalışmaları yayımlayarak alanın ilgililerine ulaştırmaktır. Düzenli aralıklarla yayımlanan, bilimsel ve hakemli bir dergi olma prensibiyle yayın hayatına başlayan ASOBİD, sosyal bilimler alanında saygın, tercih ve takip edilen, uluslararası itibarı olan bir dergi olmayı amaçlamaktadır.

Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisinde (ASOBİD) Türk Dili ve Edebiyatı, Tarih, Sanat Tarihi, Felsefe, Sosyoloji, Arkeoloji Coğrafya ve Çeviribilim alanlarındaki bilimsel makalelere yer verilmektedir.

ASOBİD şu dizinler tarafından taranmaktadır:

Google Scholar

MLA International Bibliography

İslam Araştırmaları Merkezi

Eurasian Scientific Journal Index

Root Indexing,
Journal Abstracting and Indexing Service

Bielefeld Academic Search Engine

CiteFactor
Academic Scientific Journals

Directory of Open Access
Scholarly Resources

Asos İndeks

asobid

Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

ISSN: (Print) 2548-0480/(Online) 2602-2567

Sayı/Issue 11 • Haziran/June 2022

Yayın Kurulu/Editorial Board

Dr. Cengiz Alyılmaz

Uludağ Üniversitesi, Türkiye
Uludağ University, Turkey

Dr. Edith Gülçin Ambros

Viyana Üniversitesi, Avusturya
Wien University, Austria

Dr. Dimitar Atanasov

Bulgar Bilimler Akademisi, Bulgaristan
Bulgarian Academy of Science, Bulgaria

Dr. İhsan Bulut

Akdeniz Üniversitesi, Türkiye
Akdeniz University, Turkey

Dr. Mustafa Çolak

Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Türkiye
Gaziosmanpasha University, Turkey

Dr. Nihada Delibegović Džanić

Tuzla Üniversitesi, Bosna Hersek
Tuzla University, Bosnia & Herzegovina

Dr. Gisela Procházka-Eisl

Viyana Üniversitesi, Avusturya
Wien University, Austria

Dr. Süleyman Elmacı

Amasya Üniversitesi, Türkiye
Amasya University, Turkey

Dr. Mehmet Evsile

Amasya Üniversitesi, Türkiye
Amasya University, Turkey

Dr. Zafer Gölen

Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Türkiye
Mehmet Akif Ersoy University, Turkey

Dr. Osman Horata

Hacettepe Üniversitesi, Türkiye
Hacettepe University, Turkey

Dr. Kanıbek Isakov

Oş Devlet Üniversitesi, Kırgızistan
Osh State University, Kyrgyzstan

Dr. Mücahit Kaçar

İstanbul Üniversitesi, Türkiye
İstanbul University, Turkey

Dr. M. Fatih Köksal

İstanbul Kültür Üniversitesi, Türkiye
İstanbul Kültür University, Turkey

Dr. Ludmila Dmitrevna Lebedeva

Moskova Pozitif Teknoloji ve Danışma
Enstitüsü, Rusya

Dr. Ema Miljkovic

Belgrad Üniversitesi, Sırbistan
University of Belgrade, Serbia

Dr. Benedek Péri

Eötvös Loránd Üniversitesi, Macaristan
Eötvös Loránd University, Hungary

Dr. Kemal Polat

Anadolu Üniversitesi, Türkiye
Anadolu University, Turkey

Dr. Nadija Rebronja

Novi Pazar Devlet Üniversitesi, Sırbistan
State University of Novi Pazar, Serbia

Dr. M. Saffet Sarıkaya

Süleyman Demirel Üniversitesi, Türkiye
Suleyman Demirel University, Turkey

asobid

Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

ISSN: (Print) 2548-0480/(Online) 2602-2567

Sayı/Issue 11 • Haziran/June 2022

Danışma Kurulu/Advisory Board

Dr. Anna Alexieva

Sofya Üniversitesi, Bulgaristan
University of Sofia, Bulgaria

Dr. Hasan Babacan

M. Akif Ersoy Üniversitesi, Türkiye
M. Akif Ersoy University, Turkey

Dr. Salahaddin Bekki

Ahi Evran Üniversitesi, Türkiye
Ahi Evran University, Turkey

Dr. Faik Bilgili

Erciyes Üniversitesi, Türkiye
Erciyes University, Turkey

Dr. Bernt Brendemoen

Oslo Üniversitesi, Norveç
University of Oslo, Norway

Dr. Eva Csaki

Pázmány Péter Katolik Üniv., Macaristan
Pázmány Péter Catholic Uni., Hungary

Dr. Özkul Çobanoğlu

Hacettepe Üniversitesi, Türkiye
Hacettepe University, Turkey

Dr. Masoumeh Daei

Tabriz Payame Noor Üniversitesi, İran
Tabriz Payame Noor University, Iran

Dr. Mehmet Demiryürek

Hitit Üniversitesi, Türkiye
Hitit University, Turkey

Dr. Marija Djindjic

Bilimler ve Sanatlar Akademisi, Sırbistan
Serbian Academy of Sciences & Arts, Serbia

Dr. İlhan Ekinci

Ordu Üniversitesi, Türkiye
Ordu University, Turkey

Dr. Gürer Gülsevin

Ege Üniversitesi, Türkiye
Ege University, Turkey

Dr. Osman Köse

Polis Akademisi, Türkiye
Police Academy, Turkey

Dr. Yıldırım Özbek

Akdeniz Üniversitesi, Türkiye
Akdeniz University, Turkey

Dr. Oqtay Quliyev

Azerbaycan Devlet İktisat Üniv., Azerbaycan
Azerbaijan State Uni. of Economics, Azerbaijan

Dr. Marijan Premović

Montenegro Üniversitesi, Karadağ
University of Montenegro, Montenegro

Dr. İbrahim Şahin

Osmangazi Üniversitesi, Türkiye
Osmangazi University, Turkey

Dr. Burhan Varkıvaç

Akdeniz Üniversitesi, Türkiye
Akdeniz University, Turkey

Dr. Vachkov Igor Viktorovich

Moskova Eğitim ve Psikoloji Üniv., Rusya
Moscow City Uni. of Psyc. and Edu., Russia

Dr. Nagima Zhaulibaykızı

Al Farabi Kazak Devlet Üniv., Kazakistan
Al- Farabi Kazakh National Uni., Kazakhstan

asobid

Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

ISSN: (Print) 2548-0480/(Online) 2602-2567
Sayı/Issue 11 • Haziran/June 2022

Bu Sayının Hakemleri/Referees of This Issue

Prof. Dr. Hakan UZUN
Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Hakkı UYAR
Dokuz Eylül Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet EVSİLE
Amasya Üniversitesi

Prof. Dr. Zeynel ÖZLÜ
Gaziantep Üniversitesi

Prof. Dr. Fatmagül BERKTAY
İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Ahmet TALİMCİLER
İzmir Bakırçay Üniversitesi

Prof. Dr. İsmet TÜRKMEN
Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

Doç. Dr. Esra HACİMÜFTÜOĞLU
Atatürk Üniversitesi

Doç. Dr. Mehmet GÜNEŞ
Marmara Üniversitesi

Doç. Dr. Turgut İLERİ
Amasya Üniversitesi

Doç. Dr. Fatih CAN
Amasya Üniversitesi

Doç. Dr. Özgür KIRAN
Samsun Üniversitesi

Doç. Dr. Metin HAKVERDİOĞLU
Amasya Üniversitesi

Doç. Dr. Kerem ÖZBEY
Artvin Çoruh Üniversitesi

Doç. Dr. Yücel AKSAN
Ege Üniversitesi

Doç. Dr. Murat TAŞKIRAN
Pamukkale Üniversitesi

Doç. Dr. Kürşat EFE
Amasya Üniversitesi

Doç. Dr. Habibe KAZANCIOĞLU
Trakya Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi İlknur BEYAZ ÖZBEY
Artvin Çoruh Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Selami ÖZSOY
Abant İzzet Baysal Üniversitesi

Bu Sayının Hakemleri/Referees of This Issue

Dr. Öğr. Üyesi Esra TÜRE
Amasya Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Mevlüt İLHAN
Amasya Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Sedat AKKURNAZ
Adnan Menderes Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Hatice AKIN ZORBA
Akdeniz Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Yakup YILMAZ
Trakya Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Gürkan CEVGER
Amasya Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Ömer GÜVEN
Amasya Üniversitesi

İÇİNDEKİLER

Hamza GÜLGER

Askerî Siyaset ya da Siyasetin Askerlerce İlgâsı: Birinci Dünya Savaşı
Osmanlı Devleti'nde Asker-Sivil Siyaset İlişkisi

01-30

Mustafa DURDU

83 Numaralı Rumeli Ahkâm Defterine Göre Tırhala Sancağı (1859-
1861)

31-72

Zeynep ÇALIŞKAN

Rasyonel Dünyada Ekolojik İrrasyonelite: Jurassic Park Film Serisi
Örneği

73-100

Ömer Faruk YAZICI-Turgut İLERİ

Ulusal Boyutlu Sağlık ve Spor Haberlerin Sivas' ta Yayınlanan Ülke
Gazetesine Yansımaları (1945-1950)

101-136

Özgür ARSU

Alf'nin Hikâye-i Şâh Cihân ve Gevher-Nigîn Adlı Eserinde Geçen Ayet-i
Kerime, Hadis-i Şerif ve Arapça İbareler

137-153

Mehmet EVSİLE

Demokrat Parti Dönemi'nde Ticaret Hayatında Yaşanan Problemler

155-174

Asena GÖKMEN

Sovyet Rusya'nın İnşasında Frunze'nin Rolü

175-190

Rugeş DEMİR

Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Çözömlenen Bir Hikâye: "Şahmeran'ın
Bacakları"

191-214

Nagihan KURT

Covid-19 Pandemisi Sürecinde Hastalığa Yakalanan
Bireyler ve Temaslılarına Yönelik Damgalama

215-237

Dilek YİĞİT

Erken Modern Dönemde İngiltere'de Cadılık ve Macbeth'in Cadıları

239-258

Ayşegül SOSLU

Eskiçağ'da Deniz Ticaretinde Camın Meta Olarak Kullanımına Genel Bir Bakış

259-297

Savaş ŞAHİN

Eski Türkçeden Günümüze Kaki- Fiili ve Türevleri

299-312

Esratur KARACENGEL

Yayın Tanıtım

Modern Hikâyede Kutsalın Kuruluşu.

313-318

Dilek BAYRAKTUTAR

Yayın Tanıtım

Abdülmecîd B. Şeyh Nasûh et-Tosyevî el Amasyavî Hayatı- Eserleri ve

"Menâkıbu'l-Ârifîn ve Kerâmâtü'l-Kâmilîn" -Metin-Transkripsiyon-Lûgat

319-324

Dülger, Hamza (2022). "Askeri Siyaset Ya Da Siyasetin Askerlerce İlgası: Birinci Dünya Savaşı Osmanlı Devleti'nde Asker-Sivil Siyaset İlişkisi". *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (ASOBİD)*. S. 11, s. 1-30.

**ASKERİ SİYASET YA DA SİYASETİN ASKERLERCE İLGÂSI: BİRİNCİ DÜNYA
SAVAŞI OSMANLI DEVLETİ'NDE ASKER-SİVİL SİYASET İLİŞKİSİ**
MILITARY POLITICS OR THE ABOLITION OF POLITICS BY SOLDIERS:
MILITARY-CIVIL RELATIONSHIP IN THE OTTOMAN STATE OF WORLD WAR
ONE

Hamza DÜLGER*
İstanbul Üniversitesi
hamza.dulger1@gmail.com

Öz

Çalışmanın temel hedefi, siyasal bilimler literatüründeki yaygın çalışma alanlarından biri olan sivil-asker ilişkilerini, tarihsel bir yorum eşliğinde, Türk tarihindeki belirli bir kesiti (Birinci Dünya Savaşı) kapsayacak biçimde irdelemektir. Konu, belli perspektiflerden, geçmiş literatürde ele alınmıştır. Bununla birlikte, sivil-asker ilişkilerini ele alan söz konusu çalışmalar; kuramsal bağlamdan yoksun ve aynı minvaldeki çalışmaların yaygın kanaatlerini yansıtan, durağan ve tek yönlü bir yapıdadır. Bu sebeplerle, bu çalışmayla hem tarih hem de siyaset bilimi literatürüne küçük ama özgün bir katkı sağlanması hedeflenmektedir. Araştırma yapılırken tarihsel verileri, döneme ilişkin kaynaklardan elde etmeye gayret gösterdik. Güncel ve işlevsel bir literatür okuması, arşiv belgeleri ve süreli yayınlara ışığında ele alınacak konuyla; farklı yapılarıdaki karmaşık bilgi ağlarında bulunan verilerden (tarihsel yöntemle içkin) özgün bir yorum elde etmeyi amaçladık. Yazım aşamasında, ilgili literatür ve veriler işlenerek ayrı ayrı notlandırılacak, sonrasında yapısal

---

* ORCID: orcid.org/0000-0001-5285-3441

olarak kronolojik bir şemayla sunulur yorum ve çıkarımlar ele alınacaktır. Konunun, tarih ve siyasal bilimler literatürüne yeni ve mütevazi bir katkı yaparak tarihsel açmazlarımızdan asker-siyaset ilişkilerine dair farklı ufuklar açması, yaygın kanaatler ya da farklı düşüncelerle bile olsa konuya dair ilginin artması umulmaktadır. İlk aşamada konunun tarihsel kökenleriyle ilgili bir giriş yazısı sunulduktan sonra sivil-asker ilişkilerine dair kuramsal altyapıya değinilecek, tarihsel veriler devam eden kısımda, bulgular aşamasında ele alınacak, sonuç ve tartışma kısmında ise bütünsel ve kuramsal bir perspektifle elde edilen verilerin sonuca bağlanması sağlanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, Osmanlı hükümetleri, Sivil-asker ilişkileri.

Abstract

The main objective of the study is to scrutinize civil-military relations, which is one of the common fields of study in the political science literature, in a way that includes a certain section in Turkish history (the First World War) with historical interpretation. The subject has been discussed in the past literature from certain perspectives. However, aforementioned studies dealing with civil-military relations are devoid of theoretical context and they have a stable and one-sided structure that reflects the common opinions of studies in the same direction. For these reasons, it is aimed to make a small but original contribution to both history and political science literature with this study. While the research is being conducted, we aimed to obtain historical data from sources related to the period. The subject will be discussed in the light of a current and functional literature reading, archive documents and periodicals; we aimed to obtain an original interpretation from the data (inherent to the historical method) in complex information networks of different structures. During the writing phase, the relevant literature and data will be processed and graded separately, then the interpretations and inferences will be discussed by presenting them in a structural chronological scheme. In the first stage, after presenting an introduction to the historical origins of the subject, the theoretical background on civil-military relations will be touched upon, historical data will be discussed in the ongoing section, at the stage of findings, and in the conclusion and discussion section, the data obtained with a holistic and theoretical perspective will be concluded.

Keywords: World War One, Ottoman governments, Military-civil relationship.

Giriş

“Ordu mensupları cemiyet içinde kaldıkça hem parti kuramayacağız hem de ordumuz olmayacaktır. Mensuplarının pek çoğu cemiyet azası olan III. Ordu, günün manasıyla modern bir ordu sayılmaz. Orduya dayanan cemiyet de, millet bünyesinde kök salamamaktadır. Bunun için bir an evvel, cemiyetin muhtaç olduğu zabitleri veyahut cemiyette kalmak isteyen ordu mensuplarını, istifa suretiyle ordudan çıkaralım. Bundan sonra zabitlerin ve ordu mensuplarının, herhangi siyasi bir cemiyete girmelerine mâni olmak için kanuni hükümler koyalım” (Aydemir, 1977, 146).

Siyasal erkin paylaşılmasındaki temel sorunlardan birini: Subayların siyasal alana müdahalesine ilişkin meseleyi, o sıralarda henüz genç bir teğmen olan Mustafa Kemal (Atatürk) böyle çözümlüyordu. Bu teşhis, aynı zamanda devletin ideolojik olarak askerîleştiği, on dokuzuncu yüzyıl modernleşme hamleleriyle başat giden, kronik bir yetke sorununu da aydınlatıyordu. Askerin siyasete müdahalesi, Avrupa'da profesyonel orduların yükselişi, kuramsal olarak düşmanı imha ve derdest etme üzerine konumlanmış bir makinenin devlet dışlisine dahil oluşu, benzer ama daha çetrefilli bir yolun Osmanlı-Türk tarihi ve devlet tartışmalarındaki kapsamıyla hemen hemen aynı zaman aralıklarındaki kesişimiydi.

Teori, askerî eylemciliğin en başat vakâlarını siyasi sivilleşmenin yeterli kamu gücünü alamadığında gerçekleştiğini varsaymamıza yetecek delillendirmeleri tarihsel olarak önümüze koyan bir çerçeve sunmaktadır (Finer, 1962: 84). Önemli bir politik tarihçi ve Türk tarihi uzmanının belirttiği gibi; cumhuriyetin öncülü olan askerî gelenek, Osmanlı'da kuruluşundan bu yana var olan tek devlet kurumunu, orduyu var eden gelenekle aynıydı (Hale, 1996:14.) Bu açmaz aynı zamanda sorunun kendisine de işaret etmektedir. Osmanlı Devleti'nde ve kadim Türk geleneklerine sahip devletlerde, askerî sınıf hayatî bir öneme sahipti (Turfan, 2013: 37). Sürekli mücadelelerin getirdiği hareketlilik siyasal alanda var olma biçimini -devleti- belirleyecek derecede güçlüydü. Klâsik dönemde, sürekli *gaza* yapma hâli, dinsel görevlerinde tetiklediği askerîleşmeyi beraberinde getirdiğinden siyasal alanla iç içe bir beyler sistemi vukû

bulmuştu. Türk askerî tarih ve geleneğinde, ordu, kurumsallaşmasının hemen ardından, yani yükseliş devrinden itibaren siyasal bir özne hâline geldi. Osmanlı tarihi boyunca kendisini kimi zaman örtük kimi zamansa açık meydan okumalarla egemen güç olarak gösterecekti (Afyoncu vd. 2016).

Çalışmanın ana gövdesinde de değinileceği üzere; modern döneme gelindiğinde, ordunun klâsik yapısı bir bozuma uğramış, siyasal özne hâline yavaş yavaş siyasal olanın kendisine doğru bir dönüşüm yaşanmıştı. Turfan'a (2013: 561) göre ordunun siyasal olarak edindiği bilinç, yönetimin dizginlerini ehil olana verme, ahlâkî olarak meşru, babacan bir koruma ve dikkatin gerektiği, kimi zamansa sürücülerin el değiştirilerek uygun siyasal paydaşlarla gücün paylaşıldığı bir politik tutuma doğru evrilmişti. II. Meşrutiyet devrinin önemli askerî ve aynı zamanda siyasî figürü Mahmud Şevket Paşa, orduyu ve daha özelde askerini *hürriyetin bekçileri* addederken kurtarıcı subay rolünün düşün dünyasını yansıtıyordu (Zeyrek, 2014: 60). Tarihsel olarak devraldığı miras, orduya günlük hükümet etme işlerinde de işlevsel bir rol kazandırdı. Ordunun modernleştirici gücü ve askerî gelenekten beslenen fennî ve sosyo-politik dünya görüşü de eklenince, siyasi gücün, kurumsal olarak ordunun politik duruşuna eklenmesi gerçekleşti (Hale, 1996:14).

1. Kuramsal Altyapı: Asker-Sivil İlişkilerine Dair Bir Soruşturma

Askerlerin, Clausewitz'den bu yana siyasî mekanizmaların bir uzamı olduğu, modern devlet içerisindeki rolünü açıklayan önemli bir paradigmaya işaret eder (Clausewitz:1999: 24). Bu noktada, sivilleşme ve modern, zorunlu askerliğe dayalı orduların çıkmasıyla silahlı güçlerin devletleşmesinden, devletin silahlı güçlerine doğru gerçekleşen ivme de yeni bir sorunsalın irdelenmesini sağladı. Doğaları gereği, uzmanlık ve ihtisaslaşmayla beraber dünyayı algılama biçimleri de ideolojik bir bakışa sahip askerlerin, sivil siyaset ile ilişkileri nasıl olmalıydı? Sorunun yanıtından önce, modern orduların gelişimine ışık tutan bazı tarihsel olgulara değinmek faydalı olacaktır. Devrimler çağında (1789-1914) modern bürokratik devletler, sermaye, emek, teknoloji ve metayı büyük bir hızla kontrolleri

altına aldılar. Büyük ölçüde merkezîleşmiş ve bürokratikleşmiş devletlerin, ülke içi kontrol ve güvenlik mekanizmalarını sağlayacak, sınırları zapturapt altına alacak, geniş çapta örgütsel ağa sahip, büyük ölçekli ordulara ihtiyaç duyması gecikmedi. Avrupa merkezli gelişimin modern olması modern bir olguya, zorunlu askerlik hizmetine dayanmasını da beraberinde getirdi. Avrupa devletleri, hızla büyük orduları yönetsel araçlarına eklemledi. Geniş ulusal orduların oluşumuyla devlet bütçelerindeki artış beraber gerçekleşti, devletler artık daha geniş, daha doğrudan ve daha derin bir denetim sistemine sahipti. (Tilly, 2016: 56.) Artık merkezîleşen bir düzenin koruyucusu olan modern ordular, aynı ölçüde, yaratılmış millî kültürle birlikte yeni bir askerî kültürün de taşıyıcısı olmuştu. Bütün savaşlar, genel askerlik hizmetiyle birlikte artık prensipte halkların (ulusların) savaşı haline gelmişti. Schmittçi (Schmitt, 2019: 42.) bir okumayla savaş, gerçek düşmanın yerini mutlak düşmanın almasıyla benzersiz bir ölçüğe erişmişti. Ordular, millî bir davanın ve ulusal düşmanların saldırganlıklarına karşı yegâne dayanak olmuşlardı.

Millî orduların, merkezî devletlerin yönetsel araçlarına eklenmesinin beraberinde getirdiği önemli sorun, yukarıda değinildiği ölçüde, bu ilişkinin nasıl ve ne biçimde yürütüleceğiydi. Huntington'ın liberal perspektiften ele aldığı sivil-asker ilişkileri paradigmasında modern devlet, siyasal yetke ile askerî lider arasındaki etkileşimden beslenir. Askerî yetke, sivil siyasete boyun eğdiği ölçüde yönetim başarılıdır. Yetkenin paylaşılması, iş birliği ve iş bölümü alanlarının ayrıştırılmasıyla mümkün kılınır. Askerin siyasal alana müdahalesi, bu kurumsal iş birliğinin çalışmadığı, dahası siyasal yetkenin kurumsallığını yeterince sağlayamadığı durumlarda ortaya çıkar. Sivil siyaset, mutlak biçimde siyasal yetkeye boyun eğen bir silahlı kuvvetler yapısı öngörür. Uzmanlaşma, paradigmanın öngördüğü biçimde askerî ve siyasî konuların açıkça ayrıştırılmasını gerektirir (Uluçakar, 2018: 194). Huntington'ın önerdiği model, asker-sivil ilişkilerinde, subayların objektif bir özerk bölgeye dahil olmasını içerir. Ona göre sivil yetke tarafından orduya tanınan özerklik, onun askerlik ve ulusal güvenlik meseleleriyle sınırlı bir denetim alanından kalmasına dair bir norma dayanmalıdır. Nesnel denetimin

olmadığı yerde sivil-siyaset ilişkisi ters-yüz olur, asker siyasete dahildir artık (Huntington, 2004: 117-118).

Huntington'ın paradigması bir ölçüde modern batılı devletlere ayna olan kılışal bir paradigmadır. Siyasal kültür, toplumun içkin edimleriyle beraber siyasî alana tezahür eder. Askerlik bir meslek olarak “millî güvenlik” meselesiyle sınırlı bir tutumda politik duruş sergilemelidir. Ancak asıl katkı, Huntington'ın asker psikolojisi ve etik dünyasıyla ilgili yaptığı tespitlerdir. Askerin siyasal alana müdahalesine ilişkin derinlemesine bir soruşturmada belki her şeyden önce aktörün iç dünyasına ait düşünsel paradigmalara eğilmek aydınlatıcı olacaktır. Savaşın kapsayıcılığı, ideolojik bir bakış açısını yaşamın her zerresine zerk etmekte mahirdir. Huntington'a göre savaşlar, insan doğasının zayıflıklarından, mantıksızlığından ama en önemlisi kötülüğünden doğar. Askerî etik, özünde, tarihselci, karamsar, kolektivist, güç yönelimli, asker yanlısı ve milliyetçidir. Huntington'ın ifadesiyle “realist ve muhâfazakârdır” (2004: 111). Zira “askerî etiğin insanı, özünde Hobbes'un insanıdır” (Huntington, 1957: 79).

6

Huntington sonrası, sivil-asker ilişkilerine dair bir diğer katkı, Morris Janowitz'ten gelir. Janowitz'in tezinin temelinde, ikili bir model bulunur. Askerlik, “mutlakîyetçilik” ve “pragmatikliğe” dayanan bir ideoloji içinde, sivil hayata ve gerçeklere kapalı ve yalıtılmış bir biçimdedir. Fakat diğer taraftan, ordu ile sivillerin ilişkisi, ordunun zaferi için bir bütünleşmeden geçmek zorundadır. Yakınlaşma modeli, asker-vatandaşı, düşmana karşı sürekli bir teyakkuz hâlinde şekillendirirken, onun ideolojik dönüşümünü de sağlar. Janowitz, asker ve vatandaşı ortaklaştıran bağın, bir görev bilinciyle aynı uzamda buluşmalarından kaynaklı olduğunu öne sürerken bu bağın sürekliliğini dış unsura, çatışmaya bağlar (Öney, 2011). Janowitz, önceden belirlenmemiş militarizmi tasarlanmış militarizmden ayırır. Belirsiz militarizmde, askerî kaynaklar teşkilatlanmalarını belirli geleneklerden ziyade sivil siyasi yetkenin boşluğunda gösterir. Askerî alan ile sivil alan birbirinden yalıtılmıştır ve askerî yetkeyi denetim altında tutacak bilgi ve deneyim, tasarı ve geleneksel kanallar oluşmamıştır (Burk, 1993: 177). Nordlinger'e göre ise bu durum sivil yönetim modelinin tam zıddıdır. Askerî yetkenin

kendisine yer bulduğu üç ayrı devlet-yönetim biçimini tasnifleyen Nordlinger'e göre; sivil üstünlük çöktüğünde, askerler "arabulucu" bir rol üstlenirler. Siviller yönetimden uzaklaşmamıştır, kendilerine inisiyatif verilmiştir; ancak asker, veto yetkisini kullanarak idarî mekanizmalarda söz sahibidir. Siyasette çıkar çatışması önlenemez bir hâl aldığında asker elindeki gücü sivil yönetim üzerinde kullanır. Sivil idarenin ortadan kalktığı durumda ise asker bu sefer "muhafız" olarak devletin yönetim aygıtını geçici bir süreliğine ele alır. Bütün yetki, sistemin elzem olan devamı için, geçici bir süreliğine askerin elindedir. Sivil idare ancak askerin onaylamasının ardından yeniden başa geçer. Asker eğer elindeki siyasi güç alanını terk etmez, dahası tüm yönetsel ve idarî kararları, dış ve iç politikayı, propagandayı kendi yetkesinin devamı için kullanırsa "yönetici" tip olarak sahaya çıkmış olur (Nordlinger, 1977: 22-26).

Yönetici olarak ortaya çıkan askeri, müdahaleye sevk eden farklı gerekçeler vardır. Nordlinger, askerî sınıfın müdahale saiklerini üç farklı etkenle açıklar. Birinci olarak ideal bir toplumsal mobilizasyon aracı olarak askerî kariyer, alt ve orta sınıf tabakaların tercihidir. Sınıfsal bağ, kimi zaman sermaye taraftarı kimi zamansa karşıtı bir konumda olabilir. Asker, içinden çıktığı toplumsal tabakanın çıkarına göre ya sermaye karşıtı ya da taraftarı olabilir. Siyasi eğilimi kendisini ilerlemeci-statükocu bir ikilikte sıkıştırırsa bile son kertede sınıfsal aidiyeti belirleyicidir. Sınıfsal bağı askeri kimi zaman orta sınıftan yana, kimi zamansa statükodan tarafa müdahaleye sevk edebilir (Kızılaslan, 2018: 15). İkinci olarak toplumsal köken, ırk ve dinî inanış biçimleri farklı olan askerler, aldıkları ortak askerî eğitim ve ortak görev bilinciyle böylesi farklılıkları ortadan kaldırır; tek tip, modernleştirici ve seküler-milliyetçi bir ideolojik görüş askerî öğrenciler ve sonrasında askerler arasında kemikleşir. Şayet toplumun tüm kesimleri askerî okullarda temsil şansı bulamıyor, aksine tek bir toplumsal aidiyet grubuna mensup subaylar tüm kademelerde yer alıyorsa, ordu içerisinde temsilîyet, atama, terfi sorunu toplumsal bir boyuta eklemlenerek askeri müdahaleye sevk edebilir. Üçüncü olarak, silahlı kuvvetler, ideal bir bürokratik yapı, Weber'in deyişiyle "modern bürokrasinin ilk öncüsü"dür

(Şafak, 2016). Askerî bürokratik ahlâk, en rasyonel ve en hızlı karar alıcı anlayışı kendi içinde özümseyen bir yapı üretir. Askerler, yetkinlik ve teknik bakımdan kendilerini sivillerin üzerinde görme eğilimini bu sayede beslerler. Siyasî mekanizmalardan bağımsız, tutarlı ve keskin bir eylem plânı uygulandığı takdirde devlet için tüm sorunlar ortadan kalkabilir. Askerin, bürokratik üstünlüğüne inanan subaylar, sivillerin gerçekleştirdiği atama ve terfileri büsbütün yetersiz görebilir. Şiddet tekeline ellerinde bulunduran, dahası bürokratik üstünlük ilkesine inanan subaylar için sivil karar mekanizmaları tehdit olarak algılandığında müdahale ihtimali doğar (Kızılaslan, 2018: 15-16).

Askerî-bürokratik tekelin hâkim olduğu devlet modelleri 'pretoryanizm' olarak tasnif edilir. Devlet içinde yaşanan içsel süreçler sonunda ordu, kendisini yönetici sınıf olarak konumlandırır. Perlmutter'e göre bu tasnif yine kendi içerisinde ikiye bölünmektedir. Askerin 'hakem' rolünü üstlendiği birinci modelde, tıpkı Nordlinger'in *arabulucu* müdahale tipinde olduğu gibi geçici bir yönetim söz konusudur. Asker, meşruiyet sorgulaması yapmaz, mevcut düzeni kabul eder ve gerektiğinde siyasal gücü sivil erke devretmek üzere görevden çekilir. 'Yönetici' tip ise mevut dizgenin meşruiyetini yadsıyarak göreve başlamıştır. Askerî sınıfın üstünlüğünü perçinleyecek siyasî kararlar, süreçler vardır. Asker, siyasal kargaşa için tek meşru güçtür. İktidar, aracı bir kurum olmaktan çıkıp amaç hâline gelmiştir artık. Bu düzen, askerin kendi siyasal konumunu güçlendirdiği ve yüksek dış tehditler bulunduğu sürece devam eder (Perlmutter, 1969: 394-403). Yönetici ordu, bağımsız bir siyasî organizasyondur, ideolojik aparatı kendi meşruluğunu sağlamak için kullanabilir. Bu ideolojik semboller, 'ulus', 'modernleşme' ya da 'ilericilik' olabilir (Perlmutter, 1969: 393). Perlmutter, yönetici-pretoryan devletin özelliklerine ilişkin yaptığı soruşturmada önümüze sekiz maddelik bir tasnif koyar: İlk olarak yönetici pretoryan askerler, mevcut sisteme ve onun yasallığına, meşruiyetine dair derin bir kuşku içindedir. Bu kuşku, ikinci maddedeki sivil idareye olan güvensizlikle beraber askerî yöneticilerin en belirgin özelliklerini oluşturur. Üçüncü maddede askerî yönetimin sürekli meşruluğunu

ve devamını sağlamaya yönelik teşkilatlanma bulunur. Dördüncü madde mevcut siyasi düzensizliğe tek alternatif olarak askerî yetkenin sunulmasını öngörür. Diğer maddeler ise: açık siyasal ve propaganda faaliyetleri, yüksek millî bilinç ve sivil misillemeye dair askerî yetkenin herhangi bir çekinceye yoksun oluşundan ibarettir (Perlmutter, 1969: 397-403).

Subayların, kendilerine atfettiği siyasal yönetici rolünün kökenleri, tarihsel olarak, imparatorluğun farklı savaşlarında şekillenen eylemlerle gerçekleşti. Bu savaşların sonuncusu, I. Dünya Savaşı'nda, gücünü iyiden iyiye arttıran bir subayın, Enver (Paşa)'ın ve Enver (Paşa)'e bağlı subay takımının, siyasal güç bakımından sivil ve meşru siyasete ne şekilde nüfuz ettiği araştırmamızın esas sorusudur. Osmanlı ordusunun, tarihsel sürecini tamama erdirdiği dönemdeki nüfuz-etki alanını İttihatçı subay takımının siyasal amaçlarını, sivil-asker ilişkilerinin kuramsal perspektifinden yorumlamak amaçlanmaktadır. İddiamız, başlarında Enver (Paşa) olmak üzere ordunun, yönetici-pretoryan bir modele göre Osmanlı Devleti'nin son periyodunda önemli bir baskı grubu hâline geldiğidir. Ordunun iç denetim mekanizmalarının ötesine geçen siyasal varlığıyla sivil idare üzerinde kazandığı yetke ve bu yetkenin niteliği, önümüzdeki bölümlerde ele alınacak tarihsel veri ve bulguların ışığında irdelenecektir.

2. Tarihi Arka Plân: Osmanlı Askerî Sınıfının Yöneticiliğe Yükselişi

Osmanlı klâsik ordu sisteminin kökten değiştiği 1826 yılı aynı zamanda devlet aygıtında kurumsal bir dönüşümün yaşandığı yıl olmuştu. Dergâh motifli, kökeninde tasavvufî dünya görüşüne sahip, kabaca Orta Çağ'da kalmış bir kurum olan Yeniçeri Ocağı lağvedildi. Yenilikçi padişah II. Mahmud modern bir ordu teşkil etmek amacıyla kurduğu yeni orduya belki de dinî bir hüviyet kazanmasını da tasarlayarak *Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye* ismini verdi. Modern ordu teşkilatına dair düzenlemeler sonraki yıllarda kurumsallığın ve bir anlamda modern kurmaylığın artmasını sağladı (Özcan, 1991: 457). Her şeyden önce bölük ve tabur sistemi kurularak geniş bir coğrafyada önce beş daha sonra yedi ayrı ordu tesis edildiğinden subay ihtiyacı had safhadaydı

(Karatamu, 1996; 206-207). Bir yüzyıl öncesinde batıdaki muadil örneklerden ilhamla, mühendis yetiştirme amacıyla kurulan *Mühendishane-i Bahr-i Hümâyun*'dan (Belge, 2014: 662) farklı olarak ordu mekanizması, ilk kez modern subaylığa dayalı bir hâle erişiyordu. Sultan Mahmud, devletin arkaik geçmişinde kalan ve devlet aygıtını çıkmaza sürükleyen “kadim” ordudan “cedid” orduya geçiş yapmış oldu. Bu geçiş eski usul ve alışkanlıkların da modern olanlarla değiştirilmesini gerektirdiği ölçüde eski-yeni ayrımları keskinleştirdi. Yeniçeri Ocağı kaldırıldıktan sonra, bilimi hâkim bir unsur olarak eğitim hayatında daha önemlisi askerî düzende yeniden tesis etmeyi amaçlayan çabalar, önce 1827’de *Mekteb-i Tıbbîye*’yi daha sonra 1835’te *Mekteb-i Harbîye*’yi kuran temel güdüydü. Bu mektepler bir anlamda modernleşmenin taşıyıcısı ve öncüsü oldular (Ölmez, 2017: 17). Aydınlanma düşüncesi, Osmanlı Devleti’ndeki reform yapma ihtiyacıyla kesiştiğinde, batının kendisinden türetmiş olduğu felsefî akımların -başta pozitivizm olmak üzere- imparatorluk topraklarına girmesi gecikmedi. *Terakki* için batı norm ve düzeninde modern okullarda yapılan eğitim bir anlamda ideolojik bir ayrışıklığı da beraberinden getirdi. Alaylı ve mektepliler olarak ikiye ayrılan subaylar; ilkesel olarak köklü geçmişe bağlı olan alaylılarla, batı değerleriyle hemhal olmuş, seküler mekteplilerden oluşuyordu. *Kurtarıcı subay* figürünün ortaya çıkmasına sebep olacak ideolojik altyapı, batılı eğitimle birlikte siyasal akımlara da aşına olan genç subaylarda görülen fikrî zeminden doğdu (Ölmez, 2017, 20-21). Subayların eğitim geçmişi siyasal olaylara daha duyarlı hâle gelmesinde etkiliydi. Genç ve bilgili mektepli subaylar, ideolojik baskıdan kurtuldukları anda özgürce ülkenin geleceğini tartışarak kendilerini entelektüel olarak besliyordu (Mardin, 2017, s. 70-71). Bu tarihsel izlek, Osmanlı’da, modern subayların siyasal bir bilinç geliştirmesinde önemli katkılara sahip oldu. “Tanzimat ve Osmanlı reformizmi” ruhuyla eğitilen subaylar (Moreau 2010’dan aktaran Kara, 2016: 554)II. Abdülhamid’in karşı tedbirlerine rağmen devrimci bir nitelik kazanmaktaydı. İmparatorluğun sorunlarının çözümü için, geçmiş yıllardaki tecrübelerden farklı olarak, askerî reformlardan ziyade idarî ve merkezî bir değişim gerektiğine ikna olmuş yeni bir mektepli subaylar sınıfı böylece oluştu. İttihat ve

Terakki, gizli bir cemiyet olarak, kafalarında tastamam siyasi bir tasarı olmadan, yalnızca imparatorluğun kurtarılmasıyla ilgilenen bir grup genç Tıbbiyeli tarafından kuruldu. Hareket, sonrasında geniş tanımlı bir vatandaşlıkla ve meşrutî idarenin kazanımlarıyla imparatorluğun kurtulacağına inanan subayların önderliğinde 1908 Devrimi'ni gerçekleştirecekti (Ahmad, 1999: 33). Kurtarıcı subay figürü, ordunun tek tip ve seküler eğitimiyle yaratmış olduğu ilerici subayın eğitim geçmişiyle bağlantılıydı. Ordunun farklı sosyal statü ve geçmişlerden gelen subayları, kolektif, dayanışmacı ve millî bir bilinç geliştirmede başarılı oldu. (Nordlinger, 1977:38).

1908 sonrasında, subayların siyasal aktörler olarak politik düzlemde yer alması, tarihe 31 Mart Vak'ası olarak geçen hadisenin yol açtığı siyasal karmaşayla ivme kazandı. İstanbul'a gelen Hareket Ordusu, şehrin yönetimini ele aldı. Kanlı sokak çatışmaları ertesinde durulan karmaşık siyasî atmosferde, diktatörvarî yetkilere sahip III. Ordu komutanı Mahmud Şevket Paşa, büyük bir siyasal güce erişti. Hakkı Paşa kabinesinde Harbiye Nazırı olarak göreve başladı. Ancak Mahmud Şevket Paşa, dönemin sivil idarecileriyle açıktan çatışmaya girmekten çekinmeyen, sert mizaçlı Prusya askerî ekolünün önemli bir temsilcisiydi. Askerî bütçeye dair görüşmelerde İ.T.C.'nin önemli üyelerinden Maliye Nazırı Cavid Bey'le açıktan çatışmıştı (Tanin, 1910). Aynı konuda bir başka Maliye Nazırı Nail Bey ile de derin uzlaşmazlıklar yaşadı (Turfan, 2013: 274). Tüm bunların üzerine eklenen sorunlar yalnızca İttihatçı subay takımının siyasal güce erişmesi değil fakat aynı zamanda ordu içerisinde yaşanan politik bölünmeydi. Alaylı-mektepli çatışması tarihsel mirasını 1826'dan almış, dahası sosyo-politik farklılıkların pekiştirdiği bu ideolojik ayrılık II. Meşrutiyet'le beraber derinleşmişti. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra bin dört yüz alaylı subay ordudan ihraç edilmişti (Akşin, 1970: 38-39). 31 Mart Vak'ası sonrası yaşanan sert çatışmalar da ordudaki siyasal bölünmeyi arttırmış oldu. İsyân sırasında askerler: "Mektepli Zabit istemeyiz, alaylı zabit isteriz" sloganları atıyordu (Aydemir, 1971: 128). Ordudaki bölünme siyasal yetke paylaşımının da yansımasıydı. Alaylılar, daha sonra (1912 yazında) gizli bir cunta aracılığıyla siyasete yön vermek

isteyecekler, yazdıkları bildiri ile İttihatçı subayları partizanlık yapmakla suçlayacaklardı. Ordu, bölünmenin eşiğine geldiğinde, Mahmud Şevket Paşa, Harbiye Nazırı olarak askeri siyasetten meneden bir tasarıyı meclise sundu ancak ilginç bir şekilde İttihat ve Terakki muhalifleri tarafından şiddetli muhalefet gördü (M.M.Z.C. 1912:551-554). Yeni bir muhalif dalganın ordu içerisinde taban bulmasıyla muhalifler için yeni bir politik güç belirmişti. Cunta'nın muhaliflere yakınsayan siyasal duruşu çıkmazda olan sivil muhalefetle kesiştiğinde Osmanlı Devleti'nin son periyodunda, politika yapma biçimini özetleyen ilginç bir bileşim ortaya çıktı. O devrin ünlü bir muhalifinin de belirttiği gibi: “İttihatçılar hep askerî kuvvete yaslandıklarından, muhalefetin onlarla mücadele edebilmesi için orduda taraftar”lara ihtiyaç vardı (Nur, 1996: 20). Osmanlı siyasal yaşamı, II. Meşrutiyet ertesindeki özgürlükçü havanın tersine, siyasal çıkarların uyum sağlayabileceği evreden çatışmanın sürekli hâle geldiği bir patolojiye evrilmişti. 1912 yazında yaşanan ordudaki siyasî bölünmenin ardından gelen iktidar değişimi bu patolojiyi besledi. Ocak 1913'te Enver (Paşa) komutasındaki bir grup subayın hükümeti baskın yaparak ele geçirmesi, siyasetin dışarıdan bir uzlaşmayla dayatılmasına dayanan klâsik biçimini değiştirmiş oldu. Subay sınıfı, teorik olarak siyaset dışı kalması gerekirken dış çeperde, siyasi sahada yaşanan değişimler kendisini partizan siyasete zorluyordu. Bu zorlama Turfan'ın (2013, 283) da belirttiği üzere, hevesle beklenen bir olguydu. Önemli İttihatçı teorisyen Ahmed Rıza'nın da söylediği gibi; *falci bir şeyhin devlet işlerine karıştığı bir yerde namuslu bir subay bilgi ve iktidarından vatani mahrum bırakamazdı*. Subay sınıfının artan inisiyatifi, zorlamaya dayanan (eski sadrazam zor kullanılarak istifa ettirilmişti) uzlaşma, uzlaşmaya dayanan bir diplomasi yaratmıştı. Sivil muhalifler artık askerlerin muhafızlık ettiği düzende dış bir aktör olarak yer alıyordu, kamu düzenini sağlamak yukarıdan ve emirle dayatılan bir uzlaşmayla mümkündü (Turfan, 2013: 284). Talat Bey, İttihatçı subay ve önderlerin bulunduğu bir toplantıda, barış zamanı ordunun vereceği cezayı ve buna dair hazırlığı, Kâmil Paşa kabinesini kastederek bildiriyordu (Aydemir, 1985: 56). Perlmutter'in tipolojisinde, sivil idareden korkmayan askerî

yönetimin ilk izlerine dair önemli bir işaretti (Perlmutter, 1969: 403).

Dayatma, ordunun onay ve isteğiyle yukarıdan gerçekleştirilen hiyerarşik bir sürece döndü. Ordunun artan nüfuzuyla siyasal alan daralmış, ordu siyasa yapımının merkezine konumlanmıştı. Bu, yönetici-pretoryanizmin, politik güç merkezlerini derdest etme ve dizgenin meşruiyetini sorgulama eğilimleriyle çakışıyordu (Nordlinger, 1977:26; Perlmutter, 1969: 367). Tüm muhalif hareketler, Haziran 1913'te yaşanan politik bir suikastın ardından tasfiye edilmişti (Akşin, 2017:367). Basına sansür 25 Ağustos 1914'teki geçici bir kanun ile sürekli hâle geldi (Börekçi, 2013: 230). Yönetici pretoryanizm, rejimi baskılama araçlarına sahipti, askerî yetkenin verdiği güç ile sansür ve baskı, kamu gücünü yeniden tanzim etme yolunda ilerliyordu (Nordlinger, 1977:27). Talat (Paşa)'ın Cavid (Bey)'e söylediği: *"Hükümeti ilgilendiren şeyleri kim takdir edecek yine Hükümet değil mi? Bazı şeyler olur ki fırkayı ve hükümeti ilgilendirse de bunun meclisi umumiye tebliğ edilmemesini hükümet münasip görürse etmez"* (Tanin,1945) sözleri hükümet kararlarındaki gizli unsurları ve sansürün esas amaçlarını ifşa ediyor görünmekteydi.

Birinci Dünya Savaşı'na giden yolda ordu içerisinde askerî fakat aynı zamanda siyasî bir anlam da içeren büyük değişim, ordunun genç yönetici rolünü perçinledi. 3 Ocak 1914'te mirlivâ rütbesini alarak çift terfi kazanan Enver (Paşa) Harbiye Nazırı oldu. Enver (Paşa)'ın gerçekleştirdiği ilk işlem orduyu gençleştirmek oldu. Balkan yenilgilerinde ağır suçlamalara uğrayan II. Abdülhamid döneminin yaşlı paşalarının tamamına yakını emekli edildi. Genç subaylar -pek çoğu İ.T.C. üyesiydi- orduda önemli görevlere getirildi (Hanioglu, 1995: 262). Dünya savaşı arifesinde Osmanlı ordusu, gençleşmiş, tek tip ve yekpare bir yapıya kavuşmuş, siyasal anlamda Enver (Paşa) tarafından bütünüyle kontrol edilen bir kurum olmuştu. Tek tip ideoloji, dış tehdit ve sivillere olan güvensizlikle birleştiğinde ordunun, yönetici rolündeki kuramsal etkenler sağlanmış oldu (Nordlinger, 1977:27).

3. Savaşı Yönetmek, Savaşa Girişi Yönetmek: Birinci Dünya Savaşı'na Giriş

Haziran 1914'te Avusturya-Macaristan veliahdının Saraybosna'da öldürülmesi büyük bir Avrupa krizinin başlangıcını oluşturdu. Avusturya-Macaristan, Balkan savaşlarından güçlenerek çıkan Sırbistan'ın bu suikasttaki belirsiz rolüne fazlaca itimat göstererek ağır yaptırımları içine alan bir ultimatomu Belgrad'a yolladı. Viyana'daki devlet adamları nihai kurtuluş yolunu Sırbistan'ı yok edecek ve monarşiyi birleştirecek bir savaşta arıyordu (Howard, 2012: 23). Müttefikler arasında süren yoğun istişarelerden sonra, 23 Temmuz'da Sırp hükümetine, egemen bir devletin kabul edemeyeceği türden bir ultimatoma verildi (Hart, 2014: 25-26). Sonraki süreç, uzun süredir Avrupa siyasetini yönlendiren üçlü ittifaklar arası diplomatik girişimlerin sonuçsuz kaldığı; siyasal istek ve arzuların bir çıkmaza sürüklendiği ve bunun sonucunda savaşa yol açtığı gelişmelere sahne oldu. 4 Ağustos'ta bilinen ittifakların hepsi birbirine savaş ilanında bulunmuş, Büyük Savaş başlamıştı. İlginç olan nokta, Avrupa devletlerini savaşa götüren nihai kararların sivil yöneticiler tarafından alınması oldu. Avrupa devletlerinde askerin rolü, söz konusu diplomatik bunalımda ordunun seferberliği ve savaş plânları üzerinde "güvenlikçi" amaçlarla çalışmakla sınırlıydı (Gülboy, 2019: 241).

Osmanlı Devleti, krizin patlak vermesinin hemen ardından diplomatik girişimlerini hızlandırdı. Büyük Savaş'ın adım adım yaklaştığı bir sırada, henüz Avrupalı devletler diplomatik savaşımalarını yürütürken Osmanlı siyasî elitleri de ülkenin kaderini etkileyebilecek olası bir "topyekûn harp"ten zarar görmemeye, dahası bu savaşı en azından diplomatik anlamda bir kazanca çevirmeye çalışıyordu (Özgüldür 2019: 4-6). 1913'teki ezici Balkan yenilgisinden beri diplomatik olarak yalnız ve yalıtılmış olduğunu idrak eden hükümet için yavaşılacak ilk liman Üçlü İtilaf oldu. Ancak çok geçmeden böylesi bir ittifaka hiçbir İtilaf müttefikinin yanaşmayacağı anlaşıldı. Temmuz sonunda Avusturya-Macaristan ve Almanya'ya ittifak teklifi götürüldüğünde her iki ülkenin 'kurt' büyükelçileri kendi ülkelerine bu ittifakın faydasız olduğuna dair raporlar sunmuştu.

24 Temmuz'da Kayzer Vilhelm, Enver (Paşa)'ın Rusya'ya karşı bir ittifak kurma önerisini büyükelçi Wangenheim'a salık verdi (Ahmad, 2020, 56-57). Görüşmeler bununla sınırlı değildi. 2 Ağustos 1914'te, Almanya ile sekiz maddelik bir ittifak anlaşmasına varıldı. Anlaşma, Sadrazam Sait Halim (Paşa)'ın Tarabya'daki köşkünde imzalanarak yürürlüğe girdi. Maddelerden ikisinin, savaşın Osmanlı üzerindeki etkileri için son derece kritik öneme sahip olduğu söylenebilir. İkinci maddede Almanya, Rusya'nın savaşa girdiği andan itibaren Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesini şart koşuyordu. Üçüncü maddeye göre Alman askerî heyeti, Türkiye'de kalacak ve ordu içinde yüksek komutalarda göreve başlayacaktı. Anlaşma her iki ülkenin hükümdarı tarafından bir ay içerisinde onaylanacaktı (Zürcher, 2015: 170-171).

Askerî anlamdaki düşünüş ve tasarılar, Birinci Dünya Savaşı arifesinde ordunun diplomatik meselelere dair etkisini görmemizi sağlayan önemli bir gözlem sahası oldu. Enver (Paşa), askerî ittifaktan yarar sağlamak için kilit bir roldeydi. Almanya'ya sağladığı teminat ve güven hissi Said Halim (Paşa)'ın anlaşmayı imzalamasında kolaylaştırıcı bir unsur oldu (Ortaylı, 2015: 199). Alman askerî heyetinin askerî güvencesi de keza aynı şekilde Osmanlı Devleti'nin üçlü ittifakta yer alması için önemliydi. Enver (Paşa) bu rolleri, diplomatik girişimlerin nesnesi olan askerî bir danışmanın ötesinde, fiilî durumları kendi iradesiyle belirleyen bir özne, inisiyatifini yalnızca ordunun yönetilmesiyle sınırlamayan bir devlet yöneticisi rolüyle üstlendiğini gösterdi. 5 Ağustos'ta, yani Almanya ile ittifak anlaşmasının üzerinden henüz birkaç gün geçmişken Enver (Paşa), askerî rolünü aşan yeni bir diplomatik girişimde bulundu. Rus temsilcisi Leontiyef ile olan görüşmesinde Enver (Paşa), orduyu silahlandırmasının (seferberliğinin) Rusya'ya karşı olmadığını iddia etti. Eğer St. Petersburg isterse kendisi Rus kuvvetleriyle beraber yürüyebilirdi. Rus hükümetinin Ege adalarında ve Trakya'da Osmanlı Devleti lehine değişikliklerden yana olması bu ittifak için yeterli olacaktı. Enver (Paşa) Rusya'ya müttefiklik öneriyordu (Aksakal, 2010: 145-146). Çok geçmeden Alman ittifakı da çıkmaza girmekte gecikmedi. Osmanlı yöneticileri sürüncemede olan ittifakın devamı için

Almanya'dan gelen savaşa girme baskısına boyun eğmek üzereydi. Mali destek alamayan ve henüz seferberliğini tamamlayamayan Osmanlı için savaşa girmek imkânsız gibi görünüyor olsa da Almanya, doğu cephesindeki yükünü hafifletecek yeni bir cephe için Enver (Paşa)'e baskı yapıyordu (Akşin, 2017: 423).

Goben ve Bresalau, Osmanlı Devleti'nin iki ucu keskin bir kılıcın üstünde, diplomatik açmazlarla boğuştuğu bir sırada, Akdeniz'de İngiliz donanmasından kaçarak Çanakkale Boğazı'na sığındı. İngiliz ve Fransız elçiler, tarafsız bir devletin söz konusu politikasını ihlâl eden bu geçiş için sert bir tavır aldı. Elçiler nezdinde İttihat ve Terakki ileri gelenlerinden Cemal (Paşa) ve Cavid (Bey) hükümetin izin ve isteğiyle, söz konusu tavrın nedenlerini açıklayan brifing verdiler, amaçları İtilaf devletlerini yatıştırmak olsa da gerek Cavid (Bey) gerekse de Cemal (Paşa), Osmanlı'nın tarafsızlığı hatta İtilaf devletleriyle olası bir müttefiklik için önceden hükümet ve sadrazam tarafından kararlaştırılan maddeleri İngiliz elçiye sundu. İtilaf devletlerinin ise bu önerilere pek sıcak bakmadığı önerilere olan yaklaşımlardaki sabit tutumdan anlaşılıyor (Cemal Paşa, 2006: 147-149). Harbe giriş için pek taraftar olmayan Said Halim (Paşa) ve Cavid (Bey)'in aksine Enver (Paşa) ve ordudaki destekçileri tarafsızlık politikasından rahatsızlık duyuyorlardı. Son kertede Rusya'nın taksiminden pay alamayacak olmak, Enver (Paşa) için savaşın ve ittifakın anlamını yitirmesi demekti (Ahmad, 2020, 94). Talat (Paşa) (2018, 31) günlüğünde, o günlerde Said Halim (Paşa) hükümetinin çoğu nazırının savaşa girmeye taraftar olmadığını yazacaktı. 25 Ekim'de kabinede savaşa girmekten kaçınılmasına dair yapılan görüşmeye rağmen Enver (Paşa) aynı tarihte, satın alındığı ilân edilen Goben ve Bresalau'nun Alman amiraline şahsen verdiği emirle Osmanlı Devleti'nin savaşa girişini sağladı (Sâbis, 1990: 94-98). Bu emir, bir anlamda kabine üzerinde tarafsızlık konusunda süregiden çatlakların son bulmasını sağladı. Neticede Enver (Paşa) diplomatik ve siyasî anlamda egemenliğini yeniden göstermiş oldu. Yönetici-pretoryanist eğilim, politik kuruluşları hiçe sayan, anayasal düzeni askıya alan ya da itibarsızlaştıran bir egemenlik sahası icad etmiş oldu (Perlmutter, 1969: 383). Enver (Paşa)'in davranışı, özünde, Perlmutter'in (1969: 399) yönetici-

pretoryanist tipteki ordu için kullandığı ikinci tasnif olan, ordunun sivil idareye olan güvensizliğini de yansıtıyordu. Said Halim (Paşa) Hükümeti, kurulduğu 1913 Haziran'ında dahi cemiyet subayları tarafından dört-beş gün süren bir gecikmeye maruz kalmıştı (Kuran, 2012: 603,604).

Enver (Paşa) görünüşü kurtarmak ve fiilî durumdan meşruiyet devşirmek için Sadrazam Said Halim (Paşa)'e yazdığı telgraf notunda Rus donanmasının Karadeniz'de eğitim harekâtı gerçekleştiren iki gemiye saldırdığını öne sürüyordu. Osmanlı donanması hasar almamış ya da kayba uğramamıştı, bir düşman torpido gemisi de batırılmıştı (BOA, A. VRK. 793/29). Ahmad'a (2020, 101) göre gerçekte bu, Sadrazam Said Halim (Paşa)'i, Enver (Paşa)'in bağımsız hareketlerinden dolayı istifa ettirmemek adına bir gerekçe sağlamaktan ibaretti. Enver (Paşa)'in, 31 Ekim'de gönderdiği detaylı evraka göre Rus donanmasının amacı boğazları ele geçirmektir, Yüksek bir dış tehdidin varlığı, askeri müdahaleye sevk eden güdüyü tetikledi:

...donanmamızın bir kısmı Karadeniz'de bulunub kısm-ı küllisinin (bir kısmı) Boğaz dahilinde bulunmasına nazaran Rusların boğaza torpil atarak Karadeniz'deki zayıf bulunan filomuz taarruz etmek ve bu suretle boğaz dahilinden bera-yı muavenet(yardım etmek için) çıkacak donanmamızın torpillere çarpdırılarak mahv-ü tahrip edecekleri anlaşılmıştır (BOA, A. VRK 794/32).

3.1. İaşe Sorunu: Topal İsmail Hakkı Paşa'nın Yapılamayan Azli

Birinci Dünya Savaşı devam ederken sivil siyasetçiler ve askerî yetkililer pek çok kez farklı meseleler yüzünden karşı karşıya geldiler. Henüz 1915 bütçesi devam ederken İttihat Terakki'nin önemli teorisyenlerinden Ahmed Rıza, meclis kürsüsünde askerî yetkenin genişliği ve hesap vermezliğinden şikâyet ediyordu (Tunaya, 1989: 260). Aynı Ahmed Rıza, Ocak 1916'da hükümetin savaşa keyfi bir şekilde girdiğini belirterek eleştirdiği bir konuşma daha yaptı. Hükümet, temel ihtiyaç maddelerinin tedarikinde sıkıntı yaşıyordu ve bunu ilk baştan düşünmeliydi. (Tanin,1916). Zürcher'e (2019: 907) göre Osmanlı siyaseti bir nüfuzlar alanına bölünmüştü. Enver ve Talat her ikisi de kendi yetkilerine dayanarak sivil ve askerî siyasete yön veriyorlardı. Gerçekte

Enver'in nüfuzu savaşa giriş kararında olduğu gibi sivil yöneticilere karşı hep bir adım önde görünüyordu. Almanlardan alınan destek, siyasî anlamda tek ve rakipsiz bir konuma gelen Enver (Paşa) için önemli bir kozdu (Ortaylı, 2015, 193). Sadrazam Said Halim (Paşa) örfi idare (olağanüstü hâl) ilan edildiğinden beri kimsenin kendisini dinlemediğini, böyle bir durumla karşılaşmayı beklemediğini, eğer durumun bu şekilde olacağını bilse sadaret makamına asla geçmeyeceğini itiraf edecekti (Ahmad, 2020: 142).

İaşe gibi önemli bir askerî meselede de pek çok subayın yolsuzluğa karıştığı ortaya çıktığında hükümet, kendini savunmakta zorlandı. Başta Levazım Reisi Topal İsmail Hakkı (Paşa) olmak üzere iaşe konusunda askerî olarak yetkili pek çok subay askerî hizmete tahsis edilen vagonlarla komisyonlar üzerinden ciddi vurgunlar yapıyordu (Ahmad: 2020, 149). Ayan Meclisi'nden Halil Bey, Dahiliye Nazırı Talat (Paşa)'a bu tür faaliyetlerin sivil otoritelerce engellenip engellenmeyeceğini soruyordu. Talat Bey, orduya yönelik şikâyetleri kabul etmekle beraber 10 Şubat 1916'da gıda kıtlığı çekilen bölgelere iaşe ulaştırma sorumluluğu Harbiye Nezareti'ne verildi (Ahmad: 2020, 149-150). Savaşın sonlarına doğru bu yetki ile Harbiye Nezareti bünyesinde *İaşe Müdüriyet-i Umumiyesi* kurulacaktı (Okur ve Göktaş, 2014: 291). Enver (Paşa) tüm bu olan bitenler karşısında kendi istifasını dahi öne sürerek bünyesinde bulunan Levazımat Reisi'ni koruyordu. Ordunun ikmâli meselesinde tamamen kendisinden emin olduğunu, ikmâlin yerine getirilmesinde İsmail Hakkı'nın *kurduğu teşkilata ve tesis ettiği nüfuz*a bağlı olduğunu söylüyordu (Menteşe, 1986: 76-77).İaşe meselesi ciddi bir hâl aldığı anda hizipler arasındaki çatışmada hız kazandı. (Kara) Kemal ve İsmail Hakkı (Paşa) birbiriyle rekabet eden iki hizbin temsilcisi olarak öne çıkıyordu (Zürcher, 2019:908). (Kara) Kemal, Talat (Paşa) hizbinin bir mensubuydu, İsmail Hakkı (Paşa) ise Enver (Paşa) himayesindeydi.

3.2. Hükümeti Değiştirmek, Nazırları Değiştirmek: Savaş Sırasındaki Osmanlı Hükümetlerinde Yaşanan Değişimler

Dünya Savaşı döneminde yaşanan istifalar ve nazır değişiklikleri, hükümetlerin siyasî çatlaklarından sızan hizip ve siyasal güç çarpışmalarının bir yansıması oluyordu. Bir emrivaki

ile baş başa kalan Sadrazam Said Halim (Paşa) dahi, kendisi karşı çıkmasına ve kabinede çatlaklar olmasına rağmen savaş ilanını kabullenmişti (İnal, 1982; 1902). İlk istifa dalgası ise savaş ilanının hemen ertesinde, Kasım 1914'te, dört nazır tarafından gerçekleştirilecekti. Söz konusu nazırlar, Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesi üzerine, bir memnuniyetsizlik ifadesi olarak istifa etmişlerdi. Bu nazırlar; Cavit (Bey), Mahmut (Paşa), Süleyman El-Bustani ve Oksan Mardikyan (Efendi) idi. Bununla birlikte Cavit Bey, hâlâ gayri resmi bir biçimde hükümetin iktisadî danışmanlığını yürütüyordu (Öksüz, 2010: 1255). Bir diğer istifa ise Osmanlı'nın savaşa girerken ilan ettiği büyük cihat fetvasını kaleme alan Şeyhülislam Ürgüplü Hayri'den gelmişti. Şeyhülislam Hayri (Efendi), İbrahim Bey'in Adliye Nazırlığı'ndan istifa ettirilmesini ve Hariciye Nazırı Halil Bey (Menteşe)'in vekil tayin edilmesinin İttihat Terakki ileri gelenleri arasında kararlaştırılmış olup kendisine haber verilmemesini ve siyasi fikirlerinin farklılaşmasını gerekçe gösteriyordu (Ürgüplü Hayri, 2015: 378).

Savaşın içinde olan pek çok konu gibi; askerî yenilgiler ve yolsuzluklarla çatırdamaya başlayan aynı hükümet nihayetinde 3 Şubat 1917 günü Sadrazam Said Halim (Paşa)'in istifasıyla çöktü. Sadrazam, ülke yönetiminde Enver (Paşa)'in sürekli müdahalesinden sıkıldığını ifade ediyordu. İttihat ve Terakki'nin karar alma organı olan Merkez-i Umumi'de konu görüşüldükten sonra parlamento ya da padişaha danışma gereği duyulmadan bir karara varıldı. Talat Paşa yeni sadrazam olarak atanmış oldu. Enver (Paşa), sadrazamlık koltuğu için Hüseyin Cahid'i fazla İtilaf yanlısı olduğu gerekçesiyle veto etmişti. *Harp yüzünden sivil mülki idareciler bile* generallere laf geçiremiyordu. Enver (Paşa), bu görevde, askerî yetkililerle açıktan çatışma yaşayacağını ifade ediyordu (Ahmad, 2020, 150-151). Yönetici pretoryan ordu, Enver (Paşa)'in önderliğinde kendi yetke alanını siyasal alanla birleştirmiş oldu. Ordu, Hüseyin Cahid'e söylendiği gibi: generallerin siviller tarafından yönetilemediği bir aşamaya gelmişti. Perlmutter'in (1969: 399) bahsettiği üzere, zayıf siyaset ve düşük toplumsal destek, ordunun durumu manipüle etmesiyle güçlenmişti. Statükonun devamı ve sürekli meşruiyet için yönetici pretoryanlar, kendi örgütlenmelerini ve ideolojik

organizasyonlarını kullanmaktaydı. Bu gereksinim, Enver (Paşa) tarafından hem propaganda hem de silahlı bir insan gücü için, bizzat kurduğu gizli polis teşkilatıyla ve paramiliter gençlik örgütleriyle sağlandı (Tunaya, 1989: 275-299). Yönetici-pretoryanist modele göre, askerî düzenin sürekliliği sağlanmalı ve bu düzen örgütlenmeler ağıyla desteklenmeliydi. Perlmutter'in yönetici-pretoryanist tasnifindeki üçüncü maddeye göre (1969:399) yönetici-asker, politik düzenini yükseltmek ve meşrulaştırmak için siyasi teşkilatlanmalarda bulunurdu. Bu, Enver için, bizzat kurduğu müdafaa cemiyetleri ve gençlik organizasyonlarıyla sağlandı. Enver (Paşa) için uygun siyasal model, askerî yetkeyi eline aldığı dönemde, kendi inançlarıyla siyaseti şekillendirmek olmuştur. Enver (Paşa)'ın kişiliğinde vücut bulan Osmanlı reformcusu için sultanın yetkesini ve onurunu korumak amacıyla Osmanlı siyasal dizgesi yeniden düzenlenmeliydi (Turfan, 2013: 548-549). Bu düzenleme, etkili bir silahlı güce gereksinimi ifade ediyordu. Perlmutter'in tasnifindeki dördüncü madde; alternatifsiz siyasal düzen, Osmanlı ordusundaki reformların dayattığı yeni ve gençleşmiş orduya gereksinim duyulan siyasal koşullara eşitleniyordu (Perlmutter, 1969:400). Enver (Paşa), Harbiye Nezareti için ek mali bütçe istediğinde askerî gerekçeleri öne sürecekti (Okur ve Göktaş, 2014: 304-305).

Savaşın sonlarına doğru yaşanan Sultan değişimi bir başka siyasal güç dengesinin habercisi oldu. Vahdettin, tahta geçtiğinde ilk olarak başkumandanlık vazifesini yeniden kendi sultasına almaya çalıştı. 8 Temmuz 1918'de yayınlandığı hattı hümayun ile Talat (Paşa)'ı yeniden sadrazamlığa getirdi. Aynı hattı hümayunla 1913 senesinin siyasî suçluları için bir af da çıkarıldı. İttihat ve Terakki'ye açıktan meydan okuyan bu gelişme üzerine siyasî güç kaybına maruz kalmak istemeyen Talat (Paşa) kendi kabinesine yine İttihat ve Terakki'den güvendiği kimselerle devam etmek istedi (Ahmad, 2020: 201). Kabinede, savaşın son bulduğu 1918 yılına kadar Talat (Paşa), aynı zamanda Dahiliye Nezareti (İçişleri Bakanlığı)'ni de üstlenmişti. Savaşın sonlarına gelindiğinde ise Talat (Paşa) artan sorumluluktan dolayı bu görevinden çekilmeyi uygun gördü. Yerine İstanbul Emniyeti'nin önemli isimlerinden

kendi hizbine bağlı İsmail Canbulat (Bey) getirildi. Tahta yeni geçmiş Vahdettin, bu değişikliği onaylamakta gönülsüz davranınca Talat (Paşa) Padişah ile bizzat görüşmüş ve onu ikna etmişti (Türkgeldi, 1949: 163). İsmail Canbulat Bey, kabineye girmek için Enver ve Cemal paşaların çekilmesini şart koşsa da Talat (Paşa) onu ikna etmişti (Soko, 1935: 9). Çok geçmeden Canbulat (Bey) de kötü giden siyasi ve askerî durumun verdiği etkilerle 30 Eylül 1918'de istifa etti. İstifa için en mücbir sebep ise Türkgeldi'ye (1949: 163) göre Enver'le geçinememesi olmuştu. Talat Bey bu istifadan sonra görevi tekrar kendi üzerine aldı. Talat (Paşa) önde gelen İttihatçıları kabineye almaya, kendi nüfuzunu arttırmaya devam etti. Dr. Nazım Maarif Nazırlığı'na getirildi. Ağustos 1918'de ise yeni bir nazırlık teşkil edilerek İaşe Nazırlığı kurulmuştu. Talat (Paşa) hizbine bağlı olan, İstanbul esnafının lideri konumundaki (Kara) Kemal, söz konusu nazırlığa getirildi (Uzun, 2019: 427). Bu, bir bakıma sivil hükümetin askerî yetkeye dayanan ikmal ile ilgili attığı adıma gösterilen bir karşı-tedbir uygulamasaydı. Aynı hükümet nezdinde, askerî nüfuzu kırmaya yönelik olarak Enver (Paşa) himayesindeki Topal İsmail Hakkı (Paşa) önce geri hizmete alındı, daha sonra bu hizmetten azledilerek yerine Mirliva İsmet (İnönü) getirildi (Ahmad, 2020: 202).

Talat (Paşa) hükümeti, savaşın mutlak kaybedileceği yönündeki gelişmeler üzerine 10 Ekim 1918'de istifa etti. 14 Ekim 1918'de kurulan hükümette Ahmed İzzet (Paşa), kendi inisiyatifiyle Cavid (Bey), Ali Fethi (Bey) ve Rauf (Bey) gibi birkaç İttihatçıyı kabineye almıştı (Uzun, 2019, 428). Ancak eski siyasal elitlerden hiçbirisi yeni hükümette yoktu. Enver, Cemal ve Talat ayrı ayrı rotalarla ülkeyi terk etmişlerdi. Said Halim (Paşa) da İtalya'ya göç edecekti. Hükümet, bir program ya da hedef üzerine değil barışı tesis etmek amacıyla kurulmuştu. Sadrazam da yine bu amaçla okuduğu hükümet programında bunu açıkça ifade ediyordu (Uzun, 2019: 428-429).

Sonuç ve Tartışma

Dyer'e göre (1973: 134) Ordu, Birinci Dünya Savaşı sırasında imparatorluğa politikalarında egemen rol oynamasına izin veren güç üssünü oluşturuyordu. İttihat ve Terakki hakkında önemli

çalışmaları olan Tunaya, Cemiyet'in iktidar dönemini tanımlarken, askerî kesimin ağır bastığı yarı askerî, bir çeşit 'karma rejim' tabirini uygun görüyordu (Tunaya, 1989: 251). İttihat ve Terakki'nin Ekim 1914'te savaşa girdiği durumda, ordu içerisinde dayandığı İttihatçı subay sınıfı da benzer düşünüş yapılarına sahipti. Savaşın, uzamsal olarak siyasî alana değen doktrinel varlığı, subayların günlük siyasetin mekanizmalarına dahil olmalarını sağladı. Osmanlı Devleti'ndeki gibi ordunun damgasını taşıyan pek çok tarihî vakâya sahip devletlerde siyasî düzenin kimi zaman yaratıcısı, kimi zamansa düzenleyicisi olan ordu, realist ve muhafazakâr bir rol üstlenmekte İttihatçı kimliğini kullandı. Savaşın içsel koşulları ve siyasetin doğasıyla şekillenen bu süreçte adım adım yönetim aygıtını şekillendiren İttihatçılar, içlerinde yönetici pretoryan eğilimlere haiz Enver (Paşa) gibi bir siyasetçinin tepe görevlendirmelerde kalmasına hiçbir zaman ciddi bir tepki gösteremedi. Turfan'a göre askerler, doğaları gereği yukarıdan aşağıya otoriter bir düzenin hem temsilcileri ve hem de dayatıcılarıydılar. Yetkenin ise silahlı kuvvetlerle harmanlanmış bir biçimde düzen sağlaması gerektiğini düşünüyorlardı (Turfan, 2013: 223). Kısacası ordunun, bir baskı grubu olarak oynadığı yönetici rol rutinleşip kurumsallaşmıştı (Balta, 2014: 180). Bir anlamda devlet, 'garnizon devlet'e (Laswell, 1941: 456) dönüşmenin işaretlerini taşıyordu. Alman elçi Wangenheim, 1912 yılında Berlin'e gönderdiği raporunda bu rolü şöyle irdeliyordu (Wallach, 1985: 97):

"Abdülhamid gibi İttihat ve Terakki komitesi de Ordu tarafından devrildi. Şimdiki Hükümet de Ordunun kontrolünde bulunuyor. Askerî ittifakın emrinde onunla beraber görünen dört general, daha birkaç gün önce Hüseyin Hilmi'yi görev ve yetkilerini terke zorladılar. Orduyu bu yönetici durumdan kimin uzaklaştıracağı kestirilemez. Bütün olasılıklara göre Ordu, daha uzun süre Türkiye'de son ve kesin karar unsuru olacaktır..."

Bulguların ışığında, Perlmutter'in pretoryan ordu tasnifinde yukarıda değinilen maddeler dışında kalan maddelerin de İttihat ve Terakki'nin önemli askerî gücü olan Enver (Paşa) ve ordu politikaları ile uyumlu olduğu görülüyor. Enver (Paşa), faaliyetlerini açıkça gerçekleştirmekten çekinmeyen bir askerî liderdi. Perlmutter'in (1969, 402) belirttiği üzere faaliyetlerde

açıklık, politik destek sağlamada önemli sembolik işlevler edinebilirdi. 23 Ocak 1913'te yaşanan hükümet darbesi bunu kanıtlar nitelikteydi. Askerî devrim için önemli politik propagandalar yapan İttihatçı hükümet, darbenin hemen ertesinde yazdığı propaganda bildirisinde meşru askerî eylemciliğinin nedenlerini vatansever ifadelerle açıklıyordu (Kansu, 2016:531-532). Savaş zamanı basına uygulanan sansür ve askerî propagandayla bu eğilim desteklendi. Yüksek bir milli bilinç yönetici-pretoryan modelin bir diğer özelliği olarak yer alıyordu (Perlmutter, 1969: 402-403). Kendi programlarında Osmanlıcı fikirlerin temeli bulunsa da, İttihat ve Terakki kuruluşundan itibaren millî bir bilinç uyandırma gayreti içindeydi. Tepkici bir Türk milliyetçiliği, Cemiyet'in başından beri sahip olduğu özelliklerdendi. Avrupa karşısında alınan sert yenilgilerden sonra Türk tebaa için başka bir yol görememişlerdi. Talat (Paşa) Osmanlıcı bir ulus birliğinin imkansızlığını dile getirirken İngiliz elçi Sir Edward Grey, İttihat ve Terakki'nin uzun süredir Türkleştirici politikalar uygulamakta olduğunu aktarıyordu (Lewis, 1993: 217-218).

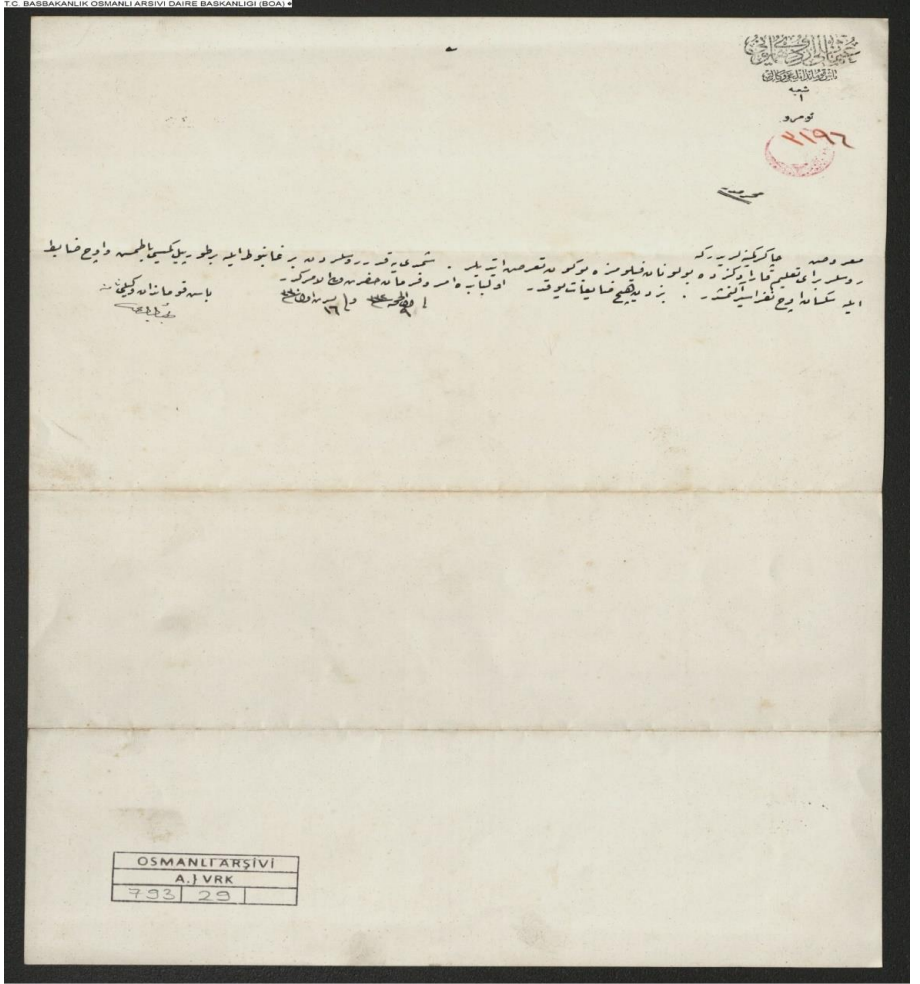
Yukarıda derlemeye çalıştığımız bulgular, askerî yöneticiliğin Birinci Dünya Savaşı'na girilen dönemde Osmanlı Devleti'nin siyasal dizgesine eklemelendiğini gösterir niteliktedir. Bununla beraber, bu olgu, tarihsel kökenleriyle birlikte geniş ölçekli bir araştırma konusudur. Kuramsal anlamda, subayların toplumsal aidiyetlerinin toplumsal çıkarlarıyla örtüştüğü, bu çıkar-aidiyet ikiliğinden de askerî yöneticiliğe dair önemli bir yönetsel alanın doğduğu söylenebilir. Asker, politika yapımının bir nesnesi olma hüviyetini, belirli bir toplumsal çerçevenin içerisinde kaldığında onu şekillendirerek yontabilir. Nesne-özne geçişkenliğine sahip böyle bir anda tüm politika yapma rasyonalitesi, yukarıdan aşağıya indirgenen bir sürece dönebilir.1914'ten 1918'e değin, özne-nesne geçişkenliği, ordunun siyasal özne olarak konumlanması, savaşın ama daha önemlisi Osmanlı Devleti Tarihi'nin önemli dönemeçlerinde yaşanan kırılmalarla gerçekleşmiş görünmektedir. Bu araştırmanın nihai amacı sivil-asker ilişkilerinin imparatorluğun son savaşında ne tür etkilere

sahip olduğunu soruşturmak olsa da daha geniş ölçekli nitelikli çalışmalara her daim ihtiyaç vardır.

EKLER

EK-1

BOA, A. VRK. 793/29, Başkumandan Vekili Enver'den Sadaret'e,
16 Teşrin-i Evvel 1330 (29 Ekim 1914).

A. VRK.00793.00029.001

Kaynakça

Arşiv Belgeleri ve Süreli Yayınlar

Başkanlık Osmanlı Arşivi, Sadaret Evrak Kalemi Evrakı, 793/29, Başkumandan Vekili Enver'den Sadaret'e, 16 Teşrin-i Evvel 1330 (29 Ekim 1914).

Başkanlık Osmanlı Arşivi, Sadaret Evrak Kalemi Evrakı, A. VRK. 794/32, Başkumandan Vekili Enver'den Sadaret'e, 18 Teşrin-i Evvel 1330 (31 Ekim 1914).

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, II. Devre, 1. Sene, 23. İçtima, 18 Haziran 1328 [1 Temmuz 1912].

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, III. Devre, Cilt: 1, İçtima Senesi: 5, 19 Teşrinevvel 1334, [19 Ekim 1918]

Tanin gazetesi 18 Ekim 1910 tarihli nüshası.

Tanin gazetesi, 26 Ocak 1916 tarihli nüshası.

Tanin gazetesi, 25 Mart 1945 tarihli nüshası.

Makale ve Kitaplar

Afyoncu, E., Önal, A. ve Demir, U. (2016). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Askerî İsyânlar ve Darbeler*, 5. Baskı, İstanbul, Yeditepe Yayınları.

Ahmad, F. (1999). *İttihat ve Terakki 1908-1914*, Çev. Nuran Yavuz, 5.baskı, İstanbul, Kaynak Yayınları.

Ahmad F. (2020). *Jön Türkler Osmanlı İmparatorluğu'nu Kurtarma Mücadelesi 1914-1918*, Çev. Tansel Demirel, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları.

Aksakal, M. (2010). *Harb-i Umumi Eşiğinde Osmanlı Devleti Son Savaşına Nasıl Girdi*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- Akşin, S. (1970).*31 Mart Olayı*, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Akşin S. (2017).*Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, 8. Baskı, Ankara, İmge Kitabevi.
- Aydemir, Şevket S. (1977).*Tek Adam*, C. I, 6. Baskı, İstanbul, Remzi Kitabevi.
- Aydemir, Şevket S. (1971).*Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa*, C.II, İstanbul,Remzi Kitabevi.
- Aydemir, Şevket S. (1985).*Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa*, C.III, İstanbul, Remzi Kitabevi.
- Balta, E., (2014). Siyasal Şiddetin Örgütlenmesi, *Siyaset Kavramlar Kurumlar Süreçler*,İstanbul, İletişim Yayınları.
- Belge M. (2014). *Militarist Modernleşme Almanya, Japonya ve Türkiye*, 3.Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Börekci, Ü. (2013). İttihat ve Terakki Dönemi'nde Gazeteci Kimliğinin Hüküm Gecesi Romanında Görünümü, *Selçuk İletişim Dergisi*, 8 (1), 212-232.
- Burk, J. (1993). Morris Janowitz and the Origins of Sociological Research on Armed Forces and Society, *Armed Forces and Society*, 19(2), 167-185.
- Cemal Paşa. (2006).*Hatıralarım*, Haz. Alpay Kabacalı, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları.
- Clausewitz, C. V. (1999). *Savaş Üzerine*, İstanbul, Özne Yayınları.
- Gülboy, Burak S. (2019).*Mutlak Savaş Birinci Dünya Savaşı'nın Kökenleri Üzerine Clausewitzyen Bir Çözümleme*, İstanbul, Dergâh Yayınları.
- Finer, S. (1962). *The Man on Horseback: The Role of the Military in Politics*, Routledge.
- Hale, W. (1996). *Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, Hil Yayınları.
- Hanioğlu, Ş. (1995). Enver Paşa, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 261-264.

- Hart, L. (2014). *Birinci Dünya Savaşı Tarihi*, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları.
- Howard, M. (2012). I. Dünya Savaşı ve 20. Yüzyıl, Ed. Gamze Varım içinde, *I. Dünya Savaşı'nı Yeniden Değerlendirmek* (15-31), İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları.
- Huntington, S. P. (1957). *The Soldier and The State: The Theory and Politics of CivilMilitary Relations*. Cambridge: Harvard University Press.
- Huntington, S. P. (2004). *Asker ve Devlet Sivil Asker İlişkilerinin Kuram ve Siyaseti*, İstanbul, Salyangoz Yayınları.
- İnal, M.K. (1982). *Son Sadrazamlar*, C.IV, 3. Baskı, İstanbul, Dergâh Yayınları.
- Kara H. (2016). *Sultan II. Abdülhamid Devri Osmanlı Harp Okulunda Modernleşme Modernist-Gelenekçi Subaylar Arasındaki Çekişme Üzerine Bir Değerlendirme*, Turkish Studies Dergisi, 11(21), 551-564.
- Kansu, A. (2016). *İttihadcıların Rejim ve İktidar Mücadelesi 1908-1913*, Çev. Selda Somuncuoğlu İstanbul, İletişim Yayınları.
- Karatamu, S. (1996). *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, C.III. Kısım 5, Ankara, Genelkurmay Basımevi.
- Kızılaslan, U. (2018). Sosyal Bilimlerde Bir Araştırma Alanı Olarak Sivil Asker İlişkileri, Akademik Hassasiyetler Dergisi, 5 (10), 1-30.
- Kuran, A. B. (2012). *Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele*, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları.
- Lasswell, H. D. (1941). The Garrison State, *American Journal of Sociology*, 46(4), 455-468.
- Lewis, B. (1993). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev. Metin Kıratlı, 5.Baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Mardin, Ş. (2017). *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri 1895-1908*, 21. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları.

- Menteşe, H. (1986). *Osmanlı Mebusan Reisi Halil Mentеше'nin Anıları*, İstanbul, Hürriyet Vakfı Yayınları.
- Nordlinger, E, (1977). *Soldiers in Politics*, Pearson College Div.
- Nur, R. (1996). *Hürriyet ve İtilâf Nasıl Doğdu Nasıl Öldü*, İstanbul, Kitabevi Yayınları.
- Okur M. ve Göktaş S. (2014). Birinci Dünya Savaşı Sürecinde Meclis-i Umumi'de Görüşülen Başlıca Askerî Meseleler, *1914'ten 2014'e 100'üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı'nı Anlamak*, Harp Akademileri Uluslararası Sempozyumu, 283-311.
- Ortaylı, İ. (2015). Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu, İstanbul, Timaş Yayınları.
- Öksüz M. (2010). Amerikan Belgelerine Göre I. Dünya Savaşı ve Mütareke Dönemlerinde Osmanlı Hükümetleri, *Turkish Studies*, ss., Volume 5(1), 1247-1270.
- Ölmez, A. (2017). *Modern Osmanlı Ordusunda Alaylılar ve Mektepliler (1826-1918)*, İstanbul, İz Yayıncılık.
- Öney, S. (2011). *Sivilleşen askerler-askerleşen siviller: Soğuk Savaş'tan günümüze Türkiye'de sivil-asker ilişkilerinin dönüşümü*, 21 Şubat 2021 tarihinde https://hyd.org.tr/attachments/article/126/sivillesen_askerler.pdf adresinden erişildi.
- Özcan, A. (1991). Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 457-458.
- Özgüldür, Y. (2019). İttifaktan Savaşa 2 Ağustos 1914 Tarihli Osmanlı Alman İttifak Anlaşması ve Yansımaları, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 74(2), DOI: 10.33630/ausbf.809254.
- Perlmutter, A. (1969). The Praetorian State and the Praetorian Army, *Comparative Politics*, 1(3), 382-404.
- Sâbis A. İ. (1990). *Harb Hatıralarım Birinci Cihan Harbi*, C. II. İstanbul, Nehir Yayınları.

- Şafak, A. (2016). Askerler ve Sivil Asker İlişkileri, *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 5(13), 144-160.
- Schmitt,C., (2019).*Partizan Teorisi*, İstanbul, Nika Yayınları.
- Soko, Z. Ş. (1935). Canbulat Enver ve Cemal Paşaların Kabineden Çekilmelerini İstiyordu, *Son Posta*.
- Şeyhülislam Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi'nin Meşrutiyet, Büyük Harp ve Mütareke Günlükleri (1909-1922). (2015), Haz. Ali Suat Ürgüplü, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları.
- Talat Paşa'nın Anıları. (2018). Haz. Alpay Kabacalı, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları.
- Tilly, C., (2016).*Avrupa'da Devrimler 1492-1992*, İstanbul, Alfa Yayınları.
- Tunaya T. Z. (1989). *Türkiye'de Siyasal Partiler: İttihat ve Terakki Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi*, C.III, İstanbul, Hürriyet Vakfı Yayınları.
- Turfan, N. (2013). *Jön Türklerin Yükselişi: Siyaset, Askerler ve Osmanlı'nın Çöküşü*, İstanbul, Alfa Yayınları.
- Türk geldi, A. F. (1949). *Görüp İşittiklerim*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Uluçakar, M. (2018). Türkiye'de Sivil-Asker İlişkilerinin Temel Açmazları ve Uzlaşma İmkanları, *Toros Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (8), 78-103.
- Uzun H. (2019). Birinci Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı Hükümetlerini ve Programlarının Analizi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, 65, 415-447.
- Wallach, J.L. (1985). *Bir Askeri Yardımın Anatomisi*, Ankara, Genelkurmay Basımevi.
- Zeyrek S. (2014). II. Meşrutiyet Sürecinde Osmanlı Devleti'nde Ordu-Siyaset İlişkileri Üzerine Genel Bir Bakış, *Studies of the Ottoman Domain Dergisi*, 4(5), 38.

Zürcher, E. J. (2015). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, Çev. Yasemin Saner, 30.Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları.

Zürcher, E. J. (2019). Young Turk Governance in the Ottoman Empire during the First World War, *Middle Eastern Studies*, 55(8), 897-913.

Durdu, Mustafa (2022). "83 Numaralı Rumeli Ahkâm Defterine Göre Tırhala Sancağı (1859-1861)". *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (ASOBİD)*. S. 11, s. 31-72.

---

83 NUMARALI RUMELİ AHKÂM DEFTERİNE GÖRE TIRHALA SANCAĞI (1859-1861) TRIKALA SANJAK ACCORDING TO RUMELIA AHKÂM REGISTER NO. 83, (1859-1861)

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa DURDU*
Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
mustafa76durdu@hotmail.com

Öz

Ahkâm Defterleri olarak bilinen ve 1742-1908 yılları arasında eyaletlere göre tasnif edilen defter çeşidi, Osmanlı ahalisinin şikâyetleri üzerine çıkan padişah hükümlerinden oluşmaktadır. Osmanlının adalet prensibini en iyi şekilde yansıtan bu defter serilerinden bir bölgenin idarî, sosyal, iktisadî, hukukî ve hatta tarımsal vaziyeti hakkında önemli bilgiler edinmek mümkündür. Rumeli bölgesine ait olmak üzere, 1742-1908 yılları arasına tarihli toplam 85 adet Ahkâm Defteri bulunmaktadır. Bu çalışmada T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi'nde A.İDVNS.AHKR.d fonunda kayıtlı olan ve 1859-1861 yıllarına ait hükümleri ihtiva eden 83 numaralı Rumeli Ahkâm Defteri incelenmiş ve Tırhala Mutasarrıflığı'na ait hükümler analiz edilmiştir. Bu hükümler genelde miras anlaşmazlıkları, borç meseleleri, arazi gaspı gibi şikâyet konularını içermektedir. Bu çalışmada, XIX. yüzyılın ikinci yarısında Tırhala Mutasarrıflığındaki mülkî ve adlî erkân, adlî birimler, mahkemelerin mahiyeti ve hukukun işleyişi hakkında önemli değerlendirmeler bulunmaktadır. Makalenin, hukuk ve iktisat tarihi yanında idare tarihi ile sosyal tarih çalışmalarına da katkı sunacağı kanaatindeyiz. Makalede arşiv kaynaklarına ek olarak akademik eserlerden de yararlanılmıştır.

---

* ORCID: orcid.org/0000-0002-1555-0035

Anahtar Kelimeler: Tırhala, Golos, Hüküm, Mahkeme, Naip.

Abstract

This book, known as Ahkâm Registers and sorted according to the provinces between 1742 and 1908, consists of the hukums (rescripts / commands) of the sultan who ascended the throne upon the complaints of the Ottoman people. It is possible to get important information about the administrative, social, economic, legal, and even agricultural condition of a region from these book series that reflect the Ottoman's principle of justice in the best manner. There are 85 Ahkâm Registers in total, dated between 1742 and 1908, belonging to the Rumelia region. In this study, Rumelia Ahkâm Register numbered 83, registered in the A.İDVNS.AHKR.d fund of Ottoman Archives, the Republic of Turkey Presidential State Archives, and including the provisions of the years 1859 and 1861, has been examined, and the hukums of the Trikala Governorship have been analyzed. These hukums generally include complaints such as inheritance disputes, debt issues, land grabbing. In this study, there are significant evaluations about the civilian and judicial administrations, judicial units, the nature of the courts, and the functioning of the law in the Trikala Governorate in the second half of the XIX century. We consider that this paper will contribute to the history of administration and social history in addition to the history of law and economics. In addition to archival sources, academic works were also used in the article.

Keywords: Trikala, Volos, Hukum (Rescript / Command), Court, Naip (Regent).

Giriş

Osmanlı Devleti'nin merkez teşkilâtı olan Divan-ı Hümayun, bugünkü bakanlar kurulu mesabesinde olup devletin ekonomik, idarî, askerî ve siyasî işlerinin müzakereleri edildiği, önemli kararların alındığı, şikâyetlerin dinlendiği, davaların görüldüğü en üst seviyede bir kuruldu (Temelkuran, 1975:130). Fatih devrine kadar padişahların başkanlığında ve neredeyse her gün toplanan Divan, Fatih'ten itibaren sadrazamların başkanlığında toplanmaya başlamıştır. Toplanma sayıları da süreç içinde zamanla değişmiştir. Fakat özellikle IV. Mehmed'in saltanatından itibaren "devlet işlerinin ağırlığı yavaş yavaş sadrazamların ikinci divanlarına yüklenmeye başlamıştır (Uzunçarşılı, 1988:2-5)". Divan-ı Hümayunda yapılan müzakereler neticesinde çıkan çeşitli konulara ait kararlar, defterlere kaydedilirdi. İşte bu defterlere genel olarak Mühimme Defterleri denir (Emecen, 2005:107).

Mühimme Defterlerinden başka, Rumeli ve Anadolu Defterdarlıklarına bağlı kalemlerden çıkan çeşitli isimlerle anılan defter serilerine de genel olarak Ahkâm-ı Maliye Defterleri denir (Sahillioğlu, 1988:551). Mühimme Defterlerine, başlangıçta çok çeşitli konulara ait hükümler kaydedilirken zamanla idarî ve adlî muhtevalar, farklı defter türlerinde toplanmaya başlamıştır. 1649 yılından itibaren de şikâyetler neticesinde çıkan hükümler, şikâyet defterlerinde toplanmıştır. “Bunlar da XVIII. yüzyıl ortalarından itibaren eyaletlere göre tasnif edilerek Ahkâm-ı Şikâyet Defterleri adı ile anılmışlardır (Kütükoğlu, 2006:520-521).” Aslında, Divan-ı Hümayundan çıkan hükümlerin kaydedildiği defter serilerinin bütününe genel bir adlandırma ile Ahkâm Defterleri denilmektedir. Bununla birlikte 1742 yılından itibaren eyaletlere göre tasnif edilmiş olan Ahkâm-ı Şikâyet Defterleri, sadece Ahkâm Defterleri olarak da anılmaktadır. Bu defter çeşitleri II. Meşrutiyet devrine kadar tutulmaya devam etmiştir. Devlet aygıtını adalet prensibi üzerine kuran Osmanlılar, ahalinin şikâyetlerini doğrudan Divan’a iletebilmesine imkân vermişlerdi. Ahkâm Defterleri olarak da bilinen Ahkâm-ı Şikâyet Defterleri, arazi anlaşmazlıkları, borçlar, askerî ve idarî yetkililerle ilgili şikâyetler gibi şahsî ve toplumsal pek çok şikâyeti ihtiva etmektedir. Eyaletlere göre tasnif edilen bu Ahkâm Defterleri serisinde Rumeli bölgesi ile ilgili olarak 1742-1908 yılları arasına tarihlenmiş toplam 85 adet defter mevcuttur (BOA Rehberi, 2017:29-30, 38).

Biz bu makalede, 1859-1861 yıllarındaki şikâyetler neticesinde çıkan hükümlerin muhtevî olduğu 83 numaralı defterde bulunan Tırhala Mutasarrıflığına ait hükümleri analiz edeceğiz. Fakat asıl konumuza geçmeden evvel Osmanlıda idarî ve adlî birimlerin işleyişleri ve birbirleri ile münasebetleri bağlamında kısa bir değerlendirme yapmanın uygun olacağını düşünüyoruz.

Osmanlı Hukuku ve Adliye Teşkilatı

Osmanlı Devleti, kuruluşundan itibaren diğer İslâm devletleri gibi İslâm fihmını temel alan bir hukuk yapısını benimsemişti. İslâm hukuku içinde de Hanefî mezhebinin görüşlerini esas alan bir şer’î sistemi uyguluyorlardı. Bununla birlikte Osmanlılar, İslâm hukukunun (şer’-i şerîf) bazı konularda ehl-i örfe verdiği yasama

yetkisi sayesinde örfî hukuk içerisinde değerlendirilebilecek olan kanunnameler tanzim etmişlerdir. Böylece “Allah’ın kullarının maslahatlarını şer’ ve kanun üzere görmüşlerdir (Cin ve Akgündüz, 2017:155).” Tursun Bey’e göre iki dünya mutluluğunu kazanmak için gerekli olan şer’-i şerif, ehl-i hikmete göre siyâset-i ilâhî, ehl-i şer’e göre de şeriattır. Örf ise akıl üzere nizam-ı âlem için Cengiz Han’ın yaptığı gibi sultanın siyaseti ve padişahın yaşığıdır. Bunların uygulanması için mutlaka bir padişaha ihtiyaç vardır. Bununla birlikte her devirde kanun koyan birisine ihtiyaç yoktur. Çünkü İslâm dini “nizâm-ı âlem-i zâhir ve bâtın için” kıyamete kadar bütün halk için yeterlidir (Tursun Bey, 1977:12). Demek ki Tursun Bey’e göre, şer’-i şerifin ve kanunun uygulanması ancak bir yönetici ile olur. Oysa örfî hukuk içerisinde kanun yapmak her devir için zorunlu değildir.

Osmanlı ülkesi kaza adı verilen adlî birimlere ayrılmıştı. Buralarda görev yapan ve kadı adı verilen hâkimler kazanın yargı erkinin başı idi. Kadılar, buldukları yere göre Rumeli ve Anadolu Kazaskerlerine bağlı idi. Kadıların, adlî yetkileri yanında, Tanzimat’a kadar idarî, malî ve beledî görevleri de vardı. Tanzimat’a kadar olan süreçte kadılar, evlerinde davaları dinler ve yargılama yaparlardı. Tanzimat’tan sonra ise mahkeme binaları tesis edilmiştir (Ekinci, 2017:28-29) Kadılar genelde 2 yıllık bir süre için kazaskerler tarafından padişah beratı ile tayin edilirdi. Fatih devrinde tedris, kaza ve iftâ belli bir sistematığe oturtulmuştu. Sahn-ı Seman ve daha sonra Süleymaniye Medreselerinden (veya imtiyazı varsa kenar medreselerden) mezun olanlar öncelikle Mevleviyet payeli sancak kadılarının yanında 3-5 yıl stajyerlik eğitimi aldıktan sonra düşük yevmiyeli kazalara tayin edilirdi. Görev bitimi merkeze gelen kadılar, bir üst dereceli kazaya atanmayı beklerdi. Yüksek yevmiyeli kaza kadılığı süresi bitenler tekrar merkeze gelerek en yüksek derece olan Molla unvanlı ve Mevleviyet payeli sancak kadılıklarına geçmek için beklerlerdi. 1826 yılında Yeniçeri Ocağının lağvedilmesi ve ardından İhtisap Nezareti ve Evkaf Nezaretinin kurulmasıyla kadıların yargılama dışındaki görev ve yetkileri daraldı (Ortaylı, 2001:70-72).

Kadılar, buldukları eyalet ve sancak merkezleri ile kazalarda mahkemeler kurarlar ve yargılama işlerini İslâm hukukuna göre icra ederlerdi. Kurulan bu mahkemelere Meclis-i Şer' adı verilirdi. Tanzimat'a kadar Osmanlı kadısı, kişiler arasındaki anlaşmazlıklardan başka, veraset, vekâlet ve alım-satım gibi işlemlerle de ilgilenirlerdi. Ayrıca merkezden gelen fermanların halka duyurulup sicillere kaydedilmesi de kadıların görevleri dâhilinde idi (Çadırcı, 2013:79-80). Kadılara mahkeme işlerinde yardım eden başka memurlar da vardı. Bunlardan ilki naip idi. Naipler, kadı olmadığı zamanlarda duruşmaları yönetirler ve yargılama yaparlardır. Ayrıca keşif ve yargılama için olay mahalline de giderlerdi. Bunlardan başka Mevleviyet payeli ve Molla unvanlı büyük şehir kadılarına bağlı olan kazalara bir nevi vekil olarak yollanan naipler de bulunuyordu. Kadıya yardımcı olan diğer görevliler de kâtip, muhızır, muhızırbaşı, subaşı, asesbaşı vs. idi. Bir nevi jüri olan ve şuhûdü'l-hâl denilen, kazanın ileri gelenlerinden seçilen bir heyet ile de kadılar istişare ederlerdi. Şer'i ve örfü bilen kadılar, duruma göre müftülerden veya şeyhülislâmdan fetva talep edebilirlerdi (Ünal, 2017: 249-250; Akdağ, 2010:436-437). Mahkemelerde görülen davalar şer'iyye sicilleri (kadı sicilleri) olarak bilinen defterlere kaydedilirdi. Aslında bu defterlere sadece "hüccet, ilam, ve tereke kayıtları" değil Dersaadet'ten gelen "ferman, buyuruldu, tezkere, berat" gibi resmî evraklar da kaydedilirdi (Uğur, 2010:9). Tanzimat'tan sonra da Osmanlı adalet mekanizması, şer'î ve örfî hukuk olarak devam etti. Ancak şer'î hukuk, daha çok medenî hukuk alanında varlığını korurken örfî hukuk sahasına giren kamu hukuku alanında Batıdan mülhem kanunlaştırma hareketleri başladı (Bozkurt, 2010:51).

İncelemiş olduğumuz Ahkâm Defteri'nde sıkça kendisine hitap edilen naip hakkında biraz malumat vermemiz gerekir. Naipler, genelde kadının yardımcısı veya vekili olmakla birlikte fetihler çağından beri devlet yeni fethedilen yerlere sancak beyi veya subaşı yanında kadı veya naipler de atamıştı. Naipler, kadı tarafından belirlenir ve kazaskerin onayı ile tasdik edilirdi. Arap coğrafyasındaki kadıların bölge ahalisinden naipler seçmesi gelenek hâlini almıştı. XVII. yüzyılda İstanbul'daki nahiyelerde pek

çok naip görev yapıyordu. Naipler süresiz olarak tayin edilirler, bağlı olduğu kadının ölümü veya azli hâlinde de görevleri devam ederdi. Kazasker veya Mevleviyet payeli kadılar, kendilerine verilen arpalıklara naipler gönderirlerdi. Naipler, tahsil edilen mahkeme harcının bir kısmını kendileri alır, çoğunu bağlı oldukları kadıya veya kazaskere gönderirlerdi. Naipler, doğrudan Divan ile iletişime geçebilirlerdi (İpşirli, 2006:312-313). Aslında klasik devirlerden sonra zamanla kadıdan çok naipten bahsedilmesi, onların doğrudan kazaskerlerin vekili olmasından da ileri gelmektedir. Çünkü gerçekte Rumeli'nin kadısı Rumeli Kazaskeri, Anadolu'nun kadısı da Anadolu Kazaskeri'dir. Fakat bunlar kendi adlarına naipler göndermişlerdir. Buna göre naibin vekil anlamında doğru bir şekilde kullanıldığı açıktır (Pakalın, 1983:644). XIX. yüzyılın başlarına gelindiğinde kadılık eski önemini yitirmiştir. Hatta Tanzimat'ın hemen öncesinde büyük şehir merkezlerinde bile kadılığın yerini naiplik almış ve yetkisi sadece adlî saha ile sınırlanmıştı. 1846 yılında Ticaret Mahkemelerinin kurulması, daha sonra Nizamiye Mahkemeleri olarak tanımlanan meclislerin kaza, liva ve vilâyetler tesis edilmesi ile naiplerin başkanlığındaki şer'î mahkemelerin görev alanları evlenme-boşanma, miras ve tapu gibi bazı hususlara münhasır kaldı. Bununla birlikte naipler, vilâyet, liva ve kazalardaki idare meclislerinin doğal üyesi idiler. Bu idare meclisleri, aynı zamanda devlet memurlarının yargılandığı idarî mahkemeler idi. 1854 yılında İstanbul'da naip yetiştirmek için 2 yıllık Muallimhane-i Nüvvâb adlı bir okul kuruldu. Buradan mezun olanlar hem şeriat mahkemelerinde hem de Nizamiye Mahkemelerinde hâkim olarak görev yapmaya başladılar (Çadırcı, 2013:279-282). Bu eğitim kurumu, 1885 yılında Mekteb-i Nüvvâb, 1908'de de Mekteb-i Kuzât, 1909 yılında da Medresetü'l-Kuzât olarak isimlendirilmiştir (İpşirli, 2003:343). Adliye Nezareti kurulunca şeriat mahkemeleri de buraya bağlandı, ancak naipler şeyhülislâm tarafından atanmaya devam etti. Daha sonra yapılan düzenlemelerle vilayet merkezleri birinci sınıf, liva merkezleri ikinci sınıf, kazalar da üçüncü sınıf naiplik olarak belirlendi. Naipler hem şeriat hem de Nizamiye Mahkemelerinin başkanı olarak görev yapıyorlardı (Çadırcı, 2013:281-283). Bu kısa ve özlü

değerlendirmeden sonra 83 Numaralı Rumeli Ahkâm (Şikâyet) Defterinde yer alan hükümlerin mahiyeti ve değerlendirilmesine geçebiliriz.

A. 83 Numaralı Rumeli Ahkâm Defteri

1. Defterin Tanıtımı

İncelediğimiz defter, T.C. Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivinde Bâb-ı Asafî Rumeli Ahkâm Defterleri (BOA. A. {DVNS.AHKR.d.} fonunda 83 numarada kayıtlıdır. Defterin 1. sayfasındaki 3 Safer 1278 tarihli ilk hüküm müstesna diğer hükümler kronolojik olarak sıralanmıştır. Yani 2. hüküm ile sonuncu hükümler Evâhir-i Muharrem 1276 ile Evâhir-i Cumadelûlâ 1278 tarihleri arasında olup toplam hüküm sayısı 371'dir. Defterdeki hükümlerin ısdar edildiği tarihlerde görev yapan sadrazam ve hariciye nazırlarının kimler olduğu da defter aralarında belirtilmiştir. Her hükmün sonunda ortada hükmü yazan kâtiplerin mahlâsları yer almaktadır. Sol alt köşede de hükmün tarihi evâil, evâsıt ve evâhir şeklinde onluk sisteme göre aylar ve yıllarla birlikte yazılmıştır. Hükümler, hitap cümlesi, davanın veya şikâyetin özeti (nakil) ve dava veya şikâyet ile ilgili verilen emir (hüküm) olmak üzere üç ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm olan hitapta, emr-i şerifin gönderildiği eyalet valileri, sancak mutasarrıfları veya kaymakamlarına, rütbe ve nişanlarıyla birlikte isimleri zikredilerek hitap edilirken kaza naip ve müftüsü ile a'zâ-yı meclis-i memleket veya vücûh-ı memleket, isimleri belirtilmeden muhatap alınmıştır.¹ Bazı hükümler ise doğrudan doğruya kaza naip ve müftüsü ile a'zâ-yı meclis-i memlekete hitap ile başlamıştır.² Bazı hükümlerde de

¹“Mülhakâtıyla Selanik Eyaleti Valisi ve Mecîdiyye nişân-ı hümayûnumun birinci rütbesinin hâ'iz ve hâmilî vezîrim İsmail Rahmî Paşa iclâluhuya ve rikâb-ı hümayûn-ı şâhânem kapucubaşlarından Siroz kâ'immakâmı Ahmed Râ'if dâme mecduhuya ve Razlık kazâsı nâ'ibine ve müdür-i kazâ ve vücûh-ı memlekete hüküm ki! (BOA. A. {DVNS.AHKR.d.83, 38/52}”.

² “Piremedi kazâsı nâ'ibine ve müdür-i kazâ ve vücûh-ı memlekete hüküm ki! (BOA. A. {DVNS.AHKR.d.83, 50/78}).

eyalet ismi zikredilmeden sancak mutasarrıfına hitap edilmiştir.³ Hitap cümlesinde mülki âmirlerden eyalet valileri için “iclâluhu”, sancak mutasarrıfı ve kaymakamları için rütbesine göre “dâme mecduhu, dâme ikbâlûhu, zîde uluvvuhu” ve yargı mensubu olan naip ile fetvadın sorumlu müftülerin ikisine birden nadiren “zide ilmühümâ” gibi dua tabirleri kullanılmıştır. Bizim inceleyeceğimiz Tırhala Mutasarrıflığı için örnek verecek olursak Tırhala Mutasarrıfı Mirmiran Tayyib Paşa için “dâme ikbâlûhu” duası kullanılırken 1859-1860 yılları arasında görev yapan Golos Kaymakamı Istabl-ı Âmire Müdürlüğü Payelisi Hüseyin Hüsnü Bey için “zîde uluvvuhu” duaları kullanılmıştır. Aralık 1860’tan sonra Golos Kaymakamının değiştiği görülüyor. Buna göre, 166. hükümden itibaren Aralık 1860 ile Kasım 1861 yılları arasında Golos Kaymakamı olan Rütbe-i Sâniye Müttemayizi Tahir için de “zîde uluvvuhu” duaları kullanılmıştır.

2. Hükümlerin Gönderildiği İdarî Birimler

İncelediğimiz 83 Numaralı Rumeli Ahkâm Defteri (Rumeli Defteri) her ne kadar bir eyalet ismi taşısa da burada kastedilen Rumeli tabirinin coğrafi bölge anlamında kullanıldığı açıktır. Çünkü defterde Rumeli eyaletinden başka Selanik, Yanya, Üsküp, Niş ve Edirne eyaletleri dâhilindeki sancak ve kazalardan gelen şikâyetler için de hükümler bulunmaktadır. Bunun yanında yukarıda da belirtmiş olduğumuz gibi, eyalet adı belirtilmeden doğrudan sancak ve kaza adlarıyla başlayan hükümler de bulunmaktadır. Bu durum, müstakil sancaklarla ilgili olmalıdır. Çünkü 1858 yılında vali, mutasarrıf, kaymakam ve müdürlerin görev ve yetkileri ile ilgili olarak neşredilen talimatname ile kurulan müstakil sancaklar, herhangi bir eyalete değil doğrudan merkeze bağlanmış ve valilerin yetkilerine sahip olmuşlardır (Torun, 2012:193-194). Tırhala sancağı da bu yıllarda müstakil sancaklardan olmuştur (Örenç, 2006:378). Hükümlerde geçtiği şekilde emr-i şerîflerin gönderildiği eyalet veya sancak ve kazaların adı ve sayısı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir. Hükümler,

---

³“Mîr-i Mîrân-ı Kirâmımdan Tırhala Sancağı Mutasarrıfı Tayyib Paşa dâme ikbâlühuya ve Alasonya kazâsı nâ’ibine ve müdür-i kazâ ve vücûh-ı memlekete hüküm ki! (BOA. A. {DVNS.AHKR.d.83, 28/38}”.

eyalet içinde yer alan sancağa bağlı kazalara gönderilmişse tabloda sadece eyalet adını esas aldık. Hitaplarda sadece sancak ve ona bağlı kaza ismi geçmiş ise sadece sancak adını, sadece kaza ismi belirtilen hükümler için de kaza isimlerini esas aldık. Ayrıca hitaplarda bazı sancaklar için “sancak” kelimesi kullanılmadan doğrudan kaymakama hitap edilmiştir. Biz bunları da kaymakamlık olarak belirttik. Bazı sancaklar için de bazı hükümlerde sancak tanımlaması kullanılırken bazılarında doğrudan kaymakam muhatap alınmıştır. Bunları da sancak kelimesinden sonra parantez içinde kaymakamlık ibaresini yazarak belirttik. Aslında kaymakamlık olarak tanımladığımız idarî birimler de Tanzimat öncesi mütesellimler tarafından idare edilen sancaklardır. 1842 yılında muhassılığın kaldırılmasından sonra sancaklara kaymakamlar tayin edilmiştir (Çadırcı, 2013: 236). Gerçekte bu bir anlamda isim değişikliğidir. Defterdeki 47. hüküm bir şahsa hitaben başladığı için bunu da davanın geçtiği yer adı ile birlikte belirttik.

Tablo 1. Hükümlerin Gönderildiği Yerler

Hükümün Gönderildiği Yer	Hüküm Sayısı
Rumeli Eyaleti	38
Yanya Eyaleti	59
Selanik Eyaleti	67
Üsküp Eyaleti	5
Edirne Eyaleti	2
Vidin Eyaleti	1
Niş Eyaleti	3
Tırhala Sancağı	23
Niş Sancağı	1

Sofya Sancağı	1
Prizren Sancağı	1
İşkodra Sancağı	10
Ergiri Sancağı (Kaymakamlık)	15
Berat Sancağı (Kaymakamlık)	6
Samako Sancağı (Kaymakamlık)	2
Köstendil Sancağı (Kaymakamlık)	6
Filibe Sancağı (Kaymakamlık)	19
Golos Kaymakamlığı	12
Lofça Kaymakamlığı	1
Kesriye Kaymakamlığı	5
Ohri Kaymakamlığı	3
Siroz Kaymakamlığı	43
Drama Kaymakamlığı	15
Üsküp Kaymakamlığı	1
Tırhala Kazası	1
Tiran Kazası	1
Debre-i Zir ve Bâlâ Kazası	1
Görice Kazası	1
Florina Kazası	1
Pravişte Kazası	1

Yenice-i Karasu Kazası	4
Yenice-i Vardar Kazası	4
Şehirköyü Kazası	1
Dimetoka Kazası	1
Kumanova Kazası	1
Karaferye Kazası	1
Serfice Kazası	1
Tepedelen Kazası	1
Pınarhisarı Kazası	1
Zihne Kazası	7
Premedi Kazası	2
Kayalar Kazası	1
Abdurrauf Efendi (Yenice-i Vardar Kazası)	1
Bersiyer Kazası	1
Mezran? Kazası	1
Toplam Hüküm Sayısı	371

B. Tırhala Sancağına Gönderilen Hükümler

Tabloda da görüleceği üzere en fazla hüküm Selanik eyaletine gönderilmiştir. Bununla birlikte bizim inceleme konumuz olan Tırhala sancağına 23 hüküm gönderilmiştir. Golos Kaymakamlığı da Tırhala'ya bağlı olduğu için doğrudan Golos Kaymakamlığına hitaben başlayan hükümler de bu makalenin konusu içindedir. Dolayısıyla Tırhala sancağı ve Golos Kaymakamlığına hitaben gönderilen ve davaların adı geçen yerler ahalisiyle ilgili olduğu

toplam 35 hüküm bulunmaktadır. Bu 35 hükmü birçok yönden sınıflandırmak mümkündür. Tırhala sancağı ile ilgili hükümleri, dava konusunun geçtiği kaza ve karye gibi yerleşim yerlerine ve davaların konularına göre de sınıflandırabilir. Hükümlerde bahsedilen dava konuları toprak ve miras anlaşmazlıkları, fuzûlî müdahale ve borç tahsili gibi çeşitli şikâyetleri ihtiva etmektedir. Aşağıdaki tabloda Tırhala sancağına gönderilen hükümlerde yer alan dava konuları, olayların geçtiği yerlerin isimleri ve hüküm sayıları gösterilmiştir.

Tablo 2. Tırhala Sancağı'ndaki Davaların (Şikâyetlerin) Niteliği (1859-1861)

Dava (Şikâyet) Konusu	Kaza - Köy	Sayfa / Hüküm No
Miras Anlaşmazlığı	Golos - Lankoz	10 / 13
Miras Anlaşmazlığı	Golos - Argalaşni	18 / 25
Harman Yeri Anlaşmazlığı	Alasonya - Lefto	28 / 38
Fuzûlî Zabt	Alasonya - Livad	42 / 60
Fuzûlî Zabt	Golos -	46 / 68
Fuzûlî Müdahale	Yenişehrifener - Likordi	48 / 72
Fuzûlî Zabt	Golos -	51 / 79
Borç Meselesi	Yenişehrifener -	52 / 83
Gabn-ı Fâhiş Meselesi	Tırhala -	53-54 / 84
Miras Anlaşmazlığı	Golos - Milyas	55-56 / 86
Miras Anlaşmazlığı	Yenişehrifener -	69 / 113
Miras Anlaşmazlığı	Yenişehrifener - Sarıca	72-76 / 122
Miras Anlaşmazlığı	Golos - Lefkoz	79-80 / 129
Borç Meselesi	Golos - Melis	99 / 166

83 Numaralı Rumeli Ahkâm Defterine Göre Tırhala Sancağı (1859-1861)

Borç Meselesi	Tırhala -	99-100 / 167
Fuzûlî Müdahale	Bülbülce Adası -	110 / 190
Miras Anlaşmazlığı	Bülbülce Adası -	118-119 / 206
Borç Meselesi	Golos -	126-127 / 221
Borç Meselesi	Golos -	140 / 248
Borç Meselesi	Golos – Draki	146 / 258
Borç Meselesi	Golos -	155 / 277
Borç Meselesi	Golos – Ergaştırma	158 / 285
Borç Meselesi	Golos -	159-160 / 288
Borç Meselesi	Golos -	162 / 290
Miras Anlaşmazlığı	Tırhala -	176 / 315
Borç Meselesi	Tırhala -	178 / 319
Fuzûlî Müdahale	Golos – Ergalaşni	178-179 / 320
Fuzûlî Müdahale	Golos – Ergalaşni	179 / 321
Fuzûlî Müdahale	Golos – Ergalaşni	179 / 322
Fuzûlî Müdahale	Golos – Ergalaşni	179-180 / 323
Fuzûlî Müdahale	Golos – Portariye	190 / 350
Miras Anlaşmazlığı	Golos – Lakfoz	191 / 352
Miras Anlaşmazlığı	Golos – Lakfoz	192 / 354
Borç Meselesi	Golos – Ergalaşni	192 / 355
Harman Yeri Anlaşmazlığı	Yenişehrifener – Lefto	1 / 1

Toplam Hüküm Sayısı	35
---------------------	----

Yukarıdaki tabloyu incelediğimizde, Tırhala sancağı dâhilinde şikâyet konusu olan davaların büyük çoğunluğunun miras anlaşmazlığı, borç (alacak-verecek) meselesi ve fuzûlî müdahale/zabt konularıyla ilgili olduğunu görürüz. Bunlardan başka 2 şikâyet konusu da aynı davaya aittir ki bu da toprak (harman yeri) anlaşmazlığıdır. Aslında bu dava da fuzûlî zabt/müdahaleye dâhil edilebilir. Gabn-ı fâhiş meselesi olarak belirttiğimiz husus da netice itibariyle bir nevi alacak-verecek meselesidir. Bununla birlikte bu gabn-ı fâhiş meselesi diğerlerinden hayli farklı bir mahiyeti hâizdir. Bu genel değerlendirmelerden sonra Tırhala sancağına ait hükümlerin analizini yapabiliriz.

1. Miras Anlaşmazlıkları

Tırhala sancağına ait hükümlerde toplam 9 hükmün miras anlaşmazlığı ile ilgili olduğu görülmektedir. Osmanlı mahkemelerinde, veraset konusu ve miras anlaşmazlıkları İslâm hukuku temelinde ele alınır ve fıkıh kaynaklarında ferâiz ilmi olarak belirtilen İslâm miras hukukuna göre çözümlenirdi. Mahkemeye intikal eden miras anlaşmazlıkları, çözüme kavuşturulup vârislerin payları belirlendikten sonra tereke kayıtları sicillere kaydedilirdi. Ölen kişinin bıraktığı mal varlığı anlamına gelen terekeler (veya muhallefat / metrûkât) için müstakil defterlerin tutulduğu da olurdu. Bu durumda iş yükü ağır olan eyalet / vilâyetlerdeki Mevleviyet kadılıklarında miras işlerine bakmak için kazaskerler veya mahallin kadısı tarafından kassamlar görevlendirilirdi. Bunların hazırladığı kassam defterlerinde de ölen kişinin terekeleri ayrıntılı bir şekilde bulunurdu. Diğer kazalarda ise tereke kayıtları kadı sicillerine karışık olarak yazılırdı (Bozkurt, 2013:196-197). Belirtmiş olduğumuz miras hukuku (ferâiz), İslâm hukukunun temelini oluşturan kitap ve sünnete dayanmakta idi. Buna göre Kur'an-ı Kerîm'de Nisa sûresinin 11, 12 ve 176. âyetlerinde vârislerin kimler olduğu ve terekeden ne kadar hisse alacakları ayrıntılı olarak belirtilmiştir. Buna istinaden İslâm hukukuna göre miras taksiminde birkaç örnek verebiliriz: Ölen kişinin vârisleri sadece

oğlu ve kızı ise oğul iki pay, kız ise bir pay alır. Müteveffanın çocukları yoksa ve sadece anne ve babası mirasçı ise o vakit anne üçte bir baba da üçte iki pay alır. Ölenin anne ve babası ile birlikte çocukları da varsa o vakit anne ve babanın her birine altıda bir, geriye kalanlar da çocuklara verilir. Çocuğu olan koca ölürse hanım mirastan sekizde bir, kocanın çocuğu yoksa hanım mirastan dörtte bir oranında hisse alır. Özetlemek gerekirse bu üç ayette emredilen miras taksimatına göre bazı durumlarda kadınlar erkeklerle eşit pay alırken bazı hâllerde de erkekler kadınlardan daha fazla pay almaktadırlar (Efe, 2011:161-162). İncelemiş olduğumuz hükümlerde miras anlaşmazlıkları doğal olarak şer'î mahkemelerin görevi olduğu için konu ile ilgili genel bilgileri verdikten sonra değerlendirmelerimizi hükümlerdeki şikâyetler üzerinde yapabiliriz. Bu noktada miras anlaşmazlıkları ile ilgili konular mülk arazilerle ilgili miras anlaşmazlıkları ve mirî arazilerle ilgili miras anlaşmazlıkların olarak iki grupta incelemek mümkündür.

1.1. Mülk Arazilerle İlgili Miras Anlaşmazlıkları

Osmanlı hukukunda mülk araziler, rakabesi (çıplak mülkiyeti) ve tasarruf hakkı şahıslara ait olan arazilerdir. Mâlik (mülk sahibi), mülk arazisi üzerinde istediği gibi tasarruf hakkına sahiptir. Dilerse arazisini satabilir, hibe edebilir veya vakfedebilir. Mülk araziler, mâlikleri öldüğünde, şer'î mirasçılara intikal eder. Eğer mâlikin mirasçısı yoksa ve vasiyetname de bırakmamışsa o vakit mülkiyet hakkı devlete geçer ve mirî arazi olur. Köy ve kasaba içindeki yarım dönümü geçmeyen mülk arsaların sahipleri ölür de mirasçısı ve vasiyetnamesi yoksa şer'î mahkeme tarafından veya başka devlet görevlilerince burası bir başka şahsa mülk olarak satılır ve geliri devlete kalır. 1858 Arazi Kanunnamesi'nde mülk arazilerin tanımı ve çeşitleri belirtilmiş olup diğer düzenlemeleri fıkıh kitaplarına bırakılmıştır (Cin, 2019:47-48). Buna göre mülk arazilerle ilgili hukukî muameleler şer'î mahkemelerin sahasına girmektedir. Miras anlaşmazlıkları ile ilgili aşağıdaki hükümler, mülk arazilerle ilgilidir.

Tırhala Sancağı Mutasarrıfı Mirmiran Tayyib Paşa ve Golos Kaymakamı, İstabl-ı Âmire Müdürlüğü Payelisi Hüseyin Hüsnü

Bey ve Golos Kazası Naib ve Müftüsü ile Memleket Meclisi Üyelerine hitapla başlayan Evâhir-i Safer 1276 tarihli bir hükümde belirtilen anlaşmazlık, varislerden birinin bütün mirası gasp etmesinden dolayı çıkmıştır. Buna göre, Galos kazasına bağlı Lankoz köyü sâkinelerinden Morfala'nın oğlu olan Yakomi ölmüştür. Yakomi'nin terekesinde hüccet-i şer'iyeye ile mülkiyet üzere mutasarrıf olduğu 2 bâb menzil, 1 kıta bağ, 2 kıta zeytin ağacı ve 1 kıta bahçe ile cümle emval ve eşya ve ayrıca bazı kişilerde bulunan miktarı belli Kuruş cinsinden para bulunmaktadır. Vârisler ise annesi Morfala ve ölenin zevcesi Marya ile küçük oğlu Nikola ve küçük kızları Fedoşli ile Anarence'dir. Mirasın şer'-i şerîfe uygun olarak vârisler arasında paylaşılması gerekirken ölenin (Yakomi) zevcesi Marya, diğerlerinin hisselerini gasp etmiştir (ahz ve zapt). Bunun üzerine Morfala, şer'-i şerîfe uygun olarak mahallinde haklıya hakkının verilmesi (ihkâk-ı hak) için bir emr-i âlînin çıkarılması maksadıyla merkeze bir arzuhal göndermiştir. Bunun üzerine verilen hükümde, yukarıda belirtilen idarî ve adlî görevlilerin, tarafları (vârisleri) mahallinde Meclis-i Memlekete çağırıp yüzleştirmeleri ve şer'-i şerîfe uygun olarak haklıya hakkını verip (ihkâk-ı hak) Morfala'nın hissesini Marya'dan alıvermeleri emredilmiştir (BOA. A. {DVNS.AHKR.d 83, 10 / 13). Burada Memleket Meclisinde konunun İslâm hukukuna göre çözümlenmesi istenmiştir. 1840 yılında taşrada kurulan Muhassıllık Meclisleri, 1842 yılından itibaren Memleket Meclisleri adıyla eyalet ve sancaklarda idarî ve adlî yetkileri olmak üzere 1864 yılına kadar varlığını sürdürmüştür. Memleket Meclislerinin üyeleri arasında o mahallin ileri gelen Müslüman unsuru olduğu gibi gayrimüslimlerin temsilcileri de bulunmakta idi. Kadı veya naipiler de doğal üyelerdi. Mahkeme görevi de gören Memleket Meclislerinde bazı şer'î davalar kadı veya naip marifetiyle karara bağlanırdı (Ekinci, 2017:157). Yukarıda belirttiğimiz miras davasında davacı ve davalılar gayrimüslimdir. Gayrimüslimlerin ise Millet Sistemi çerçevesinde özel hukuku ilgilendiren bu tarz davalarını, öteden beri kendi cemaatleri içinde bulunan kilise mahkemelerine götürmeleri hakları mevcuttur (Küçük, 1999:210). Ancak, miras ve aile hukuku da dâhil olmak üzere özel hukuku ilgilendiren

davalarda gayrimüslimler isterlerse şer'î mahkemelere de başvurabilirlerdi. Hatta gayrimüslimlerin mirasla ilgili anlaşmazlıklarında, davanın şer'î mahkemelerde görülmesi ile ilgili iradeler de bulunmaktadır (Konan, 2015:175-177). Yukarıdaki şikâyette de adı geçen gayrimüslim davacı, davanın şer'e göre çözüme kavuşturulmasını ve adaletin yerine getirilmesini istemiştir. Verilen hükümde de davanın Memleket Meclisinde şer'e göre görülüp adaletin sağlanması istenmiştir. Hükümde yer alan "bâ-hüccet-i şer'iyye mülkiyet üzere mutasarrıf olduğu" ibaresinden bahsedilen gayrimenkullerin mülk arazi oldukları anlaşılmaktadır.

Evâhir-i Rebûlevvel 1276 tarihli bir diğer miras anlaşmazlığı da yine Golos kazasına aittir. Galos kazasına bağlı Argalaşni köyünden Yani veled-i Açı Niko, vefat etmiştir. Terekesinde, menzil, bağ, arsa ve zeytin bahçeleri vardır. Fakat mevta, ölmeden 3 ay önce, bu emlakı akıl sağlığı yerinde olduğu hâlde, aynı köyden Kostandi veled-i Yorgaki'ye 30 bin Kuruş'a "bey'-i bât-ı sahîh-i şer'î" ile temlik üzere satmıştır. Ölen Yani'nin meşrû vârisleri olan kardeşi Estani veled-i Açı Niko ile hanımı olan Margo bint-i Agrameno, gayrimenkullere müdahalede bulunarak bu satışı kabul etmemiştir. Bunun üzerine dava şer'iyye mahkemesinde görülmüştür. Bu satışın şahitleri de mahkemeye çağırılmıştır. Şahitlerin de tanıklığı neticesinde Kostandi'ye hüccet-i şer'iyye⁴ verilerek satışın şer'e uygun olduğu ifade edilmiştir. Estani'nin müdahalesi de men edilmiştir. Fakat Estani gayrimenkullere müdahaleden vazgeçmemiştir. Bunun üzerine Kostandi, müdahalenin men edilmesi için emr-i şerif talebiyle merkeze bir arzuhal göndermiştir. Verilen hükümde, olay yazıldığı gibi gerçekleşmiş ise, Galos Kaymakamı, Nâibi, Müftüsü ve diğer Meclis Azalarının girişimleriyle hüccet-i şer'iyyeye aykırı olan Estani'nin müdahalesinin "marifet-i şer'le" men edilmesi istenmiştir (BOA. A.{DVNS.AHKR.d 83, 18 / 25}).

⁴ Hüccet, Osmanlı hukuk literatüründe iki farklı anlamda kullanılmıştır. Birinci anlam, bir davayı ispatlayan şahitlik, ikrar ve yemin gibi delillerdir. İkinci anlam ise "kadı huzurunda taraflardan birinin ikrarını diğerinin de bunu tasdikini ihtiva eden" ve bir hükmü içermeyen hususlara dair düzenlenen belgelerdir (Oğuz ve Akgündüz, 1998:446).

Evâsıt-ı Şevval 1276 tarihli bir başka hükümde de mülk ve müşterek toprakların da içinde olduğu bir miras anlaşmazlığı söz konusudur. Aslında burada verasetten kaynaklanan borçların tahsiline yanaşmayanların mülklerinin devletçe sattırılması hadisesi vardır. Varislerin mirastaki paylarını şer'e göre alabilmeleri için iki defa emr-i şerif çıkmıştır. Fakat iş çözümlenememiştir. İkinci emr-i şerif üzere Meclis-i Şer'de görülen davada davalıların borçlarını ödemeye güçleri olduğu hâlde ödemedikleri anlaşılınca Golos'ta hapsedilmişlerdir. Bunun üzerine Golos kaymakamı ve Golos Memleket Meclisi, tahrirat ve bir kıta mazbata ile davacıların hakkını alıvermek için, hapsedilen davalıların urûzları vefa etmez ise akarlarının satılması için emr-i şerif sudûrunu talep etmişlerdir. Rumeli Kazaskeri Mevlâna Mehmed Şerif Bey de aynı görüştedir. Konu Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyyede de görüşülmüştür. Buradan gelen mazbatada da aynı görüş savunulmuştur. Vârislerin alacağı toplam 218.735 Kuruş'un tahsil edilmesi için davalı Penapot, Maryo ve Eleni'ye ait urûz ve akarlarının marifet-i şer ve meclis ile mübaşir nezaretinde müzayede ile sattırılarak borcun ödenmesine yönelik emr-i şerif sadır olmuştur. Hükümdeki emirler yerine getirilmiş, fakat davalılar farklı iddialarla buna itiraz etmişlerdir. Bunun üzerine davacıların vekilleri Dersaadet'e çağrılarak ifadelerine başvurulmuştur. Neticede müstekiler yine haklı bulunmuş ve Sadrazamdan vârislere bir mektup verilerek ödemelerin yapılmasında davalıların müdahalesinin önlenmesi ve tahsilâtın güvenle yapılması için gerekenin yapılması yetkililerden istenmiştir (BOA. A.{DVNS.AHKR.d 83, 55-56 / 86).

Evâhir-i Zilhicce 1276 tarihli bir hükümde de Yenişehir'inde Bayraklı Cami-i Şerifi Mahallesi'nde Kunduzoğlu Osman ile İbrahim'in yarı yarıya ortak olduğu sınırları belli olan 1 bâb kahvehane ile 1 bâb bakkal dükkânı ile ilgili bir davadan bahsedilmektedir. Ortaklardan Osman bundan 15 sene önce vefat etmiştir. Vârisleri ise zevcesi Gülşen Hatun ile kızları Kebire ve Şemsi ve oğulları Hüseyin ve Halil'dir. Osman'ın çocukları henüz küçük yaştadır. Diğer ortak İbrahim de daha sonra vefat etmiştir. Onun vârisleri de zevcesi Âtike Hatun ile kardeşinin oğulları (İbrahim'in yeğenleri)dir. İbrahim'in vârisleri, diğerlerinin

hisselerini 1266 yılında başka birisine dörtte bir fiyatına (noksân-ı fâhişe) şer'-i şerife aykırı olarak (bilâ-müsevveg-i şer'î) satmıştır. Daha sonra bu hisseler başka alışverişlere de uğramıştır. Bu satışlar sonunda Yenişehir ahalisinden Ekmekçi Yanoki'nin eline geçmiştir. Bu esnada âkilbâliğ olan Halil ve Şemsi, merkeze bir dilekçe yazarak hisselerine el koyan Yanoki ile mahallinde huzur-ı şer'de mahkeme olunup kahve ve bakkal dükkânlarındaki hisselerinin aliverilmesi için bir emr-i şerîf çıkarılmasını istemişlerdir (BOA. A.{DVNS.AHKR.d 83, 69 / 113). Hüküm muhtevâsından Yenişehirifener kazasındaki kadının Mevlâna (Molla) payeli, dolayısıyla adı geçen kazanın da Mevleviyet kadılığı olduğu anlaşılmaktadır.

Evâil-i Ramazan 1277 tarihli bir başka hükümde de varislerden birinin başka diyarda olmasından kaynaklı bir mağduriyet mevcuttur. Bülbülce Adası sâkinlerinden olan Asalis Analonis, hüccet-i şeriye ile mülkiyet üzere tasarruf ettiği ve içinde ağaçları olan 1 kıta zeytin bahçesi olduğu hâlde ölmüştür. Bu bahçe, vârisleri olan Manol, Dimitri, Yorgi ve Niko'ya intikal etmiştir. Bu sırada Manol, başka bir diyardadır. Diğer 3 kardeş, kendi hisselerine kanaat etmeyerek onun hissesini de şer'e aykırı olarak fuzûlî zapt etmişlerdir. Daha sonra kendi hisseleriyle beraber onun hissesini de ada sâkinlerinden Dimitri Velestekonti'ye satmışlardır. Manol da şer'e göre hakkını alabilmek için emr-i şerîf talep etmiştir (BOA. A.{DVNS.AHKR.d 83, 118-119 / 206).

Burada bazı önemli noktalar mevcuttur. Dava yeri Bülbülce kazasıdır. Dava / şikâyet konusu ise kardeşlerden birinin miras hissesinin zapt edilip başkasına satılmasıdır. Şikâyetin değerlendirileceği, haksızlığın giderileceği ve şerî bir duruşmanın yapılacağı yer Memleket Meclisidir. Hükümden anlaşıldığına göre davacı, yerel mahkemeye gitmeden doğrudan merkeze arzuhal takdim etmiştir. Bu arzuhali bizzat kendisinin mi götürdüğü, yoksa vekil aracılığıyla mı gönderdiği belirsizdir. Burada diğer önemli bir husus da vakanın üzerinden özürsüz 15 sene geçip geçmediğinin araştırılması gerektiğidir. İslâm ve Osmanlı hukuku terminolojisinde, bugün zaman aşımı olarak değerlendirilen terim, mürûruzzaman olarak tanımlanmıştır. İslâm hukukunda zaman aşımı ile hakların düşmeyeceği bir prensiptir. Kitap ve sünnetle

sâbittir. Dolayısıyla bu konu Malikî mezhebi ve son dönem Hanefî mezhebi hukukçuları tarafından ictheadî bir karar olarak görülerek davaların dinlenebilmesi için zaman sınırlaması yapılmıştır. Osmanlı hukuku da Hanefî hukukçuların benimsediği 36 seneyi mürûruzzaman süresi olarak kabul etmiştir. Fakat Kanunî Sultan Süleyman devrinde Ebussuud Efendi'nin fetvalarıyla miras ve vakıflarla ilgili davalar hariç olmak üzere şer'î bir özür olmaksızın mürûruzzamanın sınırı 15 sene olarak kabul edilmiştir. Daha sonra yine Ebussuud Efendi'nin fetvasıyla miras davaları da bu 15 senelik sınırlamaya dâhil edilmiştir. Bu 15 senelik dava açma süresi, alacak-verecek meseleleri gibi davalar ile mülk araziler içindir (Akgündüz, 1998:43-44, 46, 51). Yukarıdaki hükümde de bu 15 senelik süreye dikkat edilmesi istenmiştir. Burada, 15 senelik süre dolsa bile davacının diyar-ı âherde olması her hâlde şer'î bir özürdür. Dolayısıyla her hâlükârda böyle bir davanın dinlenmesi, yukarıda belirtmiş olduğumuz mürûruzzaman şartları gereğidir.

50

Evâsıt-ı Rebûlevvel 1278 tarihinde çıkarılan başka bir hüküm de, kardeşlerden birinin, diğer kardeşlerin mirastaki haklarını gasp ve zapt etmesi ile ilgilidir. Buna göre, Tırhala kazasındaki Tirebolu Mahallesi sâkinlerinden Dimitri, bundan önce ölmüştür. Mevtânın adı geçen mahallede hüccet-i şer'iyye ile mülkiyet üzere sahip olduğu 1 bâb menzil, 2 bâb dükkân, emvâl, eşya, nakit para ve bazı insanlarda olan 10.950 Kuruş alacağı vardır. Bu mal ve emlâk, şer'i vârisleri olan oğulları ve kızı Yorgi, Sofiya ve Yanaki'ye (bilveresüşşer'î) intikal etmiştir. Fakat Yanaki kendi hissesine kanaat etmeyerek kardeşlerinin hisselerini de şer'e aykırı olarak (hilâf-ı şer-i şerîf) fuzûlî olarak gasp edip (ahz ve zabt) diğerlerine zulmetmiştir. Yorgi ve Sofya da konunun mahallinde şer'e göre bakılarak haklarının alınması için emr-i şerîf çıkarılmasını dilekçe ile merkezden talep etmişlerdir. Çıkan hükümde, davanın Meclis-i Memlekette şer ile görülmesi emredilmiştir. 15 senelik zaman aşımına da vurgu yapılmıştır (BOA. A.{DVNS.AHKR.d 83, 176 / 315). Önceki hükümde olduğu gibi burada da zaman aşımına dikkat edilmesi talep edilmiştir. Aslında bu dava konusu, gasp ve zapt olarak, yani mala müdahale çerçevesinde de

değerlendirilebilir. Daha önce de belirttiğimiz gibi, Memleket Meclisi, kaza görevini de bu şekilde izhar etmektedir.

Mülk arazi ile ilgili son miras anlaşmazlığı da Golos'a bağlı Lakfoz köyünde geçmektedir. Golos'un adlî ve idarî mercilerine hitaben yazılan Evâsıt-ı Cemâziyelevvel 1278 tarihli hükümde belirtildiği üzere, Golos kazasına bağlı Lakfoz köyü sakinlerinden Alaksandri'nin, köyünde "bâ-hüccet-i şer'iyye mülkiyet üzere mutasarrıf olduğu" içinde ağaçları olan 10 kıta zeytin bahçesi ile 5 kıta dut bahçesi bulunmaktadır. Alaksandri bundan önce ölmüştür. Onun bu bahçeleri, "bilveresü'ş-şer'î" oğulları Yorgaki ve Nikoloki ile kızları Anasti ve Fazino'ya intikal etmiştir. Fakat Nikolaki kendi payına düşene kanaat etmeyerek kardeşlerinin hisselerine de "fuzulî müdâhale"de bulunmaktadır. Bundan dolayı Yorgaki, Anasti ve Fazino, "mahallinde şer'le ru'yet ve ihkâk-ı hak olunmak" için emr-i şerîf çıkarılmasını dilekçe ile istemişlerdir. Emirde, Golos'un adlî ve idarî mercilerinin marifetiyle tarafların Meclis-i Memlekete çağrılıp yüzleştirilmesi ve şer'le davanın görülmesi istenmiştir. Eğer yazıldığı gibi sebepsiz yere bir müdahalenin olduğu "huzûr-ı şer'de" ortaya çıkarsa şer' marifetiyle bunun engellenmesi de emredilmiştir (BOA. A.{DVNS.AHKR.d 83, 192 / 354).

1.2. Mirî Arazilerle İlgili Miras Anlaşmazlıkları

Aşağıda yer alan ve muhtevassından bahsedeceğimiz miras anlaşmazlığındaki gayrimenkuller, mirî arazi statüsüne girmektedir. Bu yüzden mülkiyet üzere temlik değil, sahib-i arz memurunun izni ile tefviz ve ferağ edilme söz konusudur. Osmanlı hukuk sisteminde mülkiyeti devlete ait olan topraklara mirî arazi adı verilirdi. Mirî topraklar, işlenmesi ve belirli vergilerin ödenmesi karşılığında köylü hanelerine / ailelerine bir nevi kiralanırdı. Köylünün bu tasarruf hakkı babadan oğula geçecek şekilde olurdu. Bu tarz toprak ve çiftliklerin tasarruf hakları bir belge ile köylü ailelerine verilirdi (Pamuk, 2013:39). İşte bu mirî arazinin rakabesi (mülkiyet) devlette kalmak şartıyla tasarruf hakkının belirli bir bedel (tapu) karşılığında ve her sene toprağı işleyip mahsulden vergi vermek (aşar) koşuluyla devlet tarafından kişilere devredilmesine tefviz denir. Buna göre, Tanzimat'a kadar

olan devrede tımar sahipleri, devletin temsilcisi olarak mirî araziye tefviz etmişlerdir. Devletin temsilcisi sıfatıyla tefviz işini yapanlar Tanzimat'ın ilanından 1847'ye kadar "kısmen sipahiler" ile mültezimler ve muhassıllar, 1847'den 1858 tarihli Arazi Kanunnamesi'ne kadar da mültezimler tefviz işini yapmışlardır. 1858'den 1874 yılına kadar ise mal memurları, devleti temsilen tefvizle görevlendirilmişlerdir. 1874 yılında tapu teşkilâtının kurulması ile de tapu memurları bu görevi icra etmişlerdir (Cin, 2019:103-104). Aşağıdaki hüküm özetlerinde geçen sahib-i arzdan kasıt, bu tarihlerde tefviz işiyle görevli olan mal memurları olmalıdır. Esasında ilk devirlerden beri mirî arazinin hukuku, mülk arazilerin tabi olduğu fıkıh hükümlerinden farklı olarak daha çok örfü hukuka göre şekillenmiştir. Dolayısıyla mirî arazinin hukukî statüsü, daha çok ferman ve kanunnamelerle tanzim edilmiştir (Barkan, 1940:329). Yine mirî arazi ile ilgili olan diğer bir terim de ferağdır. Ferağ, mirî araziye tasarruf eden kişilerin bu tasarruf hakkını başkasına devretmesidir. Ferağ, icareteynli vakıf gayrimenkullerinin mutasarrıfları tarafından da yapılabilirdi. Ferağ eden kişiye Fâriğ denir. Ferağ bedelsiz olabileceği gibi belli bir bedel mukabilinde de yapılabilirdi. Ferağ için, asıl mülk sahibi olan devletin veya söz konusu arazi icareteynli vakıf ise vakıf mütevellisinin (burada mal memurunun) sahib-i arz sıfatıyla izin vermesi gerekir (Bardakoğlu, 1995:351). Mirî arazilerle ilgili miras anlaşmazlığına dair sadece bir hüküm bulunmaktadır. Bu hükmün kısa özetini vererek analizini yapabiliriz.

Evâsıt-ı Muharrem 1277 tarihli bir hükümde, Esseyyif Mehmed Ârif, Yenişehirfener'e bağlı Sarıca köyü toprağında bulunan çiftliğinde geçen yıl vefat etmiştir. Merhûm, zengin bir kişidir. Meclis-i Şer'de, devletin sâhib-i arz memuru olan Mehmed Tefvik Bey'in ve diğer şahitlerin huzurunda ölen kişinin şer'î vârisleri belirtilmiştir. Bu vârisler şunlardır: Merhûmun zevcesi Şerîfe Refiye Hatun, daha önce vefat eden zevcesinden doğma oğulları olan Meclis-i Vâlâ Mazbata Odası Hülâfasından üçüncü rütbe sahibi Esseyyid Mehmed Hâşim ile Esseyyid İsmail Besim, Esseyyid Ahmed Vecihî ve kızı Şerîfe Hâşime'dir. Buna göre bunların mirasları 8 pay (hisse) olarak tespit edilmiştir. Miras ise, Sarıca ve Hasantatarı köylerinde bulunan müştemilatı ile birlikte

iki adet çiftlik ve bunlara bağlı mirî arazidir. Fakat işin ilginç yanı, adı geçen 2 çiftliğin ve ona bağlı mirî arazilerin (arazi-i emiriyye) asıl mutasarrıfı (tasarruf edeni) olan Şerife Refiye Hatun, bu emlâkı merhum Mehmed Arif'e 1259 yılında belli şartlar altında senet ile ve sâhib-i arz ve şahitler huzurunda Yenişehirifener'de Meclis huzurunda sahib-i arzın izni ile (bâ-re'y-i sahib-i arz) ferâğ etmiştir (bey' ve ferâğ). Fakat Şerife Hatun'un senet ile mühürlenmiş olan ve Mehmed Arif'in de kabul ve tasdik ettiği şartları içeren belgede ifade edildiğine göre 5 Yük Kuruş'a zevcine sattığı bu 2 çiftlik ve arazinin tasarrufu, hayatta olduğu müddetçe kendisinde olacaktır. Eğer kendisi kocasından önce ölürse o vakit bu 5 Yük Kuruş vereselerine verilecektir. Fakat 7 ay sonra aralarında geçimsizlik çıkınca Şerife Refiye ve Ahmed Arif Yenişehirifener'e giderek oradaki sâhib-i arzın izni ve şahitliği ile bir meclis huzurunda önceki satış sözleşmesini feshettirmiştir. Böylece çiftliklerin tasarrufu hüccet ile kendisine yeniden geçmiştir. Geçen yıl zevci ölünce onun 3 oğlu kendisinin çiftlik ve arazisini zapt edip el koymuştur. Şerife Refiye Hatun, kendisine bir vekil tayin ederek Meclis-i Şer'e göndermiştir. Durum eski Rumeli Kazaskeri Mevlâna Hasan Tahsin Bey'den de sorulmuştur. Kazasker, şahitlerin güvenilir olmasını dikkâte alıp diğer evrakları da inceledikten sonra fetvayı havi ilâm çıkarmıştır. Fakat mesele bir türlü çözüme kavuşturulamamıştır. Davalılar iddialarını sürdürmekte ve zapt ettikleri yerleri vermek istememektedirler. Bunun üzerine davacı Şerife Refiye Hatun, bu ilâmın dikkate alınarak meselenin şer'le çözülmesi için merkeze vekilini bir dilekçe ile gönderip emr-i şerîf çıkarılmasını istemiştir. Şerife Refiye Hatun'un vekili, durumu anlatan bir mahzar hazırlayıp fetvahaneye de sunmuştur. Şeyhülislâmlıkta (fetvâ-penâhi) Salı günleri birçok kez şer'î bir meclis tertip edilerek bu davaya bakılmıştır. Şerife Refiye Hatun'un vekili, şahitler ve sahib-i arz memuru da bu davada hazır bulunmuştur. Davacı olan Şerife Refiye Hatun, haklı bulunmuş ve meselenin çözüme kavuşturulması için bizzat sadrazam tarafından da mahalline mektup yazılmıştır. Daha sonra kazaskerin daha önce verdiği ilâmın kaydının bulunarak ilâmda belirtildiği şekilde davanın çözüme kavuşturulmasını ve davalıların adı geçen çiftlik ve

arazilere taarruzunun ve ilama aykırı hareket etmelerinin engellenmesini emreden ve Tırhala sancağı yöneticilerine hitaben hüküm çıkarılmıştır (BOA. A. {DVNS.AHKR.d 83, 72-76 / 122}).

Yukarıdaki davada dikkati çeken husus, daha önce bahsetmiş olduğumuz davalardan farklı olarak bizzat davacı vekilinin merkeze giderek arz-ı mahzar etmesidir. Ayrıca fetvahanede de şer'î bir duruşma (terâfu) yapılmıştır. Ayrıca sadrazamın da Yenişehirfener yöneticilerine meselenin halli için mektup yazması, diğer davalardan farklı olan hususlardandır. Tabii bunda, davalılar arasında Meclis-i Vâlâ Mazbata Odası Hülâfasından üçüncü rütbe sahibi Esseyid Mehmed Hâşim'in de olması etkili olmalıdır. Buna rağmen Şerife Refiye Hatun'un haklı bulunması, adaletin tecellisinde kayırmacılığın yapılmadığının da bir delili olabilir.

1.3. Diğer Miras Anlaşmazlıkları

Bazı miras anlaşmazlıklarında, dava konusu olan emlakın cinsi ve tasarruf şekli net olarak belirtilmemiştir. Bu grupta değerlendirebileceğimiz, Evâil-i Safer 1277 tarihli bir hükümde usûl tartışması olduğu görülüyor. Golos kazasına bağlı Lefkoz köyünden Yakomi veled-i Haçi Nikola 8 sene önce ölmüştür. Kassam tarafından bir kıta tereke defteri tahrir edilmiş ve mirası vârisler arasında paylaştırılmış (tevzî ve taksîm)tir. Fakat ölenin anası Mavrekula, ölen oğlunun tereke defterine kaydedilmeyen emlak, akar ve nükûd (nakit para) ile bazı insanlarda olan alacaklarının (zimem-i nâs) diğer varisler tarafından gizlendiğini beyan ederek şer'î mahkemeden 15 Ramazan 1266 tarihli bir ilam almıştır. Bunun üzerine vârisler arasında tartışma çıkınca arabulucular (muslihûn) vasıtasıyla bu gizlenen mal varlığından feragat edip (alâ tarîku't-tehârüc) 4.164 Kuruş bedel-i sulh almaya razı olmuştur. Fakat ilamın meâlinin usûlüne muvafık olmadığına dair fetvahaneden hâmişine işaret koyulmuştur. Bu konuda tashih-i dava (davayı düzeltme) yapılacaktır. Bunun üzerine davacı Mavrekula, yapılacak tashih-i dava öncesi mahkemeye başvurarak vaktiyle kassam defterindeki terekenin düşük bedel ile hesap edildiğini, ayrıca müteveffanın gizlenen mal varlığının köy ahalisinin temettüat defterlerine bakılarak ve köy kocabaşlarının ifadelerine başvurularak açığa çıkarılmasını ve taksim edilip paylaştırılmasını isteyince kendisine, bilinmeyen

şeyler üzerindeki iddiaların mahkemece dinlenmeye lâyık (mesmûa) olmadığı söylenerek buna göre bir ilâm-ı şer'î verilmiştir. Davacı Mavrekula, oğlu Alokadesi Estanaki'yi vekil-i sâbit yaparak Tırhala'ya göndermiştir. Burada Meclis-i Mahsûs Odası'nda akdedilen Meclis-i Şer'de adı geçen vekil, vârislerden Yani'nin yanında olayı anlatmıştır. Daha sonra vekil Estanaki, merkeze bir arzuhal yazarak müvekkilesinin sürekli bu tarz boş davalara müracaat ile kendisini pek çok masrafa sokarak cezalandırdığını beyan edip eğer müvekkilesi (Mavrekula), kassam defteri harici gizli mal varlığı ile ilgili tekrar dava açmaya girişirse bunun men edilmesi için emr-i şerif çıkarılmasını istirhamı etmiştir. Arzuhaline, son verilen ilam ve Tırhala Meclisinin verdiği mazbatayı da eklemiştir. Bu husus, Rumeli Kazaskeri Mevlâna Mehmed Zeki Efendi'ye bilfiil sorulmuştur. Kazaskerden gelen ilamda bu konuda emr-i şerif çıkarılmasının padişahın reyine bağlı olduğu ifade edilmiştir. Bunun üzerine çıkan hükmün emir bölümünde, bu husus inha ve ilam olduğu gibi ise Mavrekula'nın tashih-i dava öncesi cezalandırmak amacıyla taarruz ve müdahalenin önlenmesi istenmiştir (BOA. A. {DVNS.AHKR.d 83, 79-80 / 129). Söz konusu emlâkın, arazi-i memlûke (mülk arazi) mi yoksa emiriyye mi olduğu konusunda hüküm belgesinde herhangi bir bilgi yoktur. Sahib-i arzdan bahsedilmeyip mirî arazi olduğuna dair bir işaret de olmamasına rağmen mülk araziden de bahsedilmez. Dolayısıyla bu şikâyet örneğini de ayrı bir başlık altında değerlendiriyoruz. Ayrıca bizde, hükümde yer alan bilgilerin kâtip kaynaklı karışık ve eksik verildiği şüphesi oluşmuştur. Çünkü davacının muhtemelen eski zevcinden olma oğlu Estanaki'yi vekil tayin etmesine rağmen bizzat vekil Estanaki, anası Mavrekula'nın böyle boş davalarla uğraştığını ve dava düzeltme öncesi gizli tereke ile ilgili bir davaya girişecek olursa bunun men edilmesi için Emr-i Şerif çıkarılmasını istemiştir. Buna göre, ölen kişinin tereke defterine kaydedilmeyen, yani gizlenen bir gayrimenkul ve paranın olmadığı bizzat şerî mahkeme tarafından ilam edilerek bilinmeyen şeyler ile ilgili davanın dinlenmeyeceği ifade edilmiştir.

Miras mallarının ne olduğu açıkça belirtilmediği için bu kısımda nakledeceğimiz diğer bir miras anlaşmazlığı da Evâsıt-ı

Cemâziyelevvel 1278 tarihli hükümde yer almaktadır. Bu hükümde de vârislerden birinin mahkemede kabul edilmeyen bir iddiası söz konusudur. Buna rağmen diğer vârisler, iddia sahibinin müdahalesine maruz kalmışlardır. Burada anlatılan vaka, yukarıda da bir şikâyete konu olduğu şekilde yine Lakfoz köyünde geçmektedir. Hükümde belirtildiğine göre, Mahkeme Kâtibi Said, özel olarak şer'î mahkeme tarafından Golos kazasına bağlı Lakfoz köyüne gönderilmiştir. Orada Müslümanlar huzurunda bir şer'î meclis akdetmiştir. Dava konusu şudur: Köy sâkinlerinden Aleksandri veled-i Anastaşi, bundan önce ölmüştür. Vârisleri ise zevcesi Maryo bint-i Yorgaki, kızları Atlena ve Fezino ile oğulları Nikolaki ve Yorgaki'dir. Bunların mirasları pay edilecektir. Mirasları 48 sehimden oluşmaktadır. Bunlardan 6 sehmi zevcesi Maryo'ya, 7'şer sehimden 14 sehmi kızlara, 14'er sehimden toplam 28 sehmi de oğlanlara şer'e göre taksim edilmiştir. Fakat büyük oğul Nikolaki mecliste, kendisinin bundan önce babasının sağlığında iyâlinde iken (bakmakla mükellef olunan çocuk) çalışarak kazandığı malının olduğunu ve babasının borçlarını ödemek için babasına borç para verdiğini ifade etmiştir. Ayrıca, babasının köy sakinlerinden bazı kimselere 31.039 Kuruş borcu olduğunu ve bu borçlara ait 1854, 1855, 1857 ve 1859 tarihli 9 adet borç temessükünün⁵ elinde olduğunu belirterek Babasının talebi doğrultusunda kendi malından bu borçları da "cihet-i karz-ı şer'î" olarak ödediğini iddia etmiştir. Adı geçen kişi, babası adına ödediği toplam 35.639 Kuruş'un vereseden kendisine verilmesi gerektiğini savunmuştur. Onun bu davasının "şer'an iltifata şâyân olmadığı" kendisine ifade edilmiş ve bu davayı savunarak sebepsiz yere kardeşlerini muarazadan men edilmiştir. Kâtip, olayları bu şekilde kayıt altına aldıktan sonra beraberce Meclis-i Şer'e (kazadaki mahkemeye) giderek olay orada aynen nakledilmiştir. Mahkemenin verdiği ilama rağmen Nikolaki, bunu kabul etmemiş ve davasını sürdürerek yine müdahalede bulunmuştur. Bunun üzerine diğer 3 kardeş bu konunun halli için emr-i şerif

---

⁵ Temessük, "bir borcun ödenmesinin kabul edilmesi, bir şeyin teslim alındığının gösterilmesi gibi hususlarda karşı tarafa verilen bir nevi senettir." Daha sonraları temessük yerine senet tabiri kullanılmıştır (Kütükoğlu, 1998:281).

çıkarılması istemiyle dilekçe ile merkeze başvurmuşlardır. Merkezden gelen emirde, adı geçen kişinin sebepsiz “dahl ve taarruz”unun önlenmesi istenmiştir (BOA. A.{DVNS.AHKR.d 83, 191 / 352). Burada Golos Şer’iye Mahkemesinin Kâtibi Said Efendi’nin Lakfoz köyüne gönderildiği ve orada şer’î meclis tertip ederek davayı dinlediği görülmektedir. Bu durumda mahkeme kâtibi, bir anlamda esasında kadı vekili olan nâibin de vekili sayılmalıdır.

2. Borç Meseleleri

Tırhala Mutasarrıflığı ile ilgili hükümlerde yer alan şikâyet / dava konularından biri de borç konusudur. Bu tür anlaşmazlıkların geneli, borçluların borçlarının taksitlendirilmesi isteğidir. Tek seferde ödeyemeyeceğini ifade eden borçlular, alacaklıların baskısına maruz kalınca merkeze başvurarak tek seferde borçlarını ödeyemeyeceklerini belirterek bir anlamda borcun yapılandırılması için emr-i şerif talep etmektedirler.

Borç konuları ile ilgili hükümlerde bahsedilen hususlar, birbirlerinin benzeri oldukları için bunları ayrı ayrı özetlemenin gereksiz olduğu düşüncesindeyiz. Dolayısıyla bu konudaki hüküm içeriklerinin ana hatlarını bir tablo hâlinde vermenin daha doğru olacağını düşünüyoruz. Aşağıdaki tabloda borçlu ve alacaklıların adları ile borç miktarı gibi hususlar yer almaktadır. Bu istatistiklerden hareketle Tırhala Mutasarrıflığında alacak-verecek ilişkilerinin boyutu hakkında sathî de olsa bir fikir edinmek mümkündür.

Tablo 3. Tırhala Mutasarrıflığında Borç Meselesi ile İlgili Şikâyetlerin Mahiyeti

Borçlu	Alacaklı	Toplam Borç (Kuruş)	Hüküm Tarihi
Eşterbo Haçilo	3 Müslim - 27 Gayrimüslim	53.400	Evâsıt-ı Şevvâl 1276
Vasil	6 Gayrimüslim	8.100	Evâsıt-ı Cemâziyelâhir 1277
Dimitraki	8 Gayrimüslim	68.080	Evâil-i Cemâziyelahir 1277
Dimitraki veled-i Kostantin	4 Gayrimüslim	100.000	Evâhir-i Şevvâl 1277
Yorgi	12 Gayrimüslim	8.700	Evâil-i Zilhicce 1277
Dimitri	7 Gayrimüslim	47.082	Evâil-i Muharrem 1278
Dimitri, Arsizi ve Apostol	1 Müslim - 9 Gayrimüslim	75.000	Evâil-i Safer 1278
Nikoli	13 Gayrimüslim	25.200	Evâsıt-ı Safer 1278
Yani	11 Gayrimüslim	27.700	Evâsıt-ı Safer 1278
Arsizi ve Eleni	1 Müslim - 9 Gayrimüslim	75.000	Evâsıt-ı Safer 1278
Murcon	3 Müslim - 5 Gayrimüslim	30.460	Evâhir-i Rebülevvel 1278
Zafiri	9 Gayrimüslim	14.270,5	Evâhir-i Cemâziyelevvel 1278
Toplam	Toplam	Toplam	
15	105	532.992,5	

Tabloda da görüleceği üzere borçluların tamamı, alacaklıların da büyük çoğunluğu gayrimüslimdir. Toplam 105 alacaklının sadece 8'si Müslüman'dır. Bu da oransal olarak %7,6'ya tekabül eder. Tabii buradaki borçlular, borçlarının tek seferde ödeyemeyecek durumda olanlardır. Bunun yanında borçlanıp da bunları zamanında ödemediği için herhangi bir şikâyet konusu olmayanlar da olabileceği için bunlar üzerinden nüfusun ne kadarının borçlu olduğuna dair bir değerlendirme yapmak bilimsel değildir.

Borç meseleleri ile ilgili hükümlerde verilen karar, daha doğrusu yapılan işlem, merkezde Divan-ı Hümayun Kaleminin değerlendirmeleri ve eski kayıtların incelenmesine istinaden daha önce yayımlanan bir kanuna / nizama göre hareket edilmesi üzerine şekillenmiştir. Dolayısıyla bu çeşit davaları havi hükümlerin özünde ve emir bölümünde mealan şu ifadeler aynen tekrar edilmiştir: Bu konuda kayıtlara başvurularak Divan-ı Hümayun Kaleminden bu işin gereği sorulmuştur. Oradan gelen cevapta bu gibi taksit ve murabaha konusunda 1268 Cemaziyelahir ortasında irade-i seniyye ile yürülüğe giren emr-i şerifte yer alan nizam bütün memlekete ilan edilmiştir. Konu eğer yazıldığı gibi ise, yani borçlu olan kişinin bir defada ödemeye gücü olmadığı meclisçe (indeşşer' velmeclis) sâbit olduğu takdirde mahallî sicilinde kayıtlı olan emr-i şerifteki nizama uygun olarak (tatbiken) davanın Meclis-i Memlekette görülmesi için emr-i şerifin gerekli olduğu adı geçen kalemde tahrir edilmiştir. İdarî ve adlî birimler, duruma vâkıf olunca (keyfiyet ma'lûmunuz oldukda), borçlunun bir seferde ödemeye gücünün olup olmadığı mahallinde meclis tarafından alacaklıların muvâcehesinde araştırılsın. Eğer yazıldığı gibi ise (ber-minvâl-i muharrer) adı geçen nizama uygun olarak işlem yapılsın ve keyfiyet Dersaat'e yazılıp bildirilsin. Şer'e ve nizama aykırı hareketten kaçınılsın (BOA. A.{DVNS.AHKR.d 83, 178 / 314}.

Burada bahsedilen murabaha kelimesi, normalde bir fıkıh terimi olarak "bir malın alış fiyatı veya maliyeti üzerine belirli bir kâr konarak satılmasını" ifade etse de Osmanlılar devrinde faizle borç vermek anlamında kullanılmış olup faizle borç veren zenginlere murabahacı, bunu gayriresmî (izinsiz) olarak

yapanlara da tefeci denilmiştir. Aşırı kârla satış yapmak da murabaha olarak adlandırılmıştır (Dönmez, 2006:148, 151). Bununla birlikte hükümlerde kast edilen borç (deyn) hakkında faizden bahsedilmez. Fakat borç meseleleriyle ilgili hükümlerde atıf yapılan 1268 tarihli nizamda, borçların taksitlendirilerek ödenmesi (yapılandırma) ve murabahacıların uyguladıkları yıllık faiz (güzeşte) oranlarının düşürülmesi ile ilgili hükümlerin olduğu görülüyor. Bütün Osmanlı ülkesine teşmil edilen bu genel nizamda belirtildiğine göre, Anadolu ve Rumeli bölgelerinde bulunan murabahacılar ve zengin kişilerin çiftlik ve emlak sahipleri ile çiftçi ve rençberler gibi birçok kişiye yüksek (fâhiş) faizle (güzeşte) para verdikleri görülmüştür. Bu yüzden bunların muhasebelerinin görülerek yıllık faiz (güzeşte) oranının yıllık yüzde sekizden hesap edilerek faizlerin indirilmesi ve borçluların borçlarının bir seneden beş seneye kadar uygun taksitlere bölünmesi ve ona göre senetlerin yeniden düzenlenmesi emredilmiştir. Fakat bundan kısa bir süre sonra uygulamada bazı zorlukları meydana gelince konu Meclis-i Vâlâda müzakere edilmiş ve nizamda ve faiz oranlarında bazı değişiklikler yapılmıştır (BOA. A.} DVN. 77 / 73). Dolayısıyla bu hükümlerde belirtilen borç meselelerinin (deyn), murabahacılardan alınan faizli borç oldukları âşikârdır. Muhtemelen de faizlerin yükseltilmesi sebebiyle de borçlarını ödeyemeyen mağdurlar, emr-i âlî (ferman) talebinde bulunmuşlardır. Tabloda gösterilen borç meseleleri ile ilgili hükümlerde borç için deyn kelimesi kullanıldığını ifade etmiştik. 221. hükümde ise diğerlerinden farklı olarak cihet-i karz ifadesi de yer almaktadır. Bu hükümde borçlunun satın aldığı buğdaydan dolayı da borçlu olduğu ifade edilmiştir. Burada cihet-i karz ifadesinin, borçlunun ayrıca satın aldığı buğdaydan kaynaklı borçtan (deyn), para olarak aldığı borcu ayırt etmek için kullanılmış olmalıdır. Çünkü diğer bütün borçlar için sadece deyn kelimesi kullanılmıştır. Karz, aslında bir malı veya parayı, aynı şekilde (faizsiz ve menfaatsiz) geri ödenmesi şartıyla ödünç olarak başkasına verme anlamına gelir ki bu İslâm'da teşvik edilmiş ahlakî bir davranıştır (Apaydın, 2001:520). Belki adı geçen hükümde ifade edilen karzdan kasıt faizsiz borç paradır. Fakat diğer borç meseleleriyle ilgili diğer

hükümlerde geçen “deyn” kelimesinin, faizli borç para alma (idâne) anlamında kullanıldığını yukarıda gerekçeleri ile birlikte belirtmiştik.

Borç meseleleri ile ilgili hükümlerde borçlular ve alacaklılar, biri hariç, Osmanlı vatandaşıdır. Yukarıda bahsetmiş olduğumuz 221. hükümde ise alacaklılardan biri Yunanistan vatandaşı olan Dimitri’dir. Borçlu olan Dimitraki veled-i Kostantin, Yunan tebasından Dimitri Çakoben’den de ödünç para (cihet-i karz) almıştır. Zagor nahiyesine bağlı Lolyan köyü sâkinlerinden olan ve Galos kalesi önündeki mağazalarda ikamet eden Dimitraki veled-i Kostantin’in toplam 100.000 Kuruş borcu bulunmaktadır. Borçlu, borcunu ödeyemediği için Golos’ta şer’î mahkeme kararıyla hapsedilmiştir. Borçlu olan Dimitraki’nin müstemilatı olan bir hanı vardır. Mahkeme kararı ile bu hanın 3’te 2’si satılarak Dimitraki’nin borçları kapatılmıştır. Fakat Dimitraki, hanın 3’te 2’sine sebepsiz yere (bî-vech) müdahalede bulunmuştur. Bunun üzerine çıkarılan emr-i şerifte, Dimitraki tarafından sebepsiz (bî-vech) ve hüccete aykırı olarak (mugâyir-i hüccet-i şer’iyye) yapılan müdahalenin, Tırhala ve Golos’un idarî ve adlî makamlarının marifetiyle engellenmesi (men’ ve def) emredilmiştir (BOA. A. {DVNS.AHKR.d 83, 126-127 / 221). Burada borçlu, borcunu ödemediği için hapsedilmiş, sonra da mahkeme tarafından borçlarına karşılık olarak malları satılıp borçları ödenmiştir. Bu hüküm şer’î esaslara dayanır. Bununla birlikte I. Süleyman devrinde Ebussuud Efendi’nin arzıyla kanun hâline de getirilmiş bir husustur. Aslında hapsin sebebi borçlunun alacaklılara zulmünü önlemektir (Cin ve Akgündüz, 2017:409).

3. Fuzûlî Zapt / Müdahale

Fuzûlî zapt veya müdahale ile kast ettiğimiz, bir emlâk üzerine sebepsiz yere başkalarının dahlidir. Bu çeşit şikâyetlerin biri mirî arazi ile ilgili, biri de temelde mirî arazi olup tasarrufta köy ahalisine ait olan arazi (harman yeri) ile ilgilidir. Diğerleri mülk arazi ve emlâk ile alâkalıdır. Bunların bir kısmı hiçbir sebep yokken tegallüben emlâke tecavüz veya güç kullanarak gasp şeklindedir. Birkaçı da ölen kişiden satın aldığı iddia edenlerin arazi ve emlâkı gasp etmesi şeklindedir. Dört hükümde yer alan

şikâyetlerde ise şahsın sağlığında belli bir bedel ile başkasına hüccet-i şeriyye ile sattığı veya hibe ettiği bir arazi veya emlâkı, vârislerin gasp etmesi söz konusudur. Tırhala Mutasarrıflığı dâhilinde fuzûlî zapt ve müdahale şikâyetleri ile ilgili olarak toplam 10 hüküm mevcuttur. Arazinin tasarruf şekli, emlâkın mahiyeti, müdahalenin tarzı ve davacıların isimlerini bir tablo ile gösterdiğimiz zaman konuyu bir bütün olarak analiz etmek daha anlaşılır olacaktır.

Tablo 4. Fuzûlî Zapt ve Müdahale İle İlgili Şikâyetlerin Mahiyeti

Müşteki	Müdahil Olan	Malın Niteliği	Tasarruf Şekli
Yorgi ve Nikola	Nikola Bazdek	1 Bâb Menzil	Mülkiyet
Kosti, Petro, Afradesni ve İlano	Yankoli	72 Bin Kuruş Değerinde Emlâk ve Eşya	Mülkiyet
Yorgi, Ergeri ve Apostol	Hraki	Arazi	Mirî
Nikoli ve Setvaye	Nikoli	1 Bâb Menzil ve 2 kıta zeytin bahçesi	Mülkiyet
Berako	Ostari	1 Kıta Zeytin Bahçesi	Mülkiyet
Margarit	Margarit, Kostanti, Dimitri ve Yorgi	1 Bâb Menzil Arsası, 3 Kıta Zeytin Bahçesi ve 2 Sâk Ceviz Ağacı	Mülkiyet
Maryo	Margarit, Kostanti, Dimitri ve Yorgi	4 Kıta Zeytin Bahçesi ve 1 Bâb Oda	Mülkiyet
Todori	Margarit, Kostanti, Dimitri ve Yorgi	1 Bâb Menzil	Mülkiyet
Urfula	Margarit, Kostanti, Dimitri ve Yorgi	1 Kıta Zeytin Bahçesi	Mülkiyet
Eleni	Nikola	2 Kıta Zeytin Bahçesi	Mülkiyet

Lefto Köyü Ahalisi	Teodori	Harman Yeri	Mirî
Toplam	2 Mirî - 9 Mülk Emlâk ve Eşya		

Mirî arazi ile ilgili olan şikâyetlerden ilki, babalarından intikal eden mirî araziye başka birinin zapt ve müdahalesi ile ilgilidir. Bu müdahalenin sebebi, daha önce satın alındığı iddiasıdır. Evâil-i Ramazan 1276 tarihli hükümde yer alan bilgilere göre, Yenişehirfener kazasına bağlı Likordi köyünde babaları Nikola'nın ma'mûlün bih (kendisiyle amel olunan) tapu senediyle mutasarrıf olduğu arazisini işleyip öşrünü vermeye devam ederken ölmüştür. Bunun üzerine kanuna uygun olarak bu arazi oğulları Yorgi, Ergeri ve Apostol'a meccanen intikal etmiştir. Fakat daha sonra, Hraki adlı bir yabancı çıkıp burasını babanız hayatta iken ben satın almıştım, diyerek araziye müdahalede bulunmuştur. Müşteki de bu müdahalenin önlenmesi için merkezden emr-i şerif talep etmişlerdir. Divan-ı Hümayun Kaleminin görüşünde Kanun-ı Cedid'in 54. maddesine atıf vardır. Davalının elinde ferağ ve tefviz edildiğine dair bir senet olması durumunda bu müdahalenin haklı olduğu da vurgulanmıştır. Akdi durumda müdahalenin önlenmesi istenmiştir. Davanın duruşması da adı geçen arazide memur hazır olduğu hâlde yapılacaktır (BOA. A.{DVNS.AHKR.d 83, 48 / 72).

Burada atıf yapılan Kanûn-ı Cedid, 1858 tarihli Arazi Kanunu'dur. Toplam 132 maddeden oluşan kanun, mirî arazinin hukukî mahiyetini detaylı bir şekilde tedvin etmiştir. Burada atıf yapılan 54. maddede, adı geçen kanunda mirî arazinin miras yoluyla vârislere intikalinin yasal kuralları belirtilmektedir. Mirî arazinin intikal şeklinin anlatıldığı üçüncü fasılda yer alan bu 54. maddede, arazi-i miriyye ve mevkûfe mutasarrıf veya mutasarrıfelerinden biri öldüğünde uhdesinde olan arazi, arazinin bulunduğu mahalde olup olmamaları fark etmeksizin erkek ve kız evladına eşit olarak bedelsiz (bilâ-bedel) intikal eder (Arazi Kanunu, 2014:265-266). Daha önce belirtmiş olduğumuz gibi mülk araziler şer'î esaslara göre tedvin edilirken mirî arazinin miras intikali görüldüğü gibi örfi hukuka göre tanzim edilmiştir.

Mülk arazilerle ilgili olan 320, 321, 322 ve 323. hükümlerde yer alan şikâyetlerde, müştekiler farklı olsa da şikâyet edilenler, yani araziye gasp edenler veya müdahil olanlar aynı kişilerdir (Margarit, Kostanti, Dimitri ve Yorgi). Burada şikâyete bahis olan hadise, Margarit adlı mülk sahibinin ölmeden önce mülkiyet üzere hüccet-i şeriyye ile tasarruf ettiği emlâkının bütününe veya bir kısmını farklı kişilere “bey-i bât-ı katî” üzere hüccet-i şeriyye ile satmış (ve birisine hibe etmiş), alıcıların da “iştirâ, temellük, tesellüm” ile kabul etmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Margarit öldükten sonra vârisleri bu satışları ve hibeyi kabul etmeyerek adı geçen mülkleri zapt etmişlerdir. Alıcılar da merkeze farklı farklı arzuhaller sunarak bu davanın mahallinde şer’e göre görülüp haklarının alınması için Emr-i Şerif talep etmişlerdir. Aynı ayrı verilen hükümlerin emir bölümlerinde ise tarafların Meclis-i Memlekete çağrılıp yüzleştirildikten sonra şer’e göre muhakeme edilmelerini (ber-nehc-i şer’î terâfu’) ve meselenin yazıldığı gibi olduğu ortaya çıktığı takdirde de bu müdahalelerin, marifet-i şerle engellenmeleri istenmiştir.

64

Evâhir-i Rebûlâhir 1276 tarihli bir başka hükmün konusu da temelde mirî arazi ile ilgilidir. Burada şikâyet konusu olan yer, Alasonya kazasına bağlı Lefto köyünün hasat zamanında kullandığı harman yeridir. Fakat aynı kazaya bağlı Kanale köyü sâkinlerinden Teodori, ben burasını satın aldım, diyerek harman yerine fuzûlî müdahalede bulunmuştur. Bunun üzerine köylüler, meselenin kanun üzerine çözüme kavuşturulması için emr-i şerif talebinde bulunmuşlardır (BOA. A.{DVNS.AHKR.d 83, 28 / 38). Burada kast edilen kanun (Kanun-ı Cedid), 1858 tarihli Arazi Kanunnamesi’dir. Bu kanun metninin 5. maddesine göre, arazi-i metrûke, umûm halka veya bir köy ve kasaba ahalisine tahsis edilen yol ve mera gibi yerlerdir (Arazi Kanunu, 2014:279). Harman yerleri de bu metrûk araziden sayılır (Cin, 2019:51). Adı geçen hükümde yer alan fuzûlî müdahale mevzusu, Lefto köyü ahalisinin kullandığı harman yeri ile alâkalıdır. Bu şikâyet üzerine Divan-ı Hümayun Kalemî, 1858 tarihli Arazi Kanunu’na atıf yapmıştır. Söz konusu kanun maddesinde bir köy ahalisine eskiden beri tahsis edilen harman yerlerinin alınıp satılamayacağı, ziraat edilemeyeceği, üzerine bina yapılamayacağı, tapu senedi ile

tasarruf edilemeyeceği, başka köy ahalisinin kullanamayacağı ve tasarruf eden olursa köy halkı tarafından men edileceği ifade edilmektedir (Arazi Kanunu, 2014:253). Bunun üzerine çıkan emirde, şer'e ve Kanun-ı Cedid'e uygun olarak adı geçen harman yerinde bir duruşmanın (terafu) yapılması ve Teodori'nin fuzûlî müdahalesi olduğu takdirde bunun engellenmesi istenmiştir (BOA. A.{DVNS.AHKR.d 83, 28 / 38).

Yukarıda bahsetmiş olduğumuz şikâyet üzerine çıkan hükümden bir süre sonra bu konu ile ilgili yeni bir hüküm daha sâdır olmuştur. Hatta defterde ilk sayfada yer alan fakat geç tarihli olan bu yeni hüküm 1. sayfada 1. hüküm olarak tanımlanmıştır. Muhtemelen defterin sonlarında olması gerekirken en baştaki boş sayfaya yazılmıştır. Bu hükümde belirtildiğine göre daha önce Teodori'nin harman yerine olan müdahalesinin engellenmesi için gönderilen emrin uygulanması sırasında, adı geçen mahallin Alasonya kazasına değil Yenişehirfener kazasına bağlı olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca bahse konu yerin de harman yeri değil, devlete ait olması gereken (mirî) dağlık bir orman olduğu ortaya çıkmıştır. Bu ormanın kerestesi de bıçkıcılara seneliği 30 bin Kuruş'a ilzam edilmiştir. Her iki taraf da buraya tapu istemiştir. Fakat burasının miriye ait olması sebebiyle hazinenin zarar etmemesi için başkalarına tapulanması Arazi Kanunnamesi'ne aykırıdır. Bu bilgileri havi tahrirat, Tırhala Sancağı Mutasarrıfı Paşa tarafından merkeze yollanmıştır. Daha sonra Divan-ı Hümayun Kaleminden verilen varak ile birlikte Hazine-i Celilece iktizasının icrası zımında Tezkire-i Samiye ile birlikte Nezarete gönderilen ve kayıt durumu Vâridât Muhasebesinden müzekkire ile ifade olunduktan sonra 28 Şaban 1277 tarihinde Meclis-i Muhasebeye havale edilmiştir. Netice itibariyle 3 Safer 1278 tarihinde çıkan hükümde, konunun araştırılıp gereğinin yapılması ve adı geçen ormanlık dağın kerestesinin hazine adına bıçkıcılara 1277 senesinden itibaren mahallinde ihale edilmesi ve önceki senelerde, buradan elde edilen kazancın kimlerde olduğu tespit edilerek tahsil edilmesi ve gereken işlemlerin yapılması için durumun Yenişehirfener naibine bildirilmesine karar verilmiştir (BOA. A.{DVNS.AHKR.d 83, 1 / 1).

4. Gabn-ı Fâhiş Meselesi

İnceleyeceğimiz son hüküm ise tefrid ve gabn-ı fâhiş ile ilgilidir. Gabn, “bir malı değerinin altında bir bedelle satma veya değerinden fazla bir bedelle satın alma ve bu şekilde aldanma” anlamına gelir (Bardakoğlu, 1996:268). İslâm hukukunda hile ve yalan karıştırmadan tarafların bilgisi ve rızası olduğu müddetçe herkes dilediği gibi ticaret yapabilir. Fakat bilgisizlik ve aldanma söz konusu olursa o vakit taraflar için gabn oluşur. Bilgisizlikten veya hileden kaynaklı bir aldatma ve aldanma olan gabn, gabn-ı yesir ve gabn-ı fâhiş olarak ikiye ayrılır. Gabn-ı yesir, az aldanma demektir. Gabn-ı fâhiş ise örfe göre, piyasa değer sınırının çok üstünde ya da çok altında alışveriş yapmaktır. Gabn-ı fâhiş, İslâm hukukuna göre malın iadesini ve ticaretin feshini gerektirir (Turan, 2015:89-90). Hükümde aktarılan olay, mealen şu şekilde cereyan etmiştir: Aslen Tepedelen kazasından olan Mehmed Sadeddin Bey, Tırhala kazasında bulunan ve hüccet-i şer’iyye ile mülkiyet üzere tasarruf ettiği çiftlik, tarla ve yaylağının yarısını 7500 Kuruş’a Mustafa Bey’e 1263 yılında satmıştır. Kısa bir süre sonra da emlakı alan Mustafa Bey ölmüştür. Hissesi de oğlu Ömer Bey’e kalmıştır. Fakat Mehmed Sadeddin Bey, bu ticarete aldandığını (gabn-ı fahiş ve tefrîd) düşünerek mahkemeye başvurmuştur. Mehmed Sadeddin’in davası, öncelikle Yenişehir şehrinde yapılmıştır. Meclis azaları huzurunda şahitler ile davacı ve davalılar yüzleşmiş, daha sonra da aynı yerde şer’-i şerîf üzere mahkeme olunmuştur. Mehmed Sadeddin, gabn-ı fâhiş ve tefridi ispatlamıştır. Daha sonra haklı olduğuna dair Şeyhülislamıktan aldığı fetva ile bu alışverişini feshetmeye hakkı olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca, kendisine haklı olduğuna dair ilam verilmiştir. Bu ilam ve fetvayı davalılar uygulamamıştır. Bunun üzerine 1270 yılında ilam ve fetva mücebince amel olunması için emr-i şerîf sâdir olmuştur. Bu sırada Ömer Bey de ölmüştür. Adı geçen hisse Ömer Bey’in kardeşi Ahmed Bey’e kalmıştır. Ahmed Bey de ilamı ve emr-i şerîfteki hükümleri hiçe sayarak adı geçen emlakı müdahale etmiş ve orasını ziraat etmeye devam etmiştir. Bunun üzerine ihkâk-ı hak için Mehmed Sadeddin Bey, Dersaadet’e bir dilekçe daha sunarak tekiden emr-i şerîf istemiştir. Mehmed Sadeddin Bey, dilekçesinde belirttiğine göre satış yaptığı müteveffa Mustafa Bey, mütegalibeden (zorba) biri olup tegallüb

ve kahr ile (zorbalıkla) tanınmıştır. Mehmed Sadeddin Bey'in isteği, satış bedeli olan 7500 Kuruş'un karşı tarafa iadesiyle adı geçen tarlanın satışının iptal edilerek gayrimenkullerin kendisine teslim edilmesidir. Çıkan hükümde Kanûn-ı Cedid'in 119. maddesi göz önünde bulundurularak ilam ve fetvadaki ahkâma uygun olarak meselenin çözüme kavuşturulması emredilmiştir (BOA. A. {DVNS.AHKR.d 83, 53-54 / 84). Burada müşteki olan Mehmed Sadeddin'in tarla sattığı Mustafa Bey'i mütegalibe olarak tavsif etmesi, gabnın illeti olan baskı ile aldatılmayı öne çıkarma isteğinden kaynaklanmış olmalıdır. Hükümün neticesinde Arazi Kanunu'nun 199. maddesine atıf yapılmıştır. Burada, mülk olan arazinin, Arazi Kanunu'ndaki mirî ve mevkûf arazi ile ilgili hükme tabi tutulduğunu görüyoruz. Çünkü adı geçen 119. maddeye göre, arazi-i mevkûfede fâriğ ile mefrûğ arasında tefrîd ve gabn-ı fâhiş davası görülebilir, fakat fâriğ ölürse evladının, babasının veya anasının davaya salahiyeti kalmaz. Bu durumda o araziye mahlûl muamelesi yapılmaz (Arazi Kanunu, 2014:245). Burada bu maddenin mülk araziye adapte edildiğini görüyoruz.

Sonuç

Ahkâm-ı Şikâyet Defterleri (veya Ahkâm Defterleri), muhtevastaki konuların çeşitliliği göz önüne alındığında sosyal, idarî ve adlî tarih çalışmalarında önemli veriler sunmaktadır. 1859-1861 tarihleri arasında müstakil mutasarrıflıklardan olan Tırhala sancağı ve ona bağlı olduğu görülen Golos kaymakamlığına ait çeşitli köy ve kaza merkezlerinde yaşayan ahalinin en önemli şikâyet konularının miras ve borç anlaşmazlıkları ile mülk araziye müdahale ve gasp şeklinde tezahür ettiği görülmüştür. Özellikle Golos'a ait hükümlerin Tırhala bölgesindeki diğer yerleşim yerlerine göre daha fazla olması, Golos'un bir liman kenti olması sebebiyle yoğun bir yerleşime sahne olması sonucu anlaşmazlıkların daha fazla olmasının bir sonucu olmalıdır. Tırhala Mutasarrıflığına ait hükümlerin gönderildiği kazaların Tırhala, Golos, Yenişehrifener, Alasonya ve Bülbülce Adası olduğu görülmüştür. Bunlar içinde 22 hüküm Golos kazası ve köylerine aittir. Buna göre, Tırhala Mutasarrıflığı içerisinde Golos kazasına ait hükümlerin oranı %62,85'tir. Şikâyet konularının %34,28'i borç (alacak-verecek)

meseleleri ile ilgili iken %28,57'i miras meselesi, aynı şekilde %28,57'si emlak ve eşyaya zapt ve müdahale ile ilgilidir. En yüksek orana sahip borç meseleleri ile ilgili şikâyetlerin konusu genelde borçluların borçlarını yapılandırma isteğidir. Bu konuda devlet, daha önce yayınladığı ve murabaha faizlerini düşürdüğü bir kanuna göre hareket edilmesini istemiştir.

Tırhala bölgesinin idarî / mülkî yöneticilerine hitaben yazılan hükümlerde bunların görev süreleri hakkında da malumat edinmek mümkündür. Tırhala Mutasarrıfı Mirmiran Tayyip Paşa, defterin kapsadığı 1859-1861 yılları arasında aralıksız görevdedir. Oysa bu yıllar arasında Golos'ta 2 kaymakam görev yapmıştır. Bunlardan biri İstabl-ı Âmire Müdürlüğü Payelisi Hüseyin Hüsnü Bey, diğeri Rütbe-i Sâniye Mütamayizi Tahir'dir. Yenişehirfener kazası dışında, yukarıda adı geçen kazaların adlî âmirleri, naiplerdir. Sadece Yenişehirfener kazasının Mevlâna (Molla) unvanlı bir kadısı bulunmaktadır ki bu durum, Yenişehirfener'in Mevleviyet kadılığı olduğunun bir göstergesidir.

Tırhala Mutasarrıflığı dâhilinde mukim ahali hakkında çıkan toplam 35 hüküm (emr-i şerif) içinde sadece 6 hükümde müştekiler Müslüman'dır. Diğer hükümler ise gayrimüslimler için sadır olmuştur. Müslümanların da içerisinde olduğu davalarla ilgili hükümlerden mülk arazilerle ilgili miras anlaşmazlıkları üzerine çıkan 1 hüküm ile mirî arazi ile ilgili miras anlaşmazlığı üzerine çıkan yine 1 hükümde müştekiler Müslüman'dır. Ayrıca borç anlaşmazlığı ile ilgili sadır olan hükümlerden 4 tanesinde müşteki alacaklılar içinde Müslümanlar da bulunmaktadır. Buna göre, Tırhala Mutasarrıflığına ait şikâyetlerin %17,14'ünde Müslümanlar da bulunmaktadır. Nüfus ve başka sebepler olsa da hükümlere bakarak Tırhala bölgesinde gayrimüslimlerin birbirileri ile daha fazla anlaşmazlık yaşadıklarını söyleyebiliriz.

Hükümlerdeki bilgilerden hareketle Tırhala ve Golos bölgesindeki tarımın niteliği hakkında da fikir yürütülebilir. Bölgenin Adalar Denizi sahilinde ve yakınında olmasından kaynaklı iklim özelliklerinden dolayı zeytin üretimi bölgede en yaygın iş kollarındandır. Zeytin tarımı, zeytinyağı üretim ve ticaretini de beraberinde getirmiştir. Bunun yanında bölgede dutlukların olması bize ipek üretiminin de yapıldığını kanıtlar

niteliktedir. Bölgede kestane, bağ ve ceviz üretiminin de yapıldığı görülmektedir. Mülk araziler üzerinde bahçecilik önemli bir meşgaledir. Tabii bu konuların farklı cihetlerden de incelenmesi zaruridir.

Kaynakça

Osmanlı Arşivi (BOA) Belgeleri

Bâb-ı Asaflı Rumeli Ahkâm Defterleri (BOA. A.{DVNS.AHKR.d.}, Numara: 83.

Sadaret Divan Kalemî Evrakı (BOA. A.} DVN. 77 / 73).

Kitap ve Makaleler

Akdağ, M. (2010). *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Apaydın, Y. (2001). Karz. *TDV İslâm Ansiklopedisi* 24. (520-525). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Bardakoğlu, A. (1995). Ferâğ. *TDV İslâm Ansiklopedisi* 12. (351-354). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Bardakoğlu, A. (1996). Gabn. *TDV İslâm Ansiklopedisi* 13. (268-273). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Barkan, Ö. L. (1940). Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1274 (1858) Tarihli Arazi Kanunnamesi. *Tanzimat* I. 321-421. İstanbul: Maarif Vekâleti Yayınları.

BOA Rehberi (2017). *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*. İstanbul: T. C. Devlet Arşivlerin Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları.

BOA. Arazi Kanunnamesi (2014). *Tanzimat Sonrası Arazi ve Tapu*. İstanbul: T. C. Devlet Arşivlerin Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları.

Bozkurt, F. (2013). "Osmanlı Dönemi Tereke Defterleri ve Tereke Çalışmaları". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 11 (22), 193-229.

- Bozkurt, G. (2010). *Batı Hukukunun Türkiye’de Benimsenmesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Cin H. (2019). *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması*. Ankara: Berikan Yayınları.
- Cin H. ve A. Akgündüz (2017). *Türk Hukuk Tarihi*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Çadırcı, M. (2013). *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Dönmez, İ. K. (2006). Murâbaha. *TDV İslâm Ansiklopedisi* 31. (148-152). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Efe, A. (2011). “İslâm Miras Hukukunda Kadın-Erkek Hisselerinin Farklı Oluşu Üzerine Bir Değerlendirme”. *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 18, 157-168.
- Ekinci E. B. (2017). *Osmanlı Mahkemeleri Tanzimat ve Sonrası*. İstanbul: Arı Sanat Yayınları.
- Emecen, F. M. (2005). “Osmanlı Divanının Ana Defter Serileri: Ahkâm-ı Mîrî, Ahkâm-ı Kuyûd-ı Mühimme ve Ahkâm-ı Şikâyet”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 3 (5), 107-139.
- İpşirli, M. (2003). Medresetü’l-Kudât. *TDV İslâm Ansiklopedisi* 28. (343-344). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- İpşirli, M. (2006). Osmanlılarda Nâiblik. *TDV İslâm Ansiklopedisi* 32. (312-313). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Konan, B. (2015). “Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumuna İlişkin Bir Değerlendirme”. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 64 (1), 171-194.
- Küçük, C. (1999). Osmanlı Devleti’nde Millet Sistemi. *Osmanlı* 4. (208-216). (Ed. G. Eren). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Kütükoğlu, M. S. (1998). *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*. İstanbul: Kubbealtı Yayınları.

- Kütükoğlu, M. S. (2006). Mühimme Defteri. *TDV İslâm Ansiklopedisi* 31. (520-523). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Oğuz, M. ve A. Akgündüz (1998). *TDV İslâm Ansiklopedisi* 18. (446-450). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2001). Osmanlı Devleti'nde Kadı. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 24. (69-73). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Örenç, A. F. (2006). Mutasarrıf. *TDV İslâm Ansiklopedisi* 31. (377-379). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Pakalın, M. Z. (1983). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* 2. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Pamuk, Ş. (2013). *Osmanlı -Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sahillioğlu, H. (1988). Ahkâm Defteri. *TDV İslâm Ansiklopedisi* . 1. (551). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Temelkuran, T. (1975). "Divân-ı Hümâyûn Mühimme Kalemî". *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, 6, 129-175.
- Torun, S. F. (2012). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye'de Sancak Yönetimi (1839-1921)*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Turan, M. F. (2015). "İslâm Hukuku Açısından Yıkıcı Fiyat Uygulaması". *Atatürk Üniversitesi İlahiyet Fakültesi Dergisi*, 43, 78-103.
- Tursun Bey, (1977). *Târîh-i Ebü'l-Feth*. (Haz. Mertol Tulum). İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.
- Uğur, Y. (2010). Şer'iyye Sicilleri. *TDV İslâm Ansiklopedisi* 39. (8-11). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Ünal, M. A. (2017). *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*. Isparta: Fakülte Kitabevi Yayınları.

asobid

Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

ISSN: 2548-0480 (Print)/(Online) 2602-2567

Sayı/Issue 11 • Haziran/June 2022

Sayfa/Page: 73-100

Geliş Tarihi / Received: 25.02.2022

Kabul Tarihi / Accepted: 17.03.2022

Çalışkan, Zeynep (2022). "Rasyonel Dünyada Ekolojik İrrasyonel: *Jurassic Park* Film Serisi Örneği". *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (ASOBİD)*. S. 11, s.73-100.

RASYONEL DÜNYADA EKOLOJİK İRRASYONALİTE: *JURASSIC PARK* FİLM SERİSİ ÖRNEĞİ¹

ECOLOGICAL IRRATIONALITY IN THE RATIONAL WORLD: EXAMPLE OF *JURASSIC PARK* FILM SERIES

Zeynep ÇALIŞKAN*
İzmir Bakırçay Üniversitesi
zeynep-1703@outlook.com

Öz

Bu çalışmanın amacı *Jurassic Park* film serisini ekolojik irrasyonel çerçevesinde analiz etmektir. İnsan ve doğa sürekli etkileşim halindedir. Doğanın bilinemezliğine karşı insan akli teknolojik araçlar aracılığıyla doğayı kontrol altında tutmak istemiştir. Böylece doğanın bilinemezliğine karşı rasyonel akıl yer almaktadır. Weber, rasyonel aklın zamanla irrasyonel hale geleceğini ifade etmektedir. Toplum ve çevre etkileşimi içerisinde rasyonel aklın ekolojik irrasyonel dönüşümünü göstermek üzere dünya çapında yüz milyonlarca izleyiciye ulaşan ve çekimleri otuz yıla yayılan *Jurassic Park* film serisi nitel içerik analizi tekniği ile incelenmiştir. Analiz sonucunda elde edilen bulgular içerisinde insanın daha fazla para kazanma arzusuyla

¹ İzmir Bakırçay Üniversitesi Toplum-Çevre Etkileşimi Dersi kapsamında bu çalışmayı gerçekleştirmemde desteklerini esirgemeyen saygıdeğer hocam Doç. Dr. Çağrı Eryılmaz'a teşekkür ederim.

* ORCID: orcid.org/0000-0003-3424-5535

doğaya verdiği zarar, Kâr İçin Doğanın Sömürülmesi kategorisi içerisinde ele alınmıştır. Doğanın bilinemezliğine karşı insanın rasyonel akılla doğayı kontrol altına alması, Teknolojinin Doğaya Egemen Olması kategorisinde çözümlenmiştir. İnsanın doğaya egemen olmasının sonucunda doğaya verdiği zarar ise Rasyonel Akılın Doğa Yıkımı kategorisi içerisinde yorumlanmıştır. Sonuç olarak *Jurassic Park* film serisinde insanların daha fazla para kazanma arzusu ile yarattıkları dinazorlar, ekolojik irrasyonel kavramına uygun olarak doğaya ve çevreye karşı büyük yıkımların oluşmasına neden olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Çevre Sosyolojisi, Nitel İçerik Analizi, Rasyonelleşme, Genetiği Değiştirilmiş Hayvanlar, Ekolojik irrasyonel.

Abstract

The aim of this study is to analyze the Jurassic Park movie series within the framework of ecological irrationality. Human and nature are in constant interaction. To face the unknowability of nature, the human mind wanted to keep nature under control by means of technological tools. Thus, rational mind takes place against the unknowability of nature. Weber states that rational mind will become irrational over time. In order to show the transformation of rational mind into ecological irrationality in the interaction of society and environment, the Jurassic Park film series, which reached hundreds of millions of viewers around the world and whose shooting spanned thirty years, was analyzed by qualitative content analysis technique. Among the findings obtained as a result of the analysis, the damage caused by humans to the nature with the desire to earn more money is discussed in the category of Exploitation of Nature for Profit. To face the unknowability of nature, man's taking control of nature with rational mind has been resolved in the category of Technology Dominating Nature. As a result of man's domination of nature, the damage done to nature has been interpreted within the category of the Rational Mind's Destruction of Nature. As a result, dinosaurs resurrected by people in the Jurassic Park movie series with the desire to earn more money, in accordance with the concept of ecological irrationality, caused great destruction against nature and the environment.

Keywords: Environmental Sociology, Qualitative Content Analysis, Rationalization, Genetically Modified Animals, Ecological Irrationality.

Giriş

18. yüzyılda Sanayi Devrimi'nin başlatmış olduğu endüstrileşme ve kentleşme hareketleri 20. yüzyılda doğal çevrenin bozulmasına ve değişmesine neden olmuştur. Değişen doğal çevreyle birlikte insan, doğaya zarar vermenin yanı sıra doğayı sömürmeye de başlamıştır. Aynı zamanda nüfusun hızla artışa geçmesiyle birlikte kentleşmenin ve sanayileşmenin yarattığı durumlar hava, su ve toprak kirliliğine ve çarpık kentleşmeye yol açmıştır. Nüfusun hızla artmaya başladığı dünyada tarım alanlarının yerleşim yerleri, hayvan çiftliklerinin ise turistik mekânlar olarak kullanılması insan hayatını tehlikeye sokmuştur. Bu nedenle insanlar, dünyada oluşabilecek tehlikelere karşı önlemler almışlardır. Örneğin dünyada kıtlığın bir tehlike olarak görülmesinden dolayı biyo-teknoloji ile bu kıtlığın sonlanabileceğini düşünenler ortaya çıkmıştır. Bu düşünceden hareketle elde edilen besinlere genetiği değiştirilmiş organizmalar (GDO) denilmektedir. Günümüz dünyasında GDO tekniği sadece bitkilerde değil hayvanlar üzerinde de uygulanmakta ve bir pazar alanı oluşturulmaktadır. Hayvanların genleriyle oynanması ise dünyada sadece olumlu sonuçlar doğurmayacaktır. Çünkü doğada var olan bir türün kendisine özgü olan genetiği teknoloji aracılığıyla değiştirilmektedir. Ekoloji ve tüketici toplulukları da genetiğin teknoloji aracılığıyla değiştirilmesini bir risk olarak görmektedir (Giddens, 2012; 1013-1017).

Çalışmanın amacı *Jurassic Park* film serisini ekolojik irrasyonelite çerçevesinde analiz etmektir. Bu sebeple çalışmanın amacına uygun olarak çevre sorunlarının ortaya çıkışı, çevre sorunlarının medyada görünürlüğü ve filmler, eko-eleştiri içeren film analizleri, Weber'in rasyonelite kavramı üzerine görüşleri ve Murphy'in Ekolojik irrasyonelite kuramı literatür bölümü içerisinde özetlenmiştir. Metodoloji bölümünde çalışmanın amacına uygun olarak kullanılan nitel içerik analiz tekniği açıklanmıştır. Analiz sonucu elde edilen bulgular ise; Kâr İçin Doğanın Sömürülmesi, Teknolojinin Doğaya Egemen Olması ve Rasyonel Aklın Doğa Yıkımı olmak üzere toplam üç kategori

içerisinde sunulmuştur. Değerlendirme bölümünde ise literatür, bulgular ve yöntem hakkında bilgiler verilmiş ve sonraki çalışmalar için öneriler sunulmuştur.

1. Çevre Sorunlarının Ortaya Çıkışı

Doğanın sömürülmesine ve kent yaşamında görünür hale gelen çevre sorunlarına tepki olarak 20.yüzyılın ikinci yarısında Dünya Çevre Günü (1970) ilan edilmiştir. 1970'lerden itibaren çevre konuları Amerikan kitle medyasında da yer bulmaya başlamıştır (Hannigan, 2006; 1). Artışa geçen çevre sorunlarının küresel nitelikte bir tehlikeye dönüşmesinden ötürü sosyal bilimler, çevre sorunlarını çözüme kavuşturmak adına çevre sorunlarının toplum tarafından görünür hale gelmesini sağlamışlardır. Böylece küresel hale bürünen çevre sorunlarının çözüme kavuşması adına "çevresel kamuoyu" yaratma fikri ortaya çıkmıştır. Toplum içerisinde çevresel kamuoyunun oluşturulmasında en etkili yol ise medya olmaktadır (Özmen, 2011; 34'ten aktaran Demirel, 2014; 67). Aynı zamanda insanın doğaya olan algısı sadece bilimsel temelli bir bilgiyi yansıtmamaktadır. Medyada sunulan ve kamuoyunda tartışılan birçok durumda insanın doğaya olan algısını şekillendirmektedir (Demirel, 2014; 66-67). Çevre sorunlarının hızla artmaya başladığı kent hayatında bireylerin doğaya ve çevresel sorunlara dair algısı medya aracılığıyla oluşturulmaktadır. Çünkü kent hayatında insanın doğayla olan teması azalmıştır (Eryılmaz, 2017; 118). Böylece çevre sorunları film, kitap, televizyon, dergi gibi kitle iletişim aracılığıyla insanlara sunulmaktadır. İnsanlara medya aracılığıyla sunulan çevre algısında insanın doğayı sömürmesine karşı oluşabilecek felaketler gösterilmektedir. Tıpkı kültürel metinlerde yer alan doğanın ve insanın etkileşimini vurgulayan eko-eleştiri kuramının da belirttiği gibi doğanın insandan ayrı ele alınması evrende birçok sorunun ortaya çıkmasına neden olacaktır. Böylece kültürel metinler gibi filmlerde doğanın bir "öteki" olarak algılanılamayacağını insanlara göstermektedir. İnsan doğayla özdeş bir konumda yer almaktadır. Bu sebeple insanı doğadan üstün görmek ve doğanın dengesini bozacak faaliyetlerde bulunmak insan yaşamını ve doğal çevreyi büyük ölçüde tehlikeye sokacaktır (Altun, 2020; 10-11).

1.1. Eko-eleştiri İçerin Film Analizleri

Romadhon (2011) *Avatar* filminde yer alan çevre sorunlarını ortaya çıkartmayı amaçlamaktadır. Böylece *Avatar* filmini eko-eleştirel tutum içerisinde söylem analizi tekniğiyle çözümlenmiştir. Romadhon elde ettiği bulgular sonucunda insan ve insan dışı canlıların doğaya karşı tavırlarının oldukça farklı olduğunu belirtmektedir. İnsan kendisini doğadan üstün görmeye başladığı andan itibaren doğayı değiştirip dönüştürmeye başlamaktadır. Oysaki insan dışı canlılar doğayla uyumlu bir şekilde yaşamaktadır. Bu doğrultuda Romadhon, insanın da doğayla ve çevreyle uyumlu bir şekilde yaşaması gerektiğini ifade etmektedir. Bergthaller (2012) ekolojik krizinin nedenini modern insanın doğadan yabancılaşmasının bir sonucu olarak görmektedir. Bergthaller ekolojik krize dair düşüncesinden hareketle *Avatar* filmini ekosentrik bir tutumla analize tabii tutmaktadır. Ekosentrik anlayış içerisinde doğanın tek başına değer olarak görülmesi ve korunması *Avatar*'da hem yer alırken hem de istenmedik bir şekilde insan ve çevre ayrımını da yeniden üretmektedir. Fakat Bergthaller *Avatar*'ın insanın doğaya karşı yabancılaşmasını ortadan kaldıran çevreci bir bilinci de izleyicilerine aşıladığını ifade etmektedir. Wei Lim (2013) ise çalışmasında *Spirited Away* filmindeki çevresel konuları yorumlamaktadır. Wei Lim filmin arka planını alan çalışması ve ikincil kaynaklar ile desteklerken filmi, sembollerin yorumlanmasıyla analize tabii tutmaktadır. Film sonucunda elde edilen bulgularda ise izleyicilerin çevresel temalara karşı algılarında filmlerin etkisinin oldukça fazla olduğunu dile getirmektedir. Lavin ve Kaplan'ın (2017) çalışmasında eko-sinema analizlerinin yapıldığı filmlerin aslında ekolojik bir kaygı gütmekten seyircilere sunulduğunu ifade etmektedir. Aynı zamanda eko-sinema analizlerinin de makro ve mikro olmak üzere iki boyutu olduğunu da çalışmalarında belirtmektedirler. Eko-sinema analizinin makro boyutunda insanların dünyadaki iklimsel ve çevresel olaylara karşı mücadeleleri yer almaktadır. Mikro boyutunda ise filmlerin toplumsal cinsiyet, sınıf, ırk ve kültürel farklılıklarının iklim sistemlerini etkileme oranına odaklanarak

daha gelişmiş bir analizi ortaya koymaktadır. Lavin ve Kaplan'ın da çalışma sonucunda elde ettiği bulgulara göre iklim değişikliğinde ırk, sınıf ve cinsiyet gibi farklılıklar olsa dahi iklim değişikliğinin asıl sebebi politikalar olmaktadır. Qadar ise çalışmasında eko-eleştirel bir tutumla çevreciliğin tasvirini ortaya çıkartmayı amaçlamaktadır. *Doraemon & Nobita ve Green Giant Legend* filmi seçme nedeni ise eko-eleştirel bir söylemi içerisinde barındırmasından kaynaklanmaktadır. Böylece analiz sonucu elde ettiği bulgulara göre insanı doğadan ayırmak mümkün değildir. Çünkü doğa olmadan ekosistemin devamlılığı mümkün olmamaktadır.

78 GÜNGÖR (2015) makalesinde ekolojik bozulmanın sosyo-kültürel sebep ve sonuçlarını eko-eleştirel bir perspektifle çözümlenmiştir. *Wall-E* filmi son dönemlerde en çok izlenen filmler arasında yer almaktadır. GÜNGÖR, *Wall-E*'yi söylem analizi tekniğiyle 'Tüketim Toplumunda Sığ Ekoloji', 'Âdem ve Havva', 'Ütopyadan Distopyaya Axiom', 'İnsan-Makine Çatışması' ve 'Yeni Maddecilik' olmak üzere toplam beş ana temada incelenmiştir. GÜNGÖR, analiz sonucunda elde ettiği bulgulardan hareketle filmin kapitalizm ve tüketim toplumuna karşı eko-eleştirel bir yaklaşım sergilediğini fakat aynı üretim süreçlerinin bir sonucu olarak ortaya çıkan filmin radikal ve doğru çözümler sunmada ne denli yeterli olduğunun tartışılmasının da gerekli olduğunu belirtmiştir. ŞEN'DE (2014) çalışmasında insanın erken dönem kapitalizmden beri kendisini doğadan ayrı ve üstün konumlandırmasının sonucunda doğaya karşı verdiği savaşı anlatmaktadır. Böylece insanın doğaya karşı verdiği savaşı ekolojist bir yönetmen olan Miyazaki'nin *Prens Mononoke* ve *Rüzgarlı Vadi* filmleriyle göstermektedir. Bu iki filmin seçilme nedeni ise insan ve doğa arasındaki ayrımının sonuçlarının filmlerde gösterilmesinden kaynaklanmaktadır. ŞEN, analiz sonucunda elde ettiği bulgulara göre *Prens Mononoke* seyircilerine insan ve doğa arasındaki ayrımın nelere sebebiyet vereceğini hatırlatırken, *Rüzgarlı Vadi* ise kendisini doğadan üstün gören insanın teknoloji ile doğayı değiştirmesi sonucunda beklenmeyen felaketleri göstermektedir. ERYILMAZ (2017) ise çevre konusunun öne çıktığı on film üzerinden bireylerin zihinlerinde oluşan çevre algılarını,

Hannigan'ın arkadyan, ekosistem ve çevresel adalet söylemleriyle açıklamaktadır. Çalışma içerisinde çevre söylemlerini öne çıkan filmlerin seçiminde ise konusu çevre olan, ödüllü ve popüler filmleri tercih etmektedir. Eryılmaz filmleri, Eleştirel Sosyal Bilim yaklaşımı ve söylem analizi tekniğiyle analize tabii tutmaktadır. Eryılmaz ele aldığı filmlerin içeriklerine ve bireylerde inşa ettiği çevre söylemlerine göre gruplandırmaktadır. Filmlerde doğanın kötü olduğu ve kötü doğadan kaçışın işlenmesini arkadyan söylem kategorisinde ele alınmaktadır. Filmler içerisinde çevre sorunlarının en çok dezavantajlı grupları etkilemesi de çevresel adalet söylemi içerisinde ifade etmektedir. Böylece Eryılmaz, çevre konulu filmlerden hareket ederek çevre söylemlerinin bireylerde farklı algılar yaratacağını da göstermektedir. Altun ise (2020) çalışmasında belgesel sinemanın ekolojik sorunları ve yaşanan doğa olaylarını seyircilere yansıttığını göstermektedir. Altun, belgesel sinemanın doğanın sorunlarını seyircilere yansıttığını göstermek amacıyla *Kamilet* filmi örnek olay olarak seçmekte ve eko-eleştirel bir tutumla çözümlemektedir. Bu filmi seçmesindeki neden ise Artvin'deki Kamilet Vadisi'nde yapılmak istenilen HES projesinin olması ve bölgenin özel bir ekolojik yapıya sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Altun'un analiz sonucundan elde ettiği bulgulara göre insan ve doğa arasında ayrılmaz bütünlüklü bir ilişki var olduğundan insanı doğadan ayırmanın mümkün değildir. Cerrahoğlu da (2021) insanın doğayla mücadelesinin sonucunda tekrar doğaya dönüşünü ifade ettiği çalışmasında *Koca Dünya* ve *Yuva* filmlerini biçim-içerik incelemesine tabii tutarak açıklamıştır. Cerrahoğlu'na göre insan doğumundan beri doğayla bütün halindedir. Fakat zaman içerisinde doğadan uzaklaşan insan tekrar doğaya geri dönmek için çabalamaktadır. Böylece analiz sonu elde ettiği bulgulara göre her iki filmde de insan merkezi olmayan bir doğa tasvirinin yer aldığını belirtmiştir. Bu çalışma ise sermaye sahiplerinin rasyonel akıl aracılığıyla doğanın dengesini bozmasını ve büyük bir ekolojik tehlikeye yol açmasını *Jurassic Park* film serisi üzerinde göstermektedir.

2. Ekolojik İrrasyonelite

Weber'in çalışmalarında toplum ve çevre etkileşimine temel olacak önermeler, Buttel'in belirttiği üzere Patrick West ve Raymond Murphy sayesinde gün yüzüne çıkmaktadır. West, Weber üzerine çalıştığı araştırmalarında Weber'in dinin tarihsel anlayışını ve antik toplumlar ile ilgili karşılaştırmalarını ortaya koymaktaydı. Murphy ise daha çok Weber'in *Ekonomi ve Toplum* çalışmasını çevre konusuna uyarlamaktadır (Murphy, 1994; 29-30'dan aktaran Hannigan, 2006; 8). Weber, gündelik hayat içerisinde her şeyin rasyonel bilim tarafından belirlendiğini dile getirmektedir. Böylece ona göre rasyonalite özsel ve formel (biçimsel) rasyonalite olarak ikiye ayrılmaktadır. Murphy ise çalışmalarında Weber'in formel rasyonalite kavramını ön plana çıkarmaktadır. Rasyonelleşmeyle birlikte bilimsel ve teknik bilgi sayesinde insanlar doğa üzerinde egemen güç olmaya başlamışlardır. Böylece kapitalist dünyada ekonomi ve piyasa hesaplamaları büyümekte ve en yüksek verimliliğe ulaşarak bürokratik yapılar aracılığıyla da kontrol edilmektedir. Var olan bu yasal sistem tıpkı bir makine gibi çalışmaktadır. Bu durumda formel rasyonalite tamamen hesaplanabilirlik, verimlilik ve öngörülebilirlik ilkesinden hareket etmektedir. Fakat bu üç ilkenin sonucunda bilimin ve teknolojinin insan hayatının her alanında yer edinmesinin sonucunda insani olmayan teknolojilerin devreye girmesine de neden olmaktadır. İnsani olmayan bu teknoloji ve bilim, rasyonel düşüncenin egemen olabilmesi için daha fazla denetimi de beraberinde getirmektedir. İşte bu noktada Weber, rasyonelleşmenin irrasyonel bir forma bürüneceğini de söylemektedir. Bu durumun sonucunda da dünyanın büyüünün bozulacağını ve anlamının kalmayacağını dile getirmektedir. Özsel rasyonalite ise daha çok değerler sistemi içerisinde amaçların gerçekleştirilmesini sağlayan araçları ifade etmektedir. Aynı zamanda Weber'in çok boyutlu bir rasyonelleşme anlayışı olsa dahi rasyonelleşmesinin sonucunda Batı toplumlarının bir demir kafese dönüşeceği düşüncesi oldukça belirgindir (Ritzer, 2013; 245-255).

Murphy, Weber'in rasyonelleşme kavramını doğaya uyarlayarak Neo-Weberyan çevre sosyoloji anlayışını ortaya koymaya çalışmaktadır. Murphy rasyonelleşen dünyada doğanın

dengesinin de değişeceğini ifade etmektedir (Jayapal ve Somashekarappa, 2016; 129-130). Bu amaçla Murphy, Weber için önemli olan iki kavrama vurgu yapmaktadır. Bu kavramlar rasyonelitenin yoğunlaşması ve güçlenmesi olmaktadır. Bir zihin tamamen mantıksal temeller ile hareket ederse insani olmayan teknolojinin devreye girmesine neden olacaktır. Bu durumun sonucunda dünyada istenmeyen ve amaçlanmayan sonuçları ortaya çıkartacaktır. Rasyonelleşmenin doğuracağı istenmeyen sonuçlarının doğaya yansımaları ise ekolojik irrasyonelite olarak ifade edilmektedir. Bilim ve teknoloji doğa üzerinde egemen olmaya çalışarak doğanın dengesini değiştirmektedir. Kapitalist ekonomide piyasanın genişlemesi adına gerçekleştirilen tüm faaliyetler bürokrasi tarafından kontrol edilmektedir. Rasyonel dünyada her şey planlanmıştır. Fakat piyasanın genişlemesi adına gerçekleştirilen birçok durum doğanın zarar görmesine neden olmaktadır. Çünkü formel rasyonelite tarafından doğa adına planlanan ve amaçlanan her şey ekolojik irrasyoneliteye dönüşmektedir (Jayapal ve Somashekarappa, 2016; 129-130). Bu durumda doğa ve çevre içerisindeki tüm teknolojik yıkımların nedeni hesaplanamayan ve amaçlanamayan felaketlerdir (Murphy, 1994; 29-30'dan aktaran Hannigan, 2006; 8). Freudenburg da Weber'in ekolojik irrasyonelite kavramından hareketle insanın doğaya karşı egemen olmak için verdiği zararı ve yıkımı bilim, teknoloji ve riskler üzerinden açıklamaktadır. Çünkü Freudenburg'a göre uzmanlarda az olsa hata yapabilmekte ve çevre sorunlarına neden olabilmektedir (Freudenburg, 2001'den aktaran Hannigan, 2006; 8).

3. Metodoloji

Murphy'in geliştirmiş olduğu ekolojik irrasyonelite kavramı doğrultusunda *Jurassic Park* film serisi nitel içerik analizi tekniği ile incelenmiştir. *Jurassic Park* film serisi içerisinde yer alan filmler; *Jurassic Park 1*, *Jurassic Park 2 The Lost World*, *Jurassic*

---

² <https://www.imdb.com/title/tt0107290/> (15.02.2022).

Park 3, ⁴*Jurassic World 1*, ⁵*Jurassic World 2 Fallen Kingdom*⁶ve *Battle At BigRock*⁷olmaktadır. Fakat *Battle At Big Rock* sadece internette yayınlanana kısa film niteliğindedir. *Jurassic Park 1*⁸'in vizyonda kaldığı süre boyunca toplam 915 milyon \$ kazanmıştır. Akademi Ödülü adaylıklarına layık görülmüştür. Hugo Ödülleri'nde En İyi Drama Yapımı dalında, Satürn Ödülleri 'nde ise En İyi Yönetmen, En İyi Özel Efekt ve En İyi Bilimkurgu Filmi ödülleri kazanmıştır. Bafta Ödülleri'nde ise En İyi Görsel Efekt dalında ödül kazanmıştır. *Jurassic Park 2 The Lost World* ⁹ise Hugo Ödülleri'nde En İyi Drama Yapımı, Satürn Ödülleri'nde En İyi Yönetmen, En İyi Özel Efekt ve En İyi Bilim kurgu Filmi ödülleri Bafta Ödülleri'nde ise En İyi Görsel Efekt dalında ödül kazanmıştır. *Jurassic World* ¹⁰ise 2018 En İyi Yaz Filmi Erkek Oyuncusu ve 2018 Teen Choice En İyi Yaz Filmi Kadın Oyuncusu Ödülü'nü almıştır.

Doğa içerisinde öngörülemeyen durumlar insanın doğayı kontrol altına almasını zorlaştırmıştır. Fakat insan, daha fazla para kazanma arzusuyla birlikte doğayı kontrol edecek teknolojiyi inşa etmiştir. Teknolojik güçle doğanın değiştirilmesi dünyanın doğal dengesini bozacaktır. Böylece *Jurassic Park* film serisi insanın teknolojik güçle doğanın dengesini bozmasının sonucunda ortaya çıkacak durumları film aracılığıyla insanlara göstermiştir. *Jurassic Park* filminde sanayici John Hammond ve biyomühendislik şirketi olan InGen, Kosta Rika'da tropikal bir ada satın olarak Jurassic Park adı altında bir tema parkı oluşturmuşlardır. Bu park içerisinde dinazor klonlama çalışmaları yapmaktadırlar. Böylece dinazorlar insanların hayatlarına dâhil olmaya başlamışlardır.

Bu çalışmada nitel içerik analizi tekniği kullanılmıştır (Neuman, 2020; 586-590). Neuman, içerik analizini bir metin içerisindeki

---

³<https://www.imdb.com/title/tt0119567/> (15.02.2022).

⁴ <https://www.imdb.com/title/tt0163025/> (15.02.2022).

⁵ <https://www.imdb.com/title/tt0369610/> (15.02.2022).

⁶ <https://www.imdb.com/title/tt4881806/> (15.02.2022).

⁷ <https://www.imdb.com/title/tt10942816/> (15.02.2022).

⁸https://tr.wikipedia.org/wiki/Jurassic_Park/ (15.02.2022).

⁹https://tr.wikipedia.org/wiki/The_Lost_World:_Jurassic_Park/ (15.02.2020).

¹⁰https://tr.wikipedia.org/wiki/Jurassic_World/ (15.02.2022).

verilerin toplamı ve elde edilen verileri analiz etme tekniğinin adı olarak açıklamaktadır. İçerik analizinde yer alan metinler bir iletişim ortamında yer alan yazılı, görsel veya sözlü metin olarak ayrılmaktadır. Kitap, gazete, dergi, fotoğraf, film, video kayıtları, sosyal medya platformları ve şarkı sözleri içerik analizi yöntemiyle analiz edilebilmektedir. Bu sebeple Neuman, içerik analizinin üç tür araştırma sorusuna tanıklık ettiğini dile getirmektedir. Bunlardan ilki, büyük ve hacimli metinler, ikincisi, tarihsel arka planı olan metinler ve üçüncüsü, dağınık veya uzak halde bulunan içeriklerin gözlemlenmesidir (Neuman, 2020; 590). İçerik analizi, nicel ve nitel içerik analizi tekniği olarak ikiye ayrılmaktadır. Fakat Krippendorff'a göre içerik analizinin nitel ve nicel içerik analizi olarak ayrılmasının pek mümkün değildir. Ona göre "metin okumalarının" tamamı nitel içerik analizidir (Krippendorff 2013; 22'den aktaran Eryılmaz, 2017; 119). Schreier ise nitel ve nicel içerik analizinin birbirinden farklı olduğunu dile getirmektedir. Çünkü Schreier, nicel içerik analizinin somut verilere ulaşmak için sayıları kullandığını, nitel içerik analizinin ise bir metnin altında yatan anlamları ortaya çıkardığını dile getirmektedir (Schreier, 2013; 16'dan aktaran Eryılmaz, 2017; s. 119). İçerik analizi tekniği içerisinde metinlerin incelenmesinden dolayı araştırmacının etkisi olmamakta ve tepkisiz araştırma modeli içerisinde yer almaktadır (Neuman, 2020; 586-590). Aynı zamanda Neuman, bir araştırma sürecinde kategorilerin analiz süreci öncesinde ve sonrasında belirleneceğini dile getirmektedir (Neuman, 2020; 809). Bu çalışmada kategoriler analize tabii tutulan filmin çözümlenmesinden sonra oluşturulmuştur. Böylece çalışma kapsamında *Jurassic Park* film serisinden elde edilen bulgular; Kâr İçin Doğanın Sömürülmesi, Teknolojinin Doğaya Egemen Olması ve Rasyonel Aklın Doğa Yıkımı olmak üzere toplam üç kategori altında sunulmuştur. Kategorilerin metin içerisindeki sıralanışının sebebi ise kapitalist dünyada insanların tutum ve davranışları olmuştur. Film içerisindeki insanların teknolojik gelişmelere önyak olmasının temel nedeni daha fazla kâr elde ederek zenginleşme arzusundan kaynaklanmaktadır. Bu sebeple insanlar öncelikle doğayı sömürmekte ve elde ettikleri teknolojik güçle

doğaya egemen olmak istemektedirler. Doğaya egemen olduğunu düşünen insan ise doğaya verdiği tahribatın ve felaketin farkına varmamaktadır. Doğanın bilinmezliğine karşı insanların teknoloji aracılığıyla verdikleri tüm mücadelenin sonucunda doğada büyük yıkımlara sebep olmaktadır.

4. Bulgular

Doğa ve çevre içerisindeki tüm teknolojik yıkımların sonucunda oluşan hesaplanmayan ve amaçlanmayan felaketler ortaya çıkacaktır. Böylece *Jurassic Park* film serisinde insanın, kâr amacıyla doğayı arzuladığı gibi değiştirmesi ve dönüştürmesi Kâr İçin Doğanın Sömürülmesi kategorisi içerisinde yorumlanacaktır. İnsan aklının teknoloji ve bilim kullanarak doğa içerisinde her şeyi bilebileceği ve kontrol edebileceğine karşı verilen mesajlar Teknolojinin Doğaya Egemen Olması kategorisinde yer alacaktır. Rasyonel aklın ve bilimin doğaya karşı oluşturacağı felaketler ve insan aklının her şeyi öngöremeyeceğine dair veriler de Rasyonel Aklın Doğa Yıkımı kategorisi içerisinde ele alınacaktır.

4.1. Kâr İçin Doğanın Sömürülmesi

84

Kapitalizmin doğuşundan bu yana amaç ekonomik büyümeyi devam ettirmektir. Weber'e göre kapitalist zihniyet daima sermaye birikimini hedeflemektedir. İnsanların kapitalist sistem içerisinde hayatlarını devam ettirirken öncelikli amaçları kâr sağlamaktır. Bu sebeple insanlar dünyada daha fazla sermaye biriktireceği alanlara yönelirler. Fakat insanların dünyaya ve doğaya karşı sadece kâr amacıyla yaklaşmaları birçok sorunu beraberinde getirmektedir. Kâr güdüsünden hareketle doğaya yaklaşan insan, doğayı tahrip etmekte ve doğayı kendi egemenliğini güçlendirecek boyutta değiştirmektedir. Bu sebeple şirketler kapitalist dünya düzeni içerisinde zenginliklerini arttırmak için doğaya karşı doğanın sahibi gibi yaklaşmakta ve doğayı sömürmektedirler. *Jurassic Park* film serisi içerisinde de kâr için doğanın sömürülmesi film serisinin başından beri yer almaktadır.

Jurassic Park 1 filminde bir masa etrafında bilim insanlarını ve avukatı yanına getiren sanayici Hammond, parkın seyircilere sunulması için onay konuşmasını yapmaktadır. Bu esnada avukat

parkın seyircilere sunulmasında halk için ayrı zenginler için ayrı fiyat belirlenmesi gerektiğini dile getirmektedir (34:30). Görülmektedir ki avukat, Jurassic Park'ın doğaya vereceği zarardan önce maddi temellere ilgi duymaktadır. Bu toplantının devamında bilim insanı olan Lan Malcolm, sanayici Hammond'ın yaratmaya çalıştığı bu parkın doğaya büyük zararları olacağını ama Hammond'ın bunları göz ardı edip paraya yöneldiğini şu sözler ile ifade etmektedir:

Lan Malcolm:“Doğaya göstermeniz gereken saygıdan yoksun olmanız beni afallatıyor. Burada yaptığın şeyin ne büyük tehlikelere gebe olduğunu görmüyor musun? Genetik güç bu gezegenin tanık olduğu en dehşet verici kuvvet, ama sen bununla babasının tabancasını bulmuş bir çocuk gibi oynuyorsun... Bu adada kullandığın bilimsel gücün sıkıntısı ne onu söyleyeceğim. Bu gücü elde etmek için hiç çaba göstermeniz gerekmedi. Başkalarının ne yaptığını okuyup bir sonraki adımı attınız. Bu ilme kendiniz erişmediniz. Bu yüzdende sorumluluk almıyorsunuz. Dahi bilim insanlarının sırtından geçinip kısacık sürede bunları ürettiniz. Elindeki ne olduğunu bile anlayamadan patentini aldın, paketledin, hediyeelik eşyalara resmini yapıştırdın, şimdi de satmak istiyorsun. Satacaksın...”(35:08)

Böylece kapitalist dünya düzeni içerisindeki insanların öncelikli amacı para kazanmak olduğu için doğanın sömürülmesine neden olmaktadırlar. *Jurassic Park 1*'in sonunda park alanından kaçan dinazorlar kendilerine başka bir bölgede yaşam alanı kurmuşlardır. Sanayici Hammond'da *Jurassic Park 2 The Lost World*'de tekrardan dinazor tesisi kurmak istediğinden dolayı dinazorları buldukları adadan kaçırmak istemektedir (42:40). Sanayici Hammond'ın yeniden kurmak istediği site B bölgesinde de tek amacı para kazanmaktır. Doğanın yapısı ve dengesini sadece para kazanmak için sömürmektedir. Çünkü öncelik ticari temellerde yatmaktadır. Fakat sanayici Hammond yerine ortağı bu planı gerçekleştirmiştir. Görülmektedir ki sanayici Hammond'ın ortağının da tek amacı üretilen dinazorları insanlara sunarak para kazanmak olmaktadır. *Jurassic Park 3*'tede bilim insanı olan Dr. Alan Grant *Jurassic Park 1* filminde üretilen dinazorların yarattığı yıkımı gördükten sonra bir daha böyle bir çalışma içerisinde yer almak istemediğini açıklamasıyla başlamaktadır. Fakat kendisini

çok önemli bir şirket sahibi olarak tanıtan çiftin çalışmalarına fon sağlayacak miktarı teklif etmelerinin sonucunda Dr. Alan Grant tekrardan dinazorların bulunduğu adaya gitmeyi kabul etmiştir (01:30). Dr. Alan Grant her ne kadar dinazorların, doğanın ve insanlığın sonunu getireceği fikrini düşünse de çalışmaları için gerekli maddi desteğe ihtiyacı olduğundan doğanın devamlılığını ikinci plana attığı görülmektedir.

Jurassic World 1'desanayici Hammond'ın tasarladığı dinozor parkı sonunda başka bir şirket sahibi tarafından seyircilere açılmıştır. Fakat parkın seyircilere açılmasında oldukça yüklü miktarda para harcanmıştır. İnsanlara sunulan bu parkta hiçbir şey amaçladıkları gibi gitmediği gibi birçok insan ölmüş ve dinozorlar şehir merkezlerine kaçarak çevreye büyük zararlar vermişlerdir (79:50). Oluşan tüm zararlara rağmen şirket sahipleri şirketlerin geleceğini garantiye almak için dinozorların yaşaması gerektiğini ifade etmektedir (103:01). Çünkü şirket sahipleri dinozorları bir hayvandan çok askeri bir teknoloji olarak görmekte ve devletlerin yüklü miktarda paralar ile dinozorları satın alabileceğini düşünmektedir. Böylece görülmektedir ki üretilen bu dinozorların doğaya, çevreye ve insanlara verdiği zararlar daha fazla para kazanma arzusuyla göz ardı edilmiştir. *Jurassic World 2 Fallen Kingdom*, *Jurassic World 1*'de yaşanan felaketin ardından sanayici Hammond'ın ilk ortağı ve Claire (*Jurassic World 1*'de dinozorları insanlara sunan kişi) dinozorları para karşılığı insanlara sunmaktan vazgeçmiştir. Dinozorların bulunduğu adada aktif yanardağın olmasıyla birlikte dinozorların hayatta kalması riskli olmaktadır. Bu sebeple Claire "Dinozor Koruma Grubu" kurarak çevreci aktivistlerle beraber çalışmaktadır. Böylece bir şirket ile anlaşarak dinozorları adadan kurtarmaya giderler (26:06). Fakat şirketin amacı dinozorların hayatta kalmalarını sağlamak değildir. Şirket dinozorları adadan kaçırarak açık arttırma ile büyük şirketlere silah olarak satmayı amaçlamaktadır. Böylece şirket dinozorları askeri ordularda kullanılması için en az tür başına dört milyona satmaktadır. Aynı zamanda daha yazılım kodu tamamlanmayan ve kontrol süresi henüz bitmeyen *İndominusrex*i (dinozor) satışa çıkartmaktadırlar (78:57). Şirketlerin amaçları göz önüne alındığında dinozorların

hayatta kalmaları için yaşamalarını sağlama düşüncesi tamamen daha fazla para kazanmak ve kâr elde etmektir. Aynı zamanda dinzorları şirketlere silah olarak satmaları doğanın tamamen yok olmasına para kazanmak için göz yumma olarak açıklanabilmektedir.

4.2. Teknolojinin Doğaya Egemen Olması

Murphy, çalışmalarında Weber'in rasyonalizasyon ve resmi rasyonalite kavramlarından hareket eder. Murphy'e göre bu iki kavramın yaygınlaşmasının sonucunda insanlar doğa ve çevre üzerinde egemenlik kurmayı sağlayacak teknolojik sistemleri inşa ederek doğanın bilinemezliğini ortadan kaldırmışlardır (Murphy, 1994; 215-216'dan aktaran Konak, 2010, s. 274). Rasyonelleşme kavramıyla birlikte hızla artan teknik ve bilimsel bilgi doğanın insanlar için yaratığı ve insanların kendi amaçları doğrultusunda doğayı tahrip etmelerine neden olmaktadır. Çünkü kapitalist sistem sürekli büyümekte, insanın doğaya ve piyasaya egemen olabilmesi için formel rasyonalite tutumunu benimsemesi gerekmektedir. Formel rasyonalite ise bireyin en yüksek verimliliğe ulaşması adına verdiği seçimler olmaktadır (Murphy, 1994; 29-30'dan aktaran Hannigan, 2006, s. 7-8). *Jurassic Park* film serisi içerisinde bireyin doğaya egemen olabilmesini sağlayan teknolojik gelişmeleri görmek mümkün olmaktadır. Teknoloji, insanın dünyada yok olmuş bir türü üretmesine imkân tanımıştır.

Jurassic Park 1'desanayici Hammond, teknoloji aracılığıyla bilim insanlarına dinzorları tekrar nasıl ürettiğini belgesel şeklinde anlatmaktadır (23:56). İnsan rasyonel akıl aracılığıyla doğada yok olmuş bir türü üretmektedir. Fakat insanların teknolojik sistemler içerisinde ürettiği türlere dair bilgisi film içerisinde olduğu gibi sınırlı olmaktadır. Çünkü doğa, bilim insanlarının belirlediği kodlardan farklı işlemektedir. Sanayici Hammond dinzorların üretildiği laboratuvara bilim insanlarını götürmekte ve onlara dinzor yumurtalarını göstermektedir. Bu esnada genetik mühendisi dinzorlara nüfus kontrolü uyguladıklarını ve sadece laboratuvarında yumurtlayabileceğini çünkü hepsinin dişi olarak üretildiğini söylemektedir (28:39). Böylece genetik mühendisinin sözlerinden anlaşılacağı üzeri

insanlar rasyonel aklın eşliğinde teknoloji aracılığıyla yarattıkları türlerin üremesini dahi kontrol etmektedirler. *Jurassic Park 2 The Lost World* filminde hem şirket sahipleri hem de genetik mühendisleri dinozorları teknoloji ile kontrol edebileceklerini ve oluşabilecek tüm sorunların önüne geçebileceklerini düşünmektedirler. Dinozorları adadan kaçırmak için gittiklerinde yanlarında bulunan güvenlik görevlisi herhangi bir sorun çıktığında özel olarak hazırladığı ve 0,002 saniyede etkili olan silahını kullanabileceğini böylece dinozorların anında öleceğini söylemektedir (20:08). Güvenlik görevlisinin özel olarak oluşturduğu bu silah tamamen herhangi bir soruna karşı alınacak önlemlerin başında gelmektedir. Teknoloji sayesinde insan kendisini dinozordan koruyabileceğini düşünmektedir. Çünkü rasyonel aklın egemenliğine güvenen insan her şeyi önceden planlamıştır. Dinozorları adadan kaçırmak isteyenler ise yeni bir yazılım yazarak farklı bir tür yarattıklarını ve kullanıma hazır olduğunu belirtmektedirler (44:24). Yarattıkları bu tür diğer türlerden farklı bir güce sahiptir. Böylece insanlar teknolojinin gelişmesiyle birlikte yarattıkları dinozorları da geliştirmektedir. Fakat bu gelişim dinozorların daha vahşi bir forma bürünmesine neden olmuştur.

Jurassic Park 3 filminde de kaybolan çocuğunu bulmak için adaya giden çift dinozorlara karşı tüm önlemleri almışlardır. Herhangi bir aksiliğe karşı dinozorları öldürmek için büyük ve etkili silah yapmaktadırlar. Bu silah bir helikopteri bile anında paramparça etmektedir (10:36). Böylece adaya gidecek insanlar teknolojik güç ile kendilerini dinozorlara karşı koruyacaklarını düşünmektedirler. *Jurassic World 1* filminde ise artık şirket sahipleri Jurassic Park'tan aldıkları dersler ile daha kuvvetli ve etkili teknolojik önlemler ile kendilerini dinozorlara karşı koruyacaklarını düşünmektedirler. Şirketin dinozorları insanlara sunması için sorumlu olarak belirlediği Claire tüm teknolojik önlemleri tek tek kontrol etmektedir. Bu durumun sebebi ise şirket sahiplerinin artık daha güçlü, daha dişli ve daha gürültülü dinozor istemelerinden kaynaklanmaktadır. Genetik mühendisleri ise her sene farklı genetik birleştirmeler ile yeni türler üretmektedirler (7:47). Üretilen yeni dinozorların ise fosil dinozorlardan daha

öğretici olduklarını düşünmektedirler. Yarattıkları bu dinazor tamamen genetik mühendislerin tasarımı olarak doğa içerisinde yer alacaktır:

Claire: “Bu İndominusrex. Genetik olarak değiştirilmiş ilk meleğimiz.”

Şirket Sahibi: “Peki bu iki tür dinozoru nasıl, yani...”

Genetik Mühendisi: “İndominus doğmadı. O tasarlandı. Yetişkinliğe ulaştığında 15 metre olacak. T-rex’den daha büyük.” (8:17).

Tasarlanan bu yeni dinazor T-rex’den daha güçlü olarak doğada bulunması adeta hem insanlığın devamı hem de doğanın varlığı için oldukça tehlikeli olmaktadır. Fakat genetik mühendisleri tasarlamış oldukları İndominusrex’in (dinazor) doğaya ve insanlığa vereceği zararı önlemek için onu en son teknoloji ile oluşturulmuş ve oldukça sağlam cam bir kafes içerisinde saklamaktadırlar. Dinozorları seyircilere sunmadan önce yaşanılacak tüm aksiliklerin önüne geçmesi adına diğer Jurassic Park şirket sahiplerinden daha etkili teknolojik önlemler aldıklarını belirtmektedirler (39:40). Yaşanılacağı öngörülen tüm sorunlar teknolojik güç ile çözüme kavuşacaktır. Böylece teknoloji sayesinde doğa içerisinde belirsiz ve öngörülmeleyen hiçbir sorun olmayacaktır. Bu durum Weber’in formel rasyonelite kavramıyla tamamen anlam kazanmaktadır. *Jurassic World 2 Fallen Kingdom*’da ise artık şirket sahipleri dinozorları savaşlarda kullanmak için daha vahşi bir formda üretmeye başlamaktadırlar. Tasarlanan bu dinozorlardan beklenen davranışların hepsi genetik kodlar aracılığıyla dinozorlara yüklenmektedir (54:30). Dinozorlar insanların dünyada egemen güç olmak amacıyla biyo-modelinde keskinleştirilmiş koku alma duyusu, nabza kodlanmış lazer alma hedefi, karmaşık ortamlarda avını sürme özelliği gibi insanların kendi arzularına göre tasarlanmaktadır. Bu tasarı ise tamamen formel rasyonaltenin hesaplanabilirlik, verimlilik ve öngörülebilirlik ilkeleriyle uyumaktadır.

4.3. Rasyonel Aklın Doğa Yıkımı

Murphy, kapitalist dünya düzeni içerisinde insan aklının rasyonel hale bürünmesiyle birlikte doğada oluşabilecek her

tehlikeye karşı teknoloji ile önemler alınacağını dile getirmiş olsa dahi doğaya egemen olan rasyonel aklın zaman içerisinde irrasyonel bir hale bürüneceğini de belirtmektedir. Çünkü Murphy her şeyin önceden belirlendiği dünyada amaçlanmayan ve beklenmeyen sonuçların daima ortaya çıkacağını düşünmektedir. Teknoloji aracılığıyla hesaplanmayan ve beklenmeyen felaketlerin doğaya yansması ise ekolojik irrasyoneliteni meydana getirmektedir. Her ne kadar genetiği değiştirilmiş veya yok olmuş bir türün yeniden üretilmesi pazar ekonomisi için olumlu bir adım gibi gösterilse dahi yaratacağı risklerin önceden belirlenmesi oldukça güçtür. Çünkü doğal çevreye bırakılan bu türlerin denetlenmesi ve gözlemlenmesi zor olacaktır (Giddens, 2012; 1015). Freudenburg bu sebeple insanın akıl ve teknoloji aracılığıyla ürettiklerinin zaman içerisinde hesaplanmayan riskleri oluşturabileceğini ifade etmektedir (Freudenburg, 2001'den aktaran Hannigan, 2006; 8).

90 *Jurassic Park 1* filminde üretilen dinazorların doğaya ve insan hayatına karşı vereceği zarara karşı alınan teknolojik önlemlerin hesaplanmayan ve beklenmeyen sonuçlarını filmde görmek mümkündür. Parkta başlatılan tur gezisinde ortaya çıkan beklenmedik sorunlar insan hayatını tehlikeye atmaktadır. Park içerisinde yaşanan tek sorun insanların ölmesi ve ormanlık alanların zarar görmesi değildir. Dinazor yumurtaları da park içerisinde genetik mühendislerinin tasarlamadıkları bir şekilde parkta bulunmaktadır. Dr. Alan Grant dinazor yumurtalarını birikmiş bir halde görmektedir (90:38). Dinazorların doğal ortamda kendi kendine üremesi insan hayatının ve doğanın dengesini büyük oranda tehlikeye atmaktadır. Çünkü tasarlanan dinazorlar farklı gen özelliklerini bünyesinde taşımalarından dolayı hiçbir teknolojik güç tarafından yok olmamakta ve doğanın yok olmasına sebep olabilmektedir. Aynı zamanda sanayici Hammond, parka ve dinozorlara zarar gelmemesi adına doğaya karşı büyük bir yıkımın oluşmasına neden olmaktadır. Böylece küçük dinazorların park alanının dışına kaçmasına neden olmuştur. Sanayici Hammond ise bu durumu oldukça olağan olarak yorumlamaktadır (87:33). Doğanın dengesinin korunması ve insan hayatının güvenliliği onun planları içerisinde yer

almamaktadır. Filmin son sahnesinde ise kendi canlarını kurtarmak için parkın kapılarının açık bir şekilde bırakılması dinazorların şehir hayatına dâhil olma riskini beraberinde getirmektedir. *Jurassic Park 2 The Lost World*'de dinazorları adadan kaçırmak için giden şirketin planları belirledikleri şekilde gitmemektedir. Herhangi bir soruna karşı dinazorların silahla öldürülmesi planlanırken dinazorlar bu silahlar ile ölmemektedir (83:26). Dinazorlar ölmediği gibi kendilerini kaçırmak isteyen insanların hepsini öldürmektedir (103:41). Böylece görülmektedir ki tasarlanan dinazorların ne yapacakları önceden belirlenemediği gibi insan hayatına da büyük ölçüde tehlikeye atmaktadır. Adadan kaçan dinazorlar yine şehrin merkezine giderek gördüğü tüm evleri yıkar, insanları öldürür ve şehir merkezini yaşanmaz bir hâle getirmektedir (112:20). Böylece görülmektedir ki tasarlanan dinozor insan hayatını ve doğan varlığını tehlikeye sokmuştur.

Jurassic Park 3'te dinazorların insan hayatına ve doğanın düzenine karşı oluşturdukları tehlikeler ilk iki filme benzer nitelikte olmaktadır. Filmin en başında Dr. Alan Grant, dinazorların 65 yıl önce yaşadığını şu an yaratılan türün dinozor değil canavar olduğunu söylemektedir (8:52). Çünkü Dr. Alan Grant, tasarlanan dinazorların dünyadaki yaşam alanlarını ve insanlığı yok edeceğini düşünmektedir. Dr. Alan Grant dinazorların yaratılmasını Tanrıçılık oyunu olarak görmekte ve sebeple büyük felaketlere yol açacağını düşünmektedir. *Jurassic World 1*'desanayici Hammond'un tasarladığı dinozor parkı sonunda başka bir şirket sahibi tarafından seyircilere açılmasıyla birlikte birçok insan hayatını kaybetmiştir. Çünkü tasarlanan bu yeni tür dinozor, insandan daha zeki bir biçimde bürünmektedir. Termal ısıyı hissedebilen, kamufle özelliği olan bulunduğu ortama göre renk değiştiren bu dinozor tamamen tur esnasında insanların hayatlarını yok etmektedir. Aynı zamanda bir dinozor besleyicisi olan Owen Grad yaratılan dinozorların dinozor olmadığını tamamen genetik bir melez olduklarını düşünmektedir. Bu sebeple dinazorları insanlara kâr elde etmek için sergilenmesinin büyük felaketlere yol açacağını düşünmektedir. Çünkü ona göre tasarlanan dinozorların tek bildiği yemek ve avlanmaktır. Jurassic

World'de var olan hiçbir şeyin doğal olmamasının sonucunda ise yine insanlar ölmektedir. Dinozorları tasarlayan Henry Wu, yaşanan felaketlerin sonunda değiştirilmiş hayvanların ne yapacağını önceden bilinmesinin mümkün olmayacağını dile getirmektedir (50:31). Fakat yine de tek amacı dinozorların askeri güç olduğundan dolayı oldukça fazla para kazanmasıdır. Dinozor besleyicisi olan Owen Grad'da dinozorların savaşta kullanılmasını doğru bulmamaktadır. Çünkü dinozor bir silah değildir ve aç kalınca herkesi yiyecektir (20:17). Böylece görülmektedir ki tasarlanan dinozorların tur alanlarından şehre kaçması insanların yaşam alanlarını tehlikeye atmaktadır. Silah olarak pazarlanan dinozorların kontrollerini de elde tutmak imkânsızdır. *Jurassic World 2 Fallen Kingdom*'da ise diğer film serisinden farklı olarak dinozorların hayatlarının aktif yanardağ ile tehlikede olmasıyla başlamaktadır. Şirket sahiplerinin yanı sıra hayvan hakları savunucuları ve veterinerlerin bulunduğu bir grup gönüllüler dinozorların yaşamaları onların en temel hakkı olarak görmektedirler. Fakat bilim insanları dinozorların doğaya ve insan hayatına yol açtığı tüm felaketlerden ders çıkartmış olmalı ki dinozorların öldürülmeleri veya hayatta kalmaları üzerine karar verecekleri Amerikan Etik Komitesi'nde şu sözleri söyleyerek dinozorların ölüme terk edilmesi kararının çıkmasına neden olmuştur:

Lan Malcolm: "Bence o muhteşem ve şahane dinozorlarımızın yanardağ tarafından yok edilmesine izin vermeliyiz. Söylemek çok üzücü ama doğa tarihinin akışını değiştirdik. Bu bir düzeltme... son yüzyılda önemli ölçüde bir teknolojik güç elde ettik ve sürekli olarak bu gücü kontrol etmeyi başaramadığımızı fark ettik. Seksen yıl önce nükleer yayılmayı kim öngörebilirdi ama bu oldu ve şimdi genetik gücümüz var. Ve bunun dünyaya yayılması ne kadar sürecek ve bununla neler yapılacağı. Bu dinozorların geri getirilmesiyle son bulmayacak... Sebep olduğumuz dehşet verici şey değişim... Ölüm gibi bir değişim." (9:25).

Dr. Lan Malcolm'ın sözlerinden anlaşılacağı üzere genetik güçle tasarlanan bu hayvanların hayatta kalmaları doğanın ve insanlığın sonunu getirmektedir. Fakat hayvan hakları savunucuları ve veterinerler ise doğa ana içerisinde hiçbir hayvanın ölmesi gerekmediğini ve tutsak olarak yaşamamaları gerektiğini

düşünmektedir. Bu sebeple dinazorları kurtarmaya gittiklerinde de başlarına birçok felaket gelmektedir. Dr. Lan Malcolm haklıdır. Dinazor sadece insanları öldürmekte ve doğaya zarar vermektedir. Çünkü tasarlanan dinazorlar bir hayvan değildir. Onlar adeta ölüm makinesidir. Yaşanılan tüm bu felaketlere rağmen şirket sahiplerinin daha fazla para kazanmak uğruna doğanın yok olmasını, insanlığın neslinin tükenmesine göz yumması üzerine dinazorları adan gizlice alırken dinazorların şehre kaçmalarına sebep olmalarının ardından Dr. Lan Malcolm içerisinde yaşadığımız çağın “Jurassic World” olduğunu söylemektedir (116:40). İnsanların genetik güç aracılığıyla yarattığı dinazorlar insanlığın sonunu getirecek güce sahip olmaktadır. Murphy’in Weber’den türettiği ekolojik irrasyonelite kavramı tam olarak budur. İnsanın doğada egemen güç haline gelme arzusuyla rasyonel aklın önderliğinde ürettiklerinin sonucu doğaya zarar vermekte ve birçok felakete yol açmaktadır. *Battle At Big Rock* filmi *Jurassic World 2 Fallen Kingdom*’da Dr. Lan Malcolm’un sözünü ettiği dinazorların ve insanların aynı anda yaşamalarının yaratacağı felaketleri göstermektedir. Kampa giden bir ailenin dinazorlar ile mücadelesini anlatmasından ötürü dinazorların insan hayatına verdiği tehlikenin görünür hale gelmesini sağlamaktadır (3.48). Genetik güçle tasarlanan dinazorların doğada başıboş halde kalmasının yaratacağı felaketler doğanın dengesini bozacaktır. *Battle At Big Rock* bu sebeple ekolojik irrasyonelite kavramını tamamıyla yansıtan bir kısa film olmaktadır.

5. Değerlendirme ve Sonuç

Çalışmanın amacı *Jurassic Park* film serisini ekolojik irrasyonelite çerçevesinde analiz etmektir. Çalışma içerisinde öncelikle çevre sorunlarının ortaya çıkışı, çevre sorunlarının medya görünürlüğü ve filmler, eko-eleştiri içeren film analizleri, Weber’in rasyonelite kavramı üzerine görüşleri ve Murphy’in Ekolojik irrasyonelite kuramı literatür bölümü içerisinde özetlenmiştir. Metodoloji bölümünde çalışmanın amacına uygun olarak kullanılan nitel içerik analizi tekniğiyle açıklanmıştır. Ardından üç kategori altında bulgular sunulmuştur.

Dünyada nüfusun hızla artmaya başlamasıyla birlikte biyomühendisler genetiği değiştirilmiş besinler aracılığıyla kıtlık sorununu çözüme kavuşturmak istemektedirler. Biyomühendisler sadece besinlerin değil hayvanlarında genlerini değiştirmektedir. *Jurassic Park* film serisi içerisinde de görüldüğü gibi kapitalist girişimci Hammond ve devamında yer alan ortakları kapitalist dünya düzeninde daha fazla kâr edebilmek adına nesli tükenmiş bir tür olan dinozoru tekrar yaratmak için büyük bir park ve laboratuvar alanı kurmuştur. Yaratacağı bu dinozorların dünyada hem insanlara hem de çevreye ve doğaya zarar vermemesi adına teknolojik olarak tüm önlemleri almıştır. Fakat hesaplanmayan durumların göz ardı edilmesi bütün önlemlerin etkisini kaybetmesine neden olmuştur. Bu sebeple dinozorlar park alanının dışına çıkarak doğaya ve çevreye zarar vermiştir. Fakat yaşanan tüm bu sorunlara rağmen *Jurassic Park*'ı kurma arzusundan asla vazgeçmemiştir. *Jurassic Park* film serisi içerisinde görüldüğü üzere kapitalist dünyada kâr getirisi ve para en değerli şey olmaktadır. Bu sebeple rasyonel aklın amaçlanmamış sorunları doğada ekolojik irrasyoneliteye dönüşerek büyük yıkıma neden olmaktadır.

İnsan ve doğa sürekli etkileşim halindedir. Doğanın bilinmezliğine karşı insan aklı, teknolojik araçlar aracılığıyla doğayı kontrol altında tutmak istemiştir. Böylece doğanın bilinemezliğine karşı rasyonel akıl yer almaktadır. Weber, rasyonel aklın zamanla irrasyonel hale geleceğini ifade etmektedir. Çünkü Weber'e göre insan aklı ve teknoloji ile oluşturulan her şeyin amaçlanmayan bir sonucu da ortaya çıkabilmektedir. Murphy, bu durumun doğaya yansımalarına ise ekolojik irrasyonelite olarak açıklamaktadır (Murphy, 1994; 29-30'dan aktaran Hannigan, 2006;7-8). Doğa ve çevre içerisindeki tüm teknolojik yıkımların sonucunda oluşan hesaplanmayan ve amaçlanmayan felaketler oluşması oldukça mümkün olacaktır. Freudenburg da Weber'in ekolojik irrasyonelite kavramından hareketle insanın doğaya karşı egemen olmak için verdiği zararı ve yıkımı bilim, teknoloji ve riskler üzerinden açıklamaktadır (Freudenburg, 2001'den aktaran Hannigan, 2006; 8-9). Böylece rasyonel aklın doğaya karşı büyük sorunlara neden olacağı

düşüncesinden hareketle gerçekleştirilen bu çalışmada ele alınan *Jurassic Park* film serisi ele alınmıştır. Filmden elde edilen bulgular aracılığıyla rasyonel aklın doğaya vereceği riskleri görmek mümkün olmaktadır. Çünkü insan akli ve teknoloji ne kadar gelişmiş, teknoloji ne kadar ilerlemiş olsa dahi doğa içerisinde her şeyin bilinebilmesi mümkün olmamaktadır. Rasyonel aklın egemenliğinde alınan önlemlerin beklenmedik sonuçları her zaman olmaktadır. Aynı zamanda insanların genetik kodlar ile yeni tür yaratmaları dünyanın dengesini değiştirecektir. *Jurassic World 2 Fallen Kingdom*'da bu gücü elinde bulunduran bir kişinin ölmüş kızının DNA kodlarını kullanarak tekrar tasarlaması bu tehlikeye örnek olmaktadır. İnsanların da genetik kodlar ile tasarlanması dünyada var olan eşitsizliğin artışa geçirebilmektedir. Çünkü insanların DNA kodları artık "istenilen" biçim ve formlara göre tasarlanabilecektir. Bu sebeple insanların genetik güç aracılığıyla yeni türleri tasarlaması hem etik çerçevesi içerisinde hem de doğaya vereceği zarar sebebiyle tehlikeli olmaktadır. *Jurassic World 2 Fallen Kingdom*'da da dinazorların tekrar tasarlandıktan sonra tekrar ölüme terk edilmeleri çevreci bir grup tarafından etik bulunmamaktadır. Aslına bakılırsa tasarlanan dinzorları daima bilim insanları ve sermayeyi elinde bulunduran güç kontrol altına alırken *Jurassic World 2 Fallen Kingdom*'da artık çevreci örgütler bu durumu üstelenecektir. Değişen dünyanın koşullarıyla birlikte film içerisinde bireylerin dinzorlara bakış açılarının da farklılaştığını görmek mümkün olmaktadır.

Toplum ve çevre etkileşimi içerisinde doğaya farklı perspektif de bakan kuramlar da yer almaktadır. Örneğin ekolojik modernleşme kuramı ekonomik büyüme, kapitalist düzen ve sürdürülebilir kalkınma içerisinde çevreyi korumanın mümkün olduğunu ortaya koymaktadır. Çünkü ekolojik modernleşmenin özü, kapitalist düzen içerisinde çevreyle uyumlu hale bürünen ve piyasanın devamlılığını sağlayan her şey sistem içerisinde olmalı anlayışı yatmaktadır. Böylece *Jurassic Park* içerisindeki beklenmedik sorunların ortaya çıkarak doğaya, çevreye ve insan hayatına verdiği zarar, teknoloji ve modernleşme içerisinde

çözümüne kavuşacaktır. Çevre sorunlarının çözümü kavuşmasında ise devletin yasalarının da etkili olduğu düşüncesi ekolojik modernleşme içerisinde yer almaktadır (Eryılmaz, 2017; 166). Böylece görülmektedir ki Weber'in irrasyonallite kavramından hareketle teknolojik akıl aracılığıyla doğada büyük yıkımların oluşmasına karşı ekolojik modernleşme bu sorunların yine teknoloji ile çözüleceğini düşünmektedir. Beck'in risk toplumu kuramı ise *Jurassic Park'ta* ortaya çıkan sorunlara ekolojik irrasyonallite düşüncesine benzer bir tutumu benimsemektedir. Beck'e göre risk toplumu içerisinde ortaya çıkan riskler zaman ve mekân algısını aşarak tüm dünyaya yayılmakta ve imal edilmiş riskler olarak ortaya çıkmaktadır. Ona göre insanların ürettiği riskler imal edilmiş riskler olmaktadır. Çünkü risk toplumu içerisinde bir riskten ve felaketten kaçış olmamaktadır. *Jurassic Park'ta* ortaya çıkan tüm riskler "imal edilmiş riskler" olmaktadır. İnsanların daha fazla kâr getirisi kazanma güdüsünden hareketle imal edilmiş bu riskler tüm dünyaya saran risk haline gelecektir. Çünkü modern toplumun en belirgin özelliği olan doyumsuzluk hissi ve her şeyi öngörebileceği kibri dünyada kaçışı mümkün olmayan riskleri ortaya çıkarmıştır. Beck'e göre ortaya çıkan bu risklerin çözümünde bilim insanları ve toplum beraber çalışmalıdır (Beck, 1992; 156'dan aktaran Hannigan, 2006; 23-24). Film içerisinde de imal edilmiş risklere çevreci örgütler dâhil olarak çözüme kavuşturmayı amaçlamıştır. Fakat kapitalist sistem düzeninin parçası haline gelen çevreci örgütlerin de amaçları istedikleri sonuca ulaşmamıştır. Böylece *Jurassic Park'ta* başıboş bırakılan dinazorların insanlarla ve çevreyle karşılaşması da bu sebeple tüm dünyayı saran bir tehlike olacaktır. Aynı zamanda *Jurassic World 2 Fallen Kingdom'da* dinazor parkını kurmak isteyen kişilerden birisinin ölmüş kızının DNA kodlarıyla birebir aynısını tasarlaması da dünyada birçok riskin doğmasına neden olacaktır.

Çalışma toplum ve çevre etkileşimi içerisinde sermayeyi elinde bulunduran kişilerin rasyonel akıl acılığıyla doğanın dengesini bozması ve bozulan dengenin dünyada büyük bir tehlikeye yol açacağını *Jurassic Park* film serisi üzerinden ele almaktadır. Bu sebeple *Jurassic Park* film serisi nitel içerik analizi tekniğiyle

yorumlanmıştır. Çalışma içerisinde elde edilen bulguların hepsi bir yönetmenin öngördüğü felaketler olmaktadır. Fakat *Jurassic Park* film serisi Weber ve Murphy'in görüşleriyle okunduğunda anlam kazanmakta ve rasyonel akla bir uyarı niteliği taşımaktadır. Araştırma sorusundan hareketle farklı metotlar ve örneklemelerin kullanılması da toplumsal gerçekliğin farklı boyutlarını ortaya çıkaracaktır. Böylece bu çalışmaya benzer konular içerisinde çalışacak araştırmacılar elde edilen kategorileri genişletebilir veya çoğaltabilir.

Kaynakça

- Altun, Ayşe (2020). Belgesel Sinema, Ekoeleştirme ve Kamilet Filminde Doğanın Temsili. *Tykhe Sanat ve Tasarım Dergisi*, C.5 S.8, s. 1-16.
- Atienza, B., Marshall, F. ve Crowley, P. (Yapımcı). Bayona. (Yönetmen). (2018). *Jurassic World 2: Fallen Kingdom*. (Film). Amerika: Universal Stüdyoları, Legendary Entertainment, Amblin Entertainment, The Kennedy/Marshall Company. Perfect World Pictures ve Nvizable.
- Basri, Q. Syaiful (2019). Studie Cocriticism Dalam Film "Doraemon-Nobita and Gren Giant Legend". *Jurnal Penelitian Humaniora*, C. 24 S.1, s. 2528-6722.
- Bergthaller, Hannes (2012). A Sense Of No-Place Avatar and The Pitfalls Of Ecocentric Identification. *Europen Journal Of Studies*, C.16 S.2, s. 151-162.
- Cerragoğlu, Zehra (2021). Doğaya Dönüş Temasının Ekolojik Karşılıkları: Koca Dünya (2016) ve Yuva (2018) Filmleriyle İnsan-Doğa İlişkisi Üzerine Düşünmek. *SineFilozof Dergisi*, C.6 S.11, s. 491-514.
- Christman, Sophie – Kaplan Ann Elizabeth (2017). "The Climate of Ecocinema." *Research Paper – University of Oxford*.

- Demirel, S. Deniz (2014). *Dünyada ve Türkiye’de Çevre İletişimi ve Çevre Haberciliği Eğitimi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Eryılmaz, Çağrı (2017). Çevre Söylemlerine Göre Çevre Konulu Filmlerin Analizi. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.1, s. 117-147.
- Eryılmaz, Çağrı (2017). Çevresel Medya İçeriklerinin İnşası. *Folklor Edebiyat Dergisi*, C.23 S.91, s. 125-142.
- Giddens, Anthony (2012). *Sosyoloji*. İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Güngör, A. Can (2015). Animasyon Sinemasına Ekoestirel Yaklaşım: Wall-E Filminin İncelenmesi. *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication*, C.5 S.1, s. 1-16.
- Hannigan, John (2006). *Environmental Sociology*. Londra: Routledge.
- Jayapal, H. R -Somashekarappa C. A (2016). Environment In Classical Sociological Theories: Reflectionsand İntrospection. *International Research Journal of Management Sociology & Humanity (IRJMSH)*, C.7 S.5, s. 125-131.
- Neuman, W. Lawrence (2020). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri Cilt 1* (Çev: Ö. Akkaya). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Neuman, W. Lawrence (2020). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri Cilt 2* (Çev: Ö. Akkaya). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Ritzer. George (2013). *Klasik Sosyoloji Kuramları*. Ankara: De Ki Basımevi.
- Romadhon, Rohmah (2011). An Analysis Of Environmental Issues Using EcocriticismIn James Cameron's Film Avatar. Yayınlanmamış Tez. Jakarta: State Islamic University “Syarif Hidayatullah”.
- Şen, Aygün (2014). Çevresel Kıyametin Eşiğinde Doğa ile Barış Hala Mümkün Mü? Prenses Mononoke ve Rüzgârlı Vadi (Ed. Kırılı, Serkan Sırma- N. Sertaç).İstanbul: Aya Kitap. s. 44-71.

- Spielberg, S., Molen, G. R., Ryan, L. ve Kennedy, K. (Yapımcı). Spielberg, S. (Yönetmen). (1993). *Jurassic Park 1*. (Film). Amerika: Universal Pictures.
- Spielberg, S. ve Wilson, C. (Yapımcı). Spielberg, S. (Yönetmen). (1997). *Jurassic Park 2 The Lost World*. (Film). Amerika: Universal Pictures ve Amblin Entertainment.
- Spielberg, S., Tull, T., Raimo, C., Crowley, P. Ve Marshall, F. (Yapımcı). Trevorrow C. (Yönetmen). (2015). *Jurassic World 1*. (Film). Amerika: Universal Stüdyoları, Legendary Entertainment, Amblin Entertainment ve The Kennedy/Marshall Company.
- Spielberg, S., Franco, L. J. ve Kennedy, K. (Yapımcı). Johnston, J. (Yönetmen). (2001). *Jurassic Park 3*. (Film). Amerikan: Universal Pictures, Universal- International Pictures ve Amblin Entertainment.
- Tai Wei Lim (2013). *Spirited away: Conceptualizing A Film-Based Case Study Through Comparati ve Narratives Of Japanese Ecological and Environmental Discourses*. *Sage Journals*, C.8 S.2, s. 149-162.

Yazıcı, Ömer Faruk- İleri, Turgut (2022). "Ulusal Boyutlu Sağlık ve Spor Haberlerin Sivas'ta Yayınlanan Ülke Gazetesine Yansımaları (1945-1950)". *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (ASOBİD)*. S. 11, s.101-136.

ULUSAL BOYUTLU SAĞLIK VE SPOR HABERLERİN SİVAS' TA YAYINLANAN ÜLKE GAZETESİNE YANSIMALARI (1945-1950)¹ REFLECTIONS OF NATIONAL HEALTH AND SPORTS NEWS IN THE ÜLKE NEWSPAPER PUBLISHED IN SİVAS (1945-1950)

Ömer Faruk YAZICI²
Amasya Üniversitesi
o-fyazici@hotmail.com

Doç. Dr. Turgut İLERİ³
Amasya Üniversitesi
turgut.ileri@amasya.edu.tr

Öz

Sivas'ta 1 Kasım 1945 yılında yayın hayatına başlayan Ülke gazetesi, CHP (Cumhuriyet Halk Partisi)'nin resmi yayın organı olarak Halk Gazetecilik Türk Anonim Şirketi'nce oluşturulan bir heyet tarafından çıkarılmıştır. Gazete kısa bir süre sonra gazetecilik alanında önemli bir tecrübeye sahip olan Kitapçı ailesinin idaresine girmiştir. Kitapçı ailesine devredilmesine kadar iktidar partisi CHP'nin gönderdiği cihazlarla kurulan matbaada altyapı desteği sağlanarak yayın faaliyetini sürdürmüştür. Partinin gazeteye destek vermesinde, Sivas Vilayetinin Millî Mücadelede önemli görevler üstlenmesinin, Cumhuriyetin temellerinin bu şehirde atılmasının ve Anadolu'ya açılan bir kapı olarak

¹ Bu çalışma Ömer Faruk Yazıcı tarafından hazırlanan ve 2021 yılında Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından kabul edilen "Ülke Gazetesinin Yayın Faaliyetleri, Habercilik Anlayışı ve Politikaları (1945-1950)" isimli yayınlanmamış Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir.

² ORCID: orcid.org/0000-0001-8033-0365

³ ORCID: orcid.org/0000-0003-2029-1354

görülmesinin etkisi olmuştur. Yayına başladığı ilk yılında yirmi bin adet basan gazetenin doğu vilayetlerine dağıtımı trenle yapılmıştır. Gazetenin yayın hayatına başlaması İkinci Dünya Savaşı sonrası döneme rast geldiğinden ağırlıklı olarak iç ve dış politikaya yönelik haberlere yer verilmiştir. Politik haberler yanında sağlık, ekonomi, eğitim ve spor haberlerine de yer veren gazetenin haber kaynağı Ankara'da yayınlanan Ulus gazetesi olmuştur. Bu nedenle iç ve dış politikaya yönelik yayınlayacak haber sıkıntısı çekmemiş, içeride istikrarı ve huzuru, dışarıda ise milli egemenliği ve milli birliği sağlamaya, okuyucularına bu duyguları aşılama yönelik habercilik anlayışını ilke edinmiştir. 1950 yılında yapılan seçimlerde Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle, Ülke gazetesi doğal olarak muhalefet gazetesi olmuş, yeni iktidarın politika ve uygulamalarını eleştiren bir yayın politikası izlemiştir. 1959 yılına kadar yayınlanan gazete, aynı yıl malî sıkıntı içine girmesi sebebiyle kapanmıştır.

Bu çalışmada Sivas'ta yayınlanan Ülke gazetesinde, 1945-1950 yılları arasında yer alan ulusal boyutlu sağlık ve spor haberleri ile bu iki alandaki haberlerin gazeteye yansımaları hakkında bilgi verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Ülke Gazetesi, Sivas, Haberler, Sağlık, Spor.

Abstract

Ülke newspaper, which started its publication life in Sivas on November 1, 1945, was issued by a delegation formed by Halk Journalism Turkish Joint Stock Company as the official publication of the CHP (Republican People's Party). The newspaper soon came under the administration of the Kitapçı family, which had significant experience in journalism. Until the transfer of newspaper to the Kitapçı family, established with the devices sent by the ruling CHP, the printing press continued its publication activity by providing infrastructure support. The party's support for the newspaper was influenced by the fact that Sivas Province took on important duties in the National Struggle, the foundations of the Republic were laid in this city, and it was seen as a gateway to Anatolia. In its first year of publication, twenty thousand printed newspapers were distributed to the eastern provinces by train. Since the publication of the newspaper coincided with the post-Second World War period, it was mainly reported on domestic and foreign policy. In addition to political news, the newspaper also reported on health, economy, education and sports, and its source of news was Ulus newspaper, which was published in Ankara. Therefore, there is no shortage of news to publish on domestic and foreign policy, stability, and peace inside; On the outside, it has adopted the concept of journalism to ensure

national sovereignty and national unity and to instill these feelings in his readers. After the Democratic Party came to power in the elections held in 1950, Ülke newspaper naturally became an opposition newspaper and followed a publication policy that criticized the policies and practices of the new government. Newspaper published until 1959 closed in the same year due to financial difficulties.

In this study, information will be given about the national health and sports news in the Ülke newspaper published in Sivas between the years 1945-1950 and the reflections of the news in these two fields on the newspaper.

Keywords: Country Newspaper, Sivas, News, Health, Sports.

Giriş

Yaygın kullanılan şekli ile “Gazete” sözcüğünün İtalyanca “Gazette” den geldiği kabul edilmektedir. İlk kez Fransa’da 1631 de Theophraste Renaudot tarafından yayınlanan “La Gazette” ile başlayan gazetecilik zaman içinde gelişme göstererek çok önemli toplumsal iletişim araçlarından biri olmuştur (Bülbül, 2000; 1). Basın organı olarak tanımladığımız gazeteler, geçmişte ve günümüzde toplumun aydınlatılmasında çok önemli bir role sahip olmuşlar, yayımlandıkları dönemin sosyal, siyasi, ekonomi ve kültürel özellikleri hakkındaki bilgileri kamuoyu ile paylaşmışlardır. Temel görevleri kamuoyunu doğru bilgilendirmek olan bu yayın organları toplumun eylem ve düşüncelerinin yönlendirilmesinde de etkili olmuşlardır. Tarafsız yayın politikalarına sahip olmaları gerekirken, nazarî olarak bunu dile getirseler de uygulamada bu ilkeye uygun hareket ettiklerini söylemek zordur. Gazeteciler de toplumun her ferdi gibi ortaya çıkan gelişmelerden ve dönemin politik ikliminden etkilenmekte, tavrını ona göre belirlemekten geri durmamışlardır. Bu durum basın ile idare arasında bazen iyi, bazen de kötü ilişkilerin kurulmasına yol açmıştır. Her devirde idareye yani iktidara yakın, yanında veya karşısında yer alarak yayın politikası oluşturan gazeteler olabilmektedir. İdarenin yanında veya karşısında olma tavrına çeşitli etkenler neden olmuştur. Bunlar, ideolojik farklılıklar, menfaatler, siyasi kanaatler, idarenin yönetim anlayışı ve uygulamaları şeklinde ifade edilebilir (Pehlivanlı, 2016; 1567).

Bizde ilk Türkçe gazete Osmanlı döneminde II. Mahmut zamanında yayınlanmıştır. Osmanlı sınırları içinde bulunan Mısır'da Mehmet Ali Paşa'nın girişimiyle kurulan matbaada 1828'de Vakayi-i Mısıriye Gazetesi çıkarılmıştır. Gazete haftalık olarak yayınlanmış, haberler sayfanın sol sütununda Türkçe, sağ sütununda Arapça olarak verilmiştir. Bunu 1830'da Girit'te yayınlanan Vakayi-i Giridiye Gazetesi takip etmiştir. Bu gazetenin de yarısı Türkçe yarısı Yunanca olarak yayınlanmıştır (Topuz, 2003; 13-14). Basın hayatındaki bu gelişmelerin ardından İstanbul'da ilk Türkçe gazete Takvim-i Vekayi, 1 Kasım 1831'de çıkartılmıştır. Bu gazete aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin ilk resmi gazetesidir. Osmanlı Devleti sınırları içinde ikinci olarak Ceride-i Havadis Gazetesi yayınlanmıştır (Haykır, 2017; 57). 1 Ağustos 1840'te yayınlanan gazete ilk yarı özel gazete olma özelliğini taşımıştır. Başlangıçta ayda üç sayı olarak çıkarılmış, daha sonra haftalık olarak yayınlanmıştır. Gazetenin sahibi 1815 yılında İzmir'e gelip yerleşen, daha sonra İstanbul'a giderek ticaretle uğraşan İngiliz William Churchill'dir (Ebuzziya, 1993; 406). Bu gazeteleri 21 Ekim 1860'ta yayınlanan Agâh Efendi'nin Tercüman-ı Ahval, aynı yıl yayınlanan Alfred Churchill'in Ceride-i Havadis ve 27 Haziran 1862'de yayınlanan Şinasi'nin Tasvîr-i Efkâr takip etmiştir. Yayınlanan bu ilk gazeteler Türk basınının ilk örneklerini oluşturmuştur (Haykır, 2017; 57)

Bundan sonraki süreçte Türk basın ve yayın hayatında dikkate değer bir canlanma görülmektedir. Meşrutiyet Döneminde, 1875 tarihinde yayınlanan Vakit, 1876'da Papadapulos tarafından yayınlanan Sabah, Ahmet Mithat Efendi tarafından 1878'de yayınlanan Tercüman-ı Hakikat, 1894 tarihinde Ahmet Cevdet tarafından çıkarılan İkdam ve Mehmet Nuri Bey ile oğlu Fethi'nin yayınladıkları tarafsız bir politika izleyen Saadet Gazetesi sayılabilir (Nalcıoğlu, 2010; 184-186).

Meşrutiyetin ikinci kez ilanını sağlamada etkili Jön Türkler tarafından yayınlanan gazeteler de Türk Basın hayatına önemli katkılar sunmuştur. Bu gazetelerin en önemlileri; Ahmet Rıza tarafından 1895'te Paris'te yayınlanan Meşveret, Mizancı Murat'ın 1886'da haftalık yayınlanan Mizan, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ilk kurucularından olan İshak Sükûti, Abdullah Cevdet ve Tunalı

Hilmi tarafından 1897'de Cenevre'de yayınlanan Osmanlı, Ali Kemal yönetiminde İkdam ve daha birçok gazete sayılabilir (Güz, 2000; 54-56). Anadolu dışında Kahire'de Şeyh Alizade Hoca Muhyiddin imzasıyla çıkarılan Kanuni Esasi, Ali Fahri'nin Tunalı Hilmi ile birlikte Kahire'de neşrettiği Hak, Ahmet Rıza tarafından 1902-1908 yılları arasında Paris'te ve sonrasında Kahire'de çıkarılan Şura-yı Ümmet Gazetesi, bu dönemin diğer gazeteleridir (Nalcioğlu, 2010; 205-211).

Milli Mücadele döneminde de basın hayatı oldukça canlılık göstermiştir. Dönemin gazetelerini Milli Mücadeleyi destekleyen ve mücadeleye cephe alan gazeteler olarak ikiye ayırmak gerekir. Merkezi Ankara'da olan Milli Mücadele hareketini destekleyenler; Akşam, Vakit, İleri, Yeni Gün, Tercüman-ı Hakikat, Dergâh, Tasvir-i Efkâr, İkdam gazeteleriyle Anadolu ve Trakya'da yayınlanan çeşitli gazete ve dergiler sayılabilir. Ankara hükümetine cephe alanlar ise, Peyam-ı Sabah, İstanbul, Aydede, Alemdar, Ümit, Aydınlık, Zincirbent, Cumhuriyet, İrşad, Tan, Yeni Dünya, Şarkın Sesi, Ferda, Zafer, Hatif gibi gazete ve dergilerdir (Nalcioğlu, 2010; 250, Güz, 2000; 54-56).

Cumhuriyetin ilanından sonraki dönemde basın ve yayın yasası hemen değiştirilememiş, Osmanlı döneminden kalan yasa bir müddet yürürlükte kalmıştır. 7 Ekim 1923 tarihinde, basınla ilgili olarak, sıkıyönetim ve sansürün kaldırılmasını öngören TBMM Bakanlar Kurulu Kararnamesi yürürlüğe konmuştur. Bundan sonraki süreçte basın araçları üzerinde denetim yapılmış, bizzat Atatürk tarafından konuya gerekli hassasiyet gösterilmiştir. Ankara'da Hâkimiyet-i Milliye ve Yeni Gün gazeteleri, İstanbul'da Vakit, Akşam, İkdam, Tanin, Tevhid-i Efkâr ve İleri yayınlanmakta olan önemli gazetelerdir. Daha sonra Ahmet Emin Yalman Vatan gazetesini, Yunus Nadi Yeni Gün gazetelerini kapatarak Cumhuriyet gazetesini çıkarmışlardır. Ayrıca bu dönemde Sebilürreşad ve Aydınlık başta olmak üzere birçok dergi de çıkarılmıştır (Nalcioğlu, 2010; 274).

Örneklerini verdiğimiz ulusal nitelikteki gazetelerin yanında zamanla yerel gazeteler de yer almaya başlamıştır. Yerel gazeteler, yayımlandıkları şehirler için son derece öneme sahip olmuşlardır. Şehrin tarihini öğrenmede ve şehirlerin geçmişteki yaşantılarını

anlamada, halkı aydınlatmada ve bilgilendirmede büyük katkıları olmuştur. Ayrıca bölgenin sosyal, kültürel, siyasi ve iktisadi durumu hakkında verdikleri bilgilerle Sosyal Bilimlerde araştırma yapanlara kaynak oluşturmuşlardır (Haykır, 2012; 197). Yayınlandıkları dönemde ulusal ve yeri geldiğinde uluslararası haberlere yer verilerek kamuoyunun gelişmelerden haberdar edilmesine çalışılmıştır. Yerel gazeteler önemli olmalarına rağmen, bazılarının tüm nüshaları günümüze kadar ulaşamamıştır. Ancak bu gazetelere ilgi duyan ve gelecek için önemini bilen kimselerin gayretleriyle bazılarının nüshaları günümüze ulaşmıştır (Karaman, 2020; 430).

Yerel gazetelerden biri de çalışma konumuzla ilgili olan Sivas'ta yayınlanan Ülke gazetesidir. Gazete Sivas'ta 1 Kasım 1945 yılında yayın hayatına başlamış ve CHP'nin resmi yayın organı olarak Halk Gazetecilik Türk Anonim Şirketi'nce çıkarılmıştır. Kısa bir süre sonra gazetenin yönetimi basın konusunda tecrübeye sahip Kitapçı ailesine geçmiştir (Nair, 2017; 86). CHP'nin gazeteye destek vermesinde, Sivas'ın Millî Mücadelede önemli görevler üstlenmesinin, Cumhuriyetin temellerinin bu şehirde atılmasının ve Anadolu'ya açılan bir kapı olarak görülmesinin etkisi olmuştur. Gazetenin yayın hayatına başlaması İkinci Dünya Savaşı sonrasına rastladığından ağırlıklı olarak savaş sonrası dönemin iç ve dış gelişmelerine ilişkin haberlere yer verilmiştir. İç ve dış politika ile ilgili haberler yanında sağlık, ekonomi, eğitim ve spor haberlerine de yer veren gazetenin haber kaynağı Ankara'da yayınlanan Ulus gazetesi olmuştur. İçeride istikrarı ve huzuru, dışarıda ise milli egemenliği ve milli birliği sağlamaya, okuyucularına bu duyguları aşılama yöneltmiş habercilik anlayışını ilke edinmiştir. 1950 yılında yapılan seçimlerde Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle, muhalefet gazetesi olmuş, yeni iktidarın politika ve uygulamalarını eleştiren bir yayın politikası izlemiştir. İlk sayfalarını ve manşet haberlerini tamamen iç ve dış politikaya ayırmış, ikinci ve üçüncü sayfalarında kısa kısa sağlık, eğitim, ekonomi, spor ve güncel olaylara dair haberler verilmiştir. Dördüncü sayfasında ise tamamen resmi veya reklam ilanları yer almıştır. Yerel gazete olmasına rağmen yayınladığı siyasi ve dış politika haberleri ile adeta ulusal bir gazete özelliği taşımış,

Türkiye'nin farklı bölgelerinden güncel haberlere de yer vermiştir (Yazıcı, 2021; 3). 1959 yılına kadar yayınlanan gazete, aynı yıl malî sıkıntı içine girmesi sebebiyle kapanmıştır (Nair, 1999; 115).

Bu çalışmada, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde Sivas'ta yayınlanan Ülke gazetesinde birbiri ile alakalı gördüğümüz sağlık ve spor haberlerinin gazeteye yansımaları ve bu haberlerin hangi ölçüde kamuoyu ile paylaşıldığı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Gazetede yer alan iç ve dış politika, eğitim, ekonomi ve yerel haberler bir başka çalışmanın konusu olabileceğinden çalışmamızda sadece ulusal boyuttaki sağlık ve spor haberlerine yer verilmiş, diğer alanlardaki haberlere değinilmemiştir.

1. Sağlık Haberleri

Gazetenin yayınlanmaya başladığı 1 Kasım 1945 tarihinden 1950 yılına kadar geçen sürede yayınlanan nüshalarının taranması sonucu sağlık alanı ile ilgili olarak yapılan ulusal boyutlu haberler kendi içinde tasnif edilerek; Birinci On Yıllık Sağlık Planı, Salgın Hastalıklarla Mücadele, Verem Hastalığı ile Mücadele, Sıtma Hastalığı ile Mücadele ve Diğer Bulaşıcı Hastalıklar ile Mücadele başlıkları altında aşağıda verilmiştir.

1.1. Birinci On Yıllık Sağlık Planı

Türkiye İkinci Dünya Savaşı yıllarında sağlık alanında da birtakım sıkıntılar yaşamıştır. Yetersiz beslenme ve barınma konusundaki olumsuz şartlar, başta verem olmak üzere bazı bulaşıcı hastalıkların hızla yayılmasına sebep olmuştur. Dolayısıyla 1946-1950 yılları arasındaki sağlık politikaları da ağırlıklı olarak salgın hastalıklarla mücadele ve sağlık hizmetlerinin yaygınlaştırılması temeline dayandırılmıştır (Atlı ve Kahraman, 2020: 43). Bu amaçla Sağlık ve Sosyal Bakanı Dr. Behçet Uz tarafından "*Birinci On Yıllık Sağlık Planı*" hazırlanmıştır. Planın temelini teşkil eden 9. Milli Tıp Kongresi, 21-23 Ekim 1946 tarihleri arasında yapılmıştır. Sağlık Planı'na göre vatandaşa verilecek olan sağlık hizmetlerinin tümü merkezi hükümetin görev ve sorumluluğu kapsamına alınmıştır (Çavmak ve Çavmak, 2017: 50).

Ülke Gazetesinin 22 Ekim 1946 tarihli sayısında konu ile ilgili haber yapılmıştır. Habere göre; Birinci On Yıllık Sağlık Planı'nda yer alacak konuların görüşülmesi amacıyla yapılan 9. Milli Tıp Kongresi Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün katılımıyla, 21 Ekim 1946 tarihinde Ankara Üniversitesinin konferans salonunda toplanmıştır. Kongrenin açılışında konuşan Sağlık Bakanı Dr. Behçet Uz, köylerin birbirinden uzak ve dağınık olmasının halk sağlığını takip etmeyi zorlaştırdığını, bu yüzden uzun vadede 40 köye bir sağlık merkezi düşecek şekilde gruplandırmalar yapmayı planladıklarını açıklamıştır. Oluşturulacak sağlık merkezlerinin nitelikli personel ve yeterli ekipmanla takviye edileceğini ifade eden bakan, bunların yanında yurdumuzun coğrafi ve ekonomik durumu, ulaştırma vasıtaları ve nüfusumuzun yayılışı göz önünde tutularak yedi ana bölgede büyük birer sıhhi merkezin açılacağını, hizmetlerin daha iyi yürütülmesi bakımından bunun gerekli belirtmiştir (Ülke: 22 Ekim 1946). Kongre sonrası yayınlanan Birinci On Yıllık Milli Sağlık Planına göre;

Hastanelerin birçoğu büyük şehirlerde toplanmıştır. Meselâ yalnız İstanbul'daki hasta yatağı sayısı 7500'dür. Buna karşılık birçok illerimizde bulunan hastaneler gerek yatak sayısı ve gerek fenni teçhizat bakımından çok yetersiz bir durumdadırlar. Bu hal yurttaşlarımıza büyük ıstıraplar ve mahrumiyetler yüklemektedir. Bunu önlemek için sağlık teşkilatımızı yurdun uygun bölgelerine dağıtarak her yönden ihtiyaca cevap verecek bölge tesisleri vücuda getirmek zorundayız. Bu bakımdan coğrafi durumuna göre memleketimiz yedi ana bölgeye ayrılacaktır (*Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi [BCA]*, Fon: 30-10-0-0 Yer: 14-80-13).

Sağlık tesislerinin açılacağı iller; Balıkesir, İzmir, Seyhan, Ankara, Samsun, Erzurum, Diyarbakır olarak açıklanmış ve bunun üzerine Ülke gazetesi Sivas'ında dâhil edilmesi gerektiği yönünde bir haber yayınlamıştır. Haberde; Sivas'ın ulaşım yollarının kavşak noktasında bulunduğu, çevre illerden ve kasabalardan Sivas'a ulaşımın çok rahat sağlandığı belirtilmiştir. Konu ile ilgili istek gazetede; *"Böyle hareketli ve gündün güne kalabalıklaşan bir şehrin önemli bir sağlık teşkilatından mahrum bırakılması memleket hesabına bir eksikliktir. Sekizinci bir bölge olarak da Sivas'ın nazarı itibara alınmasını sayın sağlık bakanından diliyoruz"* şeklinde ifade edilmiştir. Gazete aracılığı ile Sağlık

Bakanından bir istekte bulunulmuş, genel hastanelerden birinin de Sivas'ta açılmasının millet ve memleket menfaatlerine çok uygun olacağı belirtilmiştir (Ülke: 10 Ocak 1947). Bir başka habere göre de Sivas Belediye Başkanı Rahmi Günay, Sivas'a yeni bir hastane yapılması yönünde temaslarda bulunmak üzere Ankara'ya gitmiştir (Ülke: 10 Ocak 1947).

Hükümetin halk sağlığını milli kalkınma açısından önemli görerek bir kanun tasarısı üzerinde çalıştığı haberini veren Ülke gazetesine göre, hükümet bu şekilde köylere kadar ülkenin her köşesine sağlık hizmeti götürmeyi ele almıştır. Hazırlanan kanun tasarısı yani Birinci On Yıllık Milli Sağlık Planı ana hatları ile şu başlıkları içermiştir:

1- Köy ve köylülerimizi sağlık teşkilatına kavuşturmak.

2- Mevcut sağlık personelinin ve yenilerini günün ihtiyaçlarına göre yetiştirmek; mevcutta ise 1085 diş tabibi, 4596 sivil hekim, 2197 sağlık memuru, 475 hemşire, 608 köy sağlık memuru, 1635 şehir ve 730 köy ebesi bulunmaktadır (Ülke, 10 Ağustos 1947: 1)

3- Mevcut hastaneleri ve diğer sağlık kurumlarını ilmin ve zamanın icaplarına uygun bir hale getirmek.

4- Bütün illerimizi içine almak üzere yurdumuzun lüzumlu bölgelerinde personel ve teşkilat bakımından tam sağlık kurumları kurmak.

5- Bu işleri en verimli bir tarzda gerçekleştirmek için de bütün garp memleketlerinde olduğu gibi (Sağlık Sigortaları Sendikaları) kurmak ve bunların ana kurumu yoluyla bir (Milli Sağlık Sigortaları Genel Merkez Kurumu) vücuda getirmek.

Tasarıya göre milli sağlık planının uygulanması sayesinde bir taraftan yurdun her bölgesinde genel sağlık işlerini düzenleyecek tesisler kurulması ve yapılması sağlanacak, diğer taraftan bu tasarı hükümlerine göre sigorta olacakların hastalık, doğum ve ölüm gibi hallerini emniyet altına almak amacıyla Sağlık Sigorta Sandıkları kurulacaktır. Kadın erkek, yaşı ne olursa olsun yurt içinde bir ücret karşılığında sanayi, ulaştırma ve inşaat işlerinde işçi ve hizmetli olarak ve o sıfatla çalışanlar, genel bütçe, özel idare ve belediye bütçelerinden ve sermayesinin yarısından fazlası bu bütçelerin iştiraki ile kurulmuş kurumlardan ve ödenmiş sermayesi iki milyondan fazla olan bankalardan maaş, ücret, ödenek olarak çalışan her türlü memur ve hizmetliler, Sağlık Sigorta Sandığına kaydolmaya mecbur olacaklardır. Sağlık Sigorta Kanunları, sağlık yardımı, sağlık ödeneği, annelik yardım ve ödeneği ile ölüm ödeneği olarak dört çeşit yardımda bulunacaktır. Her sigortalı hastalık halinde parasız muayene ve tedavi olacak,

ilâçları da parasız verilecektir Ayrıca, parasız diş muayenesi ve takma diş yapılacaktır. Sigortalının veya karısının gebelikten ileri gelen sağlık bozukluklarında, hastalıklarında olduğu gibi yardım yapılacak, hastane ve doğum evlerinde tedavileri sağlanacaktır. Ölüm vukuunda, cenaze sigorta sandığı tarafından kaldırılacak veya masraf ailesine ödenecektir. Ölüm ödeneği sigortalının bir aylık gelirini aşamayacaktır. Sağlık Sigorta teşkilatı "Sağlık Sigorta Sendikaları, Sağlık Sigortaları Yüksek Teknik Kurulu, Sağlık Sigortaları, Hakem Kurulu ve Milli Sağlık Sigortaları Genel Merkez Kurulundan" ibaret olacaktır.

Haberde, halk sağlığı açısından önemli bir düzenlemeyi içeren bu kanun tasarısının, TBMM'nin önümüzdeki dönem çalışmalarında ele alınacağı dile getirilmiştir (Ülke: 16 Mart 1947).

Sağlık hizmetlerinin gereği gibi yürütülmesi amacıyla ülkenin yedi bölgeye ayrılması, buralarda koruyucu ve tedaviye yönelik sağlık tesislerinin kurulması ve her bölgede bir tıp fakültesinin açılmasının planlandığı Sağlık Bakanı Behçet Uz tarafından kongrede dile getirilmiştir. Ancak Behçet Uz'un Sağlık Bakanlığından ayrılmasından sonra plan uygulamaya konulamamış, her ilçeye bir sağlık merkezi açılması ile yetinilmiştir (<https://www.eajm.org>). Ülke gazetesinin 14 Ocak 1948 tarihli baskısındaki habere göre Sağlık Bakanlığının hazırladığı sağlık planının uygulanması için çalışmalar devam etmektedir. Bu kapsamda ilk olarak koruyucu hekimlik konusu ele alınmış ve köylere sağlık teşkilatı kurularak her köye bir sağlık memurunun görevlendirileceği belirtilmiştir (Ülke: 14 Ocak 1948).

1.2. Salgın Hastalıklarla Mücadele

1946 yılından itibaren salgın hastalıklarla mücadele etmek için gerekli her türlü önlemler alınmaya çalışılmıştır. Salgınla mücadele edecek mobilize uzman ekipler hastalıkların görüldüğü bölgelerde derhal tarama yaparak anında müdahale etmiş, vatandaş salgın hakkında bilgilendirilerek gerekli görüldüğü takdirde aşılama yapılmıştır. Ayrıca halkı bilinçlendirmek için hazırlanan broşürler dağıtılmıştır (Atlı ve Kahraman, 2020: 44). Ülke gazetesinin haberinde; Sağlık Bakanlığının birey ve toplum sağlığının istenen seviyeye ulaşabilmesi için vatandaş bilinçlendirmek ve bilgilendirmek amacıyla afişler asılmasına,

broşürler dağıtılmasına, yeni sağlık müzelerinin açılmasına karar verdiği bilgisine yer verilmiştir. Ayrıca, tanıtıcı filmlerin daha geniş kapsamda okullarda ve köylerde halka izlettirilmesinden, aydınlatıcı radyo programlarının yapılmasından bahsedilmiştir (Ülke: 3 Ocak 1947).

1.3. Verem Hastalığı ile Mücadele

Yaklaşık 20 yıldır devam eden veremle mücadele bu dönemde de devam etmiştir. 1945'te Verem Savaş Dispanser sayısı 5 iken 1950 yılına gelindiğinde bu sayı 51'i bulmuştur. Devlet hastanelerinde veremli hastalara ayrılan yatak sayısı 1946'da 546 iken 1950 yılında 1938 olmuştur (Atlı ve Kahraman, 2020: 47). Bu zorlu mücadele sürecinde verem dispanserleri en önemli sağlık tesisleri olmuştur. Nüfusu 20 bin ile 50 bin aralığında bulunan yerleşim yerlerinde, dispanserler aracılığı ile veremin kontrol altına alınabileceği düşüncesi hâkim olmuş ve bu yüzden devletin, halkın ve Verem Savaş Derneklerinin desteğiyle yeni dispanserler açılmasına ağırlık verilmiştir (Tekin, 2018: 3).

Ülke gazetesinin haberine göre, Sağlık Bakanlığı veremle mücadeleye dikkat çekmek ve yeni bir yön vermek üzere, her yılın ilk haftasını "*Verem Savaş Haftası*" olarak kabul etmiştir. Haberde, Sağlık Bakanı Dr. Behçet Uz'un ilk Verem Savaş Haftası'nda Heybeli Sanatoryumunun 250 yataklı yeni pavyonunu açtığı belirtilerek, "*halkımızın verem savaşına ilgisini artırmak üzere bu hafta zarfında her gün radyoda ve gazetelerde aydınlatıcı fıkralar yayınlanacağı gibi mütehassıs hekimler tarafından konuşmaların yapılacağı, okullarda öğrencilere ve umumi sinemalarla vereme dair filimler gösterileceği*" ifade edilmiştir (Ülke: 4 Ocak 1947). Ayrıca Sağlık Bakanlığınca valiliklere gönderilen genelgede; veremin ülkede çok büyük tahribat yaptığı, bu sebeple Sağlık Bakanlığının veremle mücadeleye ağırlık verdiği belirtilmiş, çeşitli şehirlerde kurulan ve kurulmakta olan verem savaş derneklerinin bu mücadelenin etkin bir unsuru olduğuna değinilerek, mevcut verem savaşı derneklerinin çalışmalarına mutlaka hız verilmesi ve il merkezlerinde yeni dernekler kurularak veremin zararlarının halka anlatılması istenmiştir (Ülke: 15 Ocak 1947).

Ülke gazetesinin 11 Nisan 1947 tarihli baskısındaki habere göre ise, bu kapsamda Sivas'ta kurulan Veremle Savaş Derneği genel toplantısını yaparak idare kurulunu seçmiş ve faaliyete geçmiştir. Ayrıca, valilik tarafından Zührevi Hastalıkları hastanesinin bir bölümünün dispanser olarak kullanması için derneğe tahsis edilmiştir. Dispanserde kullanılmak üzere röntgen makinesinin de siparişi verildikten sonra derneğin tam olarak çalışmaya başlayacağı duyurulmuştur. Haberin sonunda ise, *“Memleket sağlığı için atılan bu yeni adımı takdirle karşılar ve halkımızın da her sahada derneğe yardım etmesini candan bekleriz”* cümleleriyle gazete okuyucularını derneğe yardım etmeye davet etmiştir. (Ülke: 11 Nisan 1947). Daha sonra Verem Mücadele Derneği Vali Feyyaz Bulut'un başkanlığında toplanmış ve dernek için bir röntgen makinesi alınmasına karar verilmiştir (Ülke: 30 Mayıs 1947). 11 Aralık 1947 tarihli baskıda ise, *“Veremle Savaş Derneğinin büyük emeklerle meydana getirdiği dispanserin faaliyete geçtiği”* okuyuculara duyurulmuştur. Röntgen makinesinin kurulumunun tamamlanarak çalışmaya başladığının bildirildiği haberde dernek idare kurulunun açıklamasına da yer verilmiştir. Açıklamada; dispanserde ilk olarak ildeki ilkokul öğretmenleri ve öğrencilerinin genel muayeneleri yapılarak verem taramasından geçirilecekleri ve verem teşhisi konulan hastaların tedavilerine başlanacağı bildirilmiştir. Gazete ayrıca yine vatandaşları derneğe yardım etmeye davet etmiştir (Ülke: 11 Aralık 1947).

Ülke gazetesinin bildirdiğine göre, Sivas Verem Savaş Derneğinin 1948 yılındaki faaliyetleri şu şekilde açıklanmıştır:

- 1- 8 adet ilkokul genel taramadan geçirilmiş olup 2258 öğrenciden 17'sinde verem tespit edilmiştir. Verem tespit edilen öğrencilerin tedavileri dispanser tarafından takip edilmiş, fakir çocuklara gıda ve ilaç yardımı yapılmıştır.
- 2- Kız Enstitüsünden 163 öğrenci muayene edilmiş, 1 öğrencide verem tespit edilerek tedavisi yapılmıştır.
- 3- Sağlık okulundan 92 öğrenci taramadan geçirilmiş ve 1 öğrencide verem tespit edilerek tedavisi gerçekleştirilmiştir.
- 4- Öğretmen okulundan muayeneye tabi tutulan 149 öğrenciden 5'i prevantoryuma yönlendirilmiştir.

5- Çimento Fabrikası, Dikimevi ve Halı atölyesinden 438 işçiye röntgen çekilmiş ve tespit edilen 10 işçi fabrika müdürü ve doktoruna bildirilmiştir.

6- Halktan kendi müracaatları üzerine 3783 kişiye röntgen çekilmiş olup bunlardan 81 kişide açık, 286 kişide ise kapalı tüberküloz tespiti yapılmıştır.

7- 1948 yılı boyunca dispanserde toplam 6883 kişiye röntgen çekilmiş ve bunlardan 401 kişide açık ve kapalı tüberküloz tespit edilmiştir.

8- 260 ev hemşireler tarafından ziyaret edilmiştir.

9- 757 hastaya ilaç ve enjeksiyon yardımı yapılmıştır.

10- Fakir ve ihtiyaç sahibi hastalara 5000 yumurta dağıtılmıştır.

11- Halktan müracaat edenler arasında tespit edilen veremli hasta oranı %10 olmuştur.

12- Genel röntgen muayenesine tabi tutulan 2652 öğrenciden 24 öğrencide açık ve kapalı tüberküloz tespit edilmiş olup hasta sayısı oranı %0,9 olarak belirlenmiştir.

13- Genel röntgen muayenesine tabi tutulan 438 işçiden 10 işçide verem tespit edilmiş olup, oran %2 olarak belirlenmiştir (Ülke: 5 Ocak 1949).

Veremle mücadele tüm hızıyla devam ederken, fabrika, kışla ve okul gibi insanların toplu buldukları yerlerde veremlileri ve vereme yatkınlığı bulunanların hızlı bir şekilde tespit edilmesi için veremle savaş konusu ile ilgili Kızılay Derneği, İsveç'ten üç takım seyyar röntgen cihazı getirmiş ve Ankara, İstanbul, İzmir gibi kalabalık illerdeki veremle savaş derneklerine hediye etmiştir (Ülke: 13 Temmuz 1947). Bu arada İstanbul Milli Eğitim Müdürlüğü Veremle Savaş Derneği ile ortaklaşa ilkokul öğrencilerinin verem muayenesine başlamıştır. Seyyar röntgen cihazı ile ilkokullar belirli günlerde gezilerek öğrenciler muayene edilmiş, hasta oldukları tespit edilen fakir öğrencilerin ücretsiz tedavi edilmelerine karar verilmiştir (Ülke: 15 Aralık 1948). Ayrıca, hükümetin veremle savaş hususunda bir kanun tasarısı hazırladığı haberi yayınlanmıştır. Habere göre; veremle mücadele kapsamında yapılacak dispanser ve hastaneler için on milyonluk bir bütçeye ihtiyaç olduğu, bu paranın Tekelin elinde bulunan içki fiyatlarına bir miktar zam yapılarak temin edilmesi düşünülmüştür. "Yapılacak bu zamlardan elde edilecek paralar yalnız verem savaşında kullanılacaktır" denilmiştir (Ülke: 3 Aralık 1948).

Verem Savaş Haftası dolayısıyla Ülke gazetesinin 5 Ocak 1949 tarihli baskısında yayınlanan haberde, Ord. Profesör Dr. Abdulkadir Noyan'ın radyoda yaptığı konuşma ile etkinliklerin başladığı ve birçok uzman doktorun halkı bilinçlendirmek adına radyoda konuşmalar yapacağı belirtilmiştir. Özellikle Karadeniz Bölgesi'ndeki köy ve kasabalarda verem hastalığının çok yoğun yaşandığının belirtildiği haberde, asıl yapılacak işin hastalığın yayılma sınırını daraltmak olduğu, bunun da milletçe gösterilecek dikkatle sağlanacağı, böyle hastalarla teması kesip, gereken aşuların yapılmasının ihmal edilmemesi gerektiği, kendimizi ve ailemizi koruyacak tedbirleri alarak bu hastalığın yok edileceği uyarısı yapılmıştır (Ülke: 5 Ocak 1949).

24 Mart 1949'da dönemin Sağlık Bakanı Dr. Kemali Bayazıt, Anadolu Ajansına şu açıklamada bulunmuştur:

Veremle mücadele savaş için 33 milyon liraya ihtiyaç vardır. Nüfusu on bin ile elli bin arasında olan şehirler için 1; elli bin ile yüz bin arasında olan şehirler için 2; yüz binden fazla olan şehirler ve Adana için 3; İzmir için 4; Ankara için 5; İstanbul için 20 olmak üzere toplam 85 verem dispanseri açılacaktır. Kırk iki şehirde 20; sekiz şehirde 30; üç şehirde 50; on şehirde 100 yataklı verem hastaneleri inşası kararlaştırılmıştır (Ülke: 25 Mart 1949).

Gazetenin farklı tarihlerdeki haberlerinde, 1950 yılının yılbaşından itibaren, sayıları 7 milyona yaklaşan 10 yaşa kadar olan çocuklara BCG verem aşısı uygulanacağı bildirilmiştir (Ülke: 23 Şubat 1950). Ayrıca 1950 yılının başlarında, veremle savaş kapsamında yatak sayısının; Edirne, Konya, Sivas, Bursa, Eskişehir, Trabzon'da olmak üzere 270'i bulmuş olduğu, 1950 yılı içerisinde ise Antalya, Çorum, Zonguldak, Kayseri, Giresun, Malatya, Bolu, Erzurum, Mardin, Antakya, Ankara, İstanbul, Isparta'da toplam 850 yatak kapasitesi ile yeni hastanelerin hizmete açılacağı bilgisi verilmiştir. 1951 yılında hizmete açılacak olan tesislerle birlikte toplam yatak kapasitesinin 3800 olacağı belirtilmiştir (Ülke: 25 Şubat 1950). Sağlık Bakanı Dr. Kemali Bayazıt yaptığı bir açıklamada veremle mücadele kapsamında devletin tüm imkânlarını kullandığını ifade etmiştir. Bu kapsamda bakan, 1950 yılı Nisan ayında İzmir Verem Savaş Derneğinin yapacağı dispanserler için 50 bin, Yozgat Verem Savaş Derneğine 25 bin, Amasya'da Ruhi Tingiz tarafından inşa ettirilip Sağlık

Bakanlığına devredilen hastane binası için Amasya Verem Derneğine de 50 bin lira gönderildiğini beyan etmiştir (Ülke:10 Nisan 1950).

1.4. Sıtma Hastalığı ile Mücadele

İkinci Dünya Savaşı sonrasında sıtma vakalarındaki artış hükümeti tedbir almaya yönlendirmiştir (Tuğluoğlu, 2008: 358). Bu kapsamda ilk önce 26 Mart 1945 tarihinde 4707 Sayılı “*Sıtma ile Olağanüstü Savaş Yapılmasına Dair Kanun*” çıkarılmıştır (Özkaya, 2016: 80). Kanun, “*sıtma ile olağanüstü savaşın gerektirdiği çalışma derecesine göre sabit ve gezici kurullar, laboratuvarlar, hastaneler, yataklı, yataksız dispanserler kurmaya ve bu işler için gereken tedbirleri almaya*” Sağlık Bakanlığını yetkili kılmıştır (Resmî Gazete, 28 Mart 1945). Ülke gazetesinin haberine göre; kanunun yürürlüğe girdiği bir yıllık süre içerisinde sıtma ile mücadeleden iyi sonuçlar alınmıştır. Haberde ayrıca, mücadelenin önümüzdeki yıllarda da başarılı bir şekilde devam ettirilmesi için bir kanun tasarısı hazırlandığı ve Olağanüstü Sıtma Savaşı Hakkındaki Kanunun hükümlerinin de devam edeceği bilgisine yer verilmiştir (Ülke: 11 Aralık 1945). Haberde bahsedilen, “*4871 Sayılı Sıtma Savaşı Kanunu*” ise 15 Şubat 1946 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Çıkarılan kanunla Sağlık Bakanlığına ayrıca, kuracağı tesislerde görevlendirilecek memur ve hizmetlilerin yetiştirilmesine ve geliştirilmesine ait kurslar açma ve sıtmalı bölgelerdeki halkın tedavi ve korunması için gerekli her türlü ilaçları parasız temin etme yetkisi de verilmiştir (Resmî Gazete, 21 Şubat 1946). Yeni kanunun yürürlüğe girmesinden sonra sıtma ile mücadele, 54 ili kapsayacak şekilde geniş bir alana yayılmıştır. Ayrıca mücadelede 40 hekim ve 1663 sıtma savaş memuru görev almış, 20 yatak kapasiteli ve yeterli personeli ile 12 geçici sıtma hastanesi faaliyete geçirilmiştir. Sıtma ile mücadeleye hız verilen bu dönemde mücadelenin yapıldığı bölgelerdeki herkese genel muayeneye girme ve aile bireylerini muayene ettirme zorunluluğu getirilmiştir (Tuğluoğlu, 2008: 358). Sivrisineklere karşı mücadelede ise Diklorofeniltri-kloroetan (DDT) ve 1949’da mazot ve petrol kullanılmaya başlanmıştır. İnsan vücuduna ve çevreye olan zararlı etkisinden dolayı sonraki yıllarda DDT kullanımı yasaklanmıştır (Özkaya, 2016: 80).

Sıtma ile mücadelenin Sivas'ta iyi sonuçlar verdiğiğine ilişkin haberler Ülke gazetesinin çeşitli sayılarında dile getirilerek kamuoyu bilgilendirilmiştir. Haberler şöyle yansıtılmıştır; karasineklerin buldukları alanlar düzenli olarak DDT ile ilaçlanmıştır. Sivas İl Sağlık Müdürü Dr. Cemal Başer, Hafik ilçesine gitmiş ve Hafik kaymakam vekili Nurettin Özveri ile ilçe merkezindeki göl ve bataklıkları kurutulması için incelemelerde bulunmuştur. Ayrıca Göğdün köyünde bulunan ve bir önceki yıl kurutulan bataklık alanını incelemiştir. Haberde geçen yıl kurutulan bataklık sayesinde Göğdün köyünde sıtma vakasına rastlanmadığı belirtilmiştir (Ülke: 5 Temmuz 1947).

Ülke gazetesinin 23 Kasım 1948 tarihli baskısındaki bilgiye göre; 1948 yılı sonu itibariyle Sivas'ta 20 bin 800 sıtmalı vatandaş tedavi edilmiş, 15 köy ve 2215 mesken DDT ile ilaçlanmış, 1404 metre kanal ve 9774 metre ark açılmış, 1500 metre dere temizlenmiş yine 188 m³ çukur doldurularak 225 m³ gölcük suyu temizlenmiştir (Ülke: 23 Kasım 1948).

Gazetenin 12 Mayıs 1949 tarihli baskısında yer alan habere ise; Türkiye, Dünya Sağlık Örgütünden sıtma ile mücadele konusunda birtakım tavsiyeler istemiş ve Dünya Sağlık Örgütü de sıtmanın önlenmesi için alınacak tedbirler kapsamında incelemelerde bulunmak üzere Türkiye'ye bir uzman gönderme kararı vermiştir. Haberde, Türkiye'ye gelecek olan uzmanın daha önce ABD sağlık teşkilatında görev aldığı, Habeşistan, Yunanistan ve Hindistan'da da sıtmayı önlemek için mücadeleye katıldığı bilgisine yer verilmiştir (Ülke: 12 Mayıs 1949). Dünya Sağlık Örgütü'nün görevlendirdiği temsilcinin Türkiye'ye gelmesinden sonra ise temsilcinin Sıtma Savaş Genel Müdürü ile birlikte Gerede, Bolu, Düzce, Hendek, İzmit, İstanbul ve diğer bazı bölgelerde incelemeler yapmak üzere bir geziye çıkacağı, bu geziden sonra da sıtma mücadelesine yeni bir sistem dâhilinde başlanacağı haberi yayınlanmıştır (Ülke: 26 Mayıs 1949).

1945 yılında başlayan dönemde sıtma ile savaş sonrası hastalığın görülme oranında fark edilir düzeyde azalma olmuştur. 1945 yılında hastalığın görülme oranı binde 264. 8 iken 1946'da binde 202'ye, 1948'de binde 175. 2'ye ve nihayet 1950'de binde 91. 4'e gerilemiş ve sıtma salgın hastalık olmaktan çıkmıştır

(Tuğluoğlu, 2008: 358). Dönemin Sağlık Bakanı Kemali Bayazıt, gazetecilere yaptığı açıklamada sıtma ile mücadelede başarı sağlandığını söylemiştir. Bakan sıtmanın tamamen yok edileceğini şu sözlerle ifade etmiştir: *“Bu savaşa lazım olan para ve ilaç için Marshall Yardımı’ndan faydalanmağı en kestirme yol olarak bulduk. 950-951 yılı bütçemize Marshall Yardımı olarak üç milyon dolar koyduk. Bu talebimiz Paris’teki Marshall Yardım Heyetince kabul edilirse artık memleketimiz sıtmadan tamamen kurtuluş olacaktır”* (Ülke: 10 Nisan 1950).

1.5. Diğer Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele

Ülke gazetesinin 7 Kasım 1945 tarihli baskısında, Sağlık Bakanlığının tifo hastalığı ile ilgili yaptığı açıklamaya yer verilmiştir. Habere göre, Eskişehir ve İzmit hariç, ülke genelinde tifo vakalarına çok nadir rastlanmıştır. Ayrıca, Ankara’da yatılı bir okulda 13 vakaya rastlanması sonucunda okul karantinaya alınarak hastalığın yayılması önlenmiş fakat hastalıktan dolayı 1 kişi hayatını kaybetmiştir. Konu ile ilgili olarak *“Tifonun memleketimizde yer yer gözüküp kaybolması bilhassa büyük şehirlerimizde kurulması zaruri olan tesislerin lüzumu kadar, itinalı bulunmamasından ve halkın sıhhi kaidelere gereğı gibi itina etmemesinden ileri gelmiştir”* açıklaması yapılmıştır. Her fırsatta bilgilendirme yayınlarının yapılmasının sebebinin *“hastalığın geniş veya yüksek sayıda olmasından değil, vaktinde tedbir alınarak hastalanmayı ve hastalığın yayılmasını önlemek”* olduğuna işaret edilmiştir. (Ülke: 7 Kasım 1945).

Ülke gazetesi tifo hastalığı ile ilgili detaylı bilgi verdiği haberinde, tifolu hastaların atığının karıştığı pis sulardan hastalığın yayıldığını, bu yüzden de büyük şehirlerde bulaş riskinin arttığını belirtmiştir. Belediyelerin yapacağı kanalizasyon çalışmaları ile salgının önüne geçileceğini ve tek korunma yolunun ise aşı olduğunu yazmıştır. Aynı sayfada bir başka haberde ise; Sivas’ta korkulacak düzeyde olmamakla beraber tifo vakalarına rastlanmış ve bunun üzerine hastalığın yayılmaması için Sivas merkezinde hükümet ve Belediye Tabipliklerinde, ilçelerde Hükümet Tabipliklerinde Tifo aşısının bedava yapıldığı belirtilmiştir. Haberde ayrıca, halkın hastalığa karşı korunması için acilen aşılınması tavsiye edilmiştir (Ülke: 14 Kasım 1945).

1947 yılında Mısır'da görülen kolera salgınına karşı Sağlık Bakanlığı, Türkiye'de önlemler almış ve vatandaşları da kendilerini korumaları için uyarmıştır (Ülke: 24 Aralık 1947). Ayrıca, bütün illere yeterli sayıda kolera aşısı gönderilmiş ve hac mevsimi olması sebebiyle Arabistan'dan gelecek olan hacıların aşılınması için de Bakırköy'de bir alan hazırlanmıştır (Ülke: 4 Kasım 1947). 1948 yılında Yunanistan'da kolera hastalığının yaygın şekilde görülmesi üzerine İstanbul'daki tedbirlerle alakalı "İstanbul'da koleradan korunma tedbirleri arttırılmıştır" başlıklı haber yapılmıştır. Haberde, Sağlık Bakanlığının yurdumuzu koleradan korumak için her türlü tedbiri aldığı ve bu hastalığın ülkemize girmesine engel olmaya çalıştığı yazılmıştır (Ülke: 21 Ocak 1948).

23 Kasım 1948 tarihli baskıda ise çiçek hastalığı ile ilgili bir haber yayınlanmıştır. Haberde, yabancı ülkelerden geldiği tahmin edilen çiçek hastalığına rastlandığı ve hastalığın yayılmasını önlemek amacıyla Sivas'ta on beş bin kişinin aşılandığı yazılmıştır (Ülke: 23 Kasım 1948). 10 gün sonraki baskısında ise aşı yapılanların sayısının 33 bin 500 kişiye ulaştığı bildirilmiştir (Ülke: 2 Aralık 1948).

1949 yılı Ocak ayında gazetede kuduz vakasına dair haberler yer almıştır. Bu kapsamda Sivas'ın Koyulhisar ilçesinde kuduz vakasına rastlandığı haberine yer verilmiştir. Hastalığın görülmesi üzerine Sağlık ve Veteriner teşkilâtı müdahale etmiş ve Vali Rebi Karatekin'in başkanlığında İl Hayvan Sağlık Zabıta Komisyonu toplanmıştır. Toplantı sonrası, başıboş köpek ve kedilerle, kurt, çakal ve diğer vahşi hayvanların itlafı için gerekli ekipmanın bölgeye gönderilmesine karar verilmiştir. Ayrıca, Sağlık Bakanlığından kuduz uzmanı Ankara Refik Saydam Hıfzıssıhha Enstitüsü Müdürü Niyazi Erzin Sivas'a gelmiş, sağlık ve veteriner müdüleriyle görüşmeler yapılmış, alınacak tedbirler ve yapılacak acil işler konuşulmuş, ardından kuduz hastalığı görülen Koyulhisar ve Zara ilçelerinde gerekli tedbirler alınmıştır. Koyulhisar ve Zara ilçelerinde kuduz köpek tarafından ısırılan hayvanlarla temasta bulunanlar ile kuduz olma şüphesi bulunan köpekler tarafından ısırılan insanların bir kısmı Koyulhisar'da tedaviye alınmış, bir kısmı ise Sivas Numune Hastanesine sevk

edilmiştir. Başboş köpeklerle birlikte ısırılan hayvanlar da sahiplerinin onayı ile tamamen itlaf edilmiş ve hastalığın yayılması önlenmiştir (Ülke: 12 Ocak 1949). Bir başka haberde ise Sivas'ta kuduz ile mücadele kapsamında yapılan işlemler hakkında bilgilendirme yapılmıştır. Haberde; özellikle başboş köpeklerin itlaf edildiği, sahipli köpeklerin ise aşılandığı, bu kapsamda 1949 Ocak ayı içinde Sivas Belediyesi tarafından şehir içinde 457 köpeğin itlaf edildiği, ilçelerde de köpek itlaf çalışmalarının sürdürüldüğü belirtilmiştir. İnsan ve hayvan sağlığı için başboş köpeklerin aşılmasının önemli olduğuna değinilen haberde, vatandaşların bilhassa köpeklerin itlaf edilmesi ya da aşılmasını hususunda görevlilere yardım etmeleri tavsiye edilmiştir (Ülke: 6 Şubat 1949).

2. Spor Haberleri

Gazetenin sporla ilgili ilk haberlerine 27 Ekim 1946 tarihli sayısında rastlanmıştır. 1946 yılında yapılan Avrupa Serbest Güreş Şampiyonasına Türk Milli Takımının katıldığı ve birinci olduğu haberi gazetede haber yapılmıştır. Türk Milli Takımının birinci, İsveç'in ikinci olduğu şampiyonada üçüncülüğü Finlandiya almıştır (Ülke: 27 Ekim 1946). Avrupa Güreş Şampiyonası'nda Türk güreşçilerimizin elde ettikleri başarılarından dolayı, Başbakan Recep Peker, Güreş Federasyonu Başkanı Vehbi Emre'ye çektiği telgrafla tebriklerini iletmiştir (Ülke: 28 Ekim 1946).

1948-1949 yıllarında spor haberleri olarak daha çok Avrupa'da organize edilen ve sonraki yıllarda devam eden Türk takım ve sporcularının katıldıkları uluslararası müsabakalarla ilgili haberlere yer verilmiştir. 1948-1950 yılları arasında gerçekleştirilen ve Türk sporcularının katıldıkları uluslararası spor müsabakaları ile ilgili haberler, tarih ve müsabaka merkezleri dikkate alınarak, 1948 Londra Olimpiyatları, 1949 Avrupa Turnesi, 1949 Avrupa Güreş Şampiyonası ve 1949 Akdeniz Dostluk Kupası başlıkları altında aşağıda verilmiştir

2.1. 1948 Londra Olimpiyatları

1923 yılında yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti, 1924 yılında Fransa'da düzenlenen Paris Olimpiyatları'nı, uluslararası arenada kendisini tanıtmak ve organizasyonda yer almak için bir fırsat

olarak görmüştür. O günün kısıtlı maddi imkânlarıyla Türk sporcuları Paris Olimpiyatlarına gönderilmiştir. 1924 Paris Olimpiyatları, Türkiye Cumhuriyeti'ni temsilen Türk Milli Takımının katıldığı ilk olimpiyat olmuştur. 1928 Amsterdam Olimpiyatları'nda ise elde edilen en önemli başarı güreşçilerimizden Tayyar Yalaz'ın elde ettiği dördüncülük derecesi olmuştur. Türk olimpiyat tarihinde ilk altın madalya 1936 yılında yapılan Berlin Olimpiyatları'nda grekoromen dalında yarışan güreşçimiz Yaşar Erkan tarafından alınmıştır (Özsoy, 2017: 80).

1948 Olimpiyatları, İkinci Dünya Savaşı sırasında spor tesisleri zarar görmeyen Londra'da düzenlenmiştir. Almanya, Japonya ve Sovyet Rusya'nın katılmadığı olimpiyatlara 59 ülke katılmıştır. 29 Temmuz-14 Ağustos 1948 tarihleri arasında düzenlenen Londra Olimpiyatları Türk Spor Tarihinde önemli bir yere sahip olmuştur. 21 futbolcu, 16 güreşçi, 14 atlet, 7 binici, 4 bisikletçi, 6 eskrimci ile 68 sporcudan oluşan Türk Milli Takımı, özellikle güreşte gösterdiği başarı ile olimpiyatlara damgasını vurmuştur (Özsoy, 2017: 80).

120

Ülke gazetesinin 25 Temmuz 1948 tarihli haberine göre, Olimpiyatlara katılmak üzere Türk Milli Takımının 44 kişilik ilk kafilesi Londra'ya ulaşmış ve kampta hemen antrenmanlara başlamıştır. Kampta, Türk milli takım sporcularıyla birlikte, ABD, İngiliz, Fransız, Kanada, İsviçre, İsveç, Hollanda, Danimarka ve Kore milli takım sporcularının da bulunduğu bahsedilen haberde, Türk Milli Takımının, başta Amerikalılar olmak üzere atletizmde dünyanın önemli sporcuları ile antrenman yapma fırsatı yakaladığına değinilmiştir (Ülke: 25 Temmuz 1948).

27 Temmuz 1948 tarihli haberde; Uluslararası Futbol Federasyonu adına karar alan İngiltere Futbol Birliği, olimpiyatların futbol fikstüründe bazı değişiklikler yapmıştır. Lüksemburg'la Afganistan ve Hollanda ile İrlanda arasında ilk eleme turu maçları yapılacak olup, maç sonucuna göre asıl turnuva maçlarına katılacak iki takım belirlenecektir. Daha sonra oynanacak asıl turnuvanın ilk turundaki karşılaşmaların hangi takımlar arasında yapılacağı gün ve saatleri liste halinde yayınlanacaktır. Maçlar Türkiye saati ile 20.30'da yapılacak olup,

ikinci tur karşılaşma fikstürü 2 Ağustos 1948'de ilk tur sonuçlarına göre belirlenecektir (Ülke: 27 Temmuz 1948).

28 Temmuz 1948 tarihli olimpiyatlarla ilgili haberde, Amerikalıların kalabalık ekibi ve zengin malzemeleri ile kampta göz önünde oldukları, Amerikalılar kadar Türk Milli Takımının da diğer ülkelerin dikkatini çektiği yazılmıştır. İsveçlilerin atletizmde, Amerikalıların ise güreşte Türklerle karşılaşmaktan çekindiklerinin belirtildiği haberde, Türkiye ile Çin arasında oynanacak futbol maçını Türkiye'nin kazanma ihtimalinin yüksek olduğu belirtilmiştir. Diğer taraftan ilk tura katılmak için oynanan Hollanda-İrlanda maçını 3-1 Hollanda'nın kazandığı, Lüksemburg-Afganistan maçını ise 6-0 Lüksemburg'un kazandığı ifade edilmiştir (Ülke: 28 Temmuz 1948). 3 Ağustos tarihli haberde ise Türk Futbol Milli Takımının ilk maçını oynadığı, Çin'i 4-0 mağlup ederek ikinci tura çıktığı bildirilmiştir (Ülke: 3 Ağustos 1948).

Olimpiyatlarda, Türk güreş takımı 4 şampiyonluk kazanmıştır. Türk güreşçilerden Kenan Candemir ve Halil Karakaya rakiplerini yenmiş, 62 kiloda Mehmet Oktay ise rakipsiz kaldığı için galip ilan edilmiştir. Güreş müsabakalarına Türk sporcular damgasını vurmuştur. Şampiyon olan Türk güreşçilerinin altın madalyaları büyük bir törenle verilmiş, ayrıca İngiliz Kralı VI. George, olimpiyat şampiyonu Yaşar Doğu ve Gazenfer Bilge'yi kabul ederek tebrik etmiştir (Ülke: 4 Ağustos 1948). Ülke gazetesi 5 Ağustos 1948 tarihli sayısında ise Türk atlet Ruhi Sarıalp'in üç adım atlamada dünya üçüncüsü olduğunu duyurmuş ve sporcumuzu şu ifadelerle kutlamıştır: "*Olimpiyatların kuruluş tarihi olan 1896'dan bugüne kadar geçen bütün olimpiyatlarda ilk defa olarak atletizmde derece alan genç ve kıymetli rekortmenimizi bilhassa tebrik ederiz*". Habere göre, üç adım atlamanın dünya ve olimpiyat rekoru 16 metre ile Japon atlet N. Tajima'ya ait olurken Türk atlet Ruhi Sarıalp'in rekoru ise 15,075 metre olmuştur (Ülke: 5 Ağustos 1948).

Uluslararası alanda resmi olarak düzenlenmiş bu müsabakalarda alınan galibiyetlerle, Türklerde özel bir yeri olan güreşin, Türklerin geleneksel ata sporu olduğu tüm dünyaya ispatlanmıştır (Özsoy, 2017: 82). Türk Milli Takımının güreş dalında elde edilen başarıları basında geniş yer bulmuş olup Ülke

gazetesi de “*Ülke’den Bir Ses*” köşesindeki yazısı ile sporcularımızın başarısını kutlamıştır:

Bugün bütün dünyanın nazarlarını üzerine çeken yiğit güreşçilerimiz serbest güreşlerde dünya şampiyonu oldular. Pehlivanlık, yiğitlik Türk milleti ile gelmiş ve yine Türk milleti ile ilelebet gidecektir. Güreş kelimesi tam manası ile bizim milli sporumuzdur. Çünkü güreşle meşgul olan yalnız herhangi bir kulübe kayıtlı gençlerimiz değil bütün Türk gençliğidir (...) İşte şu anda Londra’da Türk bayrağını gururla dalgalandıran “Türk gibi kuvvetli” sözünü bir kere daha bütün dünyaya ilan ve ispat eden aziz yiğitlerimizin birçokları muhakkak ki, yukarıda tarif ettiğimiz şekilde tanınmış ve güreşçiliğe başlamıştır (...) Şu anda bizleri yerimize sığmaz edecek derecede heyecanlara boğdunuz kalplerimizi gururla çarptırıyor, kendimize olan güvenimizi bir kere daha ispat ediyorsunuz. Sizi sevgi ile selamlıyor sizi şefkatle kucaklamak istiyoruz (Elbeyioğlu, 5 Ağustos 1948).

Olimpiyatlarda elde edilen başarılar sonrası, bu başarıların ödüllendirilmesi gündeme gelmiş ve bu konu ile ilgili basında yazılar ve haberler yayınlanmaya başlamış, dereceye giren sporcuların para ve ev ödülü ile ödüllendirilmeleri gerektiği vurgulanmıştır (Özsoy, 2011: 101). Ülke gazetesinde yayınlanan haberde de olimpiyatlarda güreşçilerimizin elde ettikleri başarıları ile defalarca İstiklal Marşımızın okunduğundan, bayrağımızın dalgalandırıldığından, bu şekilde Türk milletinin şerefine de yükseltildiğinden bahsedilmiş ve şu ifadelerle yer verilmiştir:

“Türk milletine sağladıkları bu büyük zaferler karşısında bizde onları ölümsüz bir refaha ulaştıralım ki emek ve gayretlerinin mükâfatını görsünler. Bunun için de bilhassa büyük şehirlerimizde yer yer çalışmalar başlamıştır. Bundan biz yaylalıların da faydalanarak arslan pehlivanlarımıza elden gelen yardımı yapmamız gerektir. Onlara birer ev birer gelir aracı temin etmek için milletçe yapılan teşebbüslere biz de katılalım. Türk spor tarihine milletimizin gelenek ve göreneğine layık sayfalar ekleyelim, bu arslanlarımızı mükâfatlandıralım. Bu hareket asil Türk halkının yarının arslanlarına en büyük hizmetidir” (Ülke: 12 Ağustos 1948).

Ülke gazetesinin haberine göre, Türk güreşçilerin başarıları İngiliz basınında da yer bulmuştur. İngiltere’de yayınlanan spor dergileri, güreşçilerimizin genellikle tuşla bitirdikleri karşılaşmalara ait fotoğrafları kullanarak “*Müthiş Türkler*” başlığı

ile haberler yayınlamışlardır. Ayrıca İngiliz hükümetinin verdiği resmi yemekte, diplomatik çevreler büyükelçimizi ve kafile başkanımızı tebrik etmişlerdir (Ülke: 13 Ağustos 1948).

1948 Londra Olimpiyatları'nda Türk milli takımı 6 altın, 4 gümüş ve 2 bronz madalya kazanmış ve olimpiyata katılan ülkeler arasında 7. sırada yer almıştır (Özsoy, 2017: 80). Güreş dalında altın madalya alan güreşçilerimiz; Nasuh Akar, Gazanfer Bilge, Celal Atik, Yaşar Doğu, Mehmet Oktav, Mersinli Ahmet Kireççi olmuş; Halit Balamir, Adil Candemir, Kenan Olcay, Muhlis Tayfur gümüş madalya; Halil Kaya ise bronz madalya almıştır (Özsoy, 2017: 81).

Türk milli takım kafilesi Türkiye'ye döndükten sonra, İstanbul'da bir tören yapılmıştır. Ülke gazetesinin haberine göre, Taksim Meydanı'na çelenk koyma törenine tüm sporcuların katılacağı bildirildiği halde futbolcular, bisikletçiler, atletler ve eskrimciler gelmemişler, olimpiyatlarda yüzümüzü güldüren grekoromen ve serbest güreş milli takım sporcuları ile atletizm de olimpiyat üçüncüsü olan Ruhi Sarıalp katılmışlardır. Celâl Atik ve Yaşar Doğu taşıdıkları çelenk ile kafilenin önünde yer almışlar, halkın coşkun tezahüratları arasında Taksim Meydanı'na çelenk bırakıldıktan sonra İstiklal Marşı okunmuş ve buradan tören için İnönü Stadı'na geçilmiştir. Törende konuşan İstanbul Valisi Lütfi Kırdar şu ifadelerle sporcularımıza teşekkür etmiştir: *“Kıymetli sporcularımız bütün dünyanın iştirak ettiği müsabakalarda yüzümüzü ağarttılar. Huzurunuzda kendilerini candan ve yürekten tebrik ve daima böyle Türk milletinin yüzünü güldürmelerini temenni ederim. Hepsi sağ olsunlar”* (Ülke: 24 Ağustos 1948).

2.2. 1949 Avrupa Turnesi

1949 yılında Türk Milli Takımı, İtalya, İsviçre, İsveç ve Finlandiya'yı kapsayan bir Avrupa turnesine çıkmıştır (<https://shgm.gsb.gov.tr>). Ülke gazetesinin haberine göre; 1949 yılı Haziran ayında İstanbul'da düzenlenecek olan Avrupa Güreş Şampiyonası'na hazırlık yapmak için Güreş Federasyonu tarafından, *“genç güreşçiler yetiştirerek müsabaka kabiliyetlerini artırmak ve bu arada rakiplerimizin de durumunu öğrenmek üzere”* Avrupa'ya uzun bir seyahat planlanmıştır. Seyahat programına

göre katile, 25 Şubat 1949'da İstanbul Vapuru ile hareket edecek, ilk karşılaşma 3 Mart'ta Bari'de, ikinci müsabaka 5 Mart'ta Triyeste'de, üçüncü karşılaşma 7 Mart'ta Cenova'da yapılacaktır. İtalya'dan sonra İsveç'e geçilecek ve 18 Mart'ta Stockholm'de Türk-İsveç milli takımları serbest güreş müsabakası yapacaklardır. İsveç'ten Belçika'ya geçilecek ve burada da milli takımlar arasında müsabakalar düzenlenecektir. Ayrıca, Fransa ve İsviçre federasyonları ile de anlaşma sağlanırsa buralarda da müsabakalar düzenlenecektir (Ülke: 17 Şubat 1949). 5 Nisan 1949 tarihli haberde; Avrupa'daki güreş karşılaşmalarında Türk Milli Takımının zaferden zafere koşmakta olduğu dile getirilerek, Mersinli Ahmet'e Avrupa'da "*Türk Devi*" unvanı verildiği haberi yapılmıştır. Ayrıca Türk Milli Takımının güreşlerde teknik üstünlüklerini gösterdikleri ve bir kere daha kendilerini ispat ettikleri ifade edilmiştir (Ülke: 4 Nisan 1949). 5 Nisan 1949 tarihli haberde ise, "*Serbest güreşte çok üstünlük gösteren Türk güreşçileri grekoromen oyunlarında da üstün vasıflarını ispat etmişlerdir*" denilmiştir (Ülke: 5 Nisan 1949). 8 Nisan 1949 tarihli haberde, Avrupa'da kazandıkları zaferlerle göğüslerimizi kabartan milli güreş takımımızın ülkeye döndüğü, büyük bir törenle karşılandığı ve Milli takımın tekrar kampa alınarak Avrupa Şampiyonası'na hazırlanacağı bilgisi verilmiştir (Ülke: 8 Nisan 1949).

2.3. 1949 Akdeniz Dostluk Kupası

Akşam ve Ulus gazeteleri 30 Nisan 1949 tarihli baskılarında, Akdeniz Futbol Turnuvasına Türkiye'nin "*B Milli Takımı*" ile katılacağını duyurmuşlardır. Beden Eğitimi Genel Müdürlüğünden bildirildiğine göre;

Beden Eğitimi Merkez Danışma Kurulu, 29.4.949 Cuma günü Genel Müdür Vildan Âşir Savaşır'ın daveti üzerine tekrar toplanmış ve 12 - 25 Mayıs 949 tarihlerinde Atina'da oynanacak dostluk turnuvasına İtalyan federasyonunun (B) Millî Takımı ile iştirak edeceğini bildiren 22.4.949 tarihli ve 55651 sayılı müracaatları üzerine durumu inceleyerek Türk millî takımının da bu müsabakalarda (B) Millî Takımı ile iştirakine karar vermiştir (Akşam: 30 Nisan 1949; Ulus: 30 Nisan 1949).

Doğu Akdeniz Dostluk Kupası'nın ikinci karşılaşması, 20 bini aşan seyircinin önünde Türkiye ile Yunanistan millî takımları arasında yapılmış, Türk takımı Yunan takımını 2-1 mağlup

etmiştir (Ülke: 17 Nisan 1949). Türkiye ile Yunanistan arasında oynanan maçta olaylar çıkmış, “*Türk millî takımının Yunan millî takımını yenmesi üzerine heyecanlı bir seyirci akrobolenden kendisini aşağı atarak intihar etmiştir*” (Ülke: 19 Mayıs 1949). Ayrıca Yunanlı bir futbolcu, oyuncularımızdan Bülent’e tokat atmış ve “*Yunan federasyonu tarafından müebbed olarak oyuna girmek cezası verilmiştir*” (Ülke: 19 Mayıs 1949).

Yunanlıların sporcularımıza karşı yaptığı saygısızlığı, İstanbul ve Ankara’da üniversite gençliği protesto etmiştir. 22 Mayıs 1949 tarihli habere göre; milli takımımızın maruz kaldığı hakaretler Türkiye’de büyük bir infial uyandırmış, Milli Türk Talebe Birliği, üniversite öğrencileri ve büyük spor kulüpleri Atina’ya protesto telgrafları çekmiştir. Yunan Başbakanı ile Eğitim Bakanı sporcularımızdan özür dilemişler, fakat bu yeterli görülmemiştir. Ayrıca, üniversite gençliği büyük bir protesto mitingi için hazırlıklara başlamıştır (Ülke: 22 Mayıs 1949). Daha sonra Milli Türk Talebe Federasyonunda büyük bir toplantı düzenlenmiş, toplantıya çok sayıda insan katılmış, yapılan konuşmalarla futbolcularımızın Atina’da maruz kaldığı durum protesto edilmiş, Atina’dan dönen futbolcularımız da olaylarla ilgili bilgi vermişlerdir. Ardından öğrenciler buradan Taksim Meydanı’na geçerek izinsiz gösteri yapmışlardır (Ülke: 24 Mayıs 1949). Ankara’da da üniversite gençliği miting yapmak için bir takım hazırlıklarda bulunmuş, ayrıca bir beyanname yayınlarak “*bunun sporcu Yunan milletine yakışmadığını, bu işin bir komünist tertibi olmasının ihtimal dahilinde olduğunu, bizim harp içinde kendilerine yapmış olduğumuz yardım*” hatırlatılmış, sonra futbolcularımıza yapılanların uluslararası kurallara uymadığından söz edilmiştir. Bu arada Milli Türk Talebe Birliğinin İstanbul İnönü Stadyumu’nda düzenleyeceği mitingin hazırlıkları tamamlanmış, valilik izni alınmıştır. Mitinge İstanbul ve Ankara’daki üniversite öğrencileri ile spor kulüplerinin katılacağı, Atina’dan dönen milli futbolcularımız da milli formaları ile mitingde hazır bulunacakları belirtilmiştir (Ülke: 26 Mayıs 1949). Ülke gazetesi ise yayınladığı başyazısında tepkisini şu şekilde okuyucularına yansıtmıştır:

“Hadise iki kulüp arasında heyecan mahsulü bir asabiyet olsaydı üzerinde bile durmazdık. Halbuki bu polisi, halkı, subayı, askeri ile

tam tertipli bir tecavüz olduğu için haklı bir infial duyduk. Hele Marshall Yardımı'nın iki milleti orta Avrupa'nın aşılmaz bir kalesi haline getirmeğe çalıştığı şu nazik zamanda, böyle bu hadisenin vukuu çok garip (...) Yunanlıların şu basiretsizliği, bize bir intibah dersidir. Anladık ki eski düşman dost olmaz, olsa da böyle dürüst olmaz. Artık gözümüzü dört açmalıyız. Su uyur, düşman uyumazmış. Milletçe daima her zamankinden daha uyanık ve sağlam olmamız gerekmektedir. Türk milleti vakurdur. Dostluğuna güvenilir. Bizimle dost olacaklar, gerçekten dost olmalı ev bunu her vesileyle göstermelidirler. Şu çirkin hadise artık bizi Yunan dostluğuna ısındıramaz" (Ülke: 26 Mayıs 1949).

Tepkiler sadece İstanbul ve Ankara ile sınırlı kalmamış tüm yurttaki geniş bir infial uyandırmıştır. İzmir, Antakya, Devrek, Karadeniz Ereğlisi ve Polatlı gibi Türkiye'nin farklı bölgelerinde de protesto mitingleri düzenlenmiştir (Ülke: 27 Mayıs 1949).

2.4. 1949 Avrupa Güreş Şampiyonası

Türk Milli Güreş Takımımız en fazla madalyayı, 3-5 Haziran 1949 tarihleri arasında İstanbul'da düzenlenen Avrupa Güreş Şampiyonası'nda almış, 6 altın, 1 gümüş ve 1 bronz madalya kazanarak bir rekora imza atmışlardır. Bu başarı, Güreş Federasyonunun bildirisinde; *"Efsane kadro olarak da bilinen o dönemdeki milli güreşçilerimiz adeta minderde fırtınalar estirmiştir"* ifadesi ile duyurulmuştur (<https://www.tgf.gov.tr/tr>).

Ülke gazetesinin 5 Haziran 1949 tarihli haberine göre; İstanbul'da yapılmakta olan Avrupa Serbest Güreş Şampiyonası karşılaşmaları devam etmektedir. Spor salonu altı bini aşan seyirci ile dolmuş ve güreşçilerimiz üstün başarılar elde etmişlerdir. Türk güreşçilerimiz gösterdikleri performans ile *"Türk gibi kuvvetli"* sözüne ilave olarak olimpiyatlarda *"Müthiş Türkler, Dev Güreşçiler, Yenilmez Pehlivanlar"* gibi yeni isimler kazanmış, şanlı Türk bayrağımızı olimpiyat direklerinde dalgalandırmış, İstiklal Marşımızı defalarca tekrar ettirmişlerdir. *"Harp meydanlarında olduğu gibi yiğitlik meydanlarında da sırtı yere gelmeyen Türk Milletinin bu yiğit çocukları bu defaki güreşlerinde de Türk'ün yenilmezliğini bir kere daha ispat"* etmişlerdir (Ülke: 5 Haziran 1949). 6 Haziran 1949 tarihli haberde ise Avrupa Serbest Güreş Şampiyonası karşılaşmalarının sona erdiği duyurulmuş, haberde takım olarak Türkiye'nin 23 puanla birinci, İsveç'in 13 puanla

ikinci ve İran'ın ise üçüncü olduğu bilgisi verilmiştir. Bireysel olarak; 52 kiloda Ali Yücel, 57 kiloda Nasuh Akar, 67 kiloda Servet Meriç, 73 kiloda Celal Atik, 79 kiloda Yaşar Doğu, 87 kiloda Adil Candemir Avrupa şampiyonu olmuşlardır. Bu şekilde Türk Milli Takımı hiçbir milletin bugüne kadar elde edemediği bir zaferi kazanmışlardır. Müsabakalardan sonra, her bir şampiyonumuz için ayrı ayrı İstiklal Marşı okunmuş daha sonra Milli Eğitim Bakanı dereceye giren takımların kupalarını dağıtmıştır. Takım olarak Avrupa şampiyonu olan Türk Milli takımına Cumhurbaşkanının gönderdiği kupa (Yaşar Doğu'nun heykeli) verilmiştir. Milli Eğitim Bakanı Tahsin Banguoğlu yaptığı kısa bir konuşma sonrası Avrupa Güreş Şampiyonası'nın sona erdiğini bildirmiş, güreşler sona ererken Türk gibi kuvvetli sözü bir kere daha bütün dünyaya ilan ve ispat edilmiştir (Ülke: 6 Haziran 1949). Başbakan Şemsettin Günaltay da güreşçilerimize şu telgrafi göndermiştir: *"Asırlar boyunca dünya tarihinde destanlar konusu Türk kudretini ve millî mertlik ve asaletin hayranlık veren örneğini, bir daha belirten güreşçi evlatlarımızı candan tebrik eder, hepsinin ayrı ayrı gözlerinden öperim. Var olsun mert Türk çocukları"* (Ülke: 7 Haziran 1949).

Ülke gazetesinin 8 Haziran 1949 tarihli sayısında, İstanbul'da yapılan Avrupa Güreş Şampiyonası ile Atina'da daha önce yapılan Akdeniz Dostluk Kupası'nın karşılaştırması yapılmış ve uluslararası sportif faaliyetlerin bir amacının da dost ülkeleri birbirine daha çok yakınlaştırmak olduğuna değinilmiştir. Yazının devamında *"Akdeniz futbol karşılaşmaları hiç de iyi değildir. Değil dostluğu pekiştirmek, neredeyse siyasi münasebetleri kesecek kadar millet efkârında gerginlik, sinirlilik uyandırdı. İşte bu kabil sporlar faydadan çok zarar tevhit ettiği için iyi değildir"* denilmiştir. Haberde ayrıca, Avrupa Güreş Şampiyonası dolayısıyla ülkemize gelen misafir sporculara, Türk Milletinin misafirperverliğinin gösterilmiş olduğundan ve Türk seyircisinin herkese gönülden ilgi gösterdiğinden bahsedilmiştir (Ülke: 8 Haziran 1949).

Sonuç

İkinci Dünya Savaşının sona erdiği ve savaşın etkilerinin tüm dünyada hissedildiği bir zaman diliminde Anadolu'nun önemli bir kenti olan Sivas'ta yayınlanan Ülke gazetesi, dönemin siyasi

gücünün desteğini alarak yayın hayatına başlamış, iç ve dış gelişmeler hakkında verdiği haberleri ile halkın bilgi sahibi olmasını ve aydınlatmasını sağlayarak önemli bir fonksiyonu yerine getirmiştir.

Gazetede iç ve dış politikaya ilişkin haberler yanında sağlık, eğitim ve ekonomi alanında haberler de yapmıştır. Genel olarak hükümetin yaptığı hizmetler ve çalışmalar olumlu yönleriyle halka anlatılmaya çalışılmıştır.

Üzerinde araştırma yaptığımız sağlık ve spor haberlerine ilişkin gazeteye yansıyan haberlere bakıldığında; salgın ve bulaşıcı hastalıklarla mücadeleye, yapılan çalışmalara ve yürütülen hizmetlere dair haberlere yer verildiği görülmüştür. Özellikle hükümetin verem ve sıtma ile savaş konusundaki hassasiyetine vurgu yapılmıştır. Gazete haberlerinde, çiçek ve tifo aşısı uygulamalarının başarı ile sürdürüldüğü, kuduz ile mücadelenin de gerekli şekilde yapıldığı anlatılmıştır. Diğer taraftan sağlık tedbirleri bağlamında, 15 Şubat 1946 da 4871 Sayılı Sıtma Savaşı Kanunun yürürlüğe konmuş, kanunla Sağlık Bakanlığı tarafından kurulan tesislerde görevlendirilecek memur ve hizmetlilerin yetiştirilmesi ve eğitilmesine ait kurslar açılmıştır. Bu durum, hükümetin konu üzerinde titizlikle durduğuna işaret etmektedir. Sıtma hastalığının yaygın olduğu bölgelerde halkın tedavi ve korunması için gerekli her türlü ilacın parasız dağıtılması önemli bir yenilik olarak algılanmıştır. Kanunun yürürlüğe girmesinden sonra sıtma ile mücadelenin 54 ili kapsayacak şekilde uygulanması, mücadelede 40 hekim ve 1663 sıtma savaş memurunun görevlendirilmesi, 20 yatak kapasiteli ve yeterli personeli ile 12 geçici sıtma hastanesinin faaliyete geçirilmesi, hükümetin bu konudaki üzerine düşen görevi yapmaya çalıştığını göstermektedir.

Gazeteye yansıyan spor haberlerine bakıldığında; 1946 yılında yapılan Avrupa Serbest Güreş Şampiyonasına, 29 Temmuz-14 Ağustos 1948 tarihleri arasında Londra düzenlenen Olimpiyatlara, 1949 yılında düzenlenen Avrupa ve İstanbul Güreş Şampiyonası ile aynı yıl yapılan Akdeniz Futbol Turnuvasına ilişkin haberlere yer verildiği görülmüştür. Her bir turnuvada Türk sporcularının başarılarından övgü ile bahsedilmiş, ülke gençliğine ve Türk spor

kamuoyuna önemli mesajlar verilmeye çalışılmıştır. Özellikle güreş müsabakalarında elde edilen başarılarla daha fazla vurgu yapılmış, güreş sporunda, isimleri dünyaca bilinecek olan Gazanfer Bilge, Celal Atik, Yaşar Doğu ve Adil Candemir gibi sporcularımız, müsabakaların şampiyonları olarak tanıtılmış, böylece güreş sporuna kamuoyunun ilgisi çekilmeye çalışılmıştır. Bunlardan başka gazetede, Avrupa Güreş Şampiyonası nedeniyle ülkemize gelen misafir sporculara Türk milletinin misafirperverliğini ve onlara gösterilen yakınlığı içeren haberlere de yer verilmiş, sporseverlere örnek davranışlar yansıtılmıştır.

Sonuç olarak, yakın dönemde Türk Siyasi Tarihinin akışına şahitlik etmiş Ülke gazetesi; yayınladığı haberler ve haberlerindeki zengin içeriğiyle, Türkiye'nin önemli isimlerinin kaleme aldığı yazı ve yorumları ile gündemin sıcak gelişmelerini takip ederek halkın aydınlatılmasına yönelik çok kıymetli bir görev yürütmüştür. Üstlendiği bu görevini, sağlık ve spor alanındaki gelişmeleri de haber yaparak yerine getirmiştir. Böylece gazete, başta Sivas ili olmak üzere yakın illere haber akışını sağlamış, bölge halkının bilgilenmesi bağlamında önemli katkılar sunmuştur.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, (BCA), Fon: 30-10-0-0 Yer: 14-80-13.

Resmi Gazeteler

Resmî Gazete, 28 Mart 1945, (5967). Sıtma ile Olağanüstü Savaş Yapılmasına Dair Kanun, s. 8437-8438.

Resmî Gazete, 21 Şubat 1946, (6238). Sıtma Savaşı Kanunu, s. 10153-10155

Kitap ve Makaleler

Atlı, C. ve Kahraman F. (2020). II. Dünya Savaşı Akabinde Türkiye'de Sağlık Durumu ve Salgın Hastalıklarla Mücadele (1946-1950). *Turkish Studies*, 15 (4), s. 39-55.

- Bülbül, R. (2000). Genel Gazetecilik Bilgileri. Ankara: Nobel Yayınları.
- Çavmak, Ş. ve Çavmak D. (2017). Türkiye’de Sağlık Hizmetlerinin Tarihsel Gelişimi ve Sağlıkta Dönüşüm Programı. Sağlık Yönetimi Dergisi, 1, (1), s. 48-57.
- Ebuzziya, Z. (1993). Ceride-i Havadis. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDV), İstanbul: Türkiye Diyanet Yayınları, C. 7, s. 406-407.
- Elbeyioğlu, M. Aydın. (5 Ağustos 1948). Varolun Yiğitler: Ülke, 5 Ağustos 1948.
- Güz, N. (2014). Osmanlı Basını. *Selçuk İletişim*, 1, (3), s. 40-57.
- Haykır, Y. (2017). Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Elazığ’da Yayınlanan Bir Gazete: Yeni Mefkûre. *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, 10, (XXXII), s. 55-85.
- Haykır, Y. (2012), Cumhuriyet Dönemi Taşra Basınından Bir Örnek: Midyat Gazetesi. *Uluslararası Midyat Sempozyumu (7-9 Ekim 2011)*. Mardin, s. 197-214.
- Karaman, O. (2020). Milli Mücadele ve Cumhuriyetin İlk Yıllarında Giresun’da Basın Hayatı: Işık Gazetesi. *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 6(11), s. 429-446.
- Nair, G. (2017). Türk Basın Tarihinde Taşrada Yayınlanan Bir Merkez Gazetesi: Ülke. *Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi (AKAR)*, 2, (4), s. 80-93.
- Nair, G. (1999). *1878-1999 Sivas Basını*. Sivas: Dilek Ofset Matbaacılık.
- Nalcioğlu, B. U. (2010). *Türk Basın Tarihi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi Yayını.
- Özkaya, H. (2016). Cumhuriyet Döneminde Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele. *Türk Aile Hekimliği Dergisi*, 20 (2), s. 77-84.
- Özsoy, S. (2017). Türk Basınında 1948 Londra Olimpiyatları. *Sportif Bakış: Spor ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, 4, (2), s. 78-100.
- Pehlivanlı, H. (2018). 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi’nin Yerel Basındaki Yansımaları. *Türk Basın Tarihi, (Türk Basın Tarihi Uluslararası Sempozyumu 19-21 Ekim 2016 / Elazığ)*, Atatürk

- Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, C. III, s. 1565-1598.
- Tekin, A. C. (2018). 1939-1950 Yılları Arasında Türkiye’de Veremle Mücadele Faaliyetleri. *Journal of Universal History Studies*, 1 (1), s. 1-21.
- Tuğluoğlu, F. (2008). Türkiye’de Sıtma Mücadelesi (1924-1950). *Türkiye Parazitoloji Dergisi*, 32, (4), s. 351-359.
- Topuz, Hıfzı (2003). *II. Mahmut’tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Yazıcı, Ömer Faruk (2021). *Ülke Gazetesinin Yayın Faaliyetleri, Habercilik Anlayışı ve Politikaları (1945-1950)*. Yüksek Lisans Tezi, Amasya: Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Gazeteler

- Akşam* (30 Nisan 1949). Akdeniz futbol turnuvasına B millî takımı ile iştirak edeceğiz.
- Ulus* (30 Nisan 1949). Atina Millî Maçlarına “B” Millî Takımımız Katılacak.
- Ülke* (22 Ekim 1946). 9 uncu Milli Tıp Kongresi Dün Açıldı.
- Ülke* (10 Ocak 1947). Bölge Genel Hastaneleri ve Sivas.
- Ülke* (10 Ocak 1947). Belediye Başkanımız Rahmi Günay Dün Ankara’ya Gitti.
- Ülke* (10 Ağustos 1947). Sağlık Planı.
- Ülke* (16 Mart 1947). Milli Sağlık Plânı ve Sağlık Sigortası Sandıkları.
- Ülke* (14 Ocak 1948). Sağlık Programı Tatbik Yolunda.
- Ülke* (3 Ocak 1947). Yurttaşın Sağlığını Korumak İçin Sağlık Bilgileri Köylere Kadar Ulaştırılacak Sağlık Propagandaları Yapılacak.
- Ülke* (4 Ocak 1947). Yurtta Veremle Savaş Haftası.
- Ülke* (15 Ocak 1947). Verem Savaşı Sağlık Ve Sosyal Bakanlığının Valilere Yolladığı Tamim.
- Ülke* (11 Nisan 1947). Veremle Savaş Derneği Faaliyete Geçti,
- Ülke* (30 Mayıs 1947). Verem Mücadele Derneği Bir Röntgen Makinası Getirecek.
- Ülke* (11 Aralık 1947). Şehrimiz Veremle Savaş Derneği Faaliyete Geçti.

- Ülke (5 Ocak 1949). Şehrimiz Veremle Savaş Derneği Bir Yıl İçinde Neler Yaptı.
- Ülke (13 Temmuz 1947). Veremle Mücadele.
- Ülke (15 Aralık 1948). İstanbul'da İlk Okul Öğrencileri Verem Muayenesinden Geçiyor.
- Ülke (3 Aralık 1948). Hükûmetin Yeni Kararları Veremle Ciddi Bir Surette Mücadele Edilecek.
- Ülke (5 Ocak 1949). Verem Savaşı.
- Ülke (25 Mart 1949). Sağlık Bakanının A. Ajansına Demeci.
- Ülke (23 Şubat 1950). 7 Milyon Çocuğa B.C.G. Aşısı Yapılacak.
- Ülke (25 Şubat 1950). Birçok İllerde Verem Yatağı Kuruldu.
- Ülke (10 Nisan 1950). Çeşitli Hastalıklarla Mücadele Programımız Gittikçe Gelişmekte.
- Ülke (11 Aralık 1945). Sıtma Savaşından İyi Sonuç Alındı.
- Ülke (5 Temmuz 1947). İlimizde Sıtma Savaşı İyi Sonuçlar Veriyor.
- Ülke (12 Mayıs 1949). Sıtma İle Mücadele.
- Ülke (26 Mayıs 1949). Sağlık Bakanlığı Sıtma İle Savaşı Artırdı.
- Ülke (10 Nisan 1950). Çeşitli Hastalıklarla Mücadele Programımız Gittikçe Gelişmekte.
- Ülke (7 Kasım 1945). Tifoya Karşı Tedbir Alınız.
- Ülke (14 Kasım 1945). Tifo.
- Ülke (14 Kasım 1945). Tifo Aşısı.
- Ülke (24 Aralık 1947). Sağlık Bakanlığı Vatandaşları Koleraya Karşı Aşıya Davet Ediyor.
- Ülke (4 Kasım 1947). Memleketimizde Koleraya Karşı Tedbirler.
- Ülke (21 Ocak 1948). Kolera Bu Seferde Yunanistan Da Baş Gösterdi.
- Ülke (23 Kasım 1948). Şehrimizde Çiçek Aşısı.
- Ülke (2 Aralık 1948). Şehrimizde Çiçek Aşısı Tatbiki Sona Ermek Üzere.
- Ülke (12 Ocak 1949). İlimizde Kuduz Hastalığı İle Mücadele.
- Ülke (6 Şubat 1949). Olağanüstü Kuduz Mücadelesi.
- Ülke (27 Ekim 1946). Güreşçilerimiz Avrupa Şampiyonu Oldu.
- Ülke (28 Ekim 1946). Başbakanımız Güreşçilerimizi Tebrik Etti.
- Ülke (25 Temmuz 1948). Olimpiyat Hazırlıkları.
- Ülke (27 Temmuz 1948). Olimpiyat Haberleri Futbol.
- Ülke (28 Temmuz 1948). Olimpiyat Haberleri.

- Ülke (3 Ağustos 1948). Futbolcularımızın Büyük Başarısı.
- Ülke (4 Ağustos 1948). Türk Güreşçileri 4 Şampiyonluk Kazandılar.
- Ülke (5 Ağustos 1948). Olimpiyatlarda Bir Atletimiz Dünya Üçüncüsü Oldu.
- Ülke (13 Ağustos 1948). Müthiş Türkler.
- Ülke (24 Ağustos 1948). Yurda Dönen Arslan Güreşçilerimize İstanbul'da Yapılan Büyük Törenle Diplomaları Verildi.
- Ülke (17 Şubat 1949). Güreşçilerimiz Avrupa Seyahatine Çıkıyorlar.
- Ülke (4 Nisan 1949). Güreşçilerimiz Zaferden Zafere Koşuyor.
- Ülke (5 Nisan 1949). Güreşçilerimiz Avrupa'dan Şerefle Dönüyor.
- Ülke (8 Nisan 1949). Güreşçiler Avrupa'dan Dün İstanbul'a Döndü.
- Ülke (17 Nisan 1949). Milli Futbol Takımımızın Atina'da Yaptığı Maç.
- Ülke (19 Mayıs 1949). Görülmemiş Bir Hâdise.
- Ülke (19 Mayıs 1949). Ha Şöyle Bülende Tokat Atan Yunanlı Müebbeden Oyun Oynamamaya Mahkûm Edildi.
- Ülke (22 Mayıs 1949). Yunanlıların Sporcularımıza Karşı Yaptığı Küstahlığı İstanbul Ve Ankara Yüksek Tahsil Gençliği Şiddetle Protesto Etti.
- Ülke (24 Mayıs 1949). Futbolcularımızın Atina'da Maruz Kaldığı Çirkin Tecavüzü İstanbul Gençliği Protesto Etti.
- Ülke (26 Mayıs 1949). İstanbulda Yapılacak Bugünkü Miting.
- Ülke (26 Mayıs 1949). Gözümüzü Dört Açalım.
- Ülke (27 Mayıs 1949). Atina'da Sporcularımızın Uğradığı Çirkin Tecavüz.
- Ülke (6 Haziran 1949). Avrupa Serbest Güreş Karşılaşmalarında Kazandığımız Zafer.
- Ülke (5 Haziran 1949). Türk Gibi Kuvvetli.
- Ülke (7 Haziran 1949). Var Olsun Mert Türk Çocukları.
- Ülke (8 Haziran 1949). Güreşçilerimizin Başarısı.

Web Siteleri

<https://shgm.gsb.gov.tr/HaberDetaylari/1/3813/yasar-dogu-anildi.aspx>.

<https://www.tgf.gov.tr/tr/minderde-1949-ruhu-yakalandi>.

Pazartesi
6
HAZİRAN
1949
SAYI : 1177

İdare ve basıldığı yer :
Kâmil Matbaası - Sivas
TELEFON :
Yazı İşleri : 104
İdare :
Saklı no : 136

ÜLKE
GÜNLÜK SİYASİ GAZETE
5. Kuruluş

Yılı : 4

Yüksek KIZILIRMAK - YURDU Kuruluş Tarihi 1909
Sahibi : KEMAL KİTAPÇI
Bu ayda neşriyatı fiden idare eden yazı işleri Md.
Müdümleri Aydın ELBEYOĞLU
Yıllık abone 15, 6 Aylık 8 Liradır.

Avrupa Serbest Güreş Karşılaşmalarında
KAZANDIĞIMIZ ZAFER

52 kiloda Ali Yücel, 57 de Nasuh Akar, 62 de Nurettin Zafer, 67 de Servet Meriç, 73 de Celal Atik, 79 da Yaşar Doğu 87 de Adil Candemir Avrupa şampiyonu olmuşlardır

Cumhurbaşkanı kupası
(Y. Doğu'nun heykeli)
Millî takımımıza verildi

İstanbul 5 (Otel müsabikelerinden telefonta) Avrupa serbest güreş şampiyonu karşılaşmaları (5-6 Haziran Sa. 1.5.00) sona ermiştir.
Bu karşılaşmalarda toplam

52 kiloda Ali Yücel (Türk)

57 - Nasuh Akar
62 - Nurettin Zafer
67 - Servet Meriç

79 da Yaşar Doğu
87 de Adil Candemir

misafire teşkil etmiştir.
Kupanın sahibi Millî Eğitim Bakanlığı, Türkiye Millî Eğitim Bakanlığı ve Millî Şampiyonluk Komisyonu tarafından

TÜRK İSVEÇLİ GÜREŞKİN
Pakistanın yeni Türkiye

Yasayan Kahramanlarımız

Arsu, Özgür (2022). "Alî'nin *Hikâye-i Şâh Cihân ve Gevher-Nigîn* Adlı Eserinde Geçen Ayet-i Kerime, Hadis-i Şerif ve Arapça İbareler". *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (ASOBİD)*. S. 11, s.137-153.

**ALÎ'NİN HİKÂYE-İ ŞÂH CİHÂN VE GEVHER-NİGİN ADLI ESERİNDE GEÇEN
AYET-İ KERİME, HADİS-İ ŞERİF VE ARAPÇA İBARELER**
QURAN VERSES, HADITHS AND ARABIC INSCRIPTIONS IN ALÎ'S *HİKÂYE-İ ŞÂH
CİHÂN AND GEVHER-NİGİN*

Özgür ARSU**
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
ozgurarsu58@gmail.com

Öz

Alî tarafından kaleme alınan *Hikâye-i Şâh Cihân ve Gevher-Nigîn* adlı eser tek nüsha olup Berlin Devlet Kütüphanesi Ms. Or. Fol. 4110 numarada kayıtlıdır. Metin, 69 yapraktan müteşekkil olup harekesiz nesih hattıyla yazılmıştır. Eserin müellifi hakkında kesin bir bilgiye ulaşılamamıştır. *Hikâye-i Şâh Cihân ve Gevher-Nigîn*, tahkiye esaslı ve *Câmasbnâme* kaynaklı hikâye örneklerinden biridir. Bilindiği gibi, Kur'an ve hadis, eski şair ve yazarlarımızın bol bol faydalandıkları iki temel İslami kaynaktır. Söz konusu eser de yer yer ayetler, hadisler, Arapça ve Farsça ibareler içine alması bakımından da dikkat çekmektedir. Edebî metinlerde ayet ve hadisler aynen yahut mealen alınabilmekte veya telmihen anılabilmektedir. Bu çalışmada adı geçen hikâye incelenerek ayetler, hadisler, Arapça ibareler incelenmiştir. Eserde yer alan ayet ve hadislere vakanın akışına uygun bir şekilde yer verildiği tespit edilmiştir. Söz konusu eserde iktibas edilen örnek beyitler, yaprak numarasıyla birlikte verilmiştir. Hikâyede tespit edilen bu

* Bu makale, tarafımızca hazırlanan Alî'nin *Hikâye-i Şâh Cihân ve Gevher-Nigîn*'i (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin) adlı Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir.

* ORCID: orcid.org/0000-0003-2820-6185

ibareler örneklendirilerek yazarın dinî konulardaki bilgisi ile Arap ve Fars dillerine olan vukufunun ortaya konması hedeflenmiştir. Alî, anılan hikâyesinde ayet ve hadisleri gerek manen gerekse iktibas yoluyla başarılı bir şekilde kullanmıştır.

Anahtar kelimeler: Alî, *Hikâye-i Şâh Cihân ve Gevher-Nigîn*, Berlin Devlet Kütüphanesi, *Câmasbnâme*, ayet, hadis, Arapça ibare.

Abstract

Written by Alî, *Hikâye-i Şâh Cihân ve Gevher-Nigîn*, consist of only one copy and is registered in number Ms. Or. Fol. 4110 in the Staatbibliothek section of the Berlin National Linbrary. The text consists of 69 folios and is written in naskh lettering without vowel points. There have been found no definite information about the author. This work is important because of its narrative focused structure, being counted as an example of *Câmasabnâme*'s stories and including verses from Quran, hadith and Arabic inscriptions. Quran and hadith are both unique sources of inspiration for both the poets and authors of old times. Quran verses and hadiths can be included into literary text as references with translation or in exact form. The author's story, *Hikâye-i ŞâhCihân and Gevher-Nigîn* has been analyzed and Quran verses, hadiths and Arabic inscriptions have been pointed out. It has been found out that Quran verses and hadiths have been given in the text in harmony with the course of events of the story. The sample couplets quoted in *Alî's Hikâye-i Şâh Cihân and Gevher-Nigîn* have been given with the foil number. By giving examples to the inscriptions found out in the story, it is aimed to focus on the author's religious knowledge. Alî used Quran verses and hadiths deftly both in terms of their meanings and as quotations in his story, *Hikâye-i ŞâhCihân and Gevher-Nigîn*.

Key words: Alî, *Hikâye-i Şâh Cihân and Gevher-Nigîn*, Berlin-Germany National Library, *Câmasbnâme*, Verse of Quran, Hadith, Arabic Inscriptions.

Giriş

Altı asır boyunca kesintisiz olarak devam eden ve kendisine çeşitli isimler verilen Klasik Türk edebiyatı, dünyanın en büyük edebiyatıdır. Bu edebiyatın şair ve yazarları eserlerini kaleme alırken birçok kaynaklardan yararlanmışlardır. Bu kaynaklar arasında Kur'an-ı Kerim, hadis-i şerif, dinî ilimler (tefsir, fıkıh, hadis, kelim vs.), İslam tarihi, tasavvuf, İran mitolojisi, tarihî, efsanevî olaylar ve kişiler, çağın ilimleri (kimya, simya, yıldıznâme, felsefe, tıp, astronomi vs.), Türk millî kültürü (gelenek,

görenek, günlük olaylar vs.) ve dil yer almaktadır. İki kısımdan oluşan bu çalışmada, birinci kısımda eserin yazarı ve eserin kaynağı hakkında kısaca bilgi verilmiştir. Diğer kısımda ise metinde yer alan ayet-i kerime, hadis-i şerif, Arapça ibare, atasözü ve deyimler ele alınmıştır. Tespit edilen bu kavramlar, varak numarası belirtilerek örneklendirilmiştir.

1. Eserin Yazarı Ali

1.1. Hayatı

Hikâye-i Şâh Cihân ve Gevher-Nigîn adlı eserin sahibi, Alî isimli bir yazardır. Ancak bu Alî'nin kimliği ve hayatı hakkında eserinden bilgi edinmek mümkün olmamıştır. Şuara tezkirelerinde de herhangi bir Alî mahlaslı birine tesadüf edilememiştir. Alî, hatime bölümünde eserini H.1116/M.1704 yılında bitirdiğini şöyle dile getirmiştir:

Der-Târih-i Hâtîme-i İn-Risâle-i Dil-keş

*Hamd ol Hâlîk-ı semâvâta
Virdi kudret vücûd-ı zerrâta*

*Eyleyüp nuṭṭâ âdeme ihsân
Dilin itdi kilîd-i kufl-ı cinân*

*Her şeye hikmeten virüp encâm
Şâmîṅ encâmı rûz rûzuṅ şâm*

*Biṅ yüz on altıda Cenâb-ı Hudâ (1116)
İtdi itmâmını baṅa i'tâ vr: 69a*

1.2. Edebî Kişiliği

Alî'nin "*Gevher-Nigîn*" adını koyduğu bu eserde Arapça ve Farsça kelimelerin sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. Müellif, eserinde Necâtî Beg, Ahmed Paşa, Zâtî, Fuzûlî, Bâkî, Vecdî, Şeyhülislam Yahyâ, Azmizâde Hâletî, Nâ'ilî, Neşâtî, Sâbit, Nâbî gibi

divan şairlerinin bilindik şiirlerini hikâyenin akışına uygun bir şekilde kullanmıştır. Yazarın hikâyede divan şairlerinin şiirlerine yer vermesi, mazmunları iyi bir şekilde kullanmış olması, onun Klasik Türk Edebiyatı geleneğine ve devrin edebî kültürüne vakıf olduğunu göstermektedir.

2. Eser Hakkında

2.1. Eserin Nüshası

Alî tarafından kaleme alınan *Hikâye-i Şâh Cihân ve Gevher-Nigîn* adlı bu eser Berlin Devlet Kütüphanesi Doğu bölümünde olup Ms. Or. 4110 numarada kayıtlıdır. Eser, H.1116/M.1704 tarihinde yazılmıştır. 69 varaktan oluşan bu nüshanın satır sayısı 21'dir. Metin, nesih hattıyla kaleme alınmıştır ve şu dokuz bölümden oluşmaktadır:

1.Bölüm: Âgâz-ı Dâstân-ı Şeh-zâde-i Nîk-Baht-ı Cihân Şâh u Vilâdet Ez-İrğ-ı Pâk Şâh Taymûs ve Ser-Güzeşt-i Av Der-Cihân-ı Harâb-Âbâd.

2.Bölüm: Şeh-zâde Cihân Şâh İktizâ-yı Şebâb ile Şayd u Şikâra Râgıb Olup Bir Nağçîr-i Pür-Tezvîri Koverak Gurbete Düşüp Dürlü Dürlü Kazâlara Mübtelâ Olduğudur.

3.Bölüm: Şâh Taymûs Ferzendi Firâkıyla Âşüfte-Hâl Olup Talebinde Sa'y-i Bî-Fâ'ide Eyledüğü Mağalli Beyândır.

4.Bölüm: Şeh-zâde Cihân Şâh Deryâda Merdüm-Horlar Cezâresine Düşüp Ceng İtdüğüdür.

5.Bölüm: Şeh-zâde Cihân Şâh Nîm-Tenlerden Kurtulup Rûzgâr ile Maymûnlar Kâl'asına Düşdüğüdür.

6.Bölüm: Şeh-zâde Cihân Şâh Bâ-İntibâh Maymûnlardan Firâr İdüp Karıncalara Düşüp Anlar ile Dağı Ceng İderek Hezâr Miñnet ile Yehûdiler Kâl'asına Olan Şehr-i Nehrevân'a Varduğudur.

7.Bölüm: Şeh-zâde Cihân Şâh Bezm-Gâh-ı Hazret-i Süleymân 'Aleyhi's-selâm Olan Hadîka-i Behişt-Nümâ Ravza-i Ferağ-Fezâ Gülşen-i Feyze İrüp Ol Kâh-ı Süleymânîniñ Hâfızı Olan Murğ-ı Şâh Nâm Bir Pîr-i Perîye Buluşup Derdine Dermân Ararken Bir Perî Duğterine 'Aşık Olup İstilâ-yı 'Aşk ile Dîvâne Olduğudur.

8.Bölüm: Şeh-zâde-i Felek-Câh Pederi Taymûs Şâh'a Mülâkat Olup Cânâneden Nâ'il-i Kâm ve Kâm-Revâ-yı Merâm Olmağ Ümîdiyle Sûr-ı Hümâyûnlar İdüp Şeb-i Zifâf Ol Nâ-Mihr-bân Mâh-ı Perî Peykeri Gerdek-Hâneden Kaçurup Gevher-Nigîn'de Bulmağ

İçün Seyyâh-ı 'Âlem Olup Mecnûn-Mişâl Tağ u Şahrâlara Düşüp Serseri Gezdügidir.

9.Bölüm: Şeh-zâde Cihân Şâh Firâk-ı Cânânla Nâle vü Âh İderek Taleb-i Kâl'a-i Gevher-Nigîn ve Ârzû-yı Yâr-ı Güzîn ile 'Azm-i Diyâr-ı Ğurbet ve İrtikâb-ı Miñnet-i Kürbet İdüp Diyâr-be-Diyâr Gezdügidir.

Nüşanın bazı sayfalarında boşluklar görülmektedir. Bu boşlukların daha sonra süsleme amacıyla boş bırakıldığı düşüncesindeyiz. Metinde siyah mürekkep kullanılmıştır. Başlıklar, bazı ibareler ve manzum kısımların başlığında ise kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Bazı bölümlerde az da olsa silik kısımlar mevcuttur.

2.2. Eserin Konusu

"*Hikâye-i Şâh Cihân ve Gevher-Nigîn*", olağanüstü olayları ihtiva eden bir macera ve aşk hikâyesidir. Eserde, ağırlıklı olarak Cihan Şah'ın yaşamış olduğu maceralar anlatılmaktadır.

2.3. Eserin Türü

"*Hikâye-i Şâh Cihân ve Gevher-Nigîn*", türü bakımından mensur bir hikâyedir. Alî de eserini hikâye olarak tarif eder:

"*bu hikâyet-i ğarîbe vü ser-güzeşt-i acîbeden akşâ-yı merâm ve ehimme-i mehâm oldur ki ...*" **vr: 68b.**

2.4. Eserin Kaynağı

Hikâye-i Şâh Cihân ve Gevher-Nigîn eserinin aslı *Câmasbnâme*'de yer alan "Şah Maran ve Cihan Şah Destanı" başlıklı hikâyedir. Ancak iki eser arasında biçim açısından fark vardır. *Câmasbnâme* manzum bir eserken *Hikâye-i Şâh Cihân ve Gevher-Nigîn* mensur ağırlıklı bir eserdir. Eserlere muhteva açısından bakıldığında olaylar ve şahısların büyük ölçüde benzer olduğu görülmektedir. Hikâyelerin kurgusu, olayların yaşandığı mekânlar, bölümlerin başlangıç ve bitişleri iki eserde de benzerlik göstermektedir. Elimizdeki hikâye ile "*Câmasbnâme*'de" yer alan "*Cihân Şâh, Murg Şâh, Gevher-Nigîn Kalesi ve Şemse Banu*" hikâyeleri muhteva bakımından benzer özellikler taşımaktadır. Şahıs kadrosu ve olaylar büyük ölçüde aynıdır. Biçim açısından bakıldığı zaman ise "*Câmasbnâme*" manzum bir eserken Alî'nin *Hikâye-i Şâh Cihân ve Gevher-Nigîn*'i mensurdur. Söz konusu

olunan edebî metin, çoğunluğu kahramanın ölümüyle sona ererken “*Câmasbnâme*’de Şemse Banu’nun ölümüyle sona erer. Keyfâl Şah, metinde Şah Cihan’a yenilmiştir ancak diğer eserde Keyfâl Şah, savaş esnasında Müslüman olmayı kabul ederek kurtulmuştur. İki eserde de benzer mekânlar görülmektedir. Bu mekânlar için Kâbil, Şam, Bağdat, Kudüs, Hicaz, Yemen, Yamyamlar Adası, Karıncalar Adası, Yahudiler Kalesi örnek olarak gösterilebilir. İki eserin de başkahramanı Şah Cihan’dır. Her iki metinde de Şah Cihan, Şemse Banu’ya âşık olup çeşitli maceralar yaşamıştır. *Câmasbnâme*’de Taymûs Şah, Behrevar Şah’ın kızıyla evlenirken eserde ise Taymûs Şah, Hoca Salih’in kızıyla evlenmiştir. Eserlere motif açısından bakıldığında ise çocuk özlemi, yolculuğa çıkma, av merasimi, âşık olma, ayrılık, ad verme gibi motifler her iki eserde de görülmektedir. *Şemsiyye* hikâyesinde, Şemsiyye ölür ancak Alî’nin *Hikâye-i Şâh Cihân ve Gevher-Nigîn* adlı eserinde Cihan Şah ile Şemse Banu’nun birbirine kavuştuğu görülmektedir. Her iki eserde mekân farkları da bulunmaktadır: *Şemsiyye* hikâyesinde Belh şehri, Kûh-ı İsfendiyâc, Kûh-ı Billûr, Kûh-ı Elmas gibi mekânlar kullanılırken Alî’nin *Hikâye-i Şâh Cihân ve Gevher-Nigîn* adlı eserinde bu mekânlar görülmez. Kâbil, Mekke, Kudüs gibi şehirlerin her iki metinde de ortak olarak yer aldığı görülmektedir.

Alî’nin *Hikâye-i Şâh Cihân ve Gevher-Nigîn* Adlı Eserinde Geçen Ayet-i Kerimeler, Hadis-i Şerifler ve Arapça İbareler

1. Ayet-i Kerimeler

Ayet, “Kuran surelerini oluşturan kısımlardan her biri” olarak tarif edilebilir (Türkçe Sözlük, 2019: 202). Ayet-i kerimeler divan şiirinin ana kaynaklarından birisidir. “Ayet ve hadisler ya telmihen veya mealen yahut da aynen alınır. Bu takdirde ise bazen ayet veya hadisin bir iki kelimesi bazen de tam bir mana ifade eden bir fıkrası alınır.” (Levend, 2017: 103).

İzzet Mollâ’dan:

Sa’y idüp ‘isyâna destimde o kaldı ‘âkıbet

Zâhir oldu *leyse* “*li’l-insâni illâ mâse‘â*” (Levend, 2017: 105)

Sure-i Necm’den: “*Ve en leyse li’l-insâni illâ mâse‘â*”

Manası: “İnsan ancak çabasının sonucunu elde eder”

(<https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/sure>).

“Başkasına ait bir ifadeyi kısmen veya tamamen söz içinde kullanmaya iktibas veya alıntı” denir (Coşkun, 2014: 175). Başka bir çalışmada iktibas şöyle tarif edilmiştir: “söz kuvvetlendirmek için ayet veya hadislerden alıntı yapmaktır. Bir durumu izah etmek ya da bir iddiayı kanıtlamak için başvurulmuş Arapça ibarenin kimi zaman tamamı alıntılanacağı gibi (iktibâs-ı tâm), kimi zaman da bir bölümü aktarılabilir (iktibâs-ı nâkıs, iktibâs-ı gayr-ı tâm). Bazı Arap atasözleri ve Arapça vecizeler de bu başlık altında değerlendirilebilir” (Ödeyici, 2019: 96).

*Teng olur sîne dile gamzesi fikri gelicek
Hak demişler ki “izâcâ’e kazâ dâka fezâ”*

Onun bakışının düşüncesi gönle gelince, gönül daralır. “Kaza gelince feza daralır.” diye doğru söylemişler.

“İktibas, özellikle öğretici (didaktik) metinlerde kullanılan bir anlatım tarzıdır. İktibas lafız iktibası ve mana iktibası olarak ikiye ayrılabilir. Lafız iktibası, kendi içinde ayrıca gruplara ayrılır. Çünkü lafız iktibasında, alıntı bazen bütün olarak bazen de parçalar hâlinde yapılır. Mesela Hayâlî “El-fakru fahri” hadisindeki kelimeleri aşağıdaki beyte gizlemiştir (Coşkun, 2014: 175).

*Hayâlî fakr şalına çekenler cism-i uryânı
Anunla fahr iderler atlas u dîbâyı bilmezler*

Aşağıdaki beyitte Necâtî “kimse kimsenin günahından sorumlu değildir.” mealindeki ayetin lafzını değil, manasını iktibas etmiş ve nazma çekmiştir:

*Ben günehkârı bugün men’ itme sûfi içmeden
Kim sorulmaz kimseden yarın günâhı kimsenün*

Hikâye-i Şâh Cihân ve Gevher-Nigîn isimli eserde ayet-i kerimelerin olayın akışına uygun bir şekilde verildiği görülmektedir. Hikâye kıt’a ile başladıktan sonra besmele ile

devam etmektedir. Besmeleden sonra İsrâ suresindeki bir ayet-i kerime lafzen iktibas edilmiştir:

1. *El-ḥamdü'lillâhi'l-lezî lem yetteḥîz veleden ve lem yekün lehü şerîkûn fi'l-mülki* **vr: 1b.**

“Çocuk edinmeyen, hâkimiyette ortağı bulunmayan, acizlikten münezzeh olduğu için bir dayanağa da ihtiyacı olmayan Allah’a hamdedirim de ve tekbir getirerek O’nun şanını yücelt!” (el-İsrâ/111).

Eserin giriş kısmında Nebe’ Suresinden alıntı yapılmıştır:

2. *Ve ce’alne’n-nehâra me’âşen* **vr: 1b.**

“Gündüzü de çalışıp kazanma zamanı kıldık.” (en-Nebe/11).

Yazar, hikâye içerisinde zamanın padişahını (Sultan III. Ahmet) Hz. Davud’a teşbih etmiştir:

3. *Yâ Dâvûdu innâ ce’alnâke fi’l-arḍi faḥküm beyne’n-nâsibi’l-ḥakkı* **vr: 1b.**

“Ey Davud! Biz seni yeryüzünde halife yaptık; onun için insanlar arasında adaletle hükmet; nefsin isteklerine uyma, sonra seni Allah yolundan saptırır. Kuşkusuz, Allah yolundan sapanlara, hesap verme gününü unutmaları yüzünden çok ağır bir azap vardır.” (es-Sad/26).

Müellif, devrin padişahını (Sultan III. Ahmet) adalet sahibi olmasından ve dünyaya Allah’ın nizamını yaymak (ilâ-yı kelimetullah) istemesinden dolayı övmektedir:

4. *Inna’llâheşterâ mine’l-mü’minine enfüsehüm ve emvâlehüm bi-enne lehümü’l-cennete yukâtilüne fi sebîli’llâhi* **vr: 2a.**

“Allah, kendi yolunda çarpışırken öldüren ve öldürülen müminlerin canlarını ve mallarını, karşılığında cennet vermek üzere satın almıştır. Bu, Allah’ın Tevrat’ta, İncil’de ve Kur’an’da yer almış gerçek bir vaadidir. Kim Allah’tan daha fazla sözüne bağlı olabilir! O hâlde yaptığınız bu alışverişten ötürü sevinin. İşte büyük bahtiyarlık da budur.” (et-Tevbe/111).

Yazar, hikâyenin sebab-i telif bölümünde İsrâ suresinden bir ayet-i kerimeyi lafzen iktibas etmiştir:

5. *Ve leḳad kerremnâ benî âdeme* **vr: 3b.**

“Andolsun biz Âdemoğluna şan, şeref ve nimetler verdik; onları karada ve denizde taşıdık, kendilerine güzel güzel rızıklar verdik ve onları yarattıklarımızın çoğundan üstün kıldık.” (el-İsrâ/70).

Taymus Şah, oğlu Cihan Şah'ı kaybettiği için çok üzülmemektedir. Bu durumu gören padişahın emrindeki askerler, Taymus Şah'ı teselli ederler. Yazar, konuya uygun olarak Kehf Suresinde yer alan ayeti lafzen iktibas etmiştir:

6. *Velâ tekûlenne li-şey'in innî fâ'ilü zâlike gaden illâ en yeşâ'allâhü* **vr: 12b.**

"Allah izin verirse demeden hiçbir şey için, "Şu işi yarın yapacağım" deme! Unuttuğun takdirde Rabbini an ve umarım Rabbim bana, doğruyu bundan daha yakın yolu gösterir de." (el-Kehf/23).

Cihan Şah, maiyetiyle birlikte avda gezinirken inananlar için cennette verilecek olan baldan tatlı süttan ak biçiminde tasvir edilen ırmakla karşılaşır:

7. *Ve enhâru min 'aselin muşaffâ* **vr: 14a.**

"Rabbine itaatsizlikten sakınanlara vaat edilen cennetin temsili şudur: İçinde doğal nitelikleri bozulmamış su ırmakları, tadı bozulmamış süt ırmakları, içenlere lezzet veren şarap ırmakları, süzölmüş bal ırmakları bulunan bir bahçedir. Onlar için ayrıca orada her meyveden mevcuttur, üstelik Rablerinden bir de bağışlanma lütfu. Şimdi bunlar, ateşte devamlı kalan, bağırsaklarını parçalayan kaynar su içirilen kimseler gibi olur mu hiç?" (el-Muhammed/15).

Hikâyenin devamında her şeyin sudan yaratıldığını bildiren ayet alıntılanmıştır:

8. *Ve mine'l-mâ'i külle şey'in hayy* **vr: 14a.**

"İnkâr edenler, gökler ve yer bitişik iken onları ayırdığımızı ve her canlıyı sudan yarattığımızı görmezler mi? Hâlâ inanmayacaklar mı?" (el-Enbiyâ/30).

Cihan Şah, çiçeklerle bezenmiş bahçede gezinirken insanoğlunun hayat macerasını düşünür:

9. *Ünzur ilâ âsâri rahmeti'llâhi keyfe yuhyi'l-arða ba'de mevthâ* **vr: 25a.**

"Allah'ın rahmetinin izlerine bak: Ölü toprağa nasıl can veriyor! İşte ölüleri diriltecek olan da O'dur. O'nun her şeye gücü yeter." (el-Rûm/50).

Cihan Şah, kuşların piri olan Murg Şah ile tanışır. Murg Şah, şehzadeye ölümün kaçınılmaz bir hadise olduğunu dile getirir:

10. *Eynemâ tekûnû yudrikkümü'l-mevte velev küntüm fî bürûcin müşeyyedetin vr: 26a.*

“Nerede olursanız olun ölüm sizi yakalar; sarp ve sağlam kalelerde olsanız bile! Kendilerine bir iyilik dokunsa Bu Allah’tan derler, başlarına bir kötülük gelince de bu senden derler. Hepsi Allah’tandır de. Ne oldu bu topluluğa ki bir türlü söyleneni anlayamıyorlar.” (el-Nisâ/78).

Cihan Şah, Murg Şah’ın oturduğu sarayın güzelliği karşısında büyülenmiştir:

11. *Lem yühlaq mislühâ fî'l-bilâdi vr: 27b.*

“Ülkeler içinde benzeri yaratılmamış olan, sütunlarla dolu İrem’e.” (el-Fecr/8).

Murg Şah, kendisinin Hz. Süleyman aleyhisselam devrinden bu yana yaşadığını dile getirir:

12. *Rabbîgfırlî ve heblî mülken lâ yenbağı li-ehadi min ba'di inneke ente'l-vehhâb vr: 28a.*

“Rabbim dedi, Beni bağışla; benden sonra hiç kimsenin ulaşamayacağı bir hükümlanlık ver bana. Lütfu sınırsız olan yalnız sensin. Bunun üzerine, emriyle dilediği yöne doğru tatlı tatlı esen rüzgârı, bina kuran ve dalgıçlık yapan bütün şeytanları ve zincirlerle bağlanmış diğer yaratıkları onun buyruğuna verdik.” (el-Sad/35).

Yazar, hikâye içerisinde araya girerek Allah’ın her şeye gücünün yettiğini belirtmiştir:

13. *Fa'âlü'l-mâ yürîd vr: 28b.*

“Çok bağışlayan, sevgisi geniş, arşın sahibi, şanı yüce ve dilediğini yapan yalnız O’dur.” (el-Burûc/16)

Hikâyede *Necm* suresindeki bir ayet-i kerimeye telmihte bulunulmuştur:

14. *Kâbe kavseyn vr: 29a*

“Öyle ki iki yay kadar hatta daha yakın oldu.” (el-Necm/9)

Yazar, eserinde her canlının bir gün mutlaka öleceği düşüncesini ayet-i kerime ile desteklemiştir:

15. *Küllü nefsin zâikatü'l-mevt vr: 29a/68b.*

“Her canlı ölümü tadacak ve sonunda dönüp huzurumuza geleceksiniz.” (el-Ankebut/57).

Hikâyenin içerisinde yer alan bu beyitte Cihan Şah, etrafında

olan insanların ölümünü müşahede eder ve düşünür. Yazar, bu duruma telmihen *Bakara* suresindeki ayet-i kerimeden istifade etmiştir:

16. *İnnâ ileyhi râci'ûn* **vr: 37a.**

"Onlar, başlarına bir musibet geldiğinde, doğrusu biz Allah'a aidiz ve kuşkusuz O'na döneceğiz derler." (el-*Bakara*/156).

Taymûs Şah, ateşperest olan Keyfal Şah ile mücadele etmektedir. Müellif, savaş ile ilgili ayet-i kerimeden iktibas yapmıştır:

17. *Naşrun mina'llâhi ve fetħun karîb* **vr: 45b.**

"Hoşunuza gidecek bir şey daha var: Allah'ın yardımı ve yakın bir fetih! Haydi müminleri müjdele." (el-*Saf*/13).

Taymus Şah, kâfirlerle olan mücadelesinde Hz. Allah'tan yardım dilemektedir:

18. *Ve inne cundenâ lehümü'l-gâlibûn* **vr: 45b.**

"Galip gelenler kesinlikle bizim ordumuz olacak." (el-*Saffât*/173).

19. *Uqtulü'l-üşrikîne ħaysü vecedtüm* **vr: 45b.**

"Haram aylar çıkınca müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün, esir alın, kuşatın ve onları her geçit yerinde gözetleyin. Şayet tövbe ederler, namazlarını kılarlar ve zekâtlarını verirlerse artık onları serbest bırakın. Allah yargılayıcıdır, bağışlayıcıdır." (el-*Tevbe*/5).

20. *İnna'llâhe yuħıbbü'l-lezîne yükâtilüne fi sebîlihi şaffen ke-ennehüm bünyânün merşûş* **vr: 48a.**

"Bilin ki Allah kendi yolunda sağlam örülmüş bir duvar gibi kenetlenmiş saflar hâlinde çarpışanları sever. (el-*Saf*/4).

2. Hadisler

Hadis, "Hz. Muhammed'in söz ve davranışları" olarak tanımlanır (Türkçe Sözlük, 2019: 1023). "Hz. Peygamber, kendisine ilahi vahiyle bildirilen Kur'an-ı Kerim'i tebliğ etmiş; aynı zamanda bütün fiil ve sözleriyle Müslümanlara her alanda ışık tutmuş, örnek olmuştur" (Yeniterzi, 1993: 142). "Peygamberimizin sözlerine hadîs-i kavî, işlerine de hadîs-i fi'lî denir. Hadislerin bir diğer çeşidi, değerlisi, manası vahiy yoluyla Peygamberimize ilham edilen hadistir ki Hadîs-i Kudîsî adıyla bilinir (Pala, 2014: 183).

Taşlıcalı Yahyâ'dan:

Nakl idüp bu kelâmı didi Nebî

“Sebekat rahmeti ‘alâ gazabî” (Levend, 107: 107)

Örneğin Taşlıcalı Yahya'nın bu beyti kudsî hadistir. Manası, “benim rahmetim gazabımı geçti.”

“Doğrudan Hz. Muhammed’e nispet edilen söz ve fillere bir terim olarak hadis denilmiş bizzat Hz. Muhammed hadis kelimesini kullanarak bu sözün ıstılah olarak kabul edilmesi prensibini ortaya koymuştur.” (Kandemir, 1986: 1-3).

Alî, hikâyenin baş kısmında Hz. Peygamber hakkında söylenen meşhur bir kudsî hadisle hikâyeye giriş yapmıştır:

1. *Levlâk vr: 1b/2a.*

“Sen olmasaydın, sen olmasaydın (ey Muhammed), felekleri yaratmazdım” (Yılmaz, 2013: 456).

Taymûs Şah, hikâyede uzun bir müddet çocuk hasretiyle yanmaktadır. Padişahın hizmetinde bulunan müneccimler, Taymus Şah’a fakirlere sadaka vermesini telkin etmişlerdir:

2. *Es-şadağa türeddü’l-belâ ve tezîdü’l-ömr vr: 8b.*

“Sadaka belayı def eder ve ömrü uzatır” (Yılmaz, 2013: 594).

Taymûs Şah, oğlunun kaybolmasıyla derin bir üzüntü duymaktadır. Bunun üzerine müellif araya girerek bir hadisi iktibas etmektedir:

3. *Küllüküm râ’in ve küllüküm mes’ûlün’an ra’iyyetihi vr: 46a.*

“Hepiniz çobansınız ve hepiniz güttüğünüz sürüden mesulsünüz” (Yılmaz, 2013: 387).

Cihan Şah, Şemse Banu'nun ayrılığıyla üzülmemektedir. Yazar, âşık olup iffetini koruyarak ölenlerin uhrevi mükâfat olarak şehitlik mertebesini kazanacağını ifade etmiştir:

4. *Men mâte mine’l-‘aşkı fekad mâte şehîdâ vr: 62b.*

“Aşkını gizleyip iffetini muhafaza ederek ölen şehittir.”

3. Arapça İbareler

1. *Men lehu’l-‘izze ve’ş-şeref ‘aleyhi efdalü’t-taḥıyyati ve’t-tuḥef vr: 1b.*

"En yüce selam ve hediyeler şeref ve izzet sahibi."

2. *Rûhî fedâke vr: 2a.*

"*Fedâke ebî ve ümmî yâ Resulallah*" cümlesinin kısa hâlidir. "Anam babam sana feda olsun yâ Resulallah" anlamındadır.

3. *Hel min mübâriz vr: 2a.*

"Karşıma çıkacak bir er, yiğit savaşçı var mı?"

4. *Rıdvânullâhi Te'âlâ 'aleyhim ecma'în vr: 2a.*

"Allah onların hepsinden razı olsun."

5. *Lâ-zâlet şümûs-ı şevkete tâli'aten min me'tâlî'i'd-devleti ve'l-iclâl vr: 2b.*

"Devlet ve iclal matlaından doğan sultanın gücünün güneşleri son bulmasın."

6. *Ĥalledallâhu şevketehu ilâ intihâ'i'd-devrân vr: 4b.*

"Hz. Allah, hükümdarlığını ebedi kılsın."

7. *İnne şemsin fî hilâlin taĥte bedrin ĩad bedâ vr: 7b.*

"Hilâlin içinden, dolunayın altından bir güneş doğdu."

8. *Ceryu'r-riyâĥi leyse kemâ teĥtehi's-süfun vr: 10b.*

"Rüzgâr ne taraftan eserse essin gemi yönünü alır, rüzgârların esmesi gemilerin isteğine göre değildir."

9. *Yâ mucîbe'l-muĥtarrîn vr: 10b.*

"Ey zorda kalmışların dualarına karşılık veren!.."

10. *Vâ-veyletâĥ vr: 11a.*

"Eyvahlar olsun!"

11. *Leyse fî'd-dâri ģayri nâ-deyyâr vr: 16a.*

"Evdeki ev sahibinden başkası değildir."

12. *Şerefü'l-mekân bi'l-mekân vr: 16b*

"Mekânın şerefi oturan iledir."

13. *Lâ ĥavle velâ kuvvete illâ bi'llâĥ vr: 23b.*

"Yetki ve kuvvet yalnız Allah'ındır."

14. *Mâ-lâ 'ayn ra'ti velâ üznü sem'at vr: 25a.*

"(Allah sevdiği kuluna) gözün görmediği kulağın duymadığı nimetleri öbür dünyada verecektir."

15. *Vemâ ĥazarî ta'âm vr: 26b.*

“Yemek hazır olduktan sonra.”

16. *Ennâse harîşun ‘alâ mâ mûni‘a vr: 26b.*

“İnsanoğlu kendisine yasak olan şeyleri daha hırslı şekilde elde etmek ister.”

17. *El-fâlû ‘alâmâ cerâ vr: 36a.*

“İşler tam da umdukları gibi; geçen bir hadise üzerine fal açmak.”

18. *Mâlâ ‘ayn rû’yet vr: 42b.*

“Gözlerin görmediği.”

19. *‘Aleyke ‘avni’llâhi Te‘âlâ vr: 49a.*

Yüce Allah’ın yardımını senin üzerine olsun!”

20. *El-‘uhdetü ‘ale’r-râvîve’l-‘ilmü ‘inde’llâh vr: 68b.*

“Mesuliyet rivayet edenin üzerine (olsun)... Doğrusunu Allah bilir.”

4. Atasözü ve Deyimler

Atasözü “uzun deneme ve gözlemlere dayanılarak söylenmiş ve halka mal olmuş, öğüt verici nitelikte söz, demeç, mesel, sav, darbı mesel” olarak tanımlanabilir (Türkçe Sözlük, 2019: 180). Metinde yedi adet atasözü tespit edilmiştir. Eserde yer alan atasözleri şu şekildedir:

Akıllı kişi ateş ile oynamaz: “Âkil itmez âteş ile ma‘reke.” **vr: 21a.**

Sabrın sonu selamettir: “Şiddetlere şabr eyle ki miftâh ferecdir.” **vr: 21b.**

Âşık, âlemi kör, dört yanını duvar sanır: “Aşk bir pâd-şâhdır ki bir kerre kişver-i vücûda kadem başdıktan sonra her ne var ise gâret idüp hükmini icrâ ider” **vr: 33a.**

Sabreden derviş, muradına ermiş: “Şabrda çok hâlet ve ‘âkıbetinde sa‘âdet ü selâm emr-i muğarrerdur.” **vr: 34b.**

Merdiven, ayak ayak çıkılır: “Nerd-bâna ayak ayak çıkılır.” **vr: 34b.**

Kâbe’de edilen dua reddolunmaz: “Her ne du‘â ki eylesen Ka‘be’de müstecâb olur.” **vr: 52a.**

Âşığa Bağdat Irak gelmez: “Âşık’a Bağdâd uzak degil.” **vr: 59a.**

Deyim, “genellikle gerçek anlamından az çok ayrı, kendine özgü

bir anlam taşıyan kalıplaşmış söz öbeği, tabir” olarak tanımlanabilir (Türkçe Sözlük, 2019: 651). Eserde yirmi adet deyim tespit edilmiştir. Tespit edilen bu deyimlerin Türkçe karşılıkları şu şekildedir:

Canını ve başını feda etmek: “Baş ve cânlarını fedâ kılp.” **vr: 2a.**

Şehadet şerbetinden içmek: “Câm-ı şehâdet nûş idüp.” **vr: 2a.**

Kul, günahsız olmaz: “Kul bî-günâh olmaz.” **vr: 2b.**

İlahi takdir meydana gelir: “Muqadderât-ı ilâhî gelür zuhûr eyler.” **vr: 6a.**

Gurbet diyarında insanın başına çeşitli durumlar gelir: “Kişinin başına gurbet diyârında neler gelmez?” **vr: 7b.**

Canından vazgeçmek: “Cânlarından el yuyup.” **vr: 10b.**

Başına toprak saçmak: “Başlarına hâk saçup.” **vr: 11a.**

Derin bir ah çekmek: “Medd-i âh çeküp.” **vr: 11a.**

Aklını kaybetmek: “Aqlın zâyî' itdi.” **vr: 11a.**

Aklı başına gelmek: “Aqlın başına getürdiler.” **vr: 11b.**

Gözden kanlı yaş gelmek: “Gözlerinden yaş yerine kan ağıdırlardı.” **vr: 12a.**

Gönül eğlendirmek: “Gönlin eglerdi.” **vr: 12b.**

Gönül kırmak ve ciğer dağlamak: “Gönül şikeste, ciger pâre pâre...” **vr: 17a.**

Korkudan ödü patlamak: “Havflarından zehrelkeri çâk olurdu.” **vr: 18a.**

Başına çalmak: “Başına çalsun.” **vr: 20a.**

İçine korku düşmek: “Derûnına havf 'ârîz olup.” **vr: 22b.**

Dehşetten parmak ısırarak: “Dehşetinden engüşt-ber-dehân idüp parmağın ışırdı.” **vr: 25b.**

Ah söylemek: “Âh söylemek.” **vr: 26b.**

Toprak ile yerle bir olmak: “Hâk ile yeksân it.” **vr: 58b.**

Sonuç

Klasik Türk edebiyatı müelliflerinin beslendiği ana kaynaklardan birisi de Kur'an-ı Kerim'dir. Şairler kaleme aldıkları

eserlerindeki anlamı kuvvetlendirmek ve onu güzelleştirmek için ayet-i kerimelerden hadis-i şeriflerden ve Arapça vecizelerden istifade etmişlerdir. Alî, 17. yüzyılın sonu 18. yüzyılın başında manzum-mensur karışık hâlde kaleme aldığı *Hikâye-i Şâh Cihân ve Gevher-Nigîn* adlı eserinde ağırlıklı olarak lafzî iktibastan yararlanmıştır. Hikâye içerisinde yirmi adet ayet, dört adet hadis ve yirmi adet Arapça ibare kullanıldığı görülmektedir. Metinde yer alan ayet-i kerime, hadis-i şerif ve Arapça ibarelerin olayın akışına uygun bir şekilde verildiği tespit edilmiştir. Hikâye içerisinde yer alan ayet-i kerime ve hadis-i şerifler müellifin dinî bilgisini göstermesi bakımından önemlidir. Alî, hikâye içerisinde (İsrâ/111, Nebe/11, Sad/23, Tevbe/111, İsrâ/70, Kehf/23, Muhammed/15, Enbiyâ/30, Rûm/50, Nisâ/78, Fecr/8, Sad/35, Burûc/16, Necm/9, Ankebut/57, Bakara/156, Saf/13, Saffât/173, Tevbe/5, Saf/4) olayların akışına uygun olarak ayet-i kerimelerden istifade etmiştir. Hikâyede çeşitli vesilelerle anılan hadislerin bir kısmı sahih, bir kısmı mevzu hadislerdir. “*Aşkını gizleyip iffetini muhafaza ederek ölen şehittir*” mealindeki cümle, mevzu olduğu belirtilen hadisler için bir örnek olarak gösterilebilir. Birçok tarihî-edebeî eserde görülen ve “*Sen olmasaydın, sen olmasaydın (ey Muhammed), gökleri yaratmazdım!*” manasına gelen hadis ise kudsî hadis olarak görülmektedir. *Hikâye-i Şâh Cihân ve Gevher-Nigîn*'de yer alan ayet-i kerimeler, hadis-i şerifler, Arapça ibareler göz önüne alınıp incelendiğinde Alî'nin iyi bir derecede İslamî bilgisinin olduğu görülecektir. Hikâyede yer alan atasözü ve deyimler ise Türk millî kültürünü ve Türk dilini yansıtmaları bakımından önemlidir.

Kaynakça

Coşkun, Menderes (2014). *Sözün Büyüsü Edebeî Sanatlar*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Daşdemir, Özkan; Babür Yusuf (2015). *Cihan Şah ile Şemsiyye Hikâyesi*. Erzurum: Fenomen Yayınları.

<https://Kuran.Diyaret.Gov.Tr/Tefsir/Sure>.

Kandemir, M. Yaşar, (1986). *Mevzû Hadisler, Menşei Ve Tanıma*

- Yolları Tenkidi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kocatürk, V. Mahir (1950). *Türk Edebiyatı Tarihi*. Ankara: Edebiyat Yayınları.
- Levend, A. Sırrı (2017). *Divan Edebiyatı Kelimeler Ve Remizler Mazmunlar Ve Mefhumlar*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Ödeyici, Özer (2019). *Eski Türk Edebiyatı Alıştırma Kitabı (Edebî Sanatlar ve Şiir Tahlili)*. İstanbul: Kut Yayınları.
- Pala, İskender (2014). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Türk Dil Kurumu (2019). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yeniterzi, Emine (1993). *Divan Şiirinde Na'at*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yılmaz, Mehmet (2013). *Kültürümüzde Ayetler ve Hadisler*. İstanbul: Kesit Yayınları.

Evsile, Mehmet(2022). "Demokrat Parti Dönemi'nde Ticaret Hayatında Yaşanan Problemler". *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (ASOBİD)*. S. 11, s.155-174.

DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ'NDE TİCARET HAYATINDA YAŞANAN PROBLEMLER THE PROBLEMS EXPERIENCED IN TRADE LIFE DURING THE DEMOCRAT PARTY PERIOD

Prof.Dr. Mehmet EVSİLE*
Amasya Üniversitesi
mevsile@amasya.edu.tr

Öz

Demokrat Parti Dönemi'nde uygulanan ekonomik politikalar, gerek iktidarda olduğu dönemlerde ve gerekse sonraki yıllarda tartışma konusu olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra dünyada ortaya çıkan durum ve Amerika Birleşik Devletleri'nin uyguladığı ekonomik modellere paralel olarak, Demokrat Parti iktidarı da dışarıdan borçlanarak kalkınma modeli uygulamaya başlamıştır. Bu model, İktidarın ilk yıllarında başarılı olmuş, ancak özellikle Demokrat Parti iktidarının ortalarından itibaren finans sıkıntısı yaşamaya başlamıştır. Bu gelişmelerin günlük hayata yansımaları, dış ticarete açıklar verilmesi, bu açıkların iç ve dış borçlanma ile kapatılmaya çalışılması, döviz kurlarında meydana gelen aşırı artışlar ve bunun özellikle ithal ürünlerin fiyatlarını yükseltmesi, piyasada mal darlığı ve ihtikârın oluşması, kaçakçılık faaliyetlerinin artması gibi sonuçları görülmüştür. Bu konular uygulamanın içinde olan uzmanlar ve akademisyenler tarafından ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Günlük hayata yansımalarını ise Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerîdesi'nden aldığımız bilgilerle ortaya koymaya çalıştık. Böylece konunun günlük hayat

---

* ORCID: orcid.org/0000-0001-5289-8703

bölümü ortaya konulduğu gibi, diğer çalışmaların boş bıraktığı hususlar da tamamlanarak literatüre katkı sağlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Demokrat Parti, Dış Ticaret, Dış Borçlar, Döviz Kurları, Fiyat Artışları, Kaçakçılık.

Abstract

The trade policies applied during the Democrat Party period were discussed and criticised both when they were in power and the following years. After the Second World War, parallel to the economic policies applied by the United States of America and the trade policies occurred all over the World, The Democrat Party applied an economical policies for the development of the country based on borrowing money from the foreign countries. In the first years of their power, this new model seemed to be successful but the country suffered from finding financial support in the second half. The problem of finding financial support resulted in negative aspect to the daily life such as the increase in the foreign curriency, a gap appeared in the foreign trade, this gap was tried to be equalised by borrowing Money from interior and exterior sources, the prices of the imported goods were highly increased, there appeared a problem in purchased goods and smuggling activities were seen within the country. These problems were investigated by the experts and the academicians in detail. The reflection of these problems to the Daily life was discussed İn Turkish Grand Assembly. This study aimed to contribute to the literature through completing the missing parts in other studies.

Keywords: Democrat Party, Foreign Trade, Foreign Depts, Foreign Curriency, Increase in Prices, Smuggling.

Giriş

Tek Parti Dönemi'nin son yıllarına doğru, sanayi ticaret sektörleri özelinde liberalleşme politikaları yürürlüğe konulmuş, ancak Demokrat Parti iktidarına kadar henüz gözle görülür bir gelişme gerçekleşmemiştir¹. Demokrat Parti iktidarı döneminde ticaret hayatı ile ilgili uygulanan politikalar ve varılmak istenilen hedefler hakkında, hükümet programlarında ayrıntılı bilgiler verilmiştir. İkinci, Üçüncü ve Beşinci Menderes Hükümetlerinin

---

¹ İsmet TÜRKMEN, *Doğu Kalkınması 1923-1946 Doğu İllerini Kalkındırmaya Yönelik Kamu Harcamaları ve Yatırımlar*, Kömen Yayınları, Konya 2013, s. 103.

programlarında bu konu hakkında yer alan bilgiler şu şekilde tespit edilmiştir:

30 Mart 1951 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde okunan İkinci Menderes Hükümeti'nin programında konu ile ilgili, "İktisat ve ticaret politikamıza gelince, istihsalı bütün imkânlarımızla teşvik etmek ve desteklemek kat'î kararımızdır... istihsalı ve müstahsili destekleyici ve teşvik edici bir politikanın aynı zamanda müstehlikin hakiki menfaatiyle beraber olduğu kanaatindeyiz... Dış ticaret rejimimize istikrar vermeye matuf mesaimize devam edeceğiz. İç ticaret politikasında istihsal masraflarında mühim bir amil olan faizi ucuzlatmak kararındayız... İstihsalı hızlandırmaya matuf olarak ecnebi sermayenin memlekete gelmesini sağlayabilecek bir kanun tasarısı hazırlanmıştır" sözleri ile ticaret hayatındaki hedefler tespit edilmiştir².

24 Mayıs 1954 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde okunan Üçüncü Menderes Hükümeti'nin programında konu ile ilgili ayrıntılı bilgiler verilmiştir. İktisadî ve Malî Politikalar başlığı altında ifade edebileceğimiz hedefler şu şekilde tespit edilmiştir³:

1-Ziraat faaliyetlerine büyük önem verilerek ön plânda tutulacaktır. Çünkü ziraat, nüfusumuzun yüzde 80'inin geçim kaynağı olduğu gibi millî ekonomimizin temelini, sanayi ve ticaretimizin ana kaynağını teşkil etmektedir.

2-Ülkemizin ekonomik kalkınmasını hızlandıracak her türlü malî ve ekonomik imkânlar, kalkınma çabalarının emrine verilecektir.

3-Ülkemizdeki mevcut sermaye ve tasarruf, üretime kanalize edilecek, özel teşebbüsün gelişmesi için her türlü hukukî ve fiilî emniyet tedbirleri alınacaktır.

---

² *Hükümetler ve Programları I (1920-1960)*, Türkiye Büyük Millet Meclisi Yayını, Ankara, 1988, s.173.

³ *a.g.e.*, s.188.

4-Uluslararası sermaye, yabancı yatırımcı imkân ve tekniklerinden büyük ölçüde faydalanabilmek için gerekli düzenlemeler yapılacaktır.

5-Bütçe imkânlarının cari hizmetlere harcanmasında azamî tasarrufa dikkat edilecek, ülkenin ekonomik gücüyle uyumlu denk ve dengeli bütçeler yapılacaktır.Üretim faaliyetlerini desteklemek amacıyla vatandaşların yapacakları yatırımlara en büyük oranlarda ödenekler tahsis edilecektir.

4 Aralık 1957 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde okunan Beşinci Menderes Hükümeti'nin programında ise konu ile ilgili şu hususlar dile getirilmiştir⁴: "İktisadî ve malî meselelerimize gelince; derhal ifade edelim ki, bidayette arz ettiğimiz gibi, Demokrat Parti Hükümetlerinin tatbik edegeldikleri programlarda herhangi bir mühim değişiklik olmayacaktır. Bugüne kadar elde edilen netice, eser ve imkânların da inzimamiyle iktisadî kalkınmamızın daha da hızlanması pek tabii telâkki edilmek icabeder. İktisadî düzene zararlı tesirler icra eden amilleri ortadan kaldırmak ve hususiyle fiyat murakabesini tam manâsiyle tatbik edebilmek için Millî Korunma Kanunu'nun üzerinde ehemmiyetle durmak, bu çalışma devremizin farik vasıflarından olacaktır. İstihsalî, imalî, ithalî zamanında, yerinde ve kaynağında ele almak ve müstahsilin, ithalâtçının velhasıl iş hayatındaki vatandaşların, meşru kazançlarını korumakla beraber malların müstehlike intikalinde gayritabiî ve gayrimeşru telâkki edilebilecek bütün fiyat artışlarına imkân ve mahal vermemek esas vazifemiz olacaktır."

Hükümet programlarında iddialı hedefler konmuş olmasına rağmen konunun uzmanları tarafından, uygulamada istenilen sonuçlara ulaşamadığı ifade edilmiştir. Çünkü "bu dönemde devlet gelirlerini artırmak yolunda çok şey yapılmamıştır. Vergi sistemi değişmemiş, devlet gelirleri GSMH'yi takip edememiştir... Vergilendirme gayretlerinin düşük kalması, bütçe açıklarının devamında ve büyümesinde başlıca etken olmuş, ayrıca iktisadî devlet teşekküllerinin artan finansman ihtiyacı için Merkez

---

⁴ a.g.e., s.215.

Bankası kaynaklarına daha fazla müracaat etmek zarureti olmuştur.”⁵ Uygulamadaki aksaklıklara da şu cümlelerle dikkat çekilmiştir⁶:” 1953-1959’da yeni bir enflasyon olmuş, fiyat seviyesi yılda ortalama yüzde 16,9 yükselerek 6 yılda yaklaşık 2,2 katına çıkmıştır. Bu enflasyon, memleketi en kısa zamanda kalkındırmak amacıyla yatırımların kısmen Merkez Bankası’nca finanse edilmek suretiyle hızla artırılmasından doğmuştur... Fiyatların yükselmesi dolayısıyla Türk ürünlerinin dışarıda satılması gittikçe güçleşmiş, o dönemde dışardan önemli miktarda yardım alınmış olmasına rağmen şiddetli bir döviz sıkıntısı baş göstermiş, dış borç ödenemez olmuş, hammadde yokluğu yüzünden sanayi kapasitesinin ortalama ancak yüzde 60’ı ile çalışmak durumunda kalmıştır.” 1950-1958 döneminin dış ticaret özellikleri de 1-Kronik açık, 2-Geniş çapta hava şartlarına bağlı kalan bir ihracaat hacmi, 3-Dış yardım ve kredi imkânları ile sınırlanan ithal hacmi şeklinde tespit edilmiştir⁷.

Demokrat Parti dönemindeki dış ticaret açığı ve döviz kıtlığı konularının çeşitli dönemlerde nasıl seyrettiği de şu şekilde ifade edilmiştir⁸:”Tarıma ve dış ticarete ağırlık veren gelişme stratejisinin tıkanmaya başladığı 1954 yılı, aynı zamanda savaş sonrası dönemde kronikleşen dış ticaret açıklarının ülke ekonomisi üzerindeki olumsuz etkilerinin hissedilmeye başlandığı tarihtir... Aynı zaman diliminde ortaya çıkıp birbirlerinin etkilerini daha da kuvvetlendiren iç ve dış koşullardaki olumsuz gelişmelerin en önemli sonuçlarından biri de, ülke ekonomisinde döviz kıtlığı koşullarının yaşanmasının kronikleşmesidir.”

Konu hakkında akademisyenler tarafından da çeşitli değerlendirmeler yapılmıştır. Yaşar BAYTAL tarafından yazılan “Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikaları (1950-1957)” adlı bir makalede 1950-1954 Demokrat Partili Yıllar ve Türk

⁵ *Cumhuriyet Döneminde Türkiye Ekonomisi 1923-1978*, Akbank Kültür Yayını, İstanbul,1980, s.95.

⁶ *a.g.e.*, s.113.

⁷ *a.g.e.*, s.342.

⁸ Serdar TURGUT; *Demokrat Parti Döneminde Türkiye Ekonomisi*, Ankara, 1991, s.168-169.

Ekonomisi; 1954-1957 Yılları Arasında Demokrat Parti İktidarı ve Türk Ekonomisi başlıkları altında Demokrat Parti döneminde gerçekleştirilen ekonomik uygulamalar ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir⁹. Osman Cenk KANCA tarafından yazılan “1950-1960 Arası Türkiye’de Uygulanan Sosyo-Ekonomik Politikalar” adlı makalede Dönemin Ekonomi Politikası Açısından Analizi yapılarak ilgi çekici sonuçlara ulaşılmıştır¹⁰. Abdullah TAKİM tarafından yazılan “Demokrat Parti Döneminde Uygulanan Ekonomi Politikaları ve Sonuçları” adlı başka bir makalede ise, Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikaları, Para ve maliye Politikaları ile Dış ticaret konularında önemli bilgiler verilmiştir¹¹.

Yukarda ifade edilen çalışmalara ilâve olmak üzere Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerîdesi’nde, bütçe görüşmelerinde ifade edilen konuşmaları tarayarak Demokrat Parti döneminde ticaret hayatında meydana gelen gelişmelerin günlük hayata yansımalarını takip etmeye çalıştık. Elde ettiğimiz bilgileri aşağıdaki başlıklar halinde vermek mümkündür.

1-Dış Ticaret

1955 yılına gelindiğinde dış ticaret dengesinin bozulduğu şeklindeki açıklamalar gündeme gelmeye başlamıştır. Türkiye’nin ihracaat gelirleri, uzun vadeli döviz borçları ve kısa vadeli ticarî kredilerden sağladığı imkânlarla ticaret dengesini tutan bir ülke olduğu ve mutlaka bu sınırlar içinde kalması gerektiği halde, hükümetin bu sınırları aştığı ve bir dış ticaret buhranı içine girdiği tespit edilmiştir¹². Nitekim bu husus bazı istatistikî verilerle de desteklenmiştir. 1947-1955 yılları arasında dış

---

⁹ Yaşar BAYTAL; “Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikaları (1950-1957)”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 40, Kasım 2007, s.550-558.

¹⁰ Osman Cenk KANCA; “1950-1960 Arası Türkiye’de Uygulanan Sosyo-Ekonomik Politikalar”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 2012, Cilt: 9, Sayı: 19, s. 53-58.

¹¹ Abdullah TAKİM; “Demokrat Parti Döneminde Uygulanan Ekonomi Politikaları ve Sonuçları”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 67, No. 2, 2012, s. 165-176.

¹² Cumhuriyet Halk Partisi Meclis Grubu Adına Nüvit YETKİN (Malatya); 18.02.1955, TBMM, *TBMM ZC (10. Dönem)*, Cilt:5, s.236.

ticarete açık oranlarının nasıl büyüdüğü aşağıdaki tablo ile ifade edilmiştir¹³:

Yıl	İthalât (Milyon TL)	İhracaat (Milyon TL)	Aleyhte Fark (Milyon TL)
1947	685.0	625.5	-59.8
1948	770.1	551.0	-219.1
1949	812.6	693.9	-118.7
1950	799.9	737.6	-62.3
1951	1.125.8	879.4	-246.4
1952	1.556.6	1.016.2	-540.4
1953	1.491.1	1.108.9	-382.2
1954	1.339.4	937.8	401.6
1955	1.393.0	877.0	516.0

1958 yılında ihracaat 738.000.000lira, ithalât 882.000.000 lira; dış ticaret açığı ise 144.000.000 lira olmuştur¹⁴. 1959 yılında dış ticaretteki açığın 100.000.000 lira olduğu açıklanmıştır.¹⁵

Demokrat Parti iktidarının ortalarından itibaren ithalâta yaşanan bazı sıkıntılar dile getirilmeye başlanmıştır. İktisat Bakanlığı'nın sanayicilere yeterli ölçüde döviz tahsis edemediği için özellikle çimento ve mensucat fabrikalarında yedek parça temininde sıkıntı yaşandığı, Şubat 1955'te 35 fabrikanın faaliyetini durdurduğu, bazı fabrikaların da yüzde 15 ve yüzde 50

¹³ Hürriyet Partisi Meclis Grubu Adına Ekrem ALİCAN (Kocaeli); 28.02.1956, TBMM, *TBMM ZC (10.Dönem)*, Cilt:10, s.347.

¹⁴ Cumhuriyet Halk Partisi Meclis Grubu Adına Hıfzı Oğuz BEKATA (Ankara); 25.02.1959, TBMM, *TBMM ZC (11. Dönem)*, Cilt:7, s.897.

¹⁵ Cumhuriyet Halk Partisi Meclis Grubu Adına Ferit MELEN (Van); 19.02.1960, TBMM, *TBMM ZC (11. Dönem)*, Cilt:12, s.53.

arasında imalât yapabildiği iddia edilmiştir¹⁶. Hükümet yetkilileri ise ithalâtteki darlığın sadece piyasa şartlarından kaynaklanmadığını, bazı siyasî sebeplerin de bunda belirleyici olduğunu ifade etmişlerdir. Süveyş Kanalı'nın kapanması olayının Türkiye'nin ithal ettiği ürünlerin ülkeye getirilmesine engel olduğunu ve sonuçta 1956 yılı için 186 milyon liralık bir azalmanın ortaya çıktığını söylemişlerdir¹⁷. Bu konuda devam eden eleştirilere 1958 yılı bütçe görüşmelerinde cevap veren Başbakan Adnan MENDERES, dış ticarete açık verilen dönemin sadece kendi dönemleri ile sınırlı olmadığını, Türkiye'nin Tanzimat'tan beri açık veren bir ülke olduğunu ifade etmiştir¹⁸.

Özellikle ithal ürünlerde ortaya çıkan darlığın, iç ticarete ihtikâr ve spekülasyonlara yol açtığı görülmektedir. Piyasaya giren ürünlerin dağıtımında da esaslı bir tahsis ve sevk sistemi olmadığı için ülkede istifçilik ve karaborsa uygulamalarına gidildiği; bu sıkıntıların önlenmesi için "Millî Korunma Kanunu"nun maddeleri çerçevesinde gerekli tedbirlerin alınması istenmiştir¹⁹. Bundan bir yıl sonra aynı milletvekili tarafından ithal ürünlerdeki darlığın vatandaşlara "hayat pahalılığı" olarak yansıdığı ifade edilmiştir²⁰.

2-Kaçakçılık

Bu konudaki ilk talep vergi kaçakçılığının önlenmesi olmuştur. Bütçe gelirlerinin azalmasına sebep olduğu için Maliye Bakanlığı'nın vergi kaçakçılığına imkân vermemesi istenmiştir²¹. Ülkenin sermaye ihtiyacını karşılamakta kullanılan döviz gelirlerinin azalmaması, yerinde kullanılması ve istenilen faydayı

---

¹⁶ Hürriyet Partisi Meclis Grubu Adına Muhlis ETE (Ankara); 27.02.1956, TBMM, *TBMM ZC (10.Dönem)*, Cilt:10, s.936.

¹⁷ İktisat ve Ticaret Vekili Adına Abdullah AKER (İzmir); 26.02.1957, TBMM, *TBMM ZC (10.Dönem)*, Cilt:17, s.950.

¹⁸ Başvekil Adnan MENDERES (İstanbul); 22.02.1958, TBMM, *TBMM ZC (11.Dönem)*, Cilt:2, s.340.

¹⁹ Hürriyet Partisi Meclis Grubu Adına Muhlis ETE (Ankara); 27.02.1956, TBMM, *TBMM ZC (10.Dönem)*, Cilt:10, s.935.

²⁰ Hürriyet Partisi Meclis Grubu Adına Muhlis ETE (Ankara); 26.02.1957, TBMM, *TBMM ZC (10.Dönem)*, Cilt:17, s.940.

²¹ Salâhattin BENLİ (Ankara); 19.02.1951, TBMM, *TBMM TD (9.Dönem)*, Cilt:5, s.266-267.

temin edebilmesi için döviz kaçakçılığının da önlenmesi talep edilmiştir²².

Ülkenin ekonomik menfaatleri açısından üzerinde durulan önemli bir konu da gümrük kaçakçılığı ve bu işin önlenmesi olmuştur. Kaçak hareketlerin İran, Irak, Akdeniz bölgesi, Suriye hudutları ve İstanbul bölgesi ve çok az miktarda da Ege bölgesinde yaşandığı görülmektedir. Kaçakçılık faaliyetlerine konu olan ürünlerin ise ipekli mensucat, plâstik maddeler, eski elbise, kadın eşyası, çakmak ve çakmak taşı olduğu; yurt dışına ise kesim hayvanı, tütün, afyon, yiyecek maddelerinin kaçak yollardan çıktığı tespit edilmiştir²³.

Kaçakçılıkla mücadele için 1932 yılında küçük bir kuvvet halinde kurulan muhafaza teşkilâtı, genişletilerek 1951 yılı itibarıyla İran, Irak, Sovyetler Birliği hududuna kadar karadan; Karadeniz ve Akdeniz bölgelerinde de denizden çalışmak üzere güney hudutlarıyla Ege kıyılarında dört alay ve bir bağımsız tabur olmak üzere toplam dokuz taburluk bir kuvvet haline getirilmiştir. Bu teşkilât 173 motorlu kara vasıtası, 54 deniz vasıtası ve 73 telsiz ile donatılmıştır²⁴.

Gümrüklerde 1951 yılı içerisinde 1.800.000 liralık²⁵, 1952 yılında 3.000.000 liralık kaçak eşya yakalanmıştır²⁶. 1952 yılı içerisinde hudutlarımızda 2797 kaçakçılık vak'ası olmuş, 2725 kaçakçı sağlam, 63 kaçakçı da ölü olarak ele geçirilmiştir. Bu denetimlerde 3.676.925 liralık eşya yakalanmıştır²⁷.

²² Mümtaz KAVALCIOĞLU (Ankara); 21.02.1951, TBMM, *TBMM TD (9.Dönem)*, Cilt:5, s.342.

²³ Gümrük ve Tekel Bakanı Nuri ÖZSAN (Muğla); 26.02.1951, TBMM, *TBMM TD (9.Dönem)*, Cilt:5, s.1108.

²⁴ Gümrük ve Tekel Bakanı Nuri ÖZSAN (Muğla); 26.02.1951, TBMM, *TBMM TD (9.Dönem)*, Cilt:5, s.974-975.

²⁵ Nuri SERTOĞLU (Sinop); 28.02.1952, TBMM, *TBMM TD (9.Dönem)*, Cilt:13, s.1100.

²⁶ Gümrük ve Tekel Bakanı Sıtkı YIRCALI (Balıkesir); 28.02.1952, TBMM, *TBMM TD (9.Dönem)*, Cilt:13, s.1108.

²⁷ İsmail AŞKIN (Bilecik); 26.02.1953, TBMM, *TBMM TD (9.Dönem)*, Cilt:20, s.1133.

Kaçakçılık faaliyetlerinin en yoğun olduğu bölge, Suriye hududu olmuştur. Doğu Anadolu tütünlerinin bir kısmının Suriye'ye götürüldüğü ve burada Türkiye'den daha yüksek fiyatlara satıldığı görülmektedir²⁸. Suriye'ye tütün kaçakçılığının bir sebebi de Tekel İdaresinin üreticinin elindeki ürünü zamanında almamış olması şeklinde tespit edilmiştir²⁹.

Bunlardan başka Antep fıstığının da Suriye'ye kaçak yollardan götürüldüğü görülmektedir. Türkiye'de fıstığın kilogram fiyatı 4,5 lira, Suriye'de 7 liradır. Tüccar, üreticiden aldığı fıstığı Suriye'ye satmaktadır. Ayrıca Karadeniz bölgesinde üretilen fındığın da güneye getirilerek Suriye'ye gönderildiği örnekler de yaşanmıştır³⁰. Ayrıca koyunların da sürüler halinde Suriye'ye götürüldüğü bilinmektedir³¹. Elbise ve ayakkabı da zaman zaman yakalanan kaçak ürünler arasında yer almıştır³².

Özellikle Suriye sınırındaki kaçakçılığın sebepleri şu şekilde tespit edilmiştir:

1-Suriye sınırları, coğrafi engelleri bulunmayan ve kaçakçılık faaliyetlerine imkân verecek özellikleri taşımaktadır.

2-Suriye'deki yönetim, kaçakçılığı meşru ve mübah sayan bir anlayışa sahiptir. Bu durum, kaçakçılık faaliyetlerinin artmasına fırsat vermektedir.

3- Çeşitli ürünlerin Türkiye'deki ve Suriye'deki fiyatları arasında mevcut olan çok büyük farklar, kaçakçılık faaliyetlerini teşvik etmektedir³³.

---

²⁸ Gümrük ve Tekel Bakanı Sıtkı YIRCALI (Balıkesir); 28.02.1952, TBMM, *TBMM TD (9.Dönem)*, Cilt:13, s.1108.

²⁹ Hasan Remzi KULU SERTOĞLU (Tunceli); 26.02.1951, TBMM, *TBMM TD (9.Dönem)*, Cilt:5, s.972.

³⁰ İsmail DAİ (Gaziantep); 25.02.1955, TBMM, *TBMM ZC (10.Dönem)*, Cilt:5, s.772.

³¹ Aziz URAS (Mardin); 28.02.1952, TBMM, *TBMM TD (9.Dönem)*, Cilt:13, s.1116.

³² Necdet AÇANAL (Urfa); 26.02.1951, TBMM, *TBMM TD (9.Dönem)*, Cilt:5, s.973.

³³ Mehmet EVSİLE; *Tek Parti Döneminde Türkiye'de Günlük Hayat*, Hiperlink Yayını, İstanbul, 2020, s.336.

Suriye sınırındaki kaçakçılık faaliyetlerini önlemek için devlet tarafından çeşitli tedbirler alınmıştır. Her şeyden önce sınır boyunca jandarma birlikleri yerleştirilmiş, sonraki yıllarda hududun Türkiye tarafında mayın engelleri oluşturulmuştur³⁴. 1959 yılında hudutlarda, denizlerde ve sahillerde kaçakçılığı önleme görevi Gümrük ve Tekel Bakanlığı'ndan alınarak İçişleri Bakanlığı'na devredilmiştir³⁵. Bu tedbirlere rağmen kaçakçılığın devam etmesi üzerine zabıta tedbirlerinden daha çok iktisadî tedbirlerin alınması teklifleri gelmiştir. Bunlardan birinde hudut kaçakçılığını önlemek için şu iki husus öne çıkarılmıştır:

1-Hudutlarımızdaki kaçakçılıkta mahalline ait bazı iktisadî tazyiklerin payı vardır. Bu düşünceyle ora halkının alışveriş ihtiyaçlarına cevap vermeye üzere hududun muayyen kısımlarında pazarlar tesisi.

2-Kaçakçılığın önlenmesi için alınan tedbirlerin hudut üzerindeki hayvan sahiplerinin kendi arazilerinden istifadelerine mani olmayacak bir şekle konulması talep edilmiştir³⁶. Ayrıca Suriye hükümeti ile hudutta serbest pazar kurma esasını da ihtiva eden bir ticaret anlaşması imzalanması teklif edilmiştir³⁷.

Alınan bütün tedbirlere rağmen güney hudutlarımızdaki kaçakçılık faaliyetleri Demokrat Parti iktidarının sonuna kadar devam etmiştir.

3-Borçlar

Demokrat Parti iktidarının başından itibaren iç ve dış borçlar meselesi önemli bir gündem maddesi olmuştur. Bu dönemde Marshall yardımı, Avrupa Tediye Birliği, İktisadi İşbirliği Teşkilatı, Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu, vb. etkilerle sanayi yatırım teşviklerinde önemli artışlar olmuştur. Daha 1952 yılında bütçe

³⁴ Ziyad EBÜZZİYA (Konya); 25.02.1956, TBMM, *TBMM ZC (10.Dönem)*, Cilt:10, s.733.

³⁵ Gümrük ve İhisarlar Vekili Hadi HÜSMAN (İstanbul); 26.02.1959, TBMM, *TBMM ZC (11.Dönem)*, Cilt:7, s.965.

³⁶ Hüsnü AKYOL (Ordu); 26.02.1953, TBMM, *TBMM TD (9.Dönem)*, Cilt:20, s.1130.

³⁷ Cumhuriyet Halk Partisi Meclis Grubu Adına Kemâl GÜVEN (Kars); 25.02.1955, TBMM, *TBMM ZC (10. Dönem)*, Cilt:5, s.764.

açığının 80 milyonu Amerikan yardımları, 70 milyonu Avrupa Tediye Birliği'nden 60 milyonu ise iç borçlanma yoluyla karşılanmıştır³⁸.

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk 15 yılında devlet ve amme borçları toplamı 200 milyon lirayı aşmadığı halde³⁹, sonraki yıllarda bu miktar artmıştır. 1949-1952 yılları arasındaki iç ve dış borç miktarı ile ilgili rakamlar şu şekilde paylaşılmıştır⁴⁰:

1949 yılı sonunda 1 milyar 134 milyon,

1950 yılı sonunda 1 milyar 301 milyon,

1951 yılı sonunda 1 milyar 264 milyon,

1952 yılı sonunda 1 milyar 312 milyon.

Özellikle dış borç miktarı Demokrat Parti iktidarının son yıllarında çok büyük artışlar göstermiş, 1959 yılında 12 milyar 475 milyon liraya ulaşmıştır. Bunun dolar karşılığı 1 milyar 386 milyon dolar olarak tespit edilmiştir⁴¹. İç ve dış borçların toplamının ise 19 milyar 700 milyon liraya ulaştığı ifade edilmiştir⁴².

1956 yılında ihracattan elde edilen gelirlerin yüzde 20'si ilâ yüzde 30'unun dış borçların ödenmesinde kullanıldığı⁴³, bu oranın 1959 yılında yüzde 40'a ulaştığı görülmektedir⁴⁴. Hattâ altınlarımızın da dış borçlar sebebiyle rehin olduğu hususu dile getirilmiştir⁴⁵. Bunlara rağmen Maliye Bakanı Hasan POLATKAN, 1950 yılında dış borçların millî gelire oranının yüzde 29,6 iken

---

³⁸ Cemal Reşit EYÜBOĞLU (Trabzon); 20.02.1952, TBMM, *TBMM TD (9.Dönem)*, Cilt:13, s.378.

³⁹ Ferit MELEN (Van); 24.02.1953, TBMM, *TBMM TD (9.Dönem)*, Cilt:20, s.854.

⁴⁰ Ferit MELEN (Van); 24.02.1953, TBMM, *TBMM TD (9.Dönem)*, Cilt:20, s.878.

⁴¹ Cumhuriyet Halk Partisi Meclis Grubu Adına Ferit MELEN (Van); 19.02.1960, TBMM, *TBMM ZC (11.Dönem)*, Cilt:12, s.43.

⁴² Cumhuriyet Halk Partisi Meclis Grubu Adına Ferit MELEN (Van); 19.02.1960, TBMM, *TBMM ZC (11.Dönem)*, Cilt:12, s.41.

⁴³ Cumhuriyet Halk Partisi Meclis Grubu Adına Nüvit YETKİN (Malatya); 20.02.1956, TBMM, *TBMM ZC (10.Dönem)*, Cilt:10, s.327.

⁴⁴ Emin SOYSAL (Mardin); 20.02.1959, TBMM, *TBMM ZC (11.Dönem)*, Cilt:7, s.319.

⁴⁵ Cumhuriyet Halk Partisi Meclis Grubu Adına Nüvit YETKİN (Malatya); 23.02.1957, TBMM, *TBMM ZC (10.Dönem)*, Cilt:17, s.530.

1959 yılında yüzde 14,9'a düştüğünü ifade etmiştir⁴⁶. Borçlanma miktarının çok olduğu, hattâ gelecek kuşakların da borç altına sokulduğu eleştirilerine karşılık Başbakan Adnan MENDERES, Türkiye'nin dışarıya olan borcunun on misli değerinde servete sahip olduğunu ifade etmiştir⁴⁷. Demokrat Parti Grubu adına konuşan Manisa milletvekili Samet AĞAOĞLU da, alınan borçların karşılığında yollar, barajlar, genişleyen ziraat ve limanların bulunduğunu dile getirmiştir⁴⁸.

4-Döviz Kurları

Dolar fiyatının 1953 yılında resmî kurda 280 kuruş, serbest piyasada 4,5 lira olduğu tespit edilmiştir⁴⁹. Buna ilâve olarak ihracaat ve ithalâta farklı kurların uygulandığı da görülmektedir. 1957 yılında dolar kuru ihracaatta 280 kuruş; ithalatta ise 4 liradan işlem görmektedir⁵⁰. Bununla birlikte karaborsa rakamları daha farklıdır. 1955 yılında karaborsa dolar kurunun 7-8 liraya kadar çıktığından şikâyet edilmektedir⁵¹.

Doların serbest kurda ve özellikle karaborsada çok yüksek fiyatlara ulaşması, günlük hayatta bazı sıkıntıların yaşanmasına sebep olmuştur. Bunun en büyük zararını köylü vatandaşlar çekmiştir. Çünkü kendi ürününü resmî kurdan (280 kuruş) satarken, ihtiyacı için yurtdışından gelen malları alırken 7-8 lira gibi bir kurdan ödemek zorunda kalmışlardır⁵². Karaborsada dolar kurunun çok yüksek oluşu, Mısır ve Suriye üzerinden

⁴⁶ Maliye Vekili Hasan POLATKAN (Eskişehir); 19.02.1960, TBMM, *TBMM ZC (11.Dönem)*, Cilt:12, s.14.

⁴⁷ Başvekil Adnan MENDERES (İstanbul); 20.02.1956, TBMM, *TBMM ZC (10.Dönem)*, Cilt:5, s.368.

⁴⁸ Demokrat Parti Meclis Grubu Adına Samet AĞAOĞLU (Manisa); 21.02.1959, TBMM, *TBMM ZC (11.Dönem)*, Cilt:7, s.396.

⁴⁹ Füzuzan TEKİL (İstanbul); 19.02.1953, TBMM, *TBMM TD (9.Dönem)*, Cilt:20, s.500.

⁵⁰ Cumhuriyet Halk Partisi Meclis Grubu Adına Nüvit YETKİN (Malatya); 21.02.1957, TBMM, *TBMM ZC (10.Dönem)*, Cilt:17, s.372.

⁵¹ Devlet Vekili Mükerrerem SAROL (İstanbul); 21.02.1955, TBMM, *TBMM ZC (10.Dönem)*, Cilt:5, s.411.

⁵² Türkiye Köylü Partisi Meclis Grubu Adına Cezmi TÜRK (Seyhan); 25.02.1954, TBMM, *TBMM ZC (9.Dönem)*, Cilt:28, s.952.

getirilen bazı ürünlerin de karaborsa fiyatlarla satılarak vatandaşlara zarar verdiği tespit edilmiştir⁵³.

5-Fiyat Artışları

İkinci Dünya ve Kore savaşlarının bütün dünyada olduğu gibi Türkiye’de de fiyatların artmasında önemli katkıları olduğu bilinmektedir. Bu husus, Maliye Bakanı Hasan POLATKAN tarafından da iki defa dile getirilmiştir. Buna göre İkinci Dünya Savaşı’na girmediği halde Türkiye’de fiyatların dört mislinden fazla arttığı⁵⁴; Kore Harbi ile birlikte pek çok ülkede fiyatların yüzde 50’ye yaklaşan oranlarda arttığı, bunun Türkiye’ye de yansdığı ifade edilmiştir⁵⁵.

Fiyat artışlarının piyasaya yansımaları konusunda bazı rakamlar Türkiye Büyük Millet Meclisi genel kurulunda paylaşılmıştır. Buna göre:

Petrolün litre fiyatı
1939’da 16.25 kuruş
1949’da 25.45 kuruş
1954’te 35.06 kuruş,
Şekerin kilogram fiyatı
1939’da 25 kuruş
1950’de 145 kuruş
1954’te 140 kuruş
Basmanın metre fiyatı
1939’da 26,5 kuruş
1949’da 95 kuruş

---

⁵³ Aziz URAS (Mardin); 21.02.1953, TBMM, *TBMM TD (9.Dönem)*, Cilt:20, s.647.

⁵⁴ Maliye Vekili Hasan POLATKAN (Eskişehir); 18.02.1954, TBMM, *TBMM ZC (9.Dönem)*, Cilt:28, s.509.

⁵⁵ Maliye Vekili Hasan POLATKAN (Eskişehir); 16.02.1953, TBMM, *TBMM TD (9.Dönem)*, Cilt:20, s.305.

1954'te 117 kuruluş olarak tespit edilmiştir⁵⁶.

Bazı ürünler üzerinde 1949-1955 yılları arasında fiyat artışları kuruluş olarak şöyledir⁵⁷:

<u>Ürün</u>	<u>Ocak 1949</u>	<u>Ocak 1955</u>
Pirinç	90	200
Fasulye	35	100
Ispanak	10	60
Soğan	10	45
Patates	15	50
Koyun eti	200	330
Sığır eti	100	330
Tuz	11	15
Erimiş Yağ	450	900
Beyaz Peynir	160	350
Kaşar Peyniri	320	800
Süt	30	60
Yoğurt	40	75
Yumurta	5	13
Elma	35	100
Armut	35	120
Portakal	50	100
Limon	7	18
Toz Şeker	180	180
Kesme Şeker	210	220
Çay	120	250
Erkek Ayakkabısı	20	45
Erkek Lâstiği	650	900
Erkek Kasketi	400	750
Elbiselik Kumaş	20	32
Kaput Bezi	110	160
Erkek Çorabı	140	300
Kadın Çorabı	350	700

⁵⁶ Cumhuriyet Halk Partisi Meclis Grubu Adına Faik Ahmet BARUTÇU (Trabzon); 18.02.1954, TBMM, *TBMM ZC (9.Dönem)*, Cilt:28, s.509.

⁵⁷ Sırrı ATALAY (Kars); 23.02.1956, TBMM, *TBMM ZC (10.Dönem)*, Cilt:10, s.516.

Erkek Gömleği	900	2200
Erkek Paltosu	11000	20000
Kereste (metreküp)	12000	36000
Çivi	100	224
Çimento	550	750
Kireç	6	12
Demir	10	80

1948-1956 yılları arasında geçinme endeksleri ve toptan eşya fiyatlarındaki artış da şu şekilde gösterilmiştir⁵⁸:

<u>Yıllar</u>	<u>Geçinme Endeksleri</u>	<u>Toptan Eşya Fiyatları</u>
1948	100	100
1949	108	108
1950	100	97
1951	102	103
1952	107	104
1953	112	107
1954	122	118
1955	138	127
1956	153	148

170

Ülkedeki fiyat artışlarına farklı bir bakış açısı oluşturmak açısından 1950-1957 yılları arasında gerçekleşen altın fiyatları da şöyle verilmiştir⁵⁹:

<u>Yıllar</u>	<u>Reşat Altını</u>	<u>Külçe</u>
1950	39,33	520
1951	39,07	513
1952	43,48	576
1953	49,15	648
1954	57,23	726
1955	74,62	972
1956	98,10	1231
1957	144,50	1640

6-Ücretler ve Fiyatlar

---

⁵⁸ Hürriyet Partisi Meclis Grubu Adına Ekrem ALİCAN (Kocaeli); 20.02.1957, TBMM, *TBMM ZC (10.Dönem)*, Cilt:17, s.338.

⁵⁹ Cumhuriyet Halk Partisi Meclis Grubu Adına İsmail Rüştü AKSAL (Ankara); 19.02.1958, TBMM, *TBMM ZC (11. Dönem)*, Cilt:2, s.188.

Ticaret hayatının önemli bir aktörü müşteridir. Müşterinin alım gücü, piyasa hareketlerinde belirleyici olur. Bu konuda bir fikir vermek ve mukayese yapmak imkânı sağlamak için bazı sektörlerdeki maaşlar ile bazı ürünlerdeki fiyatlara bakmak faydalı olacaktır.

1958 yılı itibarıyla çeşitli sektörlerdeki memur maaşları şöyle tespit edilmiştir⁶⁰:

Dağıtıcı 150 lira, kapıcı 150 lira, müvezzi 175 lira, şoför 150 lira, bahçıvan 150 lira, ecnebi dil bilen daktilo 250 lira, başhademe 125 lira, Kur'an öğretici 100 lira, sanatkâr 100 lira...Daktilo 100 lira, memur 150 lira, santralci 150 lira, hastabakıcı 150 lira, sivil muhafız 225 lira, elektrikçi 150 lira, ahçı 100 lira, sürveyan 150 lira, dâva takip memuru 100 lira, hademe 100 lira, başhademe 225 lira daktilo 100 lira, janloncu 100 lira, memur 150 lira, santralci 150 lira, makinist 100 lira, gardiyan 100 lira, hemşire 200 lira, koruyucu 150 lira, kaloriferci 100 lira, öğretici 125 lira, eczacı kalfası 150 lira, sofracı 125 lira, hizmetçi 100 lira, orman muhafaza memuru 150 lira, seyyar memur 100 lira, aidat memuru 70 lira, eğitimci 100 lira, maliye okulunda sofracı 125 lira, pansumancı 150 lira, tarım hizmetlisi 100 lira, transit koruyucusu 125 lira, fidancı 150 lira, orman muhafaza memuru 150 lira, depo memuru 100 lira.

Bir mukayese yapmak açısından 1950-1959 yılları arasındaki temel tüketim maddeleri fiyatlarındaki artışlar da şu şekilde verilmiştir⁶¹:

<u>Ürün</u>	<u>1950</u>	<u>1959</u>
Kibrit	2,5 kuruş	10 kuruş
Bafra Sigarası	35 kuruş	90 kuruş
Koyun Eti	234 kuruş	7 lira
Kesmeşeker	186 kuruş	358 kuruş
Tozşeker	158 kuruş	323 kuruş
Gazyağı	22 kuruş	56 kuruş
Basma	88 kuruş	200 kuruş

⁶⁰ Sırrı ATALAY (Kars); 21.02.1958, TBMM, *TBMM ZC (11.Dönem)*, Cilt:2, s.275.

⁶¹ Emin SOYSAL (Maraş); 22.02.1960, TBMM, *TBMM ZC (11.Dönem)*, Cilt:12, s.192.

Sonuç

Demokrat Parti'nin iktidara gelmesi ile üretime dönük yatırımların teşviki, özel teşebbüsün her şekilde desteklenmesi, üretimde kullanılan kredi miktarlarının sür'atle ve geniş ölçekte artırılmasına önem verilmesi ve malî politikanın üretim faaliyetlerini teşvik edecek şekilde yürütülmesi gibi esaslar üzerine oturan bir ekonomi politikası uygulanmaya başlanmıştır. Bu durum, uluslararası piyasalardan alınan döviz ve kredi destekleri ile, dış yardımlar devam ettiği sürece başarılı sonuçlara ulaşmıştır.

Demokrat Parti iktidarının ortalarından itibaren ekonomik alanda sıkıntılar başlamıştır. Devletin hesapsız para harcaması, bunun bir kısmının para basmak suretiyle Merkez Bankası'na borçlanma şeklinde oluşu, emisyon artışının ortaya çıkardığı enflasyon, iç fiyatların arttığı sırada sabit tutulan döviz kuru sonunda ihracaatın azalması, ithalâtın artması; ithalât izinleri ve döviz tahsisinde yaşanan düzensizliklerin karaborsa ve ihtikâr olaylarına yol açtığı konunun uzmanları tarafından da tespit edilmiştir⁶².

Ekonomide meydana gelen bu gelişmelerin gündelik hayata da yansımaları olmuştur. Dış ticarete büyük açıklar meydana gelmiş, bunların kapatılması için borçlanma yoluna gidilmiştir. 1960 yılında iç ve dış borçların toplamı 19 milyar 700 milyon Türk Lirasına ulaşmıştır. Döviz kurunun resmî ve gayıresmî alanlarda artması, ithalât yoluyla temin edilen ürünlerin fiyatlarının büyük oranlarda yükselmesine sebep olmuştur. Buna ilâve olarak mal darlığından dolayı ihtikâr ve karaborsa faaliyetleri başlamıştır. Ücretlerle fiyatların mukayesesi yapıldığında, vatandaşların alım güçlerinin ciddî anlamda düşmüş olduğu görülmektedir.

Bu dönemin önemli bir ticaret olayı da özellikle güney sınırlarımız boyunda görülen kaçakçılık faaliyetleridir. Türkiye'de kurulan gümrük teşkilâtı ve vergi sisteminin İran, Irak ve Suriye

⁶² Oktay YENAL; *Cumhuriyet'in İktisat Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017 (5.Basım), s.105.

gibi komşu ülkelerde bulunmayışı, bu ülkelere götürülen ürünler üzerinden vergi ödeme mecburiyetini ortadan kaldırdığı gibi; ticarete konu olan ürünlerin fiyatlarının bu ülkelerde Türkiye'den daha pahalı oluşu, kaçak ticaret faaliyetlerini teşvik etmiştir. Alınan pek çok tedbirlere rağmen, kaçakçılık faaliyetleri Demokrat Parti iktidarının sonuna kadar devam etmiştir. Hattâ sonraki dönemlerde daha farklı ürünleri de içine alarak günümüzde gelmiştir.

Kaynakça

1-Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi ve Zabıt Cerîdesi

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi (9. Dönem), Cilt:5, Ankara 1951.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi (9. Dönem), Cilt:13, Ankara 1952.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi (9. Dönem), Cilt:20, Ankara 1953.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerîdesi (9. Dönem), Cilt:28, Ankara 1954.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerîdesi (10. Dönem), Cilt:5, Ankara 1955.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerîdesi (10. Dönem), Cilt:10, Ankara 1956.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerîdesi (10. Dönem), Cilt:17, Ankara 1957.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerîdesi (11. Dönem), Cilt:2, Ankara 1958.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerîdesi (11. Dönem), Cilt:7, Ankara 1959.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerîdesi (11. Dönem), Cilt:12, Ankara 1960.

2-Diğer Eserler

Baytal, Yaşar (2007). “Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikaları (1950-1957)”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi* Sayı: 40, s. 545-567.

Cumhuriyet Döneminde Türkiye Ekonomisi 1923-1978, Akbank Kültür Yayını, İstanbul, 1980.

Evsile, Mehmet (2020). *Tek Parti Döneminde Türkiye’de Günlük Hayat*, Hiperlink Yayını, İstanbul.

Hükümetler ve Programları I (1920-1960), Türkiye Büyük Millet Meclisi Yayını, Hazırlayanlar: Nuran Dağlı-Belma Aktürk, Ankara, 1988.

Kanca, Osman Cenk (2012). “1950-1960 Arası Türkiye’de Uygulanan Sosyo-Ekonomik Politikalar”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 19, s. 47-63.

Takım, Abdullah (2012). “Demokrat Parti Döneminde Uygulanan Ekonomi Politikaları ve Sonuçları”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 67, No. 2, s. 157-187.

Turgut, Serdar (1991). *Demokrat Parti Döneminde Türkiye Ekonomisi*, Ankara.

Türkmen, İsmet (2013), *Doğu Kalkınması 1923-1946 Doğu İllerini Kalkındırmaya Yönelik Kamu Harcamaları ve Yatırımlar*, Kömen Yayınları, Konya.

Yenal, Oktay (2017). *Cumhuriyet’in İktisat Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

SOVYET RUSYA'NIN İNŞASINDA FRUNZE'NİN ROLÜ THE ROLE OF FRUNZE IN THE CONSTRUCTION OF SOVIET RUSSIA

Asena GÖKMEN*

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi
gokmenasena@gmail.com

Öz

Rusya'da XIX-XX. yüzyıldaki Sosyalist propagandanın, ekonomik buhranın ve savaşın, karakterine yön verdiği kişilerden biri de Mihail Vasilyeviç Frunze'dir. Marx, Lenin ve Plehanov'un revaçta olduğu yıllarda, onların fikirleriyle büyüyen Frunze, Rus Devrimi sürecinde yürüttüğü ajitasyon faaliyetleriyle ön plana çıkan ve zaman içinde gösterdiği başarılarla önce Kızıl Ordu saflarında görevlendirilen ardından da Troçki'nin yerine Savaş Komiserliği'ne kadar yükselecek olan bir Bolşevik liderdir. İlk olarak proletaryanın iktidarı ele geçirmesi amacıyla halk milislerinin kurulması ve proleterin silahlandırılması fikrinin uygulayıcısı olarak karşımıza çıkmıştır. Profesyonel bir devrimci olan Frunze, işçi, köylü ve askeri, Sosyalist devrime hazırlamıştır. Devrimden sonra ise ortaya çıkan karşı-devrim hareketinin bastırılmasında görev almıştır. Resmi olarak askeri kariyerinin başladığı Rus İç Savaşı'nda, anti-Sovyet Beyazlara karşı Doğu Cephesi, Türkistan Cephesi ve Güney Cephesi'nde savaşmıştır. Doğu Cephesi'nde Aleksandr Kolçak, Türkistan Cephesi'nde Beyaz Kazaklar ve Güney Cephesi'nde Vrangeli'e karşı başarılı operasyonlar yürüterek, "Sosyalist Anavatan"ın inşasına katkı sağlamıştır. Bu çalışmada Türkçe literatürde daha çok Türkiye'deki elçilik göreviyle tanıtılan Frunze'nin, devrimci kişiliği ve eylemleri irdelenerek, onun Sovyet iktidarının kuruluşundaki propaganda hayatına ve askeri faaliyetlerine yer verilmiştir. Araştırma

* ORCID: orcid.org/0000-0002-0317-276X

yürütülürken özellikle Rusça biyografik kaynaklar ve derlemelerden yararlanılmış, bunun yanı sıra döneme genel açidan ışık tutacak kaynaklar kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Frunze, Bolşevik, Rus İç Savaşı, Kızıl Ordu, Sovyet

Abstract

The economic depression, war, and socialist propaganda in Russia in the 19th-20th century determined the character of Mikhail Vasilyevich Frunze. Frunze, who was raised with the ideas of Marx, Lenin, and Plekhanov during their heyday, was a Bolshevik leader who rose to prominence with his agitation activities during the Russian Revolution and who was first appointed to the ranks of the Red Army and later to replace Trotsky as the War Commissar. He first appeared as the implementer of the idea of arming the proletariat and created the people's militia with the aim of the seizure of power by the proletariat. As a professional revolutionary, Frunze prepared workers, peasants, and soldiers for the coming Socialist Revolution. After the revolution, he took part in suppressing the counter-revolution that emerged in Russia. During the Russian Civil War when he officially began his military career, he fought on the Eastern Front, the Turkestan Front, and the Southern Front against the anti-Soviet Whites. He conducted successful operations against Alexander Kolchak on the Eastern Front, the White Cossacks on the Turkestan Front, and Pyotr Wrangel on the Southern Front. In this article, the role of Frunze in the construction of Soviet Russia was discussed.

Keywords: Frunze, Bolshevik, Russian Civil War, Red Army, Soviet

Giriş

XIX. yüzyılın sonlarında Rus İmparatorluğu tahtına oturan II. Nikolay, ülkede otokrasiye karşı teşekkül eden siyasi grupların saldırılarına maruz kalmıştır. Bu saldırıların amacı Çarlık rejiminin yıkılmasına yöneliktir. Rejimin yıkılmasını Sosyalist hareketin zaferine bağlayan ve Rusya'da Sosyal-Demokrat hareketin kurucusu olan isim, Georgi Plehanov'dur. Bu harekete katılan Lenin de Çarlık rejiminin yıkılmasının bir proletarya ihtilali ile başarılabilceğine inanmış ve Lenin liderliğindeki Bolşevik kanat, Rusya'da tam bir proletarya diktatörlüğü kurmayı hedeflemiştir (Kurat, 2014: 388). O sırada Rusya'da önemli bir sosyal güç oluşturan iki zümreden biri olan Rus entelijansiyası, yüzyılın sonundaki dayanılmaz ekonomik, politik ve sosyal şartlar altında Sosyalizm fikriyle aşılanaarak, Çarlık rejimine karşı mücadeleyi kutsal bir görev saymıştır (Kurat, 2014: 386). Bu

sebeple, sosyal gücün bir diğer kolu olan işçiler arasında propaganda yapmaya başlamışlardır. Gittikçe büyüyen Rus proletaryası, hala on dokuzuncu yüzyıl sonları ile yirminci yüzyıl başlarında Avrupalı işçilerin devrimci ateşini söndüren ekonomik kazanımları elde edememişken (Rabinowitch, 2017: 15), ülkedeki işçilerin kitlesel olarak işten çıkarılması -1904 sonlarında sadece Petersburg'daki işsiz sayısı 60 bin kişiye yükselmiştir (Sadıgov, 2020: 1)- ve Rus-Japon Harbi'nin patlak vermesi, halkı sokağa dökerek rejim karşıtı örgütler için birer fırsat doğurmuştur. Özellikle grev hareketlerinin şiddetlendirilmesinde Bolşeviklerin gösterdiği başarı yadsınamazdır. Böylece, Ekim Devrimi'ne giden süreçte ve sonrasında Bolşeviklerin iktidarı ele geçirmesindeki en önemli faktör, halk kitlelerini örgütlemeyi ve özellikle asker, işçi ve köylü arasında sıkı bir propaganda yürütmeyi bilmeleridir ancak amaçlanan rejimin yıkılmasından sonra da Rusya'da sular durulmayacaktır. Her biri kendini devrimci dönüşüm sürecine adayın Sosyal Demokrat, Sosyalist Devrimci ve liberal hareketler (Rabinowitch, 2017: 15) arasındaki anlaşmazlık ve en çok da devrim karşıtı Beyaz Muhafızlarla girilen savaşlar, Bolşevikler açısından uğraşılması gereken pek çok sorun olduğunu ortaya koymuştur.

Bu grev ve propaganda faaliyetlerini tertip ederek, Rus proleterini devrime hazırlayacak olan ve ileride Bolşeviklerin en önemli komutanlarından biri olacak olan kişi, Petersburg'dan binlerce kilometre uzaklıkta doğan ancak devrim fikirleriyle büyüyen Mihail Vasilyeviç Frunze'dir. Frunze, 1904'te Petersburg Politeknik Enstitüsü'ne girmesiyle Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi (Bolşevik) içerisine dahil olmuştur. Lenin'in çizgisinden ilerleyerek "parlamento tarafından onaylanmış bir yasaya değil, halk yığınlarının aşağıdan gelen dolaysız girişkenliğine dayanan, polis ve ordunun yerine halkın doğrudan silahlandığı bir iktidar" (Lenin, 1989: 16) isteği için halk milislerinin kurulmasında ve proleterin silahlandırılmasında aktif faaliyet yürütmüştür. Devrimin başarıyla gerçekleşmesinden sonra ise cepheden cepheye koşarak karşı-devrimci Beyaz Ordu'nun yenilgiye uğratılmasında büyük rol oynamıştır.

1. Kendini Devrime Adamak

Mihail Vasilyeviç Frunze, 1885 yılında dönemin Semireçensk (Yedisu) Oblastı içinde yer alan Pişpek'te (günümüzde Bişkek) doğmuştur. Babası, Kherson Guberniyası'ndan Moldova uyruklu bir köylüken askerlik hizmeti için geldiği Türkistan'da sağlık memuru olarak çalışmaya başlayan Vasili Mihayloviç, annesi ise Voronej Guberniyası'ndan Semireçensk'e göç eden Mavra Yefimovna'dır (Frunze, 1937: 5). Hayatının ilk on dokuz yılını Türkistan'da geçirecek olan Frunze, 1896 yılında Verniy (günümüzde Almatı) Gimnazyumu'na girmesiyle Marksist literatürle tanışmıştır. Gimnazyumda, yasadışı gazetelerin yanında Lenin ve Plehanov gibi kişilerin eserlerinin öğrenciler tarafından rağbet görmesi Frunze'yi de etkisi altına almıştır (Mihail Vasilyeviç Frunze Jizn i Deyatelnost v Fotografyah i Dokumentov, 1973: 6). Gimnazyumu bitirmesinin ardından 1904'te Petersburg'a öğrenci olarak giden Frunze, burada bulunduğu sırada hükümet karşıtı gösterilere katıldığı için 28 Kasım'da polis tarafından gözaltına alınmış ancak delil yetersizliği sebebiyle serbest bırakılmıştır. Süregelen işçi gösterilerini takiben, Çarlık askerlerinin ateş açması sonucu pek çok kişinin yaralanıp, hayatını kaybettiği Kanlı Pazar hadisesinde işçilerle beraber "barış" gösterilerine katılan Frunze (Mihail Vasilyeviç Frunze Jizn i Deyatelnost v Fotografyah i Dokumentov, 1973: 10), bu olayın ardından annesine yazdığı bir mektupta kendini tamamen devrime adayacağını belirtir (Vladimirov vd. 1984: 10). Frunze'nin siyasi hayattaki etkinliği tam da bu noktada zirve yapacaktır.

1.1. Ajitasyon Faaliyetleri

Kendini devrime adamaya karar veren Frunze, bir süre sonra Moskova'ya geçmiş ve Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi (RSDİP) Moskova Komitesi tarafından Rusya'nın en mühim tekstil sanayi merkezlerinden biri olan ve işçi nüfusunun çoğunlukta yaşadığı İvanovo-Voznesensk'te ajitasyon yapma amacıyla görevlendirilmiştir. İvanovo'da faaliyet yürüttüğü dönemde "Trifoniç" lakabını kullanan Frunze (Vladimirov vd. 1984: 10), burada fabrika işçilerinin çalışma koşullarını yakından takip etmiştir. 9 Mayıs akşamı Frunze'nin katıldığı bir parti konferansında işçilerin istekleri ele alınarak genel grev kararı

verilmiş ve bu grevin inşasında Frunze büyük rol oynamıştır. Grev 12 Mayıs 1905'te başlamış ve 60-70 bin işçinin katılımıyla 72 gün sürmüştür (Gromov, 2017). Bazı kaynaklarda bu grevin bölgesel isyanlar olarak planlandığı belirtilmiş ve bizzat Frunze'nin yaklaşık 30 adet ateşli silah bulduğu ve bunların işçi milislere dağıtıldığı yazılmıştır (Gromov, 2017). Bu bağlamda Frunze, işçi mangalarını ilk örgütleyenlerden biri olmuştur (Ministerstvo Oboronı SSSR, 1985: 5).

1906 yılında İvanovo-Voznesensk Bolşevikleri tarafından RSDİP 4. Kongresine delege olarak seçilen Frunze, bu kongrede ilk kez görüşme fırsatı bulduğu Lenin'i, İvanovo'da başında durduğu grev hakkında bilgilendirmiştir. İvanovo'daki başarılı grev sürecinin ardından 1907'de Şuya'ya gönderilen ve "Arseni" adını kullanan Frunze, burada işçilerin ekmek fiyatlarındaki artışa karşı oluşturduğu bir kitle hareketine liderlik etmiş (Lebedev, 1960) ve sonrasında işçileri örgütleyerek Çarlığa karşı silahlandırmıştır. Şuya'da bulunduğu süre içerisinde işçi ve partililerin saygınlığını kazanmış, köylüler ve bölgede bulunan Kazak (Kossak) garnizonu içinde ajitatörlük yapmıştır. Ayrıca polis ve jandarmanın yeraltı matbaalarını bulup dağıttığı devrimcilerin II. Duma seçimlerine dahil olmak istemesiyle Frunze, silahlı milisleri etrafında toplayarak 17 Ocak 1907'de Şuya'daki Limonov Matbaası'nı ele geçirip seçim broşürleri bastırmıştır (Gromov, 2017). Frunze'nin bu aktif propaganda yaşantısı Mart 1907'de yasadışı bir toplantı esnasında polisler tarafından tutuklanması üzerine bir süreliğine tehlikeye düşecektir. Öncelikle Ocak 1909'da görülen davada bir polis memurunu da öldürmeye teşebbüsten ölüm cezasına çarptırılmış, ardından cezasına itiraz edilse de sonuç değişmemiştir. Bunun üzerine kız kardeşi Ludmila'nın ve arkasındaki yoğun halk desteğinin etkisiyle cezası Ekim 1910'da 6 yıl kürek cezasına dönüştürülmüştür (Frunze, 1937: 7). Hapis sürecinde Rusya ve Sibiryadaki pek çok hapishaneyi arşınlayan Frunze, 1914 yılına gelindiğinde Sibiryada sürgüne gönderilmiştir. Burada da devrimci ajitasyon yapmaktan tekrar yakalanmış götürülürken İrkutsk'tan kaçmayı başarmış ve kendine yeni bir kimlik bularak Çita'ya geçmiştir (Mihail Vasilyeviç Frunze Jizn i Deyatelnost v Fotografiiyah i Dokumentov,

1973: 32). O dönem Rusya'da Başbakan Stolipin'in reformları doğrultusunda gerçekleşen ve Rus köylülerin Sibirya ve Türkistan'a göç etmesini teşvik eden (Kydyralieva, 2015: 23) "yeniden yerleşim programı"nın uygulandığı Zabaykal Yeniden Yerleşim İdaresi'nde çalışmaya başlamış, bir yandan da "Vostoçnoye Obozreniye" adında Sibirya'da çıkan haftalık bir gazetenin redaktörlüğünü yapmıştır. Nihayetinde Çita'da da polislerin dikkatini celp etmeyi başaran Frunze ilk olarak Moskova'ya uğramış ardından da I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle Batı Cephesi'nde propaganda yapma amacıyla yola çıkmıştır.

1.2. Cephe Gerisinde Devrimci Mücadele

İstanbul ve Çanakkale Boğazı'nı ele geçirme (Kurat, 2014: 435) ve Panslavizm dürtüsüyle hareket eden Rusya, I. Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla savaşa dahil olmuştur. Rusya'nın savaşa girmesi başta "milli bir savaş" edasıyla karşılansa da daha sonra cepheden gelen yenilgi haberleriyle savaşa dair tutumlar değişiklik göstermiştir. Bir yandan Rus askerlerinin yıllarca süren savaşta cephede bitap düşmeleri, diğer yandan tedirginlik içindeki köylü ve işçilerin durumu, ülkedeki savaş karşıtı siyasetin canlanmasına sebep olmuştur. Böylelikle Rusya'da monarşi yerini Duma'nın oluşturduğu bir Geçici Hükümet'e bırakacaktır. Öncelikle Çar'ın Duma'yı Nisan ayına kadar kapatma kararı almasıyla Duma vekilleri dağılmayı reddetmiş ve düzeni sağlamak için bir geçici komite oluşturmuşlardır. Diğer taraftan, yapılan bir Sovyet toplantısıyla Petrograd İşçi ve Asker Vekilleri Sovyeti resmen kurulmuştur. "Hedef, Rusya'yı sosyalist bir topluma dönüştürmenin yanında, proletaryanın iktidarı ele geçirmesi olmuştur. Bu hareketin vasıtası Sovyetler, bilhassa işçi ve asker sovyetleri olacaktır" (Bushkovitch, 2016: 296). Petrograd Sovyeti yeni kurulacak olan hükümetin içinde yer almayarak Duma'ya Geçici Hükümeti tesis etmesi için yetki vermiştir. Duma Geçici Komitesi tarafından atanan Geçici Hükümet, savaşın devam etmesi gerektiğini savunduğu için tepkilerle karşılaşmış ve Bolşevik lider Lenin tarafından topa tutulmuştur. İlerleyen süreçte daha fazla tepki ve baskılara dayanamayan hükümet kabinesinin istifası üzerine, yeni koalisyon hükümeti oluşturularak Savaş Bakanlığı

görevine Kerenski getirilmiştir. Ancak Kerenski'nin düsturu da savaş karşıtı politikanın aksine zafere kadar ilerleme olmuştur. Bunun üzerine Bolşevikler "Tüm İktidar Sovyetlere" sloganıyla Temmuz'da sokağa çıkarak hükümetin istifasını talep etmiştir.

Rusya'da bunlar yaşanırken 1917 yılında parti merkezi tarafından Batı Cephesi'nde bulunan askerler arasında ajitatörlük yapma amacıyla Minsk'e gönderilen Frunze, "Mihaylov" adıyla Tüm Rusya Zemstvo Birliği'nde çalışmaya başlamış ve böylece cepheleri sık sık ziyaret etme fırsatı bulmuştur. Minsk'te yeraltı Bolşevik hücreler oluşturarak, bazı orduları bu hücreler içinde örgütlemiştir. Frunze'nin Minsk'te bulunduğu sırada Rusya'da Şubat Devrimi gerçekleşmiş, devrimin başlamasıyla birlikte Minsk'te Frunze öncülüğünde halk milisleri kurulmuştur. Bu fırsattan yararlanan Frunze, emrindeki işçi müfrezesiyle beraber Minsk jandarma ve polisini silahsızlandırmıştır (Ministerstvo Oborony SSSR, 1985: 6). Ayrıca Belarus'taki Köylü Vekilleri Sovyetlerinin kurucularından olan Frunze (Aslan: E.T. 9.11.2021) Minsk İşçi ve Asker Vekilleri Sovyeti'nin birleştirilmesiyle yürütme kurulu üyesi olmuştur (Vladimirov vd. 1984: 31). Temmuz Ayaklanmasının ardından Kerenski ve Kerenski'nin başkomutanlığa getirdiği Lavr Kornilov arasında çıkan kriz esnasında Belarus'ta bulunan Frunze, Minsk'teki devrimci birliklerin başında durmuş ve yerel karşı-devrim hareketini bastırmıştır. Bu isyanın ertesinde Bolşevikler, Petrograd Sovyeti'nde çoğunluğu sağlamış ve Ekim Devrimi'ne giden yol açılmıştır.

1.3. Anti-Sovyet Harekete Karşı

Eylül 1917'de silahlı ayaklanma hazırlığı içinde bulunan parti, Frunze'yi İvanovo-Voznesensk'e tekrar göndermiştir. Buradaki amaç Kızıl Muhafız müfrezeleri oluşturmak ve askerlerle birlikte eski ordu subaylarını devrimin yanına çekmektir (Ministerstvo Oborony SSSR, 1985: 7). Kornilov'un alt edilmesinin ardından Almanların cepheden gelen şiddetli saldırılarıyla beraber Ekim 1917'de görünürde başkenti savunmak için, gerçekte silahlı isyan organize etme amacıyla (Sadıgov, 2020: 43) Bolşevikler ve Sol SR'lar (Sosyalist Devrimci Parti) tarafından Askeri Devrim Komitesi kurulmuş ardından da Rusya'da Ekim Devrimi

gerçekleşmiştir. Petrograd'daki devrimi haber alan Moskova Bolşevikleri, Moskova'da da Askeri Devrim Komitesi kurmayı kararlaştırmış ancak bölge komutanı Albay Ryabtsev'in direnişiyile karşılaşmışlardır. Çevre illerden takviye isteyen Moskova Bolşeviklerinin yardımına, devrim esnasında İvanovo ve Şuya'dan topladığı işçi-asker müfrezesiyle birlikte Frunze koşmuştur. Bu olaydan sonra Ryabtsev teslim olmuş ve Frunze komutasındaki Bolşevikler Kremlin'e girmiştir (Sadıgov, 2020: 70). Devrimin ardından II. Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi'nden çıkan karara göre, ülkede Kurucu Meclis seçimleri yapılana dek idareyi eline alan Halk Komiserleri Konseyi (Sovnarkom) kurulmuş ve devrimden sonra Frunze tekrar Şuya'da görevlendirilmiştir. Şuya'ya giden Frunze, buradaki Bolşevik Parti organizasyonuna liderlik ederek, İşçi, Asker ve Köylü Vekilleri Sovyeti'nin Uyezd Yürütme Komitesinin başına geçmiş, ayrıca Vladimir Guberniyası'ndan Tüm Rusya Kurucu Meclisi'ne seçilmiştir (Frunze, 1937: 10).

Şuya'da vaziyet böyleyken diğer tarafta I. Dünya Savaşından ilhak ve tazminat olmadan çıkmak isteyen Sovnarkom (Rabinowitch, 2018: 146), İttifak Devletleriyle bağımsız olarak görüşmelere başlamış ve Mart 1918'de Rusya, Almanya, Osmanlı, Avusturya ve Bulgaristan arasında Brest-Litovsk Anlaşması imzalanmıştır. Rusya'daki partiler, Brest-Litovsk'ta taviz verildiği gerekçesiyle anlaşmaya tepki göstermiş, bu bağlamda Sol SR-Bolşevik iş birliğiyle kurulan hükümetten Sol SR'lar çekilmiş ve iktidar tek başına Bolşeviklerin elinde toplanmıştır. SR'lar, köylüler içinde etkin bir partidir. Hatta köylülerden tahıl tedariki için yürütülen politikalar SR'ların Bolşeviklere karşı tutumlarının değişmesinde önemli bir faktör oluşturmuştur. Frunze'nin tekrar Şuya'da görevlendirilmesinin sebeplerinden biri de budur. Daha önce Şuya'da bulunan Frunze'nin tecrübelerinden yararlanarak Şuya'daki havayı Bolşevikler lehine çevirmek amaçlanmıştır (Vladimirov vd. 1984: 35). Bolşevikler iktidarı ele geçirdikten sonra Frunze Şuya'da, Geçici Hükümet'ten artakalan organizasyonların ve eski yerel idare organlarının çözülmesini ve yerel Sovyetlerin yeniden düzenlenmesini denetlemiştir (Gromov, 2017). Bölgedeki tüm basın-yayın üzerinde Bolşevik kontrolünü

kurarak; burjuva ve Menşevik-SR basınların kapatılmasında rol almıştır. 1918 bahar ve yazı boyunca, Guberniya Yürütme Kurulu Başkanlığı'yla beraber Guberniya Savaş Komiserliği Başkanlığı da yapmıştır. Ayrıca Frunze önderliğindeki işçi ve komünistlerden oluşan müfrezeler, Yaroslav'da çıkan karşı-devrim hareketini bastırmak için görevlendirilmiştir. İsyandan sonra Frunze, Yaroslav askeri bölgesine (Okrug) askeri komiser olarak atanmış, ardından Aralık 1918'de Doğu Cephesi 4. Ordu Komutanlığı'na tayin edilmiştir.

2. Rus İç Savaşı

Brest-Litovsk görüşmelerinin tepki toplamasıyla beraber Çekoslovak Lejyonunun ülkedeki iç savaşa müdahalesi ve müttefiklerin Rusya'ya asker çıkarması "Sosyalist Anavatan"ı tehlikeye düşürmüştür. Devrim esnasında işçi ve askerlerden oluşan "Kızıl Muhafızlar" kurulsada tüm bu isyanlarla başa çıkacak yeni bir ordunun gerekliliği gözler önüne serilmiştir. Brest-Litovsk görüşmelerinin devam ettiği ve Rus askerlerinin cephelerden firar haberlerinin geldiği bir dönemde Sovyet Hükümeti, Ocak 1918'de İşçi-Köylü Kızıl Ordusu'nun kurulmasını kararlaştırmıştır. Sovnarkom'un İtilaf Devletleri'nden bağımsız olarak Almanya ile barış görüşmeleri yürütmesi ve en önemlisi Rusya'da gerçekleşen Sosyalist devrimin Avrupa'da yayılma riski, "Emperyalist Antant"ın¹ Rusya'daki iç savaşta Kızılların karşısındaki Beyazları desteklemesinin sebebi olmuştur. Rus İç Savaşı'nda Aleksandr Dutov, Anton Denikin, Aleksandr Kolçak ve Pytor Vrangeli gibi komutanların önderliğindeki karşı-devrimci Beyaz Ordu birlikleri, pek çok cephede Kızıl Ordu'ya karşı çetin mücadeleler vermiştir. Frunze bu savaşlar içerisinde Doğu Cephesi'nde Kolçak'a ve Güney Cephesi'nde Vrangeli'e karşı aldığı zaferler sonucunda sıvrilecektir.

2.1. Doğu Cephesi'nde

Bolşevikler iktidarı ele geçirdikten sonra yerinden ettikleri eski ordu komutanları ve anti-Sovyet kimseler, Sovyet Hükümeti'ne

¹ Yararlanılan bazı Rusça kaynaklarda Fransa ve İngiltere'den "Emperyalist Antant", Amiral Kolçak'tan ise "Kara Amiral" olarak bahsedilmektedir. Bkz. Vladimirov vd. 1984: 60. Lebedev, 1960.

karşı hücumla geçmiştir. Bu muhaliflerden biri de Amiral Kolçak'dır. Berezov'un ifadesiyle Kolçak, 1918'de Omsk'ta kurulan geçici hükümete karşı İngiliz ve Fransızların yardımıyla bir darbe düzenleyerek iktidarı ele almıştır (Berezov, 1947). 1918 baharında topraklar Kızıl Ordu ve ona muhalif birlikler arasında el değiştirirken Kolçak ordularını, Kuzey'de Çek komutan Radola Gajda, Batı'ya hareket eden General Hanjin ve Güney'de Dutov'a bağlı Orenburg ordusu olarak üçe bölmüştür (Sadıgov, 2020: 211). Buna ek olarak, iç savaşa müdahil olan Çekoslovak Lejyonu, Sibirya demiryolu hattını tutmuş; İngiltere ve Fransa, Arhangelsk ve Murmansk limanlarına, Japonya ise Vladivostok'a asker çıkarmıştır. Frunze 1918'in sonunda cepheye atandığında Kolçak da Kuzey'de 3. Ordu'yu yenerek Perm'i ele geçirmiş ve Arhangelsk'ten gelen Beyaz Ordu birlikleriyle birleşme amacıyla Glazov'a doğru ilerlemeye çalışmıştır (Berezov, 1947). Bu esnada Frunze, 31 Ocak 1919'da 4. Ordu karargahının bulunduğu Samara'ya ulaşmıştır (Berezov, 1947). Frunze cepheye ilk gittiğinde pek çok sorunla baş etmek durumunda kalsa da bunları aşarak cephede başarılı operasyonlar yürütmesi, onun Rus literatüründe sürekli yinelenen "askerliğe karşı doğuştan gelen kabiliyetini" göstermektedir. Tüm bunlara ek olarak Frunze, Kızıl Ordu içerisinde yeni tipte bir idareci olmasıyla ön plana çıkmaktadır.² Frunze'nin Kızıl Ordu'ya asker toplama girişimlerinden biri sayılabilecek olan ve 1914'te Krasnoyarsk'ta hapisanede tanışıp daha sonra Minsk ve İvanovo'da beraber çalıştığı İ. K. Hamburg'un aktardığına göre Frunze, 4. Ordu Komutanlığı'na atandığı sırada İvanovo komünistlerine bir müfreze oluşturma ve cepheye gönderme fikriyle gelmiştir. Bu seferberliğe, içinde sıradan işçilerden parti aktivistlerine kadar pek çok kişinin bulunduğu binden fazla kişi katılmıştır. Böylece oluşturulan takım gayri resmi olarak Frunze Müfrezesi adıyla anılmıştır (Hamburg, 1985: 81).

6 Mart 1919'da Kolçak birlikleri, Ufa yönüne doğru saldırıya geçmeye başlamış, Kızılların 5. Ordusuna karşı üstünlük elde ederek 14 Mart'ta Ufa'yı ele geçirmiştir. Bu esnada 8 Mart'ta ordu

---

² Ayrıca bkz. M.V Frunze-Edinaya Voennaya Doktrina i Krasnaya Armiya, Moskva: Voenizdat, 1941.

gerisinde “Kulak” isyanları baş göstermiş ve Frunze komutasındaki 4. Ordu tarafından bu isyanlar bastırılmıştır (Golubev, 1985: 148). Devam eden bu süreçte 10 Mart 1919’da Kızıl Ordu’nun Çapayev birliği (25. Tümen) düşman saldırısını engelleyerek Slomikhinskaya’nın önemli bir noktasını ele geçirmiş ve böylece 4. Ordu, cephede kısmi başarılar elde etmeye başlamıştır. 18 Mart’ta Frunze, Kamenev’e Lbişensk’in alındığını rapor etmiştir (Arhangelski, 1970). Bu kritik 1919 baharında Frunze göstermiş olduğu başarılarından dolayı Doğu Cephesi Güney Grubu (I, IV, V ve Türkistan Ordusunu kapsamaktadır) komutanlığına atanmıştır. Buradaki görev, Ural ve Orenburg’u korumak, Taşkent’le teması sürdürmektir (Lafleur, 2004: 30).

6 Nisan 1919’da Kolçak ordusunun Belebey şehrini ele geçirmesinin ardından (Lebedev, 1960) “Frunze komutasındaki Doğu Cephesi Kızıl Orduları, Nisan sonundan itibaren taarruz yaparak Samara-Orenburg yolu civarında General Hanjin birliklerine büyük bir darbe indirmiştir” (Sadıgov, 2020: 216). Nisan sonunda Güney Grubu birlikleri -Frunze komutasındaki Türkistan Ordusu ile I ve V. Ordular- Hanjin’e karşı Buguruslan Operasyonu’nu, Mayıs ortasında da Belebey Operasyonu’nu başarılı bir şekilde gerçekleştirdikten sonra Türkistan Ordusu, Ufa’ya yönelmiştir. Bu gelişmelerin ardından Frunze, Belaya Nehri’ni geçerek 7-8 Haziran’da düşman birliklerini dağıtmıştır (Frunze, 1937: 11). Batı düşman ordusunu yenen ve başarılı operasyonlar yürüten Frunze, Komünist Parti ve Sovyet Hükümeti’nin övgülerine nail olarak 8 Temmuz 1919’da Devrimci Askeri Konsey’in emriyle *Kızıl Bayrak Nişanı’na* layık görülmüştür. Üstün başarılarıyla dikkat çeken Frunze, 13 Temmuz 1919’da İşçi ve Köylü Savunma Konseyi tarafından Doğu Cephesi kumandanlığına tayin edilmiştir (Mihail Vasilyeviç Frunze Jizn i Deyatelnost v Fotografyah i Dokumentov, 1973: 58). Frunze, Çelyabinsk ele geçirilene kadar buradaki operasyonlara liderlik edecektir. Urallarda mağlup olan düşman birliklerinin bir kısmının Sibiry’a’nın derinliklerine, bir kısmının da Türkistan’a çekilmeye başlamasıyla Doğu Cephesi 11 Ağustos’ta Sibiry ve Türkistan cepheleri olarak ikiye ayrılmış (Ministerstvo Oboroni, 1985: 8) ve Türkistan Cephesi kumandanlığına Mihail Vasilyeviç

Frunze getirilmiştir. Frunze için savaş bundan sonra Türkistan ardından da Güney Cephesi'nde devam edecektir.

2.2. Türkistan ve Güney Cephesi'nde

Türkistan Cephesi'ndeki görevler: Kızıl Ordu'nun Ural Oblastı'nı ve Orenburg Guberniyası'nı ele geçirip Kazak direnişini kati surette kırarak Taşkent yolunu açması (Ministerstvo Oboronı SSSR, 1985: 9) ve Kolçak grubunun dağıtılarak Kızıl Ordu'nun Türkistan'da ilerleyişini engelleyen karşı-devrimci Orenburg ve Ural Kazaklarının ortadan kaldırılmasıdır (Berezov, 1947). Frunze komutasındaki Kızıl Ordu birliklerinin zafer elde etmesinden sonra geri çekilen Kolçak Ordusu, gruplara ayrılınca Doğu Cephesi'ndeki Kızıl Ordu birlikleri de ikiye ayrılmıştır. Böylece Türkistan Cephesi adıyla açılan bu cephenin kumandası Mihail Vasilyeviç Frunze'ye verilmiş ve Frunze, Türkistan Cephesi'ndeki birliklere kumanda ederken aynı zamanda Rusya Komünist Partisi (Bolşevik) Merkez Komitesi Türkbüro ve VTsIK ve Sovnarkom Türkistan Komisyonu'nda çalışmıştır (Ministerstvo Oboronı SSSR, 1985: 9). Frunze'nin bu cephedeki tek düşmanı Beyazlar olmamış, özellikle Fergana'da faaliyet gösteren Basmacılar ve Buhara Emiri Alim Han, Türkistan Cephesi Komutanı Frunze'nin askeri yaptırımlarından kaçamamıştır. Frunze liderliğinde komuta edilen ve Yaş Buharalılarla ittifak oluşturularak gerçekleştirilen 1920 Buhara Operasyonu, "Sovyet Türkistan İçin" verilen mücadelede önemli bir yer tutmaktadır. Bu hareketle, Buhara Emirliği'ne son verilmiş ve ardından Buhara Halk Cumhuriyeti kurulmuştur. Buhara'ya girişinin hemen ardından Güney Cephesi'nde görevlendirilen Frunze, Beyazları da Kuzey Tavria'da yenerek, Perekop-Çongar Operasyonu ile Kırım'ı kurtarmıştır (Ministerstvo Oboronı SSSR, 1985: 10). Burada harici cephelerin tasfiyesinden sonra Ukrayna ve Kırım Silahlı Kuvvetlerinin başına getirilen Frunze, gösterdiği başarılarından dolayı *Onursal Devrimci Silah* ile ödüllendirilmiştir.

Sonuç

Mihail Vasilyeviç Frunze, siyasi hayatında gösterdiği çabayla Sovyet bürokrasisi içinde kendine yer bulmayı başarmış, "proleter bilinci uyandırma" ve "proletaryanın silahlandırılması" fikrinin aktif uygulayıcısı olmuştur. Ekonomik kriz içinde boğulan

Rusya'nın işçi kesimlerine hitap ederek büyük destek sağlamış ve rejim muhalifi bir Bolşevik olduğunu eylemlerinin her zerrisinde hissettirmiştir. Ajitasyon faaliyetleri sırasında işçilerin üzerindeki yoğunluğu, asker ve köylü üzerindeki etkisinden daha fazla olsa da işçileri birer askere (milis) dönüştürmedeki başarısı ustacadır. İç savaşa kadar daha çok içtimai ve örgütsel sahada gördüğümüz Frunze, asker kökenli olmamasına rağmen Rusya'nın kaderini belirleyecek olan iç savaşta, Sovyet iktidarının görmüş olduğu en azılı düşmanlardan biri olan Kolçak'a, Basmacılar, Buhara Emiri'ne ve Vrangeli'e karşı zaferler elde etmiştir. Lenin'in desteğini arkasına alan Frunze, Rusya ve Türkistan'da Sovyet rejiminin kurulmasının en önemli aktörlerinden biri olmuştur. Devrimi gerçekleştirinceye dek İvanovo-Voznesensk, Şuya, Çita, Minsk gibi bölgelerde grevler tertip etmiş, yeraltı Bolşevik hücreler oluşturmuş, çeşitli gazetelerde redaktörlük yapmış, yasadışı literatür dağıtmış ve devrimci propaganda amacıyla broşür ve bildiriler hazırlayıp yayımlamıştır. Devrimden sonra ise Ural, Orenburg, Ufa, Buhara ve Ukrayna'da karşı-devrimci birliklere karşı sayısız operasyon yürütmüştür.

Kaynakça

- Arhangelski, Vladimir (1970). *Frunze*. Moskva: Molodaya Gvardiya.
- Aslan, Yavuz (2021). E.T. 9.11.2021. "Mihail Vasilyeviç Frunze (1885-1925)",
<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/mihail-vasilyevic-frunze-1885-1925/>
- Berezov, Pavel (1947). *Mihail Vasilyeviç Frunze*. Moskva: İzdatelstvo Moskovski Raboçiy.
- Bushkovitch, Paul (2016). *Rusya'nın Kısa Tarihi*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Frunze, Mihail Vasilyeviç (1937). *O Molodeji*. Moskva: Molodaya Gvardiya.
- Golubev, A.V. (1985). "Polkovodets, Ne Znavşiy Porajeniy". M.İ. Vladimirov (Sost), *O Mihaile Frunze: Vospominaniya, Oçerki*,

Stati Sovremennikov. Moskva: İzdatelstvo Politiçeskoj Literaturı.

Gromov, Aleks Bertran (2017). *Narkom Frunze*. Moskva: Tsentrpoligraf.

Hamburg, İ.K. (1985). "Stoykiy Borets". M.İ. Vladimirov (Sost), *O Mihaile Frunze: Vospominaniya, Oçerki, Stati Sovremennikov*. Moskva: İzdatelstvo Politiçeskoj Literaturı.

Kurat, Akdes Nimet (2014). *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*. Ankara: TTK.

Kydyralieva, Saltanat (2015). *Türk ve Rus Kaynaklarına Göre Türkistan'da Basmacı Hareketi (1916-1924)*. Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Lafleur, Thomas Michael (2004). *Mikhail Frunze and the Unified Military Doctrine*. Doctoral Dissertation, Kansas: Fort Leavenworth.

Lebedev, Vyaçeslav (1960). *Frunze*. Moskva: Molodaya Gvardiya.

Lenin, Vladimir İlyiç (1989). *Nisan Tezleri ve Ekim Devrimi*. (Çev.: Muzaffer Erdost). İstanbul: Sol Yayınları.

M.V. Frunze Pyataya Godovşina Sovyetskoy Vlasti. (1960). Moskva: Gospolitizdat.

Mihail Vasilyeviç Frunze Jizn i Deyatelnost v Fotografiyah i Dokumentov. (1973). Moskva: İzdatelstvo Politiçeskoj Literaturı.

Ministerstvo Oboroni SSSR (1985). *M.V. Frunze na Vostoçnom Fronte: Sbornik Dokumentov*. Kuybişevskoe Knijnoe İzdatelstvo.

Rabinowitch, Alexander (2017). *Devrime Doğru*. (Çev.: Serpil Pehlivan). İstanbul: Yordam Kitap.

Rabinowitch, Alexander (2018). *Bolşevikler İktidarda*. (Çev.: Can Saday, Hakkı Başgüney, Nihan Elmas). İstanbul: Yordam Kitap.

Sadıgov, Ramin (2020). *Kanlı Dört Yıl-Rus İç Savaş Tarihi (1917-1920)*. Ankara: Nobel Yayınları.

Vladimirov, M.İ., İvanov, A.E., İvanov, A.P., Kanevski, B.M., Kartavtsev, İ.İ., Lipitski S.V... (1984), *M.V. Frunze Voyennaya i Politiceskaya Deyatelnost*, Voenizdat: Moskva.

Resim 1: M.V. Frunze Pyataya Godovşına Sovyetskoj Vlasti adlı kitaptan

---

Demir, Rugeş (2022). "Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Çözömlenen Bir Hikâye: "Şahmeran'ın Bacakları". *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (ASOBİD)*. S. 11, s.191-214.

**TOPLUMSAL CİNSİYET BAĞLAMINDA ÇÖZÖMLENEN BİR HİKÂYE:
"ŞAHMERAN'IN BACAKLARI"**
A STORY ANALYZED İN THE CONTEXT OF GENDER: "SAHMERAN'S LEGS"

Rugeş DEMİR*
Kastamonu Üniversitesi
demirruşes@gmail.com

Öz

Toplumsal cinsiyet meselesi, biyolojik bir olgudan ziyade toplumsal olarak inşa edilen bir yapıyı kapsamaktadır. Hemen hemen tüm alanlarda yansımaları görölen bu cinsiyetçi yaklaşım, yazarlar tarafından edebî eserlere yansıtılmakta ve okuyucu üzerinde etkiler bırakabilmektedir. Bu bakımdan edebî bir eser olan hikâyelerde, toplumdaki cinsiyet rollerinin temsillerinin nasıl ele alındığı oldukça önemlidir. Toplumsal cinsiyet kavramını eserlerinde eleştirel bir şekilde işleyen ve sorgulayan sanatçılardan biri Murathan Mungan'dır. Üzerinde analizler yapılan "Şahmeran'ın Bacakları" başlıklı öykü Murathan Mungan'ın eserlerinden biridir ve *Cenk Hikâyeleri* adlı eserde yer almaktadır. Öykü, iç içe geçmiş dört bölümden oluşmaktadır. Hikâye, Şahmeran tasvirleri yapan Mahir Usta'nın yanına İlyas isimli bir çırağın işe başlamasını ve çalışma sürecinde İlyas'ın değişimini ve dönüşümünü konu edinmektedir. Çalışmadaki amaç, Mungan'ın "Şahmeran'ın Bacakları" isimli öyküsünde toplumsal cinsiyetin etkilerini gözlemlemek ve bu kavram çerçevesinde hikâyeyi analiz etmektir. Hikâyede erkek ve kadınla ilgili cinsiyetçi rollere dikkat çekilmekte ve yazar tarafından eleştirel bir şekilde

---

* ORCID: orcid.org/0000-0003-3262-1867

anlatılmaktadır. Öyküde cinsiyetçi roller ile alakalı olarak erkeğin toplumdaki egemenlik mücadelesi, erkeğin zayıf yönlerinin aşağılanması, erkeğin inşasındaki hegemonik yapının sürdürülebilir olması ve kadının cinsel bir meta olarak görülmesi gibi konular işlenmiştir. Makalede öncelikle toplumsal cinsiyet kavramı ve toplumsal cinsiyetin edebiyatla olan ilişkisi incelenmiş ardından “Şahmeran’ın Bacakları” isimli öykü toplumsal cinsiyet bağlamında analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Cinsiyet; toplumsal cinsiyet; Murathan Mungan; öykü, Şahmeran’ın Bacakları

Abstract:

The issue of gender covers a socially constructed structure rather than a biological phenomenon. This sexist approach, which we see in almost all fields, is also reflected in literary works by the authors and can leave an impact on the reader. In this respect, it is very important how the representations of gender roles in society are handled in the stories, which are literary works. One of the artists who critically approach and question the concept of gender in his works is Murathan Mungan. The story called “Şahmeran’ın Bacakları” (Şahmeran’s Leg’s), the story on which we analyzed, is one of the works of Murathan Mungan, and this story is included in the book *Cenk Hikâyeleri*. The story consists of four intertwined parts. As the subject of the story, An apprentice named İlyas starts to work with Mahir Usta, who makes depictions of Şahmeran. and the apprentice changes and transforms during the working process. The aim of the study is to observe the effects of gender in Mungan’s story “Şahmeran’ın Bacakları” and to analyze the story within the framework of this concept. In the story, subjects such as the struggle for dominance of men in society, the humiliation of men’s weaknesses, the sustainability of the hegemonic structure in the construction of men, and the view of women as a commodity are discussed in relation to sexist roles. In the article, first of all, the concept of gender and the relationship between gender and literature were examined, then the story called “Şahmeran’s Legs” was analyzed in the context of gender.

Keywords: Gender, social gender, Murathan Mungan, story, Sahmeran’s Legs

1.Giriş

Tarihsel süreç içinde insan, farklı şekillerde tanımlanmıştır. Bu tanımlama biçimlerinden en belirgin olanı bireyin cinsiyeti olmuştur. Cinsiyet konusundaki tartışmalar toplumsal cinsiyet

kavramı etrafında toplanmaktadır. Bu bakımdan bireyin cinsiyeti ile ilgili tartışmaların temelinde toplumsal cinsiyet kavramı yer almaktadır. Bireyin doğuştan sahip olduğu fizyolojik özellikler kişinin biyolojik cinsiyeti ile ilgiliyken toplum tarafından erkeğe veya kadına roller dayatılması veya bireyin değiştirilmeye çalışılması toplumsal cinsiyet kavramı ile ilgilidir. Toplumsal cinsiyet her şeyden önce kadın ve erkek arasındaki eşitsizlikleri konu edinir. Kadın ve erkek eşitsizliği, dünden bugüne var olan ve her alanda yansımaları görölen önemli bir mesele haline gelmiştir. Bu mesele özellikle sanat ve edebiyat aracılığıyla dile getirilmekte ve çeşitli eserler üzerinden okuyucuya sunulmaktadır. Bu bağlamda pek çok şair ve yazar eserlerinde toplumsal cinsiyet meselesini dile getirmiştir. Bu sanatçılardan biri ünlü Türk yazar ve şair Murathan Mungan'dır.

Murathan Mungan "Şahmeran'ın Bacakları" isimli öyküsünde kadın ve erkek eşitliğiyle ilgili pek çok konuyu dile getirmekte ve bazı önemli noktalara dikkat çekmektedir. Dolayısıyla Şahmeran masalına çağdaş bir yorum getirerek tekrar kaleme alan Mungan, bu öyküsünde cinsiyet eşitsizliğini merkeze almakta ve konuya eleştirel bir şekilde yaklaşmaktadır.

Çalışma, nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Eserde dönemin koşulları, aile yapısının kadına ve erkeğe yüklediği roller ve toplumsal cinsiyet rollerinin kadın, erkek üzerinde oluşturduğu baskı yansıtılmaya çalışılmıştır. Bu bakımdan bu çalışmada amaç, Mungan'ın "Şahmeran'ın Bacakları" isimli öyküsünde toplumsal cinsiyetin etkilerini gözlemlemek ve bu kavram çerçevesinde hikâyeyi analiz etmektir.

1.1. Cinsiyet- Toplumsal Cinsiyet

Cinsiyet ve toplumsal cinsiyet kavramları kadın ve erkeğin toplumsal hayattaki yerlerini belirlemede önemli bir etkiye ve role sahiptir. Cinsiyet kavramı bireyin erkek ya da kadın olarak tanımlanmasına neden olan fizyolojik ve biyolojik farklılıkları ifade etmektedir. Toplumsal cinsiyet ise toplumun kadına ve erkeğe verdiği roller, görevler ve sorumluluklar aynı zamanda toplumun bireyi nasıl gördüğü, algıladığı ve beklentileri ile ilgili bir kavramı ifade etmektedir (Üner, 2008: 6). Dolayısıyla cinsiyet,

bireyin doğuştan sahip olduğu özellikleri belirtirken, toplumsal cinsiyet, bireyin içinde yaşadığı toplumun belirli konularda bir beklenti içinde olmasını ifade eder.

Toplumda erkek ve kadının kişisel özellikleri toplumun beklentilerine göre şekillenmektedir. Bu durum erkek ve kadının kişisel özelliklerinin birbirinden farklılık göstermesine neden olmaktadır. Örneğin bugün toplum içinde erkeğin kişisel özellikleri arasında güç, kuvvet, üstünlük, liderlik, rekabet ve şiddet gibi kavramlar yer alırken kadınlarda hassaslık, sabır, duygusal, kibarlık ve merhamet gibi özellikler yer alır. Bu noktadan hareketle denilebilir ki; toplumun kadından ve erkekten beklentileri bu özelliklere göre şekillenebilmektedir.

2. Toplumsal Cinsiyet ve Edebiyat

“Toplumsal cinsiyet” kavramı daha çok feminizm hareketi ile şekillenmiştir. Feminizm kelimesi, “femina” sözcüğünden türemiş olup Latince’de kadın anlamına gelmektedir. Feminizm algısı, ilk olarak 18. yüzyılda İngiltere’de ortaya çıkmış ve 1792’de yayınlanan Mary Wollstonecraft’ın *A Vindication of the Rights of Women* adlı eseriyle de ilk akademik alanda yerini almıştır (Sevim, 2005: 7-8).

Feminizm hareketi, kadınların yaşamın her alanında erkeklerle eşit haklara sahip olması gerektiğini ve bu yolda yapılan haksızlıkların son bulması gerektiğini dile getirmek amacıyla başlamıştır. Başka bir deyişle kadının erkek karşısındaki konumunu daha sağlam bir zemine inşa etmek ve kadın-erkek arasındaki eşitsizliğin ortadan kalkmasını sağlamak amacıyla ortaya çıkmıştır. Temel gayesi bu olan feminizm hareketi 1960’lı yıllara doğru pek çok alanda araştırma konusu olmuştur. Genellikle tarih, siyaset, hukuk, ekonomi ve edebiyat gibi alanlarda görünürlüğü artan toplumsal cinsiyet meselesi günümüzde de önemli bir araştırma konusu haline gelmiştir (Saygılıgil, 2016: 51). Özellikle edebiyat, toplumsal cinsiyet yargılarının tanıtılması, öğretilmesi ve aktarılması konusunda önemli bir görev üstlenmiştir. Çünkü edebî eserlere kadın gözüyle yaklaşma durumu feminist eleştirinin temellerini atmıştır.

Buradan hareketle “edebiyat” kavramının kavramsal çerçevesinden ve işlevlerinden bahsetmek gerekmektedir.

Edebiyat, en genel anlamıyla “Olay, düşünce, duygu ve hayallerin dil aracılığıyla sözlü veya yazılı olarak biçimlendirilmesi sanatı” şeklinde tanımlanır. Bir başka deyişle edebiyat, “Estetik yani sanatsal bir doyum sağlamak amacı güden, düşünce ve duyguları güzel ve etkili bir biçimde ifade eden, dilin konuşma ve düzyazı dilinden farklı yanlarını ortaya koyan ve dilide araç değil amaç olarak kullanan kurmaca bir anlatım biçimidir.” (Menteşe, 2008: 50). Edebiyatın tanımı zamana ve mekâna göre çeşitlendirilse de insan yaşamını anlamlı kılması ve zenginleştirmesi bakımından kültürün önemli bir bileşeni sayılmaktadır. Çünkü toplumda yaşanan her türlü olay ve olgu doğrudan veya dolaylı olarak edebiyata başka bir deyişle edebî eserlere yansımaktadır. Dolayısıyla toplumun bir parçası olan sanatçılar toplumdan ayrı düşünülemediği gibi her olay ve olgu da edebiyattan ayrı düşünülemez. Bu bakımdan edebiyat, toplumsal alanda gerçekleşen olayları yansıtmakla kalmaz aynı zamanda toplumsal olgulara yön verir.

Bu bilgilerden hareketle tarihsel süreçte kadının konumu hakkındaki değişimi anlamak için edebî metinler önemli veriler sunmaktadır. Çünkü “edebî metinler kadının algısını ve değişen konumunu görmek adına önemli sosyal belgelerdir.” (Şeker, 2019: 347). Edebî eserlerde anlatılan temalar, toplumdaki yerleşik kalıp yargılarını dönüştürme ve kültürel kalıplarını yeniden üretebilme potansiyeli vardır. Ayrıca sosyal yapıyı oluşturan unsurların yansıtıldığı eserlerde var olan toplumsal kabulleri dönüştürücü örneklerine yer verilmesi zihniyet dönüşümünün kodlarını oluşturmaya katkı sağlayabilmektedir (Küçüksayacıgil ve Küçükşen, 2021: 375). Dolayısıyla eserlerin bu yönüyle araştırılması ve incelenmesi önemli olmuştur. Bazı yazar ve sanatçılar bu toplumsal gerçekleri bilinçli bir şekilde eserlerinde dile getirerek okuyucunun dikkatine sunmakta ve toplumsal cinsiyet eşitliğine katkı sağlamaktadır. Eserlerinde toplumsal cinsiyet eşitliğini savunan bu yazarlardan biri Murathan Mungan’dır.

Mungan 1955 yılında İstanbul'da doğmuş, çocukluğunu ve ilk gençlik yıllarını Mardin'de geçirmiştir. Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tiyatro Bölümü mezunu olan yazar, 1980 sonrası Türk Edebiyatının önde gelen sanatçılarından. Roman, hikâye, şiir, tiyatro ve deneme gibi pek çok türde eser kaleme alan sanatçının zengin bir külliyatı vardır. Yazar, hikâye ve romanlarında toplumsal cinsiyet kavramını merkeze almakta ve konuya eleştirel bir şekilde yaklaşmaktadır. Buna örnek olabilecek eserlerden biri de "Şahmeran'ın Bacakları" isimli öyküsüdür. Mungan bu anlatıyı modern bir yaklaşımla yorumlayarak tekrar kaleme almış ve bazı önemli noktalara vurgu yapmıştır. Öyküde toplumsal cinsiyetle ilgili bazı davranışlar bir sorun olarak görülmüştür.

Cenk Hikâyeleri adlı eserde yer alan "Şahmeran'ın Bacakları" başlıklı hikâye iç içe geçmiş dört bölümden oluşmaktadır. Bu bölümler sırasıyla İlyas ile Mahir Usta'nın hikâyesi, Camsap ile Şahmeran'ın masalı, Belkiya'nın masalı ve Cihanşah'ın masalı şeklinde ilerlemektedir. Birbirine bağlanan bu dört hikâyenin odağında İlyas'ın Mahir Usta ile olan hikâyesi yer almaktadır. Diğer anlatılan hikâyeler İlyas'ın hikâyesindeki boşlukları doldurmak için oluşturulmuştur.

Hikâyenin birinci bölümünün özeti şu şekildedir: Hikâyenin ana kahramanı olan İlyas, Şahmerancı Mahir Usta'nın yanında çırak olarak işe başlar. Mahir Usta, bir yandan çırağı İlyas'a işi öğretirken diğer yandan ona Şahmeran masalını anlatır. İlyas da bir yandan Şahmeran masalını dinler bir yandan da Şahmeran'ın yüzünü ve şeklini çizmeye çalışır. Mahir Usta, Şahmeran'ın suretini çok iyi çizdiği için İlyas, ustasını kıskanmaya başlar. Kısa sürede işi öğrenen İlyas artık daha iyi çizimler yapmaya başlar ve Mahir Usta'yı kendine rakip görür. İlyas'ın artık tek derdi ustasının önüne geçmek olur. Mahir Usta, anlattığı hikâyeyi bitireceği zaman İlyas da ücretsiz yatılı sınavını kazanır. İlyas şehre gideceği için Mahir Usta'yı rakip olarak görmekten vazgeçer. İlyas şehre gider ve yıllar sonra memleketine büyük bir yazar olarak geri döner. İlyas, Mahir Usta'yı merak ettiği için yanına gidip kitabını hediye etmek ister ama Mahir Usta'nın vefat ettiğini

öğrenir. İlyas o andan sonra zamanında Mahir Usta'yı rakip gördüğüne pişman olur ve ustasının anısına Şahmeran'ın hikâyesini yazmak ister. İlyas zamanında ustasını yarı yolda bıraktığını ve ona ihanet ettiğini düşünür. Bu yüzden İlyas hikâyesine "Şahmeran'ın Bacakları" ismini verir.

Mahir Usta'nın İlyas'a anlattığı ikinci hikâyenin özeti şu şekildedir: Danyal isminde bir bilge ölümsüzlük iksirini bulmak için yıllarca çalışır ama istediği bilgiye ulaşamaz. Danyal bugüne kadar yaptığı tüm çalışmaları bir kitap haline getirir ve karısına saklaması için verir. Danyal, bu çalışmaları ilerde oğlu Camsab'a vermeyi düşünür ve kaldığı yerden oğlunun devam etmesini ister. Fakat Camsab hem yaramaz hem de başarısız bir çocuktur. Başarısız olması nedeniyle okuldan ayrılır ve odunculuk işine girer. Hayatına bu şekilde devam eden Camsab bir gün iki arkadaşıyla beraber ormana odun kesmeye gider. O anda yağmur yağar. Camsab, yağmurda ıslanmamak için arkadaşlarıyla beraber bir mağaraya sığınır. Camsab mağarada yağmurun dinmesini beklerken o sırada eline bir çomak alır ve mağaranın zemininde gezdirmeye başlar. Bir süre sonra toprakta mermer bir kapak görür. Camsab, arkadaşlarıyla beraber mermer kapağını kaldırır. Kapağın altında büyük bir bal kuyusu görünür. Arkadaşlar bu meseleyi kimseye söylememe konusunda kendi aralarında söz verir. Her gün kuyuya gelip teneke ile bal çıkarıp götüren arkadaşlar yine bir gün kuyuya gelirler. Kuyuda çok az bal kalır. Camsab beline ipi bağlayıp kuyuya iner ve balları tenekeye doldurup yukarıya gönderir. Kuyuda bal kalmayınca arkadaşlar mermerin ağzını kapatır ve oradan uzaklaşır. Camsab'ın arkadaşları ona ihanet eder. Camsab tek başına kuyuda mahsur kalır ve oradan nasıl çıkacağını düşünür. Bir süre sonra Camsab kuyunun altına bir delik açar ve o delikten geçerek başka bir diyara varır. Bu diyar Şahmeran'ın ülkesidir. Şahmeran, Camsab'ın kim olduğunu öğrenmeye çalışır. Camsab başından geçenleri anlatır. Şahmeran daha önce insanoğlu tarafından kandırıldığı için bir daha aynı hataya düşmek istemez. Bu yüzden Şahmeran, Camsab'ı yanında tutar, gitmesine izin vermez. Camsab bir süre sonra ailesini özler. Şahmeran bu durumu görünce Camsab'a ülkesini unutturmak için ona Belkiya ve Cihanşah hikâyesini

anlatır. Şahmeran hikâyesini anlattıktan sonra Camsab'ın ülkesine dönmesine izin verir. Camsab ülkesine dönmeden önce Şahmeran ona sakın hamama gitmemesini, giderse vücudunun pullanacağını söyler. Camsab ülkesine döner. Uzun bir aradan sonra ülkenin padişahı hastalanır. Vezir, padişahın kurtulması için tek ilacın Şahmeran'ın eti olduğunu söyler. O günden sonra tüm insanlar zorla hamama götürülür. Camsab da hamama götürülür ve orada tüm foyası ortaya çıkar. Camsab bu durumdan çok korktuğu için Şahmeran'ı ele verir. Şahmeran o halde bile Camsab'a tavsiye verir. Daha sonra Şahmeran kırk parçaya bölünür ve her gün bir parçası padişaha yedirilir. Camsab, Şahmeran'ın verdiği tavsiyeyi uygular, ilk suyu vezire içirir, ikinci suyu kendisi içer. Vezir kısa süre içinde ölür, padişah ise kırk gün sonra iyileşir.

Anlatılan iç içe hikâyelerin üçüncüsü Şahmeran'ın Camsab'a anlattığı Belkiya'nın macerasıdır. Bu hikâyenin özeti şu şekildedir: Yuşa, Yahudi bir hükümdardır. Yuşa, Tevrat'tan Musa'nın son peygamber olmadığını öğrenir. Bu durumu kendisi için bir tehlike olarak gören Yuşa bu bilgiyi saklar. Yuşa'nın Belkiya isminde bir oğlu vardır. Yuşa ölünce Belkiya babasının yerine geçer. Yuşa, babasının sakladığı bilgileri bulur ve Musa'nın son peygamber olmadığını öğrenir. Bunun üzerine Belkiya son peygamberi bulmak için yola çıkar. Belkiya bir gemiye biner, gemi Uyku Adası'nda mola verir. Belkiya o mola süresinde adada uyuya kalır. Uyandığında ise gemi gitmiş olur. Adada tek başına kalan Belkiya, orada bir kayık bulur ve o kayıkla denize açılır. Belkiya Şahmeran'ın ülkesine varır ve olan biteni Şahmeran'a anlatır. Şahmeran yerini kimseye söylememesi karşılığında Belkiya'ya yardım eder ve onu ülkesine gönderir. Belkiya'nın maceralarını duyan Ukap isminde bir Yahudi, Belkiya'nın Şahmeran'ı gördüğünü tahmin eder ve onunla gelip konuşur. Ukap, Mühr-ü Süleyman'ın yerini bildiğini, oraya gitmek için de Şahmeran'ın bilgisi gerektiğini söyleyerek Belkiya'yı ikna eder. Belkiya, Ukap ile beraber Şahmeran'ın diyarına giderler. Şahmeran'ı da yanına alıp Mühr-ü Süleyman'ın bulunduğu yere giden Belkiya'yı Şahmeran uyarır ama o kimseyi dinlemez. Şahmeran, Belkiya'nın başına bir şey gelmemesi için ona tavsiye verir. Ukap, Mühr-ü Süleyman'ın olduğu mağaraya girer. O anda Ukap'ın karşısına bir

ejderha çıkar. Ejderha, ateşiyile Ukap'ı yakar kül eder. Şahmeran'ın verdiği tavsiyelerle Belkiya ölmekten kurtulur ve eve dönmek için yola koyulur. Belkiya devlere cinlere yol sora sora Çin Seddi'ne varır. Çin Seddi'nden memlekete gitmek isteyen Belkiya'ya ermiş birisi yol gösterir. Belkiya memleketine dönerken yolda Cihanşah isminde biriyle tanışır ve Cihanşah'ın hikâyesini dinler. Belkiya yolun sonunda cennet gibi bir bahçeye girer ve burada da Hızır'ın yardımıyla memleketine varır.

Hikâyenin dördüncü ve son çekirdeğinde Şahmeran tarafından Camsab'a anlatılan Cihanşah ile Gevherengin hikâyesi yer alır. Hikâyenin özeti şu şekildedir: Belkiya eve dönerken Cihanşah ile karşılaşır ve ondan hikâyesini dinler. Bir gün Cihanşah ormanda bir geyik avlar. Cihanşah vurduğu geyiğin lanetine uğrar ve yolunu kaybeder. Cihanşah çeşitli badireler atlattıktan sonra Şah Mürg ile yolu kesişir ve onun yanında misafir olur. Cihanşah'ın canı sıkılmasını diye Şah Mürg, ona sarayının kırk odasının anahtarı verir ve ona sadece kırkinci kapıyı açmamasını söyler. Cihanşah yasağı çiğner ve kırkinci kapıyı açar. Odada büyük bir havuz görür. Havuzun başına üç ak güvercin gelir, üç güvercin gömlek değiştirerek üç güzel kıza dönüşür. Cihanşah, adı Gevherengin olan en küçük kıza âşık olur. Olan biteni Şah Mürg'e anlatan Cihanşah, bu kızların peri kızı olduğunu ve senede bir defa bu havuza gelip yıkandığını öğrenir. Şah Mürg, Cihanşah'a kıızı almak için bir sene beklemesini ve kızın gömleğini almasını söyler.

Cihanşah bir sene bekler ve küçük kız Gevherengin'in gömleğini alıp saklar. Gevherengin gömleği bulamadığı için uçamaz orada mahsur kalır. Bir süre sonra Cihanşah, Gevherengin'e gömleği alıp sakladığını ve onunla evlenmek istediğini söyler. Gevherengin, istemese de Cihanşah ile evlenmek zorunda kalır ve Cihanşah'ın ülkesinde yaşamaya başlar. Bir gün Cihanşah, Gevherengin'e ait güvercin gömleğini açıkta bir yerde unuttur. Gevherengin bunu görür ve hemen gömleği giyip kuş kılığına girer. Gevherengin memleketine uçmadan Cihanşah'a "beni seviyorsan peşimden gelirsin" der ve uçar. Cihanşah aşkı için yollara düşer. Gevherengin'in memleketini bulamayan Cihanşah derdini Şah Mürg'e anlatır ve ondan yardım ister. Şah Mürg, onların yerini sadece Zümrüd-ü Anka kuşunun bildiğini söyler. Cihanşah, derdini

Zümrüd-ü Anka kuşuna anlatır ve kendisini sevdalısının memleketine götürmesine ikna eder. Cihanşah, Gevherengin'in memleketine varır ve onunla beraber orada yaşar. Cihanşah bir süre sonra orada çok sıkılır. Bunun farkına varan Gevherengin, Cihanşah'la beraber onun ülkesine gitmeye karar verir. Cihanşah, kızı alır ve ülkesine dönmek için yola koyulur. Cihanşah ve Gevherengin eve dönüş sırasındayken bir pars sürüsüne denk gelir. Parslar, Cihanşah'a ve kıza saldırır. Gevherengin, parslar tarafından öldürülür. Gevherengin'in öldüğü yerde Cihanşah ona bir mezar yapar ve o mezarın başında bekler.

3. Şahmeran'ın Bacakları İsimli Öyküde Cinsiyetçi Roller

Yılan, dünya kültürlerinde olduğu gibi Türk halk kültüründe de önemli bir yere sahip olup çeşitli özellik, inanış ve sembolik anlamları ile ön plana çıkmaktadır. Mitolojiden efsaneye, inanışlardan halk hekimliğine kadar folklorun hemen her alanında yılanı görmek mümkün olmuştur (Şimşek, 2019: 13). Türk mitolojisinde önemli bir yeri olan yılanın¹ hem olumlu hem de olumsuz özellikleri bulunmaktadır. Örneğin yılan, Altay Türklerinin yaratılış mitinde bekçi göreviyle karşımıza çıkmaktadır. (Sakaoğlu ve Duymaz, 2017: 160-164). Bu metinde yılan, Tanrı'nın verdiği görevi yerine getiremez ve şeytanla eş değer görülür. Orta Asya Türklerinde ise yılan, saadetin sembolü olarak algılanmakta ve kutsal sayılmaktadır. Dolayısıyla zıt anlamları bünyesinde barındıran yılan bazen koruyucu bir ruh, talih, bereket sembolü bazen de kötülük, hile, düşmanlık ve düşmanlığı temsil eden özellikleriyle bir taraftan kutsal diğer taraftan lanetlenmiş olarak mitolojideki varlığını günümüzde sürdürmeye devam etmektedir. (Küçükbasmacı, 2016: 205).

Halk edebiyatında kahramanı yılan olan masallar, hikayeler ve efsaneler yaygındır. Bunlardan biri Şahmeran'dır. Şahmeran anlatısı daha çok masal şeklinde kurgulanmış ve evrensel bir öyküye dönüşmüştür. Masalda efsanevî bir yaratık olan Şahmeran iyiliği, insanoğlu ise kötülüğü temsil eder. Anlatının ana teması ihanet olmakla beraber iyilik, kötülük, bilgelik ve ölüm gibi

---

¹ Daha geniş bilgi için bk. Küçükbasmacı, 2016: 199-207.

konulara da yer verilmiştir. Bu bakımdan Şahmeran anlatısı günümüz yazarlarını etkilemiş ve pek çok yazar bu hikâyeyi farklı şekillerde kurgulayarak yeniden yazmıştır.² Bu yazarlardan biri Murathan Mungan'dır.

Mungan tarafından kaleme alınan "Şahmeran'ın Bacakları" başlıklı öyküde olaylar Şahmeran ustası olan Mahir Usta ve onun çırağı olan İlyas ismindeki bir çocuk arasında geçmektedir. Mahir Usta yanına çırak olarak verilen İlyas'a bir yandan mesleğini öğretir bir yandan da Şahmeran masalını anlatır. İlyas kendini bu masala kaptırır ve bu masal yolculuğunda kendi kimliğini anlamlandırma sürecine girer.

Öyküde olaylar dört başlık altında değerlendirilmiştir. Bu başlıklar şunlardır: "Geleneksel Türk Pedagojisi: Çıraklık", "Toplum Dayatması: Erkekler Ağlamaz", "Cinsel Bir Obje Olarak Kadın ve Güzellik" ve "Geleneğin Devamı: Baba/Oğul İlişkisi".

3.1. Geleneksel Türk Pedagojisi: Çıraklık

Toplumsal cinsiyet bağlamında ele alınan konulardan ilki bireylerin çocukluktan ergenliğe geçişidir. Ergenlik dönemi ile birlikte çocuğa verilen bazı toplumsal sorumluluklar bireyin bazı değişim ve dönüşümler yaşamasına sebep olur. Öyküde bu değişim ve dönüşüm İlyas'ın çıraklığı üzerinden verilmiştir. İlyas'ın henüz küçük bir çocukken Mahir Usta'nın yanında çırak olarak işe başlaması başka bir deyişle bir mesleği icra etme yolunda ilk adımını atması bu anlamda önemlidir.

Çırak kelimesi, Türkçede kelime anlamı itibarıyla "Zanaat öğrenmek için bir ustanın yanında çalışan kimse" şeklinde tanımlanır. Çıraklık aynı zamanda bir sorumluluktur. Sorumluluk kelimesi de "Kişinin kendi davranışlarını veya kendi yetki alanına giren herhangi bir olayın sonuçlarını üstlenmesi, sorum, mesuliyet" şeklinde tanımlanır. Geleneksel Türk aile yapısında belirli bir yaşa gelen erkek çocukların işe girmesi veya çalışmak için bir ustanın yanına çırak olarak verilmesi çocuğun artık

² Tomris Uyar, *Ödeşmeler ve Şahmeran Hikâyesi* (1973); Erhan Bener, *Şahmeran Öyküsü* (2000); Sennur Sezer, *Şahmaran* (2006); Öner Yağcı, *Şahmeran* (2016); Hatice Üzgöl, *Şahmeran - Efsanenin Adı* (2016); Mehmet Kemal Erdoğan, *Şahmeran*, (2016); Halil Boztepeli, *Şahmeran Hikâyesi* (2020).

büyüdüğünün ya da büyümesi gerektiğinin bir göstergesi olarak algılanmakta ve bazı sorumluluklar verilmektedir. Bu durum çocuk işçiliği ile ilişkilidir.

Çocuk işçiliği dünyanın hemen hemen her yerinde kullanılan bir kavramdır. Ancak bir toplumda çocuk olarak kabul edilen bireyin başka bir toplumda yetişkin olarak kabul edilmesi ve bu toplumların kültürlerinin ve tarihlerinin farklı olması çocuk işçilik kavramının evrensel anlamda tanımlanmasını imkânsız hale getirmektedir (Gül ve Öztürk, 2020: 132). Dolayısıyla denilebilir ki çocukların çalışmasıyla ilgili görüşler her toplumda farklılık gösterebilmektedir. Örneğin bazı toplumlarda çocuğun sadece eğitimlerine odaklanmaları savunulurken, bazı toplumlarda ise çocukların çalışmasının gelişimlerine katkı sağladığı savunulmaktadır (Osan, 2009: 44). Bu görüşün savunulduğu toplumlarda çocukların çalışması, sorumluluk alması ve evin giderlerine katkıda bulunmasının çocuğun gelişimi için daha faydalı olacağı düşünülmesinden kaynaklanmaktadır.

Hikâyede İlyas, çirak olacağını öğrenir. İlyas çalışmak için henüz hazır olmadığını bilir ve her fırsatta fiziksel özellikleri üzerinden küçük olduğunu dile getirir:

“Ellerime baktım ilkin, ellerim bana hala küçük bir çocuğun elleri gibi geliyordu, Ellerimden kendine bir yaş, bir iş biçmeye çalıştım. Ellerim bana hiçbir şey söylemedi.” (s. 16).

İlyas kendini her ne kadar küçük veya yetersiz görse de babası onu bir birey olarak görür. Bu durumun ataerkil bir toplumun erkek cinsiyetine dayattığı rollerden biri olduğunu söylemek mümkündür. Eserde bununla ilgili pek çok örnek bulunmaktadır. İlyas, çirak olacağını öğrenince içini derin bir hüznün kaplar ve sorumluluğun mutsuzluk getireceğini düşünür. İlyas bu durumu şu şekilde dile getirir ve eleştirir:

“Akşam yemeğini yediğimiz yer sofrasından kalkıp da sedire oturduğumda içime bir burukluk, bir hüznün, bir ağırlık çöktü. Kendimi iş sahibi biri olarak görüyordum. Ama bu nedense beni neşelendirmiyor, tersine kopkoyu bir hüznün veriyordu” (s. 16). “Mahallemizin çocukları bir yaşa geldiler mi, birinin yanına çirak verilirdi. Adettendi bu. Mahalledeki oyun arkadaşlarımızdan biri eksildi mi, birkaç gün sokağa çıkmadı mı, anlardık; birinin yanına çirak verilmiş.” (s. 15).

İlyas, çevresinde çiraklığa başlayan çocuklarda olumsuz bir değişim fark eder. Bu durum da hikâyede İlyas'ın ağzından şu şekilde anlatılır:

“Bize onlar büyümüşler, çok büyümüşler gibi gelirdi işlerinin, tezgâhlarının başında; sanki daha düne kadar aynı sokakta aralarında koştuğumuz çocuklar bunlar değildi. Hepsinin yüzü adanmıştı” (s. 16).

Dolayısıyla çirak olmak, çocukluktan çıkmanın ve toplumsal olarak erkeğe atfedilen para kazanma sorumluluğunu almanın başlangıcını oluşturur. Çünkü Türk toplumunda ataerkil değerler içinde evi geçindirmek erkeğin görevi sayılır. Hacer Tor, bir çalışmasında kırsal bölgelerde geleneksel kültür içinde yetişmiş olan çocukların çalışmalarını normal ve gerekli görüldüğünü ve bu görüşü savunanların çocukların çalışma hayatına hızlı atılmalarına sebep olduğunu dile getirmektedir (Tor, 2010: 33). Çünkü erkeklik kazanılması gereken bir şey olarak görülür. Bu durum erkekler arasında bir rekabete de dönüşebilmektedir. Erkeğin toplumsal düzen içinde erkekliğini sürekli kanıtlaması gerektiği öğretilir, aksi halde kaybedilecek bir durum olarak sunulur. Dolayısıyla bu durum erkeklerin diğer erkeklerde olan ilişkilerinde rekabetin hayatın merkezine konulmasına sebep olur.

Eserde dikkat çekilecek noktalardan biri de babadır. Öyküde İlyas'la ilgili tüm kararları baba vermektedir. İlyas'ın iş öncesi, iş sırası ve iş sonrasında yaşadığı durumlarda annesinin herhangi bir etkisi veya rolü görülememektedir. Bu bakımdan baba, evin reisliği görevini yürütmektedir. Tam bu noktada Murathan Mungan, bu öyküsünde erkeklik ile ilgili kalıplaşmış değerleri sorgular. Ailenin başında erkeğin sorumlu tutulması yani evin reisi konumunda yer alması, eserde vurgulanır ve eleştirilir. Dolayısıyla yazar, toplumda erkeğe atfedilen cinsiyetçi rollerin, çoğunlukla erkek çocukları için bir baskı unsuruna dönüştüğüne ve toplumun erkekten bir beklenti içinde olduğuna dikkat çeker.

3.2. Toplum Dayatması: Erkekler Ağlamaz

“Ağlamak”, üzüntü, acı ve mutluluk gibi nedenlere bağlı olarak ortaya çıkabilen duygusal bir durumdur. Bu bakımdan bu duygu herhangi bir cinsiyete ait olmayıp her birey için normal bir duyguyu ifade etmektedir. Aynı şey gülme eylemi için de

geçerlidir. Dolayısıyla duyguların cinsiyetlere göre değerlendirilmesi ve eleştirilmesi toplumsal cinsiyet kavramıyla ilgilidir.

Ataerkil Türk toplumunda bir erkeğin ağlaması veya bir erkeğin ağlarken görülmesi hoş karşılanmayan bir durumdur. Ağlamaya karşı olan bu hoşgörüsüzlük ortamı toplumsal cinsiyet rollerinin dayattığı yapı ile alakalıdır. Toplumsal cinsiyet normlarına göre erkeğin ağlaması onun acizliğini ortaya çıkaracak ve otoritesini sarsacak bir durum olarak görülmektedir. Toplumda sık kullanılan “erkekler ağlamaz”, “erkek adam ağlar mı?” cümleleri de bununla bağlantılıdır.

Gizem Çelik, bir çalışmasında erkeklerin zor bir dünyada yaşadığını ileri sürer. Çelik, erkeklerin sorumluluklarının olduğunu, bu sorumlulukları yerine getirirken duyguların hiçe sayıldığını, erkeklerin gücünü ve yerini korumaya çalıştığını ve kendisiyle ilgili durumları dillendirip paylaşmadığını bunun da sonucunda erkeğin suskunlaşmaya ve yalnızlaşmaya başladığını vurgulamaktadır (Çelik, 2016: 7). Çünkü bireyin duygularını açığa çıkarması veya başka bir deyişle bireyin ağlaması daha çok kadınla ilişkilendirilir. Bu durumun kadınla ilişkilendirilmesinin altında yatan temel şey de kadının duygularını kontrol etmede zayıf bir halka olarak görülmesi ve dolayısıyla ağlamanın da zayıflığın bir parçası olarak ele alınmasındandır.

Murathan Mungan öyküsünde bu duruma eleştirel bir şekilde yaklaşmış ve olayın tam tersini işlemiştir. Hikâyenin kahramanı Camsap, Şahmeran’ı ele verir yani ona ihanet eder. Camsap utancından Şahmeran’ın yüzüne bakamaz. Şahmeran’ın Camsab’a söylediği sözler Camsab’ın ağlamasına neden olur. Hikâyede ilgili kısım Şahmeran’ın ağzından şu şekilde anlatılır:

“Ben sana söylemiştim ya Camsab, insanoğlu ihanet eder (...) Tıpkı Belkiya gibi (...) Evet evet ne kadar da Belkiya’ya benziyorsun, daha önce bunu hiç fark etmemiştim.” (s. 92).

Camsab, Şahmeran’ın bu sözleri üzerine dizlerinin üstüne çöker ve ağlamaya başlar. Camsab, Şahmeran’a mahcubiyetini anlatır ve ağlamaya devam eder. Şahmeran, Camsab’ı ağlarken görünce ona

ağlamanın çok yakıştığını söyler. Hikâyedeki ilgili bölüm şu şekilde verilir:

“Ağlamak yakışıyor sana yâ Camsap,... Demek erkekler ağlayabilseler daha güzel olacaklar, her neyse üzölme artık” (s. 93).

Erkeğin ağlaması, toplumsal cinsiyet normlarının erkeğe atfettiği belirlenmiş konumu yıkmak suretiyle, erkeğin kendi olması ve kendi benliğini ortaya koymasının önüne geçen engelleri kaldırmasına karşılık gelir. Yazar erkeğin her şeyden önce bir insan olduğunu ve insanın duygularını ve benliğini rahatça açığa vurması gerektiğini belirterek toplumsal cinsiyet rollerini eleştirir ve bunun değişmesi gerektiğini vurgular. Ayrıca erkeklere yönelik olan “ağlamama” yaptırımının aşılması gerektiği üzerinde durarak erkeklere gözyaşlarını çekinmeden sergilemeleri yönünde mesaj verir.

3.3. Cinsel Bir Obje Olarak Kadın ve Güzellik

Kadının toplum içindeki rolleri ve görevleri hemen her alanda görüldüğü gibi sanat ve edebiyat alanlarında da görmek mümkün olmuştur. Pek çok eserde kadın dış görünüşü ile ön plana çıkarılmaktadır. Dış görünüş kavramı da cinsellik ile özdeşleştirilmektedir. Dış görünüşünü başka bir deyişle güzelliğini ön plana çıkarmaktan başka çaresi olmayan kadın, kendini ispatlamak için kapitalist sistemin çıkarlarına hizmet etmek zorunda bırakılmış ve bedeni esir alınmıştır (Özdemir, 2016: 246).

Tarihe bakıldığında da kadın bedeni hep çeşitli konumlara yerleştirilmiş ve sakınılma, değersizleşme, aşağılanma gibi süreçlerden geçmiştir. Günümüzde ise kadın bedeni bir “tüketim nesnesi” haline getirilmiştir. Bu bakımdan eserlerde cinsellik, biyolojik bir ihtiyaçtan ziyade kültürel bir anlam kazanmış ve kadınla özdeşleşmiştir. Bu bağlamda Murathan Mungan, “Şahmeran’ın Bacakları” başlıklı öyküsünde bu konuyu toplumsal bir sorun olarak görmüş ve işlemiştir.

Şahmeran’ın Bacakları isimli öykünün kahramanlarına bakıldığında genel olarak erkek etken, kadın edilgen bir konumdadır. Dört bölümden oluşan hikâyenin bazı bölümlerinde kadının cinsel bir obje olarak görülmesi, özgürlüğünün elinden

alınması, tutsak edilmesi ve bu yönde yansıtılmasıyla ilgili örnekler yer alır.

Öyküde yolunu kaybeden Cihanşah, 'Nehveran' isimli bir kentte çarşı pazar dolaşmaya başlar. Cihanşah, sokak aralarında gezip bağırarak bir adama denk gelir. Adamın söyledikleri Cihanşah'ın ilgisini çeker. Sokak aralarında bağırarak adam, insanlarla "kadın pazarlığı" yapar ve müşteri bulmaya çalışır. Bu durum kadının meta olarak görülmesinin önemli örnekleri arasında yer alır. Bölümde ilgili kısım şu şekilde geçmektedir:

"Bin altın lirayla güzel bir cariye kazanmak isteyen varsa ardımdan gelsin" (s. 76).

Kadın için kullanılan "cariye" ve "kazanmak" kelimesi dikkat çeker. Cariye, Türkçede kelime anlamı itibarıyla "Yabancı ülkelerden kaçırılıp özgürlükten yoksun bırakılan, alınıp satılabilen, her konuda efendisinin isteklerine bağlı bulunan genç kadın" şeklinde tanımlanır.

Cihanşah bu adamı takip eder ve kısa bir süre sonra kendini bir evde bulur. Eserde Cihanşah, bulunduğu ortamı şu şekilde tasvir eder:

"Çok güzel yemeklerin, çeşitli tatlıların, tuzluların bulunduğu bol içkili büyük ve güzel bir sofranın başındaydım. Ardından da körpecik bir cariye yolladılar yanıma. Ne zamandır kadınsızdım."(s. 76).

Cihanşah, geceyi orada geçirdikten sonra "*Mutlu, güzel ve renkli bir geceydi; belli ki, ertesi sabah karşılığı ödenecekti*" ifadesini kullanır. Dolayısıyla burada kadın bedeni alınıp satılabilen bir nesne konumuna indirgenmiştir. Kadın bedeninin erkekler tarafından bir nesne olarak görülmesi toplumsal cinsiyetle alakalı bir durumdur. Kadını geçim kaynağı olarak görmek ve üstünden para kazanmak erkek cinsiyetinin, kadın üzerinde kurduğu baskının bir sonucudur.

Feminist bir filozof olan Kate Millet, *Cinsel Politika* isimli çalışmasında pek çok toplumda kadına ait hakların yok sayıldığını ve kadının bir nesne olarak görüldüğünü ifade eder. Millet, bu durumu tek cümleyle şu şekilde açıklar: "Kadını nesneleştirmek eğilimi, onu bir kişi durumuna getirmekten çok, bir cinsel nesne

niteliğine indirger.” (Millett, 1987: 97). Hikâyede yer alan ve sadece “körpecik kız” diye tanıtılan kadın, cinsel bir obje olarak görülmüştür. Ayrıca kızın hikâyede cinsellik rolü dışında herhangi bir rolü bulunmamaktadır.

Hikâyede kadının meta olarak görülmesiyle ilgili bir bölüm daha bulunmaktadır. Cihanşah, yolunu kaybettiği sırada Şah Mürg, onu sarayında misafir eder. Şah Mürg, Cihanşah’a sarayın tüm odalarının anahtarını verir ama kırkıncı odaya girmemesini söyler. Cihanşah, yasağı çiğner ve içeri girer. Cihanşah, içerde bir havuz ve havuzun kenarında üç ak güvercin görür. Bir süre sonra o üç ak güvercin, üç güzel kıza dönüşür ve havuzda yıkanır. Cihanşah bu olayı görür ve en küçük kız olan Gevherengin’e âşık olur. Cihanşah, Gevherengin’in güzelliği ile ilgili şunları belirtir:

“Gömlek çırpıldılar, dünya güzeli üç kız oluverdiler. En küçüklerini gördüğüm o an sevdalandım. Soyunup havuza girdiler, yıkandılar, yüzdüler... Gözlerim kamaşmıştı gördüğüm güzellikten, saklandığım yerde bayılıvermişim... (s. 79).

Burada güzellik kavramı ön plana çıkarılır. Cihanşah, Gevherengin’in güzelliği karşısında gözlerinin kamaşması ve bayılması kadının dış görünüşüyle ve cinselliğiyle ilgili durumları göz önüne serer. Melek Özlem Sezer, güzelliğin kadınlarda çok rağbet görülen bir öge olduğunu ama güzelliğin kadının sosyal ve duygusal ilişkilerde zarar görmesine sebebiyet verdiğini belirtir (Sezer, 2019: 152).

Hikâyenin devamında kızlar, güvercin gömleklerini giyip kuşa dönüşür ve uçar. Cihanşah, Şah Mürg’e gördüklerini anlatır. Şah Mürg ak güvercinlerin yılda bir defa geldiğini ve onları yakalamak için güvercin gömleklerini saklaması gerektiğini söyler. Cihanşah, küçük kıza almak için sarayda bir yıl bekler. Ak güvercinler saraya geldiğinde yine havuz başında kuşa dönüşüp yıkanır. Cihanşah o sırada Gevherengin’in gömleğini alır ve saklar. Diğer iki kız güvercin gömleklerini alıp uçarlar fakat Gevherengin güvercin gömleğini bulamadığı için orada mahsur kalır. Gevherengin sarayda Cihanşah’ın elinde tutsak kalır, özgürlüğü elinden alınır.

Öyküde Gevherengin’in güzel bir kız olması kızın sosyal ve duygusal ilişkilerde zarar görmesine sebep olmuştur. Dolayısıyla Sezer’in ifade ettiği gibi kız güzel olduğu için sosyal ve duygusal

ilişkilerde zarar görmüştür. Çünkü güzellik unsuru sebebiyle Cihanşah, kadının üstünde orantısız bir güç kullanmıştır. Cihanşah, Gevherengin'in fikrini ve rızasını almadan, sormadan gömleğini saklar ve onu tutsak eder. Gevherengin, Cihanşah'a kendisini bırakması için yalvarır ancak Cihanşah onu çok sevdiğini ve bırakmayacağını söyler. Hikâyede ilgili kısım Cihanşah'ın ağzından şu şekilde dile getirilir:

“Gömleğini sakladım Gevherengin'in, uzun uzun aradılar, bulamayınca da ablaları uçup gitti.

Gevherengin kaldı.

Gevherengin bana kaldı.

Yalvardı, yakardı vermedim kanatlarını, tüyelerini, güvercin gömleğini, sevdami söyledim ona, geçirdiğim bir yılı özetledim...”(s. 80).

Cihanşah, Gevherengin ile nikâhını yaptırır ve kızı kendi memleketine götürür. Cihanşah bir gün Gevherengin'in güvercin gömleğini dışarda unuttur. Gevherengin gömleğini görünce hemen giyer ve kuş olup karşı evin damına konar. Gevherengin, uçup gitmeden önce dile gelip Cihanşah'a söyledikleri önemlidir. Gevherengin, kendisini sırf sevdiği için tutsak eden Cihanşah'a şu cevabı vermektedir:

“Ey Cihanşah! Bir hileyle beni kendi cinsimden, kendi yurdumdan, kendi soyumdan ayırdın! Evet, beni sevdiğin, biliyorum. Kendi sevgin her şeye yeter sandın. Sevgi her şeyi çözer sandın. Ben de sevdim seni evet, inkâr etmiyorum. Ama ben seni severken koşullarımız eşit değildi. Bana seni sevmekten başka hiçbir şans tanımadın. Sevgim konusunda kendim karar vermedim (...) burası senin ülken, sen kendi insanların arasındasın, burada mutlu olursun elbet, ya ben ne yaparım? Bunu hiç düşünmedin. Sevmek kolay iş değildir Cihanşah, sevmek emek ister.” (s. 81).

Gevherengin, Cihanşah'a bu söyledikleriyle kendisine hiçbir hak tanımadığını ve tamamen kendi isteklerini kabul etmek zorunda kaldığını ifade eder. Gevherengin, “*sevmek kolay iş değil, sevmek emek ister*” sözleri ile kadının bir nesne olarak görülmesine karşı çıktığını ve sevmenin karşılıklı duygular ile geliştiğini ifade etmektedir.

Eserde Cihanşah, aşkı için Gevherengin'in memleketi olan “Kehver-engin” şehrine gitmeye karar verir. Şehri bilmeyen,

tanımayan Cihanşah, uzun bir süre sonra Zömröd-ü Anka kuşunun yardımıyla Gevherengin'in şehrine varır. Cihanşah, sevdalısı olan Gevherengin'e kavuşur ama yabancı memlekette olduğu için orada çok sıkılır ve huzursuz olur. Gevherengin, Cihanşah'ın bu durumunu fark eder ve onunla beraber kendi memleketine gitmeyi kabul eder. Cihanşah, Gevherengin'in bu teklifini ilk başta kabul etmez. Çünkü burada çektiği sıkıntının onun da diğer tarafta çekeceğini söyler. Gevherengin kendisinin kız olduğunu ve kız olduğu için kendini değiştirebileceğini söyler. Bölümle ilgili diyalog Gevherengin'in ağzından şu şekilde verilir:

“Sen erkeksin... Gömlek değiştirmeyi bilmiyorsun. Bense kadını; senin rengini almakta güçlük çekmem. Sana erkek olduğun için öğretilmeyen şey, bana kadın olduğum için öğretiliyor. Hepsi bu.” (s. 84).

Gevherengin'in vermiş olduğu cevap, bireylerin cinsiyet farkının, onların yetiştirilmeleri üzerindeki farklılığa dikkat çeker. Bu farklılıklar toplum tarafından erkeğe ve kadına benimsetilir ve uygulanması uygun görülür. Toplumdaki cinsiyetçi normlar, kadına uyumlu olması gerektiğinin mesajını verir veya öğretir. Erkeklerde ise bu durumun uyumsuz olması yani kendini değiştirmemesi gerektiği beklenir. Dolayısıyla burada kadından beklenen şey fedakârlık ve uyumdur. Erkeğin mutluluğu ise her şeyin önündedir. Bu nedenle hikâyede Gevherengin, Cihanşah'ın mutluluğu için kendini feda eder ve yabancı bir ülkede çekeceği sıkıntıları kabul eder. Gevherengin bu durumu “*Ona inanmaktan, ona güvenmekten başka umarım yoktu. Biliyordum bir erkek bencilliği, bir sevgi bencilliği idi bu.*” (s. 84) diyerek açıklar.

Yazar, gereken yerlere vurgu yaparak kadının cinsel bir obje olmadığını belirtir. Böylelikle bu durumu sorunsal bir yapı olarak işler.

3.4. Geleneğin Devamı: Baba-Oğul İlişkisi

Ataerkil toplumlarda cinsiyetler arası roller keskin sınırlarla ayrılmıştır. Erkek evin reisi, baba, koca olarak maddi dünya ile ilişkili; kadın ise eş ve anne olarak ev içi işlerden sorumludur. Baba/erkek baskın cinsiyet olarak kabul edilir ve ailenin hükümdarı olarak otoritesi eşi ve çocukları tarafından kabul edilmektedir (Yüzer ve Demez, 2021: 19-20).

Baba kelimesi Türkçede yaygın anlamıyla “Çocuğu olan erkek, peder” ve “Çocuğun dünyaya gelmesinde etken olan erkek” anlamında kullanılır. Bu bakımdan ataerkil toplumlarda erkeğe bir statü kazandırılır. Dolayısıyla erkeklik, toplumsal olarak inşa edilen ve devamlı olarak sürdürülmesi beklenen bir konuma işaret etmektedir. Bu statü farkını atasözlerinde de görmek mümkündür. Türk atasözlerinden “Oğlan olsun da keçeden olsun”, “Oğlan olsun, deli olsun; ekmek olsun, kuru olsun”, “Devlet oğul, mal tahl, mülk değirmen.”, “Oğlandır oktur, her evde yoktur.”, “Oğlan büyür koç olur, kız büyür hiç olur” gibi atasözleri konunun anlaşılması bakımından önemli örneklerdir (Avcı, 2014: 212).

Toplumsal cinsiyet normlarında önemli olan değerlerden biri, kadına ve erkeğe öğretilen rollerin devamlılık göstermesidir. Bu davranışların bir gelenek haline gelmesinde anne ve babanın önemli rolleri bulunmaktadır. Anneden kıza geçen veya babadan oğula geçen cinsiyetçi roller toplumun kültürel kodlarına işlenir. Hikâyede bununla ilgili örnekler bulunmaktadır.

210

Hikâyede Tahmur Şah’ın yıllarca çocuğu olmaz. Tahmur Şah bu duruma çok üzülür ve çareler aramaya başlar. Bir vezir, Tahmur Şah’a, Horasan padişahının bin bir güçlkle dünyaya gelen kızıyla evlenirse bir oğlu olacağını söyler. Bunun üzerine Tahmur Şah, evliliği yapar ve bir oğlu dünyaya gelir. Tahmur Şah’ın erkek evlat sahibi olmak istemesi, toplumsal olarak erkek çocuğa sahip olmanın bir erkeklik göstergesi olarak kabul edilmesinden kaynaklanmaktadır. Aynı zamanda Tahmur Şah, tahtın devamı için de erkek oğlanın olmasını ister.

Eserin başka bir bölümünde Danyal ölümsüzlük sırnın peşinde koşar ve bunla ilgili çok çalışma yapar. Danyal bugüne kadar yaptığı tüm çalışmaları bir kara deftere sığdırır. Çalışmayı bitirmeye ömrü yetmeyen Danyal, çalışmanın devamını oğlu Camsab’ın getirmesini ister. Danyal hikâyede bu isteğini şu şekilde açıklar:

“Ben yetmedim; benim yetmediğim yerden oğlum sürdürsün. (...) Ömrüm yetmedi; ömrümün yetmediği yerden oğlum sürdürsün” (s. 26).

Danyal'ın bu sözleri babadan oğula geçen ve devamlılık gösteren gelenek mevzusu ile ilişkilendirilir. Ataerkil aile yapılarında erkek çocukların önemli bir yeri vardır. Çünkü erkek çocuklar soyun sopun devamını temsil ederler. Başka bir deyişle erkek evlat, babanın işini, gücünü, otoritesini devralır. Bu bakımdan erkek çocuk, kız çocuklarına göre daha fazla değer verilir. Fakat hikâye her zaman böyle devam etmez. Hikâyede Camsab, babasının çalışmalarıyla ilgilenmez ve gereken başarıyı göstermez. Murathan Mungan, hikâyede olayı bu şekilde işleyerek bir mesaj vermek ister. Hikâyede daha somut bir ifade olarak şu diyaloglara yer verilir:

“Camsab, Danyal'ın düşündüğü – ya da düşlediği – gibi bir Camsab değildi... Hem oğullar, babalarının iz-sürücöleri değillerdir. Babalar, oğullarını kendi kaldıkları yerden sürdüren bir çömez gibi görmekten vazgeçmelidirler. Oğul çömez değildir; oğul, oğuldur” (s. 27).

Yazar, bu sözlerle erkek çocuklar üzerindeki toplumsal beklentiye dikkat çeker. Erkek çocukların babanın devamı olarak görülmesinin ve onlara benzemesi gerektiğinin yanlış olduğu anlatılır. Dolayısıyla toplumun beklentilerine göre yönlendirildiği takdirde birey, kendi benliğini tanıyamaz duruma gelebilir.

Sonuç

Toplumsal cinsiyet normlarına maruz kalan insan, içinde bulunduğu topluma ve zamana göre hareket eder. Kültürel bir inşa olan toplumsal cinsiyet, hem kadının hem de erkeğın hayatı anlamlandırmasında önemli bir işlevi yerine getirir. Toplumda bu denli önemli olan bir yapının edebiyata yani şiire, romana ve hikâyeye yansımaması düşünölemez. Bu bakımdan toplumda kadın ve erkekle ilgili cinsiyetçi roller ve görevler edebiyat vasıtasıyla eserlere yansır. Yazarlar pek çok eserde kadın ve erkekle ilgili kalıplaşmış kültürel kodları gözler önüne serer ve sorgular. Bu yazarlardan biri olan Murathan Mungan, özellikle eserlerinde kadının ve erkeğın konuları hakkında bilgi verir ve bazı davranışları sorun olarak görüp eleştirir. Bu açıdan bakıldığında Mungan'ın eserleri içinde önemli sayılabilecek öykülerinden biri “Şahmeran'ın Bacakları”dır.

Mungan bu öyküsünde kahramanların karşılaşmış oldukları cinsiyetçi problemleri ele alır ve sorgular. Öyküde bireyin kendisinin farkına varması, kendini gerçekleştirme, erkeğin toplumdaki egemenlik mücadelesi, erkeğin zayıf yönlerinin aşılınması, erkeğin inşasındaki hegemonik yapının sürdürülebilir olması, kadının bir meta olarak görülmesi ve kadınlarda güzellik kavramının ön planda olması gibi temalar yer almaktadır. Bu temalar geniş bir açıdan değerlendirildiğinde toplumsal cinsiyet eleştirisinin ne derece önemli olduğu ortaya çıkmaktadır. Makalede olaylar dört başlık altında değerlendirilmiş olup bu başlıklar şunlardır: “Geleneksel Türk Pedagojisi: Çıracılık”, “Toplum Dayatması: Erkekler Ağlamaz”, “Cinsel Bir Obje Olarak Kadın ve Güzellik” ve “Geleneksel Devamı: Baba/Oğul İlişkisi”dir.

“Geleneksel Türk Pedagojisi: Çıracılık” başlığında erkeklere dayatılan roller ve görevler İlyas karakteri üzerinden verilir. Mungan, İlyas üzerinden ailenin başında sadece erkeğin sorumlu tutulmasına ve henüz küçük yaşta olan çocukların çalıştırılmasına karşı çıkar. Toplumda erkeğe atfedilen cinsiyetçi roller, çoğunlukla erkek çocukları için bir baskı unsuruna dönüştüğüne dikkat çekilir. “Toplum Dayatması: Erkekler Ağlamaz”, başlığında erkeklerin duygularını sakladığı veya saklamak durumunda kaldığını ve bunun da bireyin içine kapanmasına neden olduğunu belirtir. Yazar öyküde Camsab ve Şahmeran arasında geçen diyaloglar üzerinden erkeğin duygularını rahat bir şekilde dile getirmesi gerektiğini savunur. “Cinsel Bir Obje Olarak Kadın ve Güzellik” başlığında da toplum içinde kadının edilgen bir konumda yer aldığı belirtilir. Yazar, kadına atfedilen geleneksel kadınlık rolünü sorgular ve bu duruma eleştirel bir tutumla yaklaşır. Yazar öyküdeki bu durumu “Gevherengin” karakteri üzerinden pek çok defa dile getirir ve kadını ikincil bir konuma hapseden eril yapıyı eleştirir. “Geleneksel Devamı: Baba/Oğul İlişkisi” başlığında ise eril iktidarın temsilcileri olan babaların, oğullarına dayattığı normlar eleştirilir. Babaların, oğulların fikrini almadan bir kalıbın içine sıkıştırılmasına karşı çıkar. Öyküde bu başlık, Tahmur Şah’ın oğlu ve Camsab adlı kahramanlar üzerinden verilir.

Sonuç olarak; Murathan Mungan, hikâye üzerinden verdiği örneklerle küçük yaşta olan çocuklara çok fazla sorumluluk verildiğini, kadının cinsel bir obje olarak göröldüğünü, erkeklerin de duyguları olduğunu ve ağlayabildiğini ve erkek çocuklarının babalarının iz-sürücüsü olmadığını dile getirmiştir.

Kaynakça

- Avcı, Yıldız Yenen. (2014). Türk Atasözlerinde Çocuğa Bakış, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 6, S. 11, s. 203-226.
- Çelik, Gizem. (2016) "Erkekler (de) ağlar!": Toplumsal Cinsiyet Rollerini Bağlamında Erkeklik İnşası ve Şiddet Döngüsü, *Fe Dergi: Feminist Eleştiri* C. 8, S. 2, s. 1-12.
- Gül, Tolga ve Öztürk, Mustafa. (2020). Çocuk İşçiliğinin Nedenleri Üzerine Kavramsal Bir Çalışma, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 38, s. 130-148.
- Küçükbasmacı, Gülten. (2016), Türk Mitolojisinde Yılan, *Türk Mitolojisine Giriş*, (Editörler: Fatma Ahsen Turan - Meral Ozan), Ankara: Gazi Kitabevi, s. 199-207.
- Küçüksayacıgil, Ayten ve Küçükşen, Kübra. (2021). Tanzimat'tan Günümüze Türk Edebiyatında Toplumsal Cinsiyet Yansımaları ve Kadının Konumu, *Edebi Eleştiri Dergisi*, C. 5, S. 2, s. 371-386.
- Menteşe, Oya Batum. (2008). Edebiyat Nedir?, "Neden Edebiyat", *Littera Edebiyat Yazıları*. C.22, s. 49-56.
- Millett, Kate. (1987). *Cinsel Politika*. (Çev. Seçkin Selvi) İstanbul: Payel Yayınevi.
- Mungan, Murathan. (2020) *Cenk Hikâyeleri*, İstanbul: Metis Yayıncılık.
- Osan, Filiz. (2009). "Çalışan Çocukların İstismarı: Mobilya İşkolu Örneği". Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Özdemir, Özlem. (2016). Moda Programlarında Kadın Bedeninin Metalaşması, *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, S. 25, s. 245- 270.
- Sakaoğlu, Saim ve Ali Duymaz. (2017). *İslamiyet Öncesi Türk Destanları*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Saygılıgil, Feryal. (2016). *Toplumsal Cinsiyet Tartışmaları*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Sezer, Melek Özlem. (2019). *Masallar ve Toplumsal Cinsiyet*. İstanbul: Kor Yayınları.
- Sevim, Ayşe. (2005). *Feminizm*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Şeker, Aziz. (2019). Feminist Edebiyat Eleştirisi Bağlamında Edebi Metinlerde Kadın Gerçekliği, *Söylem Filoloji Dergisi*, C. 4, S. 2, s. 347-359.
- Şimşek, Esmâ. (2019). Türk Halk Kültüründe Yılan ve “Yılan Kale” (Ceyhan/Adana) Anlatıları Üzerine Değerlendirmeler, *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, C. 7, S. 19, s. 13-33.
- TDK, (2019). *Çıracık*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TDK, (2019). *Cariye*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tor, Hacer. (2010). Türkiye’de Çocuk İşçiliğinin Boyutları, *Zeitschrift für die Welt der Türken Dergisi*, C. 2, S. 2, s. 26-42.
- Üner, Sarp. (2008) *Toplumsal Cinsiyet Eşitliği*, T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü.
- Yüzer İlayda ve Demez, Gönül. (2021). Ataerkil Güç İlişkileri Bağlamında Baba-Oğul Etkileşimi, *Akdeniz Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet Dergisi*, C. IV, S. 1, s. 15-34.

Kurt, Nagihan (2022). "Covid-19 Pandemisi Sürecinde Hastalığa Yakalanan Bireyler ve Temaslılarına Yönelik Damgalama". *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (ASOBİD)*. S. 11, s. 215-237.

COVID-19 PANDEMİSİ SÜRECİNDE HASTALIĞA YAKALANAN BİREYLER VE TEMASLILARINA YÖNELİK DAMGALAMA¹ STIGMATIZATION of COVID-19 PATIENTS AND THEIR CONTACTS DURING THE PANDEMIC

Nagihan KURT*
İzmir Bakırçay Üniversitesi
nagihankurt35@gmail.com

Öz

Bu çalışmanın amacı Covid-19 ve damgalama ilişkisinin incelenmesidir. Bu çerçevede literatür bölümünde salgın hastalıkların ortaya çıkışı ve tarihte pandemiler ve etkileri araştırılmıştır. Daha sonra salgın hastalık ve damgalama ilişkisi tarihten örneklerle açıklanmıştır. Araştırma kapsamında Covid-19 ve damgalama ilişkisinin incelenmesi amacı ile literatüre uygun olacak şekilde yapılandırılmış açık uçlu görüşme formu hazırlanmış ve kartopu örnekleme tekniği ile ulaşılan 7 kadın ve 5 erkek katılımcıyla görüşme yapılmıştır. Görüşmeler pandemi nedeni ile görüntülü sohbet uygulamaları üzerinden gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler çözümlendikten sonra bulgular "Hastalığa Yakalanan Kişilere ve Yakınlarına Yönelik Dışlayıcı

---

¹İzmir Bakırçay Üniversitesi, Sosyoloji Yüksek Lisans Programı'nda yer alan Sağlık Sosyolojisinde Güncel Gelişmeler Dersi kapsamında bu çalışmayı gerçekleştirmeme olanak sağlayan saygıdeğer hocam Doç. Dr. Selin Atalay'a ve bu süreçte desteklerini esirgemeyen saygıdeğer hocam Doç. Dr. Çağrı Eryılmaz'a teşekkürü bir borç bilirim.

* ORCID: orcid.org/0000-0003-3798-9919

Söylemler ve Damgalama”, “Çinlilere Yönelik Damlama Söylemleri” ve “Covid-19 ve Komplo Teorileri” olmak üzere üç kategori altında doğrudan alıntılar ile birlikte sunulmuştur. Komplo teorileri bu araştırmanın konusu olmamakla birlikte önemimizdeki araştırmalara ve araştırmacılara kaynaklık etmesi amacı ile bulgulara eklenmiştir. Sonuç olarak görüşmeler sırasında hastalığa yakalanmış kişilerin ve temaslının yalnızca bir hastalığa yakalandıkları için yahut bir hastanın yakını oldukları için damgalamaya maruz kaldıkları gözlemlenmiştir. Çinliler damgalanan bir diğer grup olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Covid-19, Pandemi, Damgalama, Salgınlar, Tarihte Pandemiler, Pandemi ve Damgalama, Yapılandırılmış Açık Uçlu Görüşme

Abstract

The aim of this study is to examine the relationship between Covid-19 and stigma. In this context, the emergence of epidemic diseases and pandemics in history and their effects were investigated in the literature section. Then, the relationship between epidemic disease and stigmatization is explained with examples from history. Within the scope of the research, a semi-structured interview form in accordance with the literature was prepared in order to examine the relationship between Covid-19 and stigmatization, and 7 female and 5 male participants were interviewed by snowball sampling technique. Interviews were conducted over video chat applications due to the pandemic. Findings show three categories as "Exclusionary Discourses and Stigmatization Against Persons Caught Illness and Their Relatives", "Drip Discourses Against Chinese" and "Covid-19 and Conspiracy Theories". Although conspiracy theories are not the subject of this research, they have been added to the findings in order to be a source for future studies and researchers. As a result, during the interviews, it was observed that the infected people and their contacts were stigmatized just because they had a disease or because they were relatives of a patient. The Chinese were another group that was stigmatized.

Keyword: Covid-19, Pandemic, Stigma, Epidemic, Pandemics in History, Pandemic and Stigma, Structured Open-Ended Interview

Giriş

Tarım devrimi ile birlikte yerleşik hayata geçiş sağladığı refah yanında salgın hastalıklar gibi pek çok sorunu da beraberinde getirmiştir. İnsan toplulukları yerleşik hayata geçmeden önce göçebe şekilde yaşamakta ve küçük gruplar halinde hareket

etmekte, atıklarını da geride bırakabilmekteydi. Fakat insan toplulukları yerleşik hayata geçtikten sonra nüfus hızla artmaya başladı. İnsanların sınırlı bölgelerde kalabalık gruplar halinde yaşamaya başlaması, artı ürünü depolamak için ambarların inşa edilmesi, kanalizasyon sistemlerinin yaygınlaşması ve insanların atıklarını geride bırakamamaları gibi faktörler hastalıkların hızlı yayılımına sebep olmuştur. Bu durumun sonucunda epidemi ve pandemiler ortaya çıkmıştır.

Geçmişte Justinyen Vebası, Kara Ölüm, Üçüncü Veba Salgını, Kolera, İspanyol Gribi, Hong Kong Gribi, Asya Gribi, AIDS gibi tarihin seyrini değiştiren ve insanlık için yıkıcı etkileri olan pek çok salgın yaşanmıştır. Yalnızca Kara Ölüm milyonlarca insanın ölümüne sebep olmuştur. Ölümün yanı sıra bu salgın tarihin seyrini de değiştirmiş, Roma İmparatorluğu ve feodalizmin yıkımını hızlandırmış, kapitalizme giden yolun önünü açmış, dinde reform hareketlerinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır (Artvinli, 2020: 44-45).

21. yüzyılın en büyük pandemisi ise Covid-19 pandemisidir. Çin'in Huabei bölgesinde, başkent Wuhan'da 2019 yılının aralık ayında ortaya çıkan Koronavirüs salgını yeni bir Koronavirüs olarak tanımlandı ve hastalığın bulaş oranı 2020 yılının ocak ayında hızla artmaya başladı. Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından Covid-19 olarak tanımlanan bu hastalık, kısa sürede tüm dünyayı etkisi altına almıştır. Ortaya çıkan yeni Koronavirüs, bilinen yedinci Koronavirüstür. Kısa sürede tüm dünyayı etkisi altına alan virüsün Türkiye'deki ilk vakası 11 Mart 2020 tarihinde tespit edildi ve ilk ölümlü vaka 17 Mart 2020 tarihinde duyuruldu (Samancı, 2019: 6)

Salgın dönemleri zenofobinin (yabancı düşmanlığı) yayılmasında etkindir. İnsanlar ani ortaya çıkan ve sebebi bilinmeyen hastalıklarda bir günah keçisi bulma eğilimindedirler. Bu nedenle salgın hastalık dönemleri damgalama söylemlerini de beraberinde getirmektedir. Damga Kuramı Erving Goffman tarafından sembolik etkileşimci perspektifle geliştirilmiş bir kuramdır. Damga bireyi kamusal alanda itibarsızlaştıran ve kendisinden kaçınılması gereken bir konuma getirmektedir. Bulaşıcı hastalıklar ve damga ilişkisi de tarihi salgınlar tarihi

kadar geriye gitmektedir. Antik Yunan döneminden itibaren veba gibi bulaşıcı hastalıkların işlenen günahların bir sonucu olarak ortaya çıktığı ve hastalığın bireylerin bu dünyadaki cezaları olarak görüldüğü bilinmektedir. Sağlık alanında damgalama ise en basit tanımı ile bireylerin hastalıkları yüzünden ayrımcı tutum ve davranışlara ve nefret söylemlerine maruz kalmasına neden olmaktadır. Özellikle bulaşıcı hastalıklar söz konusu olduğunda bireyler gerçeği yansıtmayan düşünceler geliştirebilmekte ve bu durum hastalığa yakalanan bireylerin olumsuz tepkilerle karşılaşmalarına yol açmaktadır (Ertem, 2020: 135). Covid-19 pandemisi de ilk ortaya çıktığı günden itibaren damgalama söylemlerini beraberinde getirmiştir. Azınlık ve dezavantajlı gruplar hedef gösterilmiş, bireyler yalnızca hastalıkları yüzünden suçlanmıştır. Damgalama, toplumsal hayattan dışlanmanın yanında bireylerin sağlık yardımlarını reddetmelerine de neden olabilmektedir.

Amerika Birleşik Devletleri Hastalık Koruma ve Kontrol Merkezi (Centers for Disease Control and Prevention) damgalanan gruplarla odak görüşmeleri yapılarak hangi durumlarda ve ne tür kanallardan etkilendiklerinin tespit edilmesi ve böylece ileriye dönük tedbirlerin alınmasını önermektedir (CDC'den aktaran Ertem, 2020: 137). Bu bağlamda çalışma kapsamında hastalığa yakalanan bireyler ve temaslı bireyler ile görüşmeler gerçekleştirilmiş ve hastalığa yakalanan bireylerin hangi durumlarda ve nasıl damgalamaya maruz kaldıklarının araştırılması amaçlanmıştır.

1. Tarihte Pandemiler

İnsan toplulukları tarım devrimi ile yerleşik hayata geçmeye başladıktan sonra refah seviyesini artırmayı başarmışlardır. Ancak yerleşik hayata geçiş sağladığı refahın yanında salgın hastalıklar gibi pek çok sorunu da beraberinde getirmiştir. Tarım devriminden önce insanlar küçük gruplar halinde hareket etmekte, göçebe bir yaşam sürdükleri için çöplerini geride bırakabilmekteydi. Fakat yerleşik hayata geçişle birlikte nüfus artışı, kanalizasyon sistemlerinin inşa edilmesi, tahıl ambarları ve atıkların geride bırakılmaması gibi faktörler hastalıkların hızlı yayılımına sebep oldu. Bu durum epidemiy ve pandemilerin ortaya

çıkmasına zemin hazırladı. Nüfusun belli bir bölgede sürekli ve kalabalık topluluklar halinde yaşamaya başlaması, bu durumun sonucunda atıklarının arkalarında bırakamamaları ve hayvanların evcilleştirilmesi gibi faktörler epidemiy ve pandemilerin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Epidemiy sözcüğü Yunanca “*epi*” (üzerinde) ve “*demos*” (insanlar) sözcüklerinin birleşiminden türetilmiştir. Bir hastalığın epidemiy olarak tanımlanabilmesi için belli bir bölgede ortaya çıkması ve belli bir insan popülasyonu üzerinde etkili olması, hastalığın beklenenin üzerinde bir etki göstermesi gerekmektedir. Pandemi sözcüğü ise Yunanca “*pan*” (tüm) ve “*demos*” (insanlar) sözcüklerinden türetilmiştir. (Tunç ve Atıcı, 2020: 361). Bir hastalığın pandemi olarak tanımlanabilmesi için, küresel düzeyde etkili olması, kısa sürede hızla bulaşarak yayılması, mevsimlerden bağımsız seyretmesi, mutasyonlar sonucu yenilenen virüsler ile ortaya çıkması, ölümcül sonuçlar doğurması ve popülasyonun hastalığa karşı bağışıklığının çok zayıf olması yahut hiç olmaması gerekmektedir (Özkoçak ve diğerleri, 2020: 1186).

Tarihte etkileri insanlık için oldukça yıkıcı olan bölgesel ve küresel çapta ortaya çıkan pek çok salgın görülmüştür. Salgın hastalıkların tarihi milat öncesine kadar gitmektedir. Tarihte bilinen ilk salgınlar milattan önce ortaya çıkan çiçek salgınlarıdır (Yıldırım,2020:1334). Tarihte etkileri en yıkıcı olan salgınlardan birisi ise veba salgınlarıdır. Mısır’da 541 yılında ortaya çıktığı bilinen ve “*Jüstinyen Vebası*” olarak adlandırılan ilk veba pandemisi tüm dünyada etkili olmuş ve büyük yıkımlara neden olmuştur. Tahminlere göre pandemi Kuzey Avrupa’da nüfusun yarısının ölümüne neden olmuştur. 1347 yılında ortaya çıkan ve “*Kara Ölüm*” olarak adlandırılan veba pandemisi ise Çin ve Orta Asya’da başlamış ve Avrupa’da nüfusun üçte birinin ölümüne neden olmuştur (Parıldar ve Dikici, 2020: 3). Bu dönemde yoksul halkın kötü beslenme koşulları ve farelerle iç içe toprak evlerde yaşamaları ve salgından kaçacak imkanlarının olmaması gibi faktörler, yoksul halkın salgından daha çok etkilenmesine neden olmuştur. Zenginler farelerin girmesi ve barınması zor olan taş evlerde yaşıyorlardı ve şehir dışına kaçacak imkanları bulunuyordu. Kara ölüm döneminde zenginler salgından kaçmak

için şehir dışında evler almış ve eski evlerine dönmek için önce yoksul bir insanı evlerine yerleştirip eğer ölmezse evlerine geri dönmeye başlamışlardır (Nikiforuk, 2018'den aktaran Artvinli, 2020: 45).

İnsanlar hastalığın nedenini anlayamadıkları için ölümlerin sebebinin ilahi güçler, büyüler ve yaşamda işlenen günahlarla ilişkilendirmişlerdir. Ölümlerin giderek artması ve buna karşın din adamlarının şehir dışına kaçması klisenin otoritesinin sarsılmasına neden olmuştur (Nikiforuk, 2018'den aktaran Artvinli, 2020: 45-46). Kara veba tarihin seyrini değiştirmiş, Roma İmparatorluğu'nun ve feodalizmin yıkımını hızlandırmış, dinde reform hareketlerinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Tarihteki son veba pandemisi ise 19. Yüzyılda ortaya çıkan "*Üçüncü Veba Salgını*"dır (Artvinli, 2020: 44).

Tarihte büyük ve yıkıcı etkileri olan bir diğer pandemi de kolera salgınıdır. Su ile bulaştığı bilinen ve akut ishale neden olan kolera ilk olarak 1817 yılında Asya'da ortaya çıkmış ve milyonlarca kişinin hayatını kaybetmesine neden olmuştur. Tarihte büyük kolera pandemisi yaşanmıştır (Yolun, 2012: 33). Salgın dönemi gerçekleşen savaşlarda ölen insan sayısının, kolera yüzünden ölen insan sayısından daha az olduğu görülmüştür (Tunç ve Atıcı, 2020: 341). Kolera salgınının neden olduğu felaket, toplum sağlığı uygulamalarının kurulmasını sağlamıştır. Çiçek salgını ise tarihte bilinen en eski ve en fazla ölüme neden olan pandemidir. Temas yolu ile bulaşan çiçek hastalığının 300 ile 500 milyon insanın ölümüne neden olduğu ve Avrupa'da her üç çocuk ölümünden birinin çiçek yüzünden gerçekleştiği tahmin edilmektedir. 1786 yılında Dr. Edward Jenner tarafından çiçek aşının bulunması ile birlikte çiçek hastalığı 19. Yüzyılın sonlarına doğru etkisini yitirmeye başlamıştır. Tarihte bulunan ilk aşı çiçek aşısıdır (Parıldar ve Dikici, 2020: 4-5).

İspanyol Gribi (H1N1) olarak bilinen grip salgını ise 1918-1920 yılları arasında tüm dünyayı etkisi altına almış ve elli milyondan fazla insanın ölümüne sebep olmuştur. I. Dünya Savaşı'nın son dönemlerinde ortaya çıkan virüs askerlerin evlerine dönmeye başlaması ile tüm dünyada hızla yayılmıştır. Bir diğer yandan savaş döneminde beslenme koşullarının yetersiz olması, sağlık

hizmetlerine erişimin güç olması, hijyen koşullarının sağlanamaması gibi faktörler de virüsün hızla yayılmasında etkili olmuştur. Genç, yaşlı, çocuk ayırt etmeyen virüs Amerika'da çok hızlı yayılmış sosyal hizmetlerin çökmesine neden olmuştur. Hindistan nüfusunun yüzde dördünü İspanyol Gribi yüzünden kaybetmiştir. Beyaz maske kullanımı ise bu dönemde görülmeye başlanmıştır (Yolun, 2012: 76). Tarihte görülen ikinci büyük grip pandemisi ise İspanyol Gribi'nin bir başka türü olan Hong Kong Gribi'dir. Hong Kong Gribi (H3N2) 1968 yılında ortaya çıkmış ve bir milyondan fazla insanın ölümüne neden olmuştur. 1975 yılında Çin'de ortaya çıkan Asya Gribi'nin (H2N2) etkisi ise on yıldan fazla sürmüş ve dört milyondan fazla insanın ölümüne sebep olmuştur (Ceyhan, 2006: 8184'ten aktaran Yıldırım, 2020: 1339).

İlk kez 1976 yılında Kongo Demokratik Cumhuriyeti'nde tanımlanan AIDS hastalığı ise 200'den fazla ülke ve bölgede etkili olmuş ve milyonlarca insanın ölümüne neden olmuştur. AIDS salgını yüzünden yalnızca Amerika'da 500.000'den fazla insan hayatını kaybetmiştir ve bu rakam Amerika tarihi boyunca savaşlar yüzünden ölen asker sayısından fazladır. HIV (bağışıklık yetmezliği virüsü) virüsü, bağışıklık sistemini çökerterek, AIDS hastalığına neden olmaktadır. Hastalık özellikle gelişmekte olan ülkelerde hızla yayılmıştır. AIDS bugün tüm dünyada ölüm nedenleri arasında ilk beş sırada yer almaktadır (Parıldar ve Dikici, 2020: 7). Hastalığın en yaygın bulaş nedenleri ise cinsel temas, kan ve anneden fetüse geçiş olarak tanımlanmaktadır (Ergin, 1995: 128). Fakat AIDS'in bir salgın olarak kabul edilmesi tarihte diğer salgın hastalıklarda olduğu kadar hızlı gerçekleşmemiştir. Hastalığın cinsel yolla bulaşması, hastalığa yakalanan bireylerin suçlu kabul edilmesine neden olmuş ve bu yüzden AIDS'in bir salgın olarak tanımlanması diğer salgın hastalıklara oranla daha uzun bir zaman almıştır.

21. yüzyılın en büyük pandemisi ise şu an içerisinde bulunduğumuz Covid-19 pandemisidir. Çin'in Huabei bölgesinde, başkent Wuhan'da 2019 yılının aralık ayında ortaya çıkan Koronavirüs salgını yeni bir Koronavirüs olarak tanımlandı ve hastalığın bulaş oranı 2020 yılının ocak ayında hızla artmaya

başladı. Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından Covid-19 olarak tanımlanan bu hastalık, kısa sürede tüm dünyayı etkisi altına almıştır. Ortaya çıkan yeni Koronavirüs, bilinen yedinci Koronavirüstür. Kısa sürede tüm dünyayı etkisi altına alan virüsün Türkiye'deki ilk vakası 11 Mart 2020 tarihinde tespit edildi ve ilk ölümlü vaka 17 Mart 2020 tarihinde duyuruldu (Samancı, 2019: 6). Covid-19 salgınının etkileri eğitimden sağlığa, ekonomiden politikalara her alanda ve küresel çapta kendisini göstermektedir. Salgın milyonlarca insanın ölmesine sebep olmuş, pek çok ülkede eğitim ve sağlık sistemlerinin ve ekonominin çökmesine yol açmıştır. Tüm dünyada maske mesafe ve hijyen önlemlerinin yanı sıra dönem dönem tam kapanma politikaları uygulanmış ve uygulanmaya devam edilmektedir. Geldiğimiz noktada hastalığa karşı aşı geliştirilmiş olmasına rağmen salgın hala devam etmektedir. Aşının patent, ulaşım ve dağıtım sorunu yüzünden önümüzdeki birkaç yıl daha salgının süreceği öngörülmektedir.

2. Salgın Hastalıklar ve Damgalama

222

Tarihte, Yunanlılar damgayı ilk kullananlar olmuştur. Yunanlılar, normal dışı ve kötü durumları ifade etmek amacı ile 'bedensel işaret'i kullanan ilk ulustur. Yunanlılar, bireylerin bedenlerine kazıdıkları işaretler ile bu bireylerin suçlu, köle ya da hain olduklarını tüm topluma göstermekteydiler. Böylece işaretlenen birey kamusal alanda kendisinden kaçınılması gereken bir konuma gelmekteydi (Goffman, 2014: 27-28).

Damga Kuramı Erving Goffman tarafından sembolik etkileşimci perspektifle geliştirilmiş bir kuramdır. Damga kuramı suçla değil, toplumun suçluya bakışı ile ilgilenen bir kuramdır. Goffman 'damga'nın üç türünden söz etmektedir. Bunlardan ilki fiziksel deformasyonlardan kaynaklanan damgalamadır. İkinci damgalama türü ruh bozuklukları, eşcinsellik, bağımlılık gibi "doğal olmayan tutkular", "sapkın davranışlar", "ahlaksızlık" ve "katı inançlara" yönelik damgalamadır. Son damga türü ise ırka, ulusa, soya, dine yönelik etnolojik damgadır. Damga toplumlarda "normal" ve "anormal" ayrımı ile ortaya çıkmaktadır. Toplumlar da damgalı olanlar anormal, henüz damgalanmamış olanlar ise

normal olarak addedilmektedir. Damga hemen her alanda bireyi itibarsızlaştıran bir niteliğe sahiptir (Goffman, 2014: 30-31).

Damga kavramı belirsiz bir şekilde tanımlanmaktadır ve genellikle bireye yönelik kullanılmaktadır. Bu nedenle Link ve Phelan Goffman'ın damga kuramını genişleterek "*Conceptualizing Stigma*" (Damganın Kavramsallaştırılması) isimli makalelerinde damganın 4 niteliğini tanımlamışlardır. Link ve Phelan'ın tanımlamasına göre damgaya giden süreçte ilk olarak bireysel farklılıklar fark edilmekte (*etiketleme*), bu farklılıklar toplum tarafından olumsuz görülmekte (*stereotipleştirme*), damgalanan grup dışlanmakta (*ayırma*) ve sonuç olarak damgalanan birey ve gruplar toplumsal statü ve güç kaybına uğramaktadırlar (*statü kaybı ve ayrımcılık*) (Link ve Phelan, 2001: 363-385).

Sağlık alanında damgalama ise en basit tanımı ile hastalığa yakalanan bireylerin, hastalıkları yüzünden suçlanmaları anlamına gelmektedir. Bireyler, hastalıkları yüzünden olumsuz tutumlarla karşılaşmakta, toplumda itibarsızlaştırılmakta ve kamusal alandan dışlanmaktadır. Özellikle bulaşıcı hastalıklar söz konusu olduğunda bireyler gerçeği yansıtmayan düşünceler geliştirebilmekte ve bu durum hastalığa yakalanan bireylerin olumsuz tepkilerle karşılaşmalarına yol açmaktadır (Ertem, 2020: 135). Bulaşıcı hastalıklar ve damga ilişkisi de tarihi salgınlar tarihi kadar geriye gitmektedir. Antik Yunan döneminden itibaren veba gibi bulaşıcı hastalıkların işlenen günahların bir sonucu olarak ortaya çıktığı ve hastalığın bireylerin bu dünyadaki cezaları olarak görüldüğü bilinmektedir.

Salgın dönemleri zenofobinin (yabancı düşmanlığı) yayılmasında etkindir. İnsanlar ani ortaya çıkan ve sebebi bilinmeyen hastalıklarda bir günah keçisi bulma eğilimindedirler. Tarih boyunca salgın dönemlerinde bir ırkın, ulusun, bir dine mensup topluluğun, azınlıkların, belli sınıfların suçlandığı görülmektedir. Örneğin, veba salgını ortaya çıktığında

Yahudiler kuyu sularına zehir karıştırdıkları öne sürülerek günah keçisi ilan edilmiş ve bu dönemde işkence ve ölümlerle cezalandırılmışlardır (Hays, 2005'ten aktaran Atalay, 2020: 9).

Avrupa'nın çeşitli bölgelerinde veba salgınları döneminde günah keçisi ilan edilen bir diğer azınlık grup da Romanlar olmuştur. 1630 yılında ortaya çıkan veba salgınında ise İspanya'da Fransızlar suçlanmış 'zehir saçanlar' olarak addedilmişlerdir (Price-smith, 2008'den aktaran Artvinli, 2020: 47). Osmanlı'da ise veba salgını döneminde zina mekânı olarak görülen 'bekar odaları' günah keçisi ilan edilmiş, hastalığın buradan yayıldığı düşünülmüş ve bu mekanlar yakılmış, burada yaşayan bekarlar cezalandırılmıştır (Turna, 2011: 33). Amerika'da ortaya çıkan tifüs, veba, kolera gibi salgınlarda ise İtalyanlar ve Meksikalılar suçlanmıştır. SARS salgını döneminde damgalanan ırk ise Çinliler olmuştur. Çiçek ve veba salgınlarında da Çinliler hedef gösterilmiştir (Artvinli, 2020: 47-48). Çinliler salgın hastalık dönemlerinde pek çok kez damgalamaya maruz kalmışlardır.

Literatürde Covid 19 ve damgalama ilişkisini inceleyen çalışmalar bulunmaktadır. Yılmaz ve diğerleri (2021) yayımladıkları bir çalışmada Covid-19 ve damgalama ilişkisini teorik olarak incelenmişlerdir ve çalışmalarında ağırlıklı olarak sağlık çalışanlarının damgalanmasına ve sonucunda yaşadıkları sorunlara odaklanmışlardır. Manas ve Manas (2021) da Covid-19 döneminde sağlık çalışanlarının kendilerine ve başkalarına yönelik damgalama yapıp yapmadıklarını araştırmak amacı ile 135 kadın, 110 erkek olmak üzere toplamda 245 katılımcı ile anket yaparak elde ettikleri verileri SPSS ile analiz etmişlerdir. Analiz sonucunda sağlık çalışanlarının kendilerine ve başkalarına karşı olumsuz tutumlar geliştirerek damgalama yaptıklarını raporlamışlardır. Yaşar ve Avcı (2020) ise yaşlılık ve damga ilişkisini incelemişlerdir. Çalışma kapsamında yaşlı bireylerin damgalanmasını incelemek amacı ile 16 gazete haberini Maxqda (sosyal bilimler için bir analiz programı) aracılığı ile çözümlenmişlerdir. Böylece Covid-19 ile birlikte değişen yaşlılık algısını ortaya çıkarmayı amaçlamışlardır. Araştırma sonucunda Covid-19 ile birlikte yaşlı bireylere yönelik tutum ve davranışların değiştiğini ve yaşlıların damgalama söylemlerine maruz kaldıklarını raporlamışlardır.

Bhanot ve diğerleri (2021) Hindistan'da Covid-19 ve damgalama ilişkisini incelemek amacı ile çevrimiçi ve yazılı

basında yayımlanan haberleri içerik analizi yöntemi ile çözümlenmişlerdir. Analiz sonucunda Covid-19 sürecinde Hindistan'da mevcut olan ötekileştirme durumunun ve ırk, sınıf ve dine dayalı önyargıların arttığını raporlamışlardır. Zolnikov ve Furio (2020) pandemi sırasında ilk müdahale ekiplerinin (sağlık görevlileri, itfaiyeciler, polisler vb.) damgalanmasının olumsuz etkilerini araştırmak amacı ile dünya çapında 31 ilk müdahale görevlisi ile yarı yapılandırılmış görüşme gerçekleştirmişlerdir. Görüşmeler sonucunda ilk müdahale ekiplerinin damgalama nedeni ile kaygılarının arttığını, kendilerini enfekte olmuş ve kirlenmiş hissettiklerini, aile ve arkadaşları tarafından destek ve anlayış eksikliği yaşadıklarını, tecrit edilmiş hissettiklerini belirterek üzüntü ve endişeye kapıldıklarını bildirmişlerdir.

Görüldüğü üzere literatürde Covid-19 ve damgalama ilişkisini inceleyen çalışmalar bulunmaktadır. Fakat konu hakkındaki araştırmalar ağırlıklı olarak sağlık çalışanlarının ve azınlık grupların damgalanması üzerine yoğunlaşmaktadır. Hastalığa yakalanan bireylerin ve temaslılarının hangi kanallar aracılığı ile ve nasıl damgalandıklarını ve sonucunda sosyal çevrelerinde maruz kaldıkları olumsuz tutum ve davranışları raporlayan çalışmalar yetersiz görünmektedir.

2.1. Covid-19 ve Damgalama

Çin'in Huabei bölgesinde, başkent Wuhan'da 2019 yılında ortaya çıkan Koronavirüs salgını hızla yayılarak kısa sürede tüm dünyayı etkisi altına almıştır. Salgın ilk ortaya çıktığı günden itibaren damgalamayı da beraberinde getirmiştir. Tarihteki pek çok pandemi örneğinde görüldüğü üzere Covid-19 pandemisinde de damgalanan gruplar görülmektedir. "Covid-19 pandemisi ve damgalama ilişkisinin üç nedeni bulunmaktadır: Yeni olan ve hala bilinmeyen birçok hastalık olması, hastalığın çok yeni olması ve bilinmeyenden korkulması ve bu korkunun diğerleri ile ilişkilendirilmesinin kolay olması. Bu üç faktör damgalayıcı söylemleri beslemektedir" (CCOHS'den aktaran Ertem, 2020: 136).

Günümüzde damgalama süreci medya etkisi ile birlikte büyük bir hız kazanmıştır. Asılsız bilgiler medya aracılığı ile hızla

dolaşıma sokulmakta ve büyük kitlelere ulaşabilmektedir. “İnfodemi” (bilgi salgını) olarak literatürde yer bulan bu durum damgalama söylemlerini artırmaktadır (Yılmaz ve diğerleri, 2021: 51). Siyasi figürler de damgalamaya yönelik söylemlerin hızla yayılmasında etkili olmaktadır. Amerika’nın eski başkanı Donald Trump, ortaya çıkan Koronavirüs’ü “Chineseevirus” olarak tanımlamış ve Trump’ın bu söylemi pek çok ülkede ulusal kanallarda yayınlanmıştır. Virüsün Çin’de ortaya çıkması ve medyada Çinlilerin hedef gösterilmesi Çinlilere yönelik damgalama söylemlerinin yayılmasına neden olmuştur. Koronavirüs pandemisi sürecinde damgalamaya maruz kalan bir diğer grup yaşlılar olmuştur. Yaşlılar pandemi sürecinde alınan tedbirlere uymamakla itham edilmiş ve hastalığı yaymakla suçlanmışlardır (Soysal, 2020: 295). Salgın sürecinde damgalamaya maruz kalan bir diğer grup da mülteciler olmuştur. Suriyeli mülteciler başta olmak üzere mültecilere yönelik ayrımcı söylemler ve nefret suçları medyada dolaşıma sokulmuştur. Virüs sürecinde yurtdışından ülkeye dönenler de ayrımcı söylemlere maruz kalmışlar, hastalığı ülkeye taşımakla suçlanmışlardır. Özellikle umreden dönenler hastalığın yayılmasında sorumlu tutulmuş ve damgalanmışlardır. Yoksul bireyler de “cehalet”le ve virüsü yaymakla suçlanmış, ayrımcı söylemlerle karşılaşmışlardır. Sağlık çalışanları da bu süreçte hedef gösterilen bir başka grup olmuştur (Başterzi ve diğerleri, 2020: 418-419).

Salgın sürecinde ayrımcı söylemlere maruz kalan ve damgalanan bir diğer grup da hastalığa yakalananlar, onların yakınları ve temaslıları olmaktadır. Bireyler yalnızca hastalığa yakalandıkları için sosyal çevrelerinden dışlanabilmekte, iş yerlerinde ayrımcı tutumlara maruz kalabilmekte ve nefret söylemleri ile karşı karşıya gelebilmektedirler. Damgalanan bireyler tedavi arayışlarından vazgeçebilmekte, hastalık şiddetlenene kadar sağlık yardımlarını reddedebilmektedirler. Bireyler, damgalanan kişilerden korkup, damgalanan gruplara yönelik sözel ve fiziksel şiddet uygulayabilmektedirler (Yılmaz ve diğerleri, 2021: 47).

Amerika Birleşik Devletleri Hastalık Koruma ve Kontrol Merkezleri (CDC) tarafından Covid 19 pandemisi sürecinde damgalamayı önlemek amacı ile yedi maddelik bir kontrol listesi yayınlanmıştır. CDC tarafından konuya yönelik:

“(i) Hastalık yayılımının coğrafi tanımlamalarından kaçınılması, (ii) Salgınla ilgili eğitim içeriği ve iletişim materyallerinde belirli bir etnik grubun kullanılmaması, (iii) Medyanın damgalama riski içeren ve tek bir hedef kitleyi işaret eden içeriklerde yayın yapmamaya özen göstermesi, (iv) İnsanların gerektiğinde hızla bilgiye ulaşabilecekleri sistemlerin kurulması ve böylece gerçek dışı bilgilerin önüne geçilmesi, (v) Damgalama riskini düzenli olarak gözlemleyerek takip eden bağımsız kuruluşların oluşturulması veya desteklenmesi, (vi) Damgalanma önlenemediğinde bu durumdan zarar gören kişiler, gruplar için hızlı bir şekilde psikososyal destek sağlanması, (vii) Damgalanan gruplarla odak grup görüşmeleri yapılarak hangi durumda, ne tür kanallarla etkilendiklerinin belirlenmesi ve ileriye dönük gerekli tedbirlerin alınabilmesi önerilmektedir” (CDC’ den aktaran Ertem, 2020, s. 137).

3. Metodoloji

Çalışma kapsamında Covid-19 ve damgalama ilişkisinin araştırılması amacı ile yapılandırılmış açık uçlu görüşme tekniği kullanılmıştır. Bu teknikte tüm katılımcılara kısıtlı bir zaman diliminde aynı sorular sorularak görüşmeci etkisinin azaltılması sağlanır ve verilerin değerlendirilmesi kolaylaşır (Kümbetoğlu, 2015: 76). Çalışma kapsamında tüm katılımcılara aynı sorular sorulmuş ve görüşmeci etkisinin önüne geçilmesi amaçlanmıştır. Katılımcılar Covid-19 atlatmış olmaları yahut temaslı olmaları ve karantina sürecini evde geçirmiş olmaları kriterlerine göre belirlenmiştir. Araştırma kapsamında katılımcılara sorulacak sorular literatüre uygun şekilde hazırlanmıştır. Katılımcılara kartopu örneklem tekniği (Neuman, 2020: 434) ile ulaşılmıştır. Görüşmeler pandemi sürecinde yüz yüze yapılamamış, görüntülü görüşme uygulamaları üzerinden gerçekleştirilmiştir. Araştırma kapsamında 7 kadın ve 5 erkek katılımcı ile görüşülmüştür. Katılımcı listesi aşağıda tablo halinde gösterilmiştir. Görüşmeler çözümlendikten sonra bulguların dört kategori altında sunulması uygun görülmüş ve araştırma bulguları aşağıda doğrudan alıntılar ile birlikte sunulmuştur.

Tablo 1.

	Cinsiyet	Yaş	Medeni Hal	Eğitim Düzeyi	Meslek	Hastalığa Yakalanma Tarihi
K1	Kadın	46-60	Evli	İlkokul	Ev Hanımı	Kasım, 2020
K2	Kadın	31-45	Bekar	Üniversite	Muhasebe	Şubat, 2021
K3	Erkek	18-30	Bekar	Y. Lisans	Maliye	Aralık, 2020
K4	Kadın	18-30	Bekar	Lise	Öğrenci	Eylül, 2020
K5	Erkek	18-30	Bekar	Üniversite	Doktor	Haziran, 2020
K6	Kadın	31-45	Evli	Lise	Ev Hanımı	Temmuz, 2020
K7	Erkek	61 +	Bekar	Lise	Emekli	Aralık, 2020
K8	Kadın	31-45	Bekar	Lise	Aşçı	Kasım, 2020
K9	Kadın	46-60	Bekar	Ortaokul	Emekli	Şubat, 2021
K10	Erkek	46-60	Evli	İlkokul	Marangoz	Temmuz, 2020
K11	Kadın	18-30	Bekar	Lise	Kuaför	Mayıs, 2020 (Temaslı)
K12	Erkek	46-60	Evli	Lise	Esnaf	Temmuz, 2020

4. Bulgular

Bulgular ‘Hastalığa Yakalanan Kişilere ve Yakınlarına Yönelik Dışlayıcı Söylemler ve Damgalama’, ‘Çinlilere Yönelik Damlama Söylemleri’ ve ‘Covid-19 ve Komplo Teorileri’ olmak üzere üç kategori altında doğrudan alıntılar ile birlikte sunulmuştur. Bireyler yalnızca hastalığa yakalandıkları için yahut bir hasta ile temaslı oldukları için sosyal çevrelerinden dışlandıklarını ve toplum tarafından damgalandıklarını ifade etmişlerdir. Görüşmeler sırasında bazı katılımcılar medyanın da etkisi ile hastalığın ortaya çıkışı ile ilgili Çinlileri hedef göstermişlerdir. Ek olarak araştırma kapsamı dışında olmasına rağmen dört katılımcı da hastalığın ortaya çıkışı ve yayılımı ile ilgili komplo teorilerini sunmuşlardır.

4.1. Hastalığa Yakalanan Kişilere ve Yakınlarına Yönelik Dışlayıcı Söylemler ve Damgalama

Salgın hastalıklar söz konusu olduğunda bireyler hastalığa yakalanan kişi ve grupları suçlayabilmekte ve onlardan kaçınabilmektedirler. Bu durumun nedeni yeni ortaya çıkan ve sebebi bilinmeyen hastalıklar söz konusu olduğunda bireylerin hastalıktan nasıl korunabileceklerini bilmemesinden kaynaklanmaktadır. Covid 19 pandemisi sürecinde de hastalığa yakalanan bireyler, temaslıları ve yakınları toplum tarafından sosyal dışlanmaya maruz kalmakta ve damgalanabilmektedirler. Görüşmeler sırasında da katılımcılar Covid-19’a yakalanmış olmaları nedeni ile sosyal çevrelerinden dışlandıklarını ve damgalamaya maruz kaldıklarını ifade etmişlerdir. Bireyler hastalığı atlatıp karantina süreçleri bittiğinde dahi sosyal çevreleri tarafında dışlanmaya ve damgalanmaya maruz kalabilmektedir. Bir katılımcı (K3, 28, Maliyeci) hastalığı atlattıktan sonra iş yerine döndüğünde dışlayıcı tutum ve davranışlara maruz kaldığını şöyle ifade etmektedir:

“İnsanlar hastalığa yakalandığım için beni yargıladılar. Çünkü ben koronaya inanmıyordum. Beni bilinçsiz olmakla suçlayıp dalga geçtiler [...] İzolasyon sürecinde pek kimseyle görüşmedim ama karantina bittikten sonra hastalığım yüzünden iş yerinde ilk bir hafta dışlandım. Herkes benden korkuyor, çekiniyordu. Bana öcü gibi bakıyorlardı. Yanıma gelmek istemiyorlardı, beni kirli olarak gördüler sanki. Kahve molalarında yanlarına gittiğimde benden kaçıyorlardı. Bir seferinde bir arkadaşın evinde toplanacaklardı,

tesadüfen öğrendim ve arkadaşına sordum. Açıkça sen gelme dediler.”

Başka bir katılımcı (K11, 20, Kuaför) ise hastalığa yakalanmamasına rağmen temaslı olduğu için nefret söylemlerine maruz kaldığını, damgalandığını ve bu süreçte çok yalnız hissettiğini ve korktuğunu şu sözlerle ifade etmiştir:

“Ben korona olmadım aslında. Burada kuaför çırağı yapıyorum ben. Kuaförler açılacağı zaman patron bizden korona testi istedi. Bir çalışma arkadaşımın birlikte hastaneye test yaptırmaya gittik. Arkadaşımın test sonucu pozitif, benimki negatif çıktı. B***** çok küçük bir yer ve hastalık o zamanlar B*****’da çok görülmemişti. Valilik resmi hesabında arkadaşım ve benim adımızı-soyadımızı, açık adresimizi ve görüştüğümüz kişileri paylaştı. Kapımıza polis diktiler. Valiliğin resmi hesabında yaptığı paylaşım hemen kaldırıldı evimize vali, belediye başkanı ve pek çok insan geldi özür dilemek için, bir sürü hediye gönderdiler ve paylaşımı yapan görevliyi kovduklarını söylediler. Ama olan olmuştu sosyal medyada haber çok hızlı yayıldı ve pek çok tehdit aldım. Hepsinin ekran görüntüsü duruyor. O zaman çok korkmuş ve utanmışım.”

Pandemi sürecinde sağlık çalışanları ve onların yakınları da dışlayıcı tutum ve davranışlara ve damgalamaya maruz kalmışlardır. Sağlık çalışanı bir katılımcı henüz hastalığa yakalanmadığı zamanlarda dahi ayrımcı tutum ve davranışlara maruz kaldığını ifade etmektedir.

“Ben doktorum. Sağlık çalışanı olduğum için hastanede herhangi bir dışlayıcı söyleme maruz kalmadım. Ama apartmanda konuşuyorlarmış ev arkadaşım söyledi. Apartmanda doktor korona olmuş aman dikkat edin o kata giderken falan diyorlarmış. Zaten hastalık çıktığından beri benden uzak duruyorlardı. Normal zamanda her gördüklerinde durdurup soru sorarlardı ama bu hastalık ortaya çıktığından beri benden kaçmaya başladılar. Özellikle ben korona olduktan sonra iyileştığım halde benimle aynı asansöre bile binmemeye çalıştılar. Her gün kapımı çalan insanlar selam bile vermemeye başladı.” (K5, 28, Doktor)

4.2. Çinlilere Yönelik Damlama Söylemleri

Tarih boyunca salgın hastalıkların ortaya çıktığı dönemlerde Çinliler pek çok kez damgalamaya maruz kalmışlardır (Artvinli, 2020, s. 47-48). Covid-19 pandemisi sürecinde de Çinliler

damgalamaya maruz kalmıştır ve geldiğimiz süreçte bu durum hala devam etmektedir. Hastalığın Çin’de ortaya çıkarak tüm dünyaya yayılması Çinlilerin suçlanmasına ve hedef gösterilmesine neden olmaktadır. Medyada korona virüs ile ilgili asılsız haberlerin dolaşıma sokulması ve hızlı bir şekilde yayılması da Çinlilerin damgalanmasında etkili olmaktadır.

Araştırmaya başlarken Çinlilere yönelik damgalama söylemlerinin yoğun olacağı tahmin edilmiş ancak görüşmeler sırasında yalnızca üç katılımcı hastalığın ortaya çıkışı ile ilgili Çinlileri hedef göstermiştir.

“Bence virüs Çinliler yüzünden ortaya çıktı. Ne bulsalar yiyorlar. Haberlerde gördüm bir keresinde köpekleri öldürüp yiyorlar. Yarasa, fare, hamam böceği ne bulsalar yiyorlar. Bizim kültürümüzde böyle bir şey yok, bu hastalık yarasadan bulaştı. Çinliler yarasa yemeseydi bugün böyle bir hastalık olmazdı.” (K7, 74, Emekli)

“Bence bu virüs Çinliler yüzünden ortaya çıktı. Virüs Çin’deki hayvan pazarları yüzünden ortaya çıkmış. Bir ara hayvan pazarları kapanmıştı ama yine açmışlar. Face’de okumuştum Dünya Sağlık Örgütü’nün pazarda araştırma yapmasına izin vermemişler. E bir şey saklıyorlar ki araştırmaya izin vermediler.” (K9, 58, Emekli)

4.3. Covid-19 ve Komplo Teorileri

Salgın hastalık dönemleri komplo teorilerini beslemektedir (Artvinli, 2020, s. 48). Komplo teorilerine inanç epistemolojik, varoluşsal ve sosyal güdüler tarafından belirlenmektedir. Kısacası kişiyi komplo teorilerine yönlendiren faktörler kişinin çevresini anlama, güvende olma ve çevresini kontrol etme isteğinden kaynaklanmaktadır (Douglas ve diğerleri, 2017, s. 538). Covid-19 da yeni ortaya çıkan ve sebebi bilinmeyen bir hastalık olmasından dolayı bireyler zaman zaman hastalığın ortaya çıkışı ve yayılımı ile ilgili olarak komplo teorilerine yönelebilmektedirler. Komplo teorilerine başvuranlar virüsün artan nüfusa karşı laboratuvar ortamında üretilmiş olabileceğini, ilaç endüstrisinin ekonomik kaygılarla bu hastalığı ortaya çıkarmış olabileceğini, kapitalistleşmiş ülkelerin gelişmemiş ülkelerin ekonomilerini zayıflatmak amacı ile bir biyolojik savaş başlatmış olabileceklerini ifade etmişlerdir.

Görüşmeler sırasında dört katılımcı da hastalığın ortaya çıkışı ile ilgili olarak komplo teorilerini sunmuşlardır. Ancak komplo teorileri bu araştırma kapsamının dışında olduğu için yalnızca önümüzdeki araştırmalara ve araştırmacılara kaynaklık etmesi amacı ile bulgulara eklenmiştir.

“Virüsün laboratuvar ürünü olarak üretildiğini düşünüyorum. Kapitalist ülkelerin iş birliği içerisinde bu hastalığı dünyaya yaydıklarını düşünüyorum. İlaç şirketlerinin de payı var bence, ilaç şirketlerinin kar elde etmek amacı ile yaptıklarını düşünüyorum. Gelişmekte olan ülkelerin pandemi ile ekonomilerini zayıflatmak, zayıf ülkeleri ise yok etmek üzere oluşturulmuş bir biyolojik savaş bence. Pandemi sonrasında yeni bir dünya düzeni, ekonomik para sistemi içerisinde sanal bir pazar alanı kurulacağını düşünüyorum.” (K3, 28, Maliye)

Değerlendirme ve Sonuç

Bu çalışmanın amacı Covid-19 pandemisi sürecinde hastalığa yakalanan bireylerin ve temaslıların hangi kanallarla ve nasıl damgalamaya maruz kaldıklarının araştırılmasıdır. Çalışma kapsamında literatür bölümünde salgın hastalıkların ortaya çıkışı ve tarihte pandemiler ve etkileri araştırılmıştır. Daha sonra salgın hastalık ve damgalama ilişkisi tarihten örneklerle açıklanmıştır. Covid-19 ve damgalama ilişkisinin incelenmesi amacı ile literatüre uygun olacak şekilde yapılandırılmış açık uçlu görüşme formu hazırlanmış ve kartopu örneklem tekniği ile ulaşılan 7 kadın ve 5 erkek katılımcıyla görüşme yapılmıştır. Görüşmeler pandemi nedeni ile görüntülü sohbet uygulamaları üzerinden gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler çözümlendikten sonra bulgular “Hastalığa Yakalanan Kişilere ve Yakınlarına Yönelik Dışlayıcı Söylemler ve Damgalama”, “Çinlilere Yönelik Damlama Söylemleri” ve “Covid19 ve Komplo Teorileri” olmak üzere üç kategori altında doğrudan alıntılar ile birlikte sunulmuştur. Komplo teorileri bu araştırmanın konusu olmamakla birlikte önümüzdeki araştırmalara ve araştırmacılara kaynaklık etmesi amacı ile bulgulara eklenmiştir.

Covid-19 pandemisi sürecinde damgalanan kişi ve gruplar görülmektedir. Çinliler, sağlık çalışanları, yurt dışından ülkeye dönenler, mülteciler, yaşlılar, yoksullar bu dönemde dışlayıcı söylemlere ve damgalamaya maruz kalmışlardır. Salgın hastalık

dönemlerinde dışlayıcı söylemlere maruz kalan ve damgalanan bir diğer grup da hastalığa yakalananlar, onların yakınları ve temaslıları olmaktadır. İnsanlar yalnızca hastalığa yakalandıkları için toplumdaki dışlanabilmekte, nefret söylemleri ile karşılaşabilmektedirler. Bu durum hasta bireylerin yardım talebini reddetmelerine dahi neden olabilmektedir. Amerika Birleşik Devletleri Hastalık Koruma ve Kontrol Merkezi (CDC) Covid-19 pandemisi sürecinde hastalık ve damgalama ilişkisinin önlenmesi amacı ile damgalanan gruplarla odak görüşmeleri yapılarak hangi durumlarda ve ne tür kanallardan etkilendiklerinin tespit edilmesi ve böylece ileriye dönük tedbirlerin alınmasını önermektedir (CDC' den aktaran Ertem, 2020, s. 137). Bu bağlamda çalışma kapsamında hastalığa yakalanan bireyler ve temaslı bireyler ile görüşmeler gerçekleştirilmiş ve bireylerin hangi durumlarda ve nasıl damgalamaya maruz kaldıklarının araştırılması amaçlanmıştır.

Bulgulara göre ev hanımları dışlayıcı söylemlere ve damgalamaya maruz kalmadıklarını ifade etmişlerdir. Fakat kamusal alanda daha çok yer alan çalışan kesimin bu süreçte kamusal alandan dışlandıkları ve damgalamaya maruz kaldıkları gözlemlenmiştir. Görüşmeler sırasında medyada hastalığın sunumunun damgalama söylemlerini artırdığı tespit edilmiştir. Çinlilere yönelik damgalama söylemleri de medya üzerinden inşa edilmektedir. Görüşmeciler haberlerde gördükleri hayvan pazarları yahut Facebook'ta okudukları haberler üzerinden Çinlileri hedef göstermişlerdir. Ev hanımları ise hastalığın ortaya çıkışı ile ilgili ağırlıklı olarak kadercı söylemlere başvurmuşlardır. Hastalığın ortaya çıkışı ile ilgili bir grubu hedef göstermemişler, hastalığın ortaya çıkışını "Allahtan geldi" ve "Olacağı varmış" gibi kadercı söylemlerle ifade etmişlerdir. Hastalığın ortaya çıkışı ile ilgili dört katılımcı da komplo teorilerine başvurmuştur. Komplo teorilerine salgın hastalık dönemlerinde sıklıkla başvurulmaktadır. Görüşmeler sırasında yüksek eğitimli katılımcılar hastalığın ortaya çıkışını ağırlıklı olarak komplo teorileri ile açıklamışlardır. Komplo teorilerine başvuranlar virüsün artan nüfusa karşı laboratuvar ortamında üretilmiş olabileceğini, ilaç endüstrisinin ekonomik kaygılarla bu hastalığı

ortaya çıkarmış olabileceğini, kapitalistleşmiş ülkelerin gelişmemiş ülkelerin ekonomilerini zayıflatmak amacı ile bir biyolojik savaş başlatmış olabileceklerini ifade etmişlerdir.

Sonuç olarak görüşmeler sırasında hastalığa yakalanan kişiler ve temaslılarının yalnızca bir hastalığa yakalandıkları için yahut bir hastanın yakını oldukları için dışlayıcı söylemlere ve damgalamaya maruz kaldıkları gözlemlenmiştir. Çinliler pandemi sürecinde hastalığın Çin’de ortaya çıkmış olması sebebi ile ve medyanın da etkisiyle damgalanan bir diğer grup olmaktadır. İslam kültürünün kaderci niteliğine bağlı olarak bazı katılımcılar hastalığın ortaya çıkışı ve yayılımı ile ilgili olarak bir grubu hedef göstermemiş, hastalığı kaderci söylemlerle açıklamışlardır. Covid-19 ile ilgili bir grubu yahut ırkı hedef göstermeyen katılımcılar kaderci söylemlerin dışında komplo teorilerine başvurmuşlardır.

Tarih boyunca salgın hastalıklar söz konusu olduğunda damgalanan gruplar olmuştur. Geldiğimiz süreçte Covid-19 ve damgalama arasında da pozitif bir ilişki bulunmaktadır. Bireyler yeni ortaya çıkan ve sebebi bilinmeyen salgın hastalıklarda bir grubu hedef gösterme eğilimindedirler. Damgalamanın önlenmesi amacı ile bu konuda bilinçlendirme kampanyaları yapılmalıdır. Ek olarak bu süreçte hastalığa yakalanan bireylerin ve temaslılarının durumlarını gizlememeleri ve tedaviden kaçınmamaları için Covid-19 ve damgalama ilişkisini inceleyen çalışmalar desteklenmelidir. Böylece bireylerin nasıl ve hangi kanallar aracılığı ile damgalamaya maruz kaldıkları ortaya çıkarılabilecek ve önlemler bu kapsamda geliştirilebilecektir.

Ek olarak önümüzdeki araştırmalarda yapılandırılmış açık uçlu görüşme tekniğinin yanı sıra anket tekniği de kullanılabilir ve böylece daha fazla katılımcıya ulaşılabilir. Bu çalışma Mayıs, 2021’de yapılmıştır. Bir yıl sonra çalışma tekrarlanabilir ve böylece aşı yaygınlaştıktan sonra damganın seyrinin nasıl değiştiği incelenebilir. Böylelikle aşının yaygınlaşması ve damgalama arasında da bir korelasyon olup olmadığı açığa çıkarılabilir. Aynı zamanda önümüzdeki çalışmalarda komplo teorileri kategorisi altında katılımcılara aşı hakkındaki görüşleri de sorulabilir. Böylelikle bireylerin niçin aşı karşıtı yahut aşıya

karşı güvensiz oldukları tespit edilebilip bu doğrultuda kamuoyunda bilinçlendirme kampanyaları yapılabilir.

Kaynakça

- Artvinli, F. (2020). *Salgınların Tarihi: Toplumsal ve Siyasal Açından Kısa Bir Bakış*. Türk Tabipler Birliği. Mayıs 2021
- Atalay, S. (2020). Pandemi'nin Sosyolojisi: Dünya Pandemi Tarihi, Küreselleşme ve Risk Toplumu Tartışmaları Temelinde Covid-19. *Doğal Afetler: Pandemi ve Deprem*. İçinde Ankara: Gazi Kitabevi.
- Başterzi, A. D., Cesur, E., Güvenç, H. R., Taşdelen, R., & Yılmaz, T. (2020). *Covid-19 ve Damgalanma 129*. Ankara: Türk Tabipler Birliği. Mayıs 2020 Tarihinde Alındı
- Bhanot, D., Singh, T., Verma, S. K., & Sharad, S. (2021). Stigma And Discrimination During Covid19 Pandemic. *Frontiers In Public Health*(8), 1-11.
- Douglas, K. M., Sutton, R. M., & Cichočka, A. (2017). The Psychology Of Conspiracy Theories. *Current Directions In Psychological*, 26(6), 538-542.
- Ergin, K. (1995). Aids'te Korunma ve Sağlık Kuruluşlarında Hiv Enfeksiyonu Kontrolü. *Ege Üniversitesi Hemşirelik Yüksek Okulu Dergisi*, 11(1), 125-134.
- Ertem, M. (2020). Covid-19 Pandemisi ve Sosyal Damgalama. *İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 5(2), 135-138.
- Goffman, E. (2014). *Damga: Örselenmiş Kimliğin İdare Edilişi Üzerine Notlar*. Ankara: Heretik Yayıncılık.
- Kümbetoğlu, B. (2015). *Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem Ve Araştırma*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

- Link, B. G., & Phelan, J. C. (2001). Conceptualizing Stigma. *Annual Review Of Sociology*, 27, 363-385. Malas, E. M., & Malas, H. S. (2021). Covid-19 Döneminde Sağlık Çalışanlarında Damgalama ve Damgalanma Algısının Değerlendirilmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(40), 172-197.
- Neuman, W. L. (2020). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri* (Cilt I-II). (Ö. Akkaya, Çev.) Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Özkoçak, V., Koç, F., & Gültekin, T. (2020). Pandemilere Antropolojik Bakış: Koronavirüs (Covid19) Örneği. *Turkish Studies*, 15(2), 1183-1195.
- Parıldar, H., & Dikici, M. F. (2020). Pandemiler Tarihi. *Klinik Tıp Aile Hekimliği Dergisi*, 12(1), 1-8.
- Samancı, M. (2019). Küresel Bir Salgın: Covid-19. *Samsun Sağlık Bilimleri Dergisi*, 5(1), 6-11. Soysal, G. (2020). Koronavirüs Salgını ve Yaşlılık. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (Asead)*, 7(5), 290-301.
- Tunç, A., & Atıcı, F. Z. (2020). Dünyada ve Türkiye’de Pandemilerle Mücadele: Risk ve Kriz
- Yönetimi Bağlamında Bir Değerlendirme. *International Journal Of Social Sciences*, 5(2), 329-362.
- Turna, N. (2011). İstanbul’un Veba ile İmtihani: 1811- 1812 Veba Salgını Bağlamında Toplum ve Ekonomi. *Studies Of The Ottomon Doman*, 1(1), 1-36.
- Yaşar, Ö., & Avcı, N. (2020). Değişen Yaşlılık Algısı: Covid-19 ile Damgalanan Yaşlılar. *Turkish Studies*, 15(4), 1251-1273.
- Yıldırım, S. (2020). Salgınların Sosyal-Psikolojik Görünümü: Covid-19 (Koronavirüs) Pandemi Örneği. *Turkish Studies*, 15(4), 1331-1351.
- Yılmaz, Y., Erdoğan, A., & Çiçek, H. (2021). Covid-19 ve Damgalama. *Kocaeli Medical*, 10(1), 4755.

- Yılmaz, Y., Erdoğan, A., & Hocaoğlu, Ç. (2021). Covid 19 ve Damgalanma. *Kocaeli Medical Journal*, 10(1), 47-55.
- Yolun, M. (2012). İspanyol Gribinin Dünya ve Osmanlı Devleti Üzerindeki Etkileri. Adıyaman.
- Zolnikov, T. R., & Furio, F. (2020). Stigma On First Responders During Covid-19. *Stigma and Health*, 5(4), 375-379.

ERKEN MODERN DÖNEMDE İNGİLTERE'DE CADILIK VE MACBETH'İN CADILARI WITCHCRAFT IN EARLY MODERN ENGLAND AND THE WITCHES IN MACBETH

Doç. Dr. Dilek YİĞİT*
Hazine ve Maliye Bakanlığı
dilek.yigit@hmb.gov.tr

Öz

14. yüzyıla kadar Katolik Kilisesi cadılığı ve cadılara inancı illüzyon olarak nitelendirmiştir. Kilise'nin bu yaklaşımı 14. yüzyılda değişmiş, Kilise cadılığın gerçek olduğu ve cadıların faaliyetlerinin sonuç ürettiği yönündeki görüşü benimsemiştir. Katolik Kilisesi'nin cadılığa yaklaşımındaki bu değişim Avrupa'da cadı avının başlamasına neden olmuş, 16. yüzyılda Protestan reformasyon sürecinin başlamasıyla da cadı avı yaygınlaşmış ve şiddetlenmiştir. Dolayısıyla Avrupa'da 14. ve 17. yüzyıllar arasındaki tarihsel döneme cadı avı damgasını vurmuştur. İngiltere'deki cadı avı ise, ülkeye özgü koşullar nedeniyle, Kıta Avrupası'nda olduğu kadar yaygın ve şiddetli olmamıştır. Ancak Kraliçe I. Elizabeth ve Kral VI(I). James dönemlerinde İngiltere'de cadı avında artış yaşanmıştır. Shakespeare Macbeth adlı eserini Kıta Avrupası'nda ve İngiltere'de cadı avının arttığı koşullarda yazmıştır. Macbeth İskoç beyi Macbeth'in güç arzusu ile tahtı gasp etmesini ve tahtan indirilişini anlatmaktadır ama Macbeth'deki anahtar rol cadılara aittir. Bu makalenin amacı İngiltere'de cadı avının Avrupa'nın diğer bölgelerindeki kadar şiddetli olmamasının nedenlerinden birini teşkil eden cadılığa ve cadılara atfedilen anlamın Kıta Avrupası'ndan nasıl farklılaştığını analiz

* ORCID: orcid.org/0000-0003-3132-6110

etmek ve bu analiz kapsamında Macbeth'deki cadıların cadılık olgusunu ne şekilde temsil ettiğini tartışmaktır; bu tartışma Macbeth'in cadılarının İngiltere'den mi yoksa Kıta Avrupası'ndan mı olduğu konusunda fikir yürütmemize yardımcı olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Shakespeare, Kral VI (I). James, Macbeth, Cadılık, Cadı Avı

Abstract

Until the 14th century, the Catholic Church considered witchcraft and belief in witches as an illusion. But the position of the Catholic Church evolved to the point where witchcraft was not an illusion and witches had actual powers. The Catholic Church's new attitude to witchcraft resulted in the witch hunt in Europe. The witch hunt gained momentum during the Protestant reformation process which began in 16th century. Therefore, the witch hunt left its mark on the historical period between the 14th and 17th centuries. The witch hunt in England did not resemble the continental pattern and had never been so ubiquitous or severe as a result of conditions specific to England. But during the reigns of Elizabeth I and James VI and I the witch hunt increased in England. Shakespeare wrote Macbeth when the witch hunt increased in England and Continental Europe. Macbeth is a story about the desire of power of Macbeth but a key to the play is witches. The aim of the article is to analyse the way in which the phenomenon of witchcraft differed in England and in Continental Europe and discuss how the witches in Macbeth represent the phenomenon of witchcraft so as to answer the question whether the witches in Macbeth were from England or Continental Europe.

Key Words: Shakespeare, King James VI and I, Macbeth, witchcraft, witch hunt

Giriş

Avrupa'da 14. yüzyıl Katolik Kilisesi'nin cadılık konusuna dair yaklaşımının değiştiği dönem olmuştur; cadılığı ve cadılara inancı bir fantezi, illüzyon olarak gören Kilise, tutumunu değiştirip, cadıların gerçek ve faaliyetlerinin sonuç ürettiğine yönelik görüşü benimseyince ve cadı avı başlatınca Avrupa toplumlarında zaten mevcut olan cadı korkusu hızla yaygınlaşmıştır. 16. yüzyılda başlayan Protestan reformasyon sürecinde cadı avı artmış ve şiddetlenmiştir. Dolayısıyla Avrupa'da 14. ve 17. yüzyıllar arasındaki tarihsel kesite cadı avı damgasını vurmuştur.

16. yüzyılda Avrupa’da cadı avı yaygınlaşmakta ve şiddetlenmekte iken, Protestan reformasyon sürecinden geçen İngiltere’de de cadı avında artış görülmüştür; ancak İngiltere’de cadı avı Avrupa’nın diğer bölgelerinde olduğu kadar yaygın ve şiddetli olmamıştır. Bu durumun nedenlerinin İngiltere’ye özgü nedenler olduğu aşıkardır ve bu nedenler İngiltere’de cadı ve cadılığa atfedilen anlamlarda, cadılığa dair İngiliz mevzuatında, İngiliz toplumunda kadının statüsünde ve İngiltere tahtına kadın monarkların oturmasının cinsiyetçi yaklaşımların yaygınlaşmasını kısmen de olsa önleyebilmesinde aranmaktadır.

İngiliz edebiyatı denildiğinde akla ilk gelen isimlerden Shakespeare hem İngiltere’de hem de Avrupa’nın diğer bölgelerinde cadı avının yaşandığı koşullarda eserlerini kaleme almıştır. Cadılık ve cadı avı açısından Shakespeare’in içinde bulunduğu koşullardan etkilenmiş olduğunun en açık örneklerinden biri Macbeth adlı eseridir. Macbeth’de olaylar eserin baş karakterleri Macbeth ve Banquo’nun cadılar ile karşılaşması ile başlar ve eserin tamamı cadıların habis varlıkları ile insan üzerindeki olumsuz etkileri ile doludur (Curry, 1933:425). Shakespeare’in Macbeth’de okuyucularına ve izleyicilerine sunduğu cadılar görüntüleri, söylemleri ve eylemleri ile Avrupa’daki cadı imajına uygunluk göstermekte midir? Bu soruya yanıt aramayı amaçlayan makalede, öncelikle Avrupa’da cadılık olgusu ve cadı avı tarihi bir perspektif ile ele alınacak, sonrasında İngiltere’de cadılık ve cadı avı konuları Avrupa’nın diğer bölgelerinden farklılıkları kapsamında değerlendirilecektir; bu değerlendirme Shakespeare’in Macbeth’deki cadılarının Kıta Avrupası’ndan mı yoksa İngiltere’den mi olduğu konusunda bir sonuç çıkarmaya imkân tanıyacaktır.

1.Avrupa’da Cadılık: Tarihi Perspektif

Avrupa’da 14. ve 17. yüzyıllar arasındaki tarihsel kesite cadı avı damgasını vurmuştur. Bu tarihsel kesitte cadılıkla itham edilen ve cezalandırılanların sayısı tam olarak bilinmiyor olsa da, tahminler yüz binleri hatta bir milyonu işaret etmektedir (Ben-Yehuda, 1980:1; Smith, 1992:99-100). Oysa Avrupa’da 14. yüzyıldan önce de büyü ve sihir faaliyetlerinin yaygın olduğu ve

cadı avlarının gerçekleştirildiği bilinmektedir ama cadılık bağlamında 14. ve 17. yüzyıllar arası dönemi özel kılan Katolik Kilisesi'nin büyücülük ve cadılığa dair tavrındaki değişimin ve 16. yüzyılda başlayan Protestan reformasyon hareketinin etkisiyle cadılık ile mücadelenin sertleşmesine bağlı olarak cadı avının muazzam ölçüde yoğunlaşmış olmasıdır.

14. yüzyıla kadar Katolik Kilisesi'nin cadılığa yaklaşımını, kökeninin 9. ya da 10. yüzyıla dayandığı tahmin edilen *Canon Episcopi* belirlemiştir. Bu yaklaşım cadıların eylemlerini fantezi ve illüzyon olarak tanımlarken, cadıların gerçek olduğuna dair inancı da sapkınlık olarak nitelendirmektedir (Ben-Yehuda,1981:326; Robbins, 1963:551). Erken Orta Çağ boyunca büyücüler ve cadılar şeytan tarafından aldatılmış, kandırılmış kurbanlar olarak görüldüğünden Kilise bu kişilere karşı sert önlemler alma arayışına girmemiştir (Bailey, 2001:964). Kilise cadılara inancı kınamaktadır ama cadıların faaliyetlerinin gerçekliğini ve sonuç üretebileceğini de kabul etmemekte, adeta cadılık konusunu fazla ciddiye alıyor görünmemektedir. Katolik Kilisesi'nin bu yaklaşımı Papa XXII. John'un göreve gelmesiyle değişmiştir; zira 1316-1334 döneminde görev yapan Papa XXII. John büyücülüğün ve cadılığın gerçek olduğuna, büyücülük faaliyetlerinin sonuç ürettiğine inanmakta ve Avrupa'da büyücülük ve cadılık faaliyetlerinin de hızla yayıldığını düşünmektedir. Hal böyle olunca cadılıkla mücadele amacıyla 1326'da düzenlenen Papalık fetvası *Super Illius Specula* ile cadılık faaliyetleri ile uğraşan Hıristiyanların aforoz edileceği açıklanmış, bu açıklama sonrası cadı avlarında artış gözlemlenirken, *Super Illius Specula* Orta Çağ boyunca cadılık ve büyücülük ile mücadelenin temelini oluşturmuştur.

Papa XXII. John'un papalık dönemi cadılığı illüzyon, fantezi olarak gören Kilise yaklaşımının değiştiği süreç olmuştur; Kilise artık cadıların gerçek olduğunu kabul etmekte ve cezalandırılması gerektiğini düşünmektedir. 1484-1492 yılları arasında görev yapan Papa VIII. Innocent'in papalık dönemi ise cadılığa ve faaliyetlerinin sonuç verdiğine yönelik inancın artık Katolik öğretinin parçasına dönüştüğü süreç olmuştur (Schuyler, 1987:20). Papa VIII. Innocent 1484 tarihli *Summis desiderantes affectibus* ile cadılığın varlığını onaylarken Engizitörler Kramer ve

Sprenger'ı cadılıkla mücadele etmekle yetkilendirmiştir. Papa tarafından görevlendirilen Engizitörler Kramer ve Sprenger tarafından kaleme alınan ve 1486 yılında yayınlanan *Malleus Maleficarum* ise cadıların güçleriyle ilgili ana bilgi kaynağı niteliğiyle Avrupa'da her cadı davasında kullanılan el kitabına dönüşmüştür (Schuyler, 1987:20). Avrupa'da cadı avı *Malleus Maleficarum*'ın yayını sonrası daha da hızla artmıştır (Ben-Yehuda,1981:327). Orta Çağ Avrupası'ndaki siyasal ve toplumsal yapı içinde Kilise'nin hem kural koyucu hem de kural uygulayıcı rolü nedeniyle, Kilise'nin büyücülüğe ve cadılığa yaklaşımında görülen değişim Avrupa'da cadılık korkusunu artırmış ve cadı avını yoğunlaştırmıştır; dolayısıyla Avrupa'da cadı miti oluşumuna en büyük katkıyı Katolik Kilisesi yapmıştır.

Ancak Avrupa'da cadı mitinin oluşumuna en büyük katkıyı Katolik Kilisesi yapsa da, cadı avını zirveye taşıyan Protestan reformasyon süreci olmuştur. Protestan reformasyon hareketi cadıların şeytan ile iş birliği halinde olduğu yönündeki inanca yaptığı güçlü vurgu çerçevesinde, Katolik Kilisesi'nin başlattığı cadıların şeytanlaştırılması sürecine katkı yapmış, hatta Protestanların cadılık ve cadı anlayışının temelini Katolik Kilisesi'nin eseri *Malleus Maleficarum* oluşturmuştur; Protestan anlayışta cadı avı kötülüğün köklerini yok etmenin en iyi yolu olarak lanse edilmiştir (Lehmann, 1988:116; Anderson ve Gordon, 1978:173). Diğer taraftan tıpkı Katolisizm gibi Protestanlık da Hıristiyanlığın cadıların tehdidi altında olduğu kanısıyla cadı avı konusunda Katolisizm kadar kararlı olmuştur (Hoak, 1983:1273; Ben-Yehuda, 1980:15). Gelinek noktada, daha önce yıkıcı doğaüstü figürlerle ilişkilendirilen şeytani güçler artık cadılara aktarılmıştır (Simpson, 1996:16). Üstelik cadılık Katolisizm ve Protestanlık rekabeti kapsamında tarafların birbirlerini suçlamalarında araçsallaştırılmış olduğundan, bir başka deyişle Katolikler Protestanların, Protestanlar Katoliklerin cadı olduğu gerekçesi ile peşine düşmüş iken (Schoeneman, 1975:545), cadı avı daha da şiddetlenmiştir; cadı avı bir bakıma din çatışmalarının tezahürü olmuştur. Protestan reformasyon sürecinde cadı avındaki artış, cadılık suçlamalarının hem birleştirici hem de ayrıştırıcı rol oynayabilmesinden de kaynaklanmıştır (Darr, 2017:1577); zira

cadılık suçlamaları Katolikleri ve Protestanları birbirlerinden ayrıştırırken, aynı safta yer alanlar arasında birleştirici faktör olarak kullanılmak istenmiştir. Dolayısıyla Katolikler ve Protestanlar 14. ve 17. yüzyıllar arası döneme cadı avının damga vurmasının sorumlusu olarak birbirlerine işaret ettiklerinde, her iki taraf da haklı olmaktadır (Lehmann, 1988:107).

Avrupa'da 14. ve 17. yüzyıl tarihsel kesitinde cadı avının en belirgin özelliği cadılıkla itham edilenlerin ve cezalandırılanların büyük çoğunluğunun kadın olmasıdır; cadı avının kurbanlarının %80'inden fazlasının kadın olduğu tahmin edilmektedir (Barstow, 1988:7); adeta cadı avı kadın avına dönüşmüştür. Cadılık ve cinsiyet arasında açık bir bağlantı kurulmuş olduğunu gösteren bu durum çeşitli faktörler ile açıklanmaya çalışılmaktadır. Cadılıkla itham edilen kadınların toplumun en yoksul kesimlerinden ve sosyal olarak dışlanmış, ekonomik anlamda bağımlı olmaları bu duruma ekonomik açıdan getirilen bir açıklama çabası iken; sosyolojik açıdan yapılan açıklama çabası bu dönemde yaşanmakta olan sosyal değişim sürecinde erkeğin sahip olduğu statükoyu korumak ve kadını ataerkil kontrol altında tutmayı sürdürebilmek için cadılık suçlamalarını araçsallaştırmış olduğuna işaret etmektedir. Demografik bakış açısı ise, Avrupa'da 14. yüzyılda veba salgını nedeniyle nüfusun %30-50 oranında azaldığının, salgın sonrasında ise nüfus artışının gerçekleşmediğinin ve bunun sorumlusu olarak kadının değişen rolünün gösterildiğinin altını çizerek, cadı avını "kadına tepkinin" ürünü olarak okumaktadır (Smith, 1992:101). Diğer taraftan tarihsel bakış açısı bu dönemde cadılıkla suçlananların büyük çoğunluğunun kadın olmasını 14. yüzyıl öncesinde de büyü ve sihirin kadınlara atfedilen bir özellik olmasına, cadılığın "feminen alan" olarak görülmesine bağlamaktadır; zaten tarih boyunca yavaş yavaş oluşmuş olan cadı-kadın klişesi mevcuttur ve 14. ve 17. yüzyıllar arasında bu klişe daha belirgin hale getirilmiştir. Üstelik Protestan reformasyon sürecinin Katolisizmin kadına bakış açısını değiştirmek gibi bir çabası da olmadığından (Anderson ve Gordon, 1978:173-174), Katolikler gibi Protestanların da cadı avında hedef kadınlar olmuştur.

Tarihsel perspektif cadı korkusunun ve cadı avındaki artışın toplumsal değişim süreçlerinin ürünü olduğunu göstermektedir. Katolik Kilisesi’nin cadı avı başlatmasının nedeni 13. yüzyıldan itibaren Orta Çağ düzeninin değişim geçirmeye başlaması ve bu değişimin Kilise tarafından tehdit olarak algılanmasıdır. Zira yoğunlaşan ekonomik ve ticari faaliyetler, büyüyen ve gelişmeye başlayan şehirler Kilise’nin hâkim olduğu feodal düzenin yıkılması anlamı taşımaktadır. Bu açıdan Kilise’nin cadı avı, değişime karşı durmak, değişimi önlemek ve geleneksel düzeni koruyabilmek anlamında negatif bir tepkidir; cadılık adeta Katolik Kilisesi’nin gücünü ve otoritesini sürdürebilmek adına ihtiyaç duyduğu ve yarattığı düşmandır (Ben-Yehuda,1980:14-15). Protestan reformasyon sürecinde cadı avının yoğunlaşması ise, Protestanlığın Katolik Kilisesi’ne meydan okuması ile başlayan değişim sürecinin ürünüdür; bu değişim sürecinde Katolik Kilisesi Protestan muhalefete karşı direnmeye çalışırken, Protestanlık da kaynaklık ettiği yeni düzeni meşrulaştırmaya çalışmaktadır.

2.İngiltere’de Cadılık ve Cadı Avı

İngiltere’nin Hıristiyanlaşma süreci 7. yüzyılın sonunda tamamlanmıştır; Hıristiyanlık öncesinde de büyüye ve cadılara inancın mevcut olduğu İngiltere Katolik Avrupa’nın bir parçası olduktan sonra, din adamlarının cadılığa dair görüşleri Roma Katolik Kilisesi’nin görüşlerini yansıtmıştır (Murray, 1917:229-233). Dolayısıyla Katolik Kilisesi’nin cadılığa yaklaşımında zaman içinde yaşanan değişimin İngiltere’de yansımaları olmuş olabilir ama İngiliz toplumunda sihir ve büyücülük faaliyetlerine yönelik yaklaşım hep ılımlı olmuştur. 14.-17. yüzyıl tarihsel kesitinde Avrupa’ya cadı avı damgasını vururken, İngiltere’deki cadı avı Avrupa’nın diğer bölgelerinde olduğu kadar yaygın ve şiddetli gerçekleşmemiştir. Ancak İngiltere’de Protestan reformasyon sürecinin başlamasını müteakip cadı avında, Kıta Avrupası ile kıyaslanamayacak ölçüde de olsa, artış görülmüştür. Protestan Kraliçe I. Elizabeth döneminde artan cadı avı Protestan olan ve tarihe cadı avcısı kral olarak iz bırakan İskoç Kral VI. James’in İngiltere tahtına I. James olarak çıkmasından sonra da sürdürülmüştür.

İngiltere’de Protestan reformasyon sürecini başlatan Kral VIII. Henry döneminde, 1542 yılında cadılık bir yasal düzenleme ile suç sayılmıştır. VIII. Henry’yi böylesine bir düzenleme yapmaya yönlendiren faktörün Avrupa’da artan cadı korkusu ve cadı avı olduğu muhakkaktır; bu koşullarda VIII. Henry ülkesinde cadılığa karşı önlem alma zorunluluğu hissetmiş olmalıdır. Ancak tarihçiler VIII. Henry döneminde anılan yasal düzenlemeye istinaden kayda değer bir cadı davası olmadığına dikkat çekmektedir. Zaten bu yasal düzenleme Kral VI. Edward döneminde yürürlükten kaldırılmıştır ve Kraliçe I. Mary döneminde cadılığa dair özel bir düzenleme yapılmadığı bilinmektedir. Kraliçe I. Elizabeth döneminde, 1563 yılında yapılan bir düzenleme ile hangi sihir, büyü faaliyetlerinin hangi cezaları gerektirdiği belirlenmiştir. I. Elizabeth döneminde ülkede cadı korkusu geçmiş yıllara göre artmış olsa da, söz konusu yasal düzenlemenin Kıta Avrupası’ndakilere nispetle hafif cezalar öngörmekte olduğu dikkat çekicidir; zira bu düzenleme uyarınca cadılık olarak atfedilen her faaliyet ölüm cezası gerektirmemektedir (De Angelis, 2019:1-5). İskoç Kral VI. James’in İngiltere tahtına çıkmasından hemen sonra 1604 yılında yapılan ve 1736 yılına kadar yürürlükte kalacak olan yeni bir yasal düzenleme ile cadılar şeytanın yaratıkları olarak tanımlanırken, cadılık ölüm cezası gerektiren suç olarak belirlenmiştir (Vanysacker, 2010:698); böylelikle cadılıkla itham edilenlere hafif cezalar uygulama ihtimali ortadan kaldırılmıştır. VI(I). James’in İngiltere’de cadılık ile daha etkin mücadele etmek amacıyla yeni bir yasal düzenlemeye gitmesi, James’in cadılık konusuna olan özel ilgisi ve cadılıkla mücadeleyi monarkların sorumluluğu olarak görmesi nedeniyle şaşırtıcı değildir; üstelik James’in cadılık olgusuna atfedilen anlamın İngiltere’den farklı, ama Kıta Avrupası’ndaki ile aynı olduğu İskoçya’da büyüdüğü gerçeği cadılık konusunda daha sert önlemler alma isteğini açıklayabilecek bir faktördür. Yine de tarihçiler VI(I). James dönemindeki bu yasal düzenlemenin İngiltere’de cadı davaları üzerine çok az etkisi olduğunu düşünmektedir.

İngiltere’de 1560-1707 yılları arasında yaklaşık bin kişinin cadı olduğu gerekçesi ile cezalandırıldığı sanılmaktadır; bu dönemde

nüfusu İngiltere’nin beşte biri kadar olan İskoçya’da üç, belki de dört bin kişinin cadılıkla suçlanıp cezalandırıldığı dikkate alınır (Anderson ve Gordon, 1978:176), İngiltere’de cadı avının Avrupa’nın diğer bölgelerinde olduğu kadar şiddetli olmadığı daha net anlaşılmaktadır. Tarihçiler İngiltere’de cadı avının Kıta Avrupası’nda ve İskoçya’da olduğu kadar yaygın ve şiddetli olmadığı üzerinde anlaşmaktadır ama bu durumun nedenleri hala tartışılmaktadır. Bu nedenlerin İngiltere’ye özgü olması gerektiği açıktır. İngiltere’de cadılığa dair yasal düzenlemelerin sert cezalar öngörmemiş olması nedenler arasında sayılabilir (Paxson, 1997:481). Ancak İngiltere’de cadılığa karşı sert cezaların öngörülmemiş olması cadı avının şiddetli olmamasını tek başına açıklayabilecek faktör değildir. Diğer taraftan Exeter cadı davaları örneği İngiltere’de yetkili makamların ancak bir şikâyet olduğunda harekete geçmiş olmaları nedeniyle cadı avında proaktif olmaktan çok reaktif oldukları sonucunu çıkarmaya imkân verebilmektedir (Stoyle, 2011:150). Kitlese cadı avlarının ancak yetkili otoritelerin cadı avlamakta kararlı olması halinde gerçekleşebileceği şeklindeki görüş de (Hall, 1985:256-257), halk istekli olmadıkça cadı avlarının yaygınlaşamayacağı yönündeki görüş de (Kittredge, 1917:1) İngiltere’de cadı avının yaygın olmamasını açıklayabilmektedir; zira İngiltere’de ne yetkili otoriteler ne de toplum Kıta Avrupası’ndakiler kadar cadı avına heves duymuştur. Önemli bir diğer faktör İngiltere’de cadılık ve cadılara atfedilen anlamın Avrupa’nın diğer bölgelerinden farklı olmasıdır; zaten cadılık farklı toplumlar için farklı anlamlar taşıyabilmektedir (Mesaki, 1995:162). Tüm toplumlarda cadı inancının ortak özelliği cadıların olağanüstü veya gizemli güce sahip bireyler olarak kabul ediliyor olmasıdır (Mesaki, 1995:163). Kıta Avrupası’nda ise cadılık olgusunun başlıca dört temel özelliği bulunmaktadır: doğaüstü güçlerin kötücül amaçlarla kullanılması; gece uçuşları yapmak; şeytana tapmak; şeytan ile anlaşmaya varmak (Horsley, 1979:690). Oysa İngiltere’de cadılık, hastaları iyileştirmek, hastalığa sebep olmak, kayıp eşyaları bulmak ve hazine aramak maksatlarıyla sihire başvurmak, lanetlemek, kehanette bulunmak ve hayaletlerle iletişim kurmak faaliyetlerini ifade etmekte olup (Jones ve Zell, 2005:51-54); cadılığa dair

kayıtlarda, Avrupa'nın diğer bölgelerinden farklı şekilde gece uçuşları, şeytan ile görüşme gibi eylemler ile toplu ritüellere rastlanmamaktadır (Garrett, 1977:463; MacDonald, 1986:277-278; Simpson, 1996:7). İngiltere'de cadıların Kıta Avrupası'nda ve İskoçya'da olduğu kadar kötülüğün temsilcisi olarak tasvirinin yaygınlaşmadığı da dikkat çekicidir. İngiltere'de cadı imajı, yardım istemek için komşusunun kapısını çalan, yardım alamayınca da lanet okuyarak giden yaşlı, yoksul ve yalnız kadındır (Willis, 2013:5; Simpson, 1996:6). İngiliz halkının cadılara dair korkusu cadıların kötü niyetli eylemleriyle kendilerinin ve hayvanlarının sağlığına, köye veya mahalleye zarar vermesidir; cadı suçlamalarının ve cadı davalarının asıl konusu budur; halkın asıl endişesi cadının şeytanla ilişkilendirilip ilişkilendirilmediği değildir (Simpson, 1996:6; Suhr, 2012:118). Essex bölgesindeki cadı yargılamalarına dair çalışmalar şeytan ile anlaşma, şeytana tapınma ve cadıların gece toplantıları hakkındaki teorilerin burada neredeyse hiç olmadığını göstermektedir (Simpson, 1996:6). Avrupa'da cadılık ve cadı kavramına yüklenen anlam zamanla değiştiğine, dolayısıyla *Canon Episcopi* dönemindeki cadı algısı ile *Summis desiderantes affectibus* ve *Malleus Maleficarum* dönemindeki cadı algısı farklı olduğuna göre, Kıta Avrupası'nda yaşanan değişimin İngiltere'de tam olarak karşılığını bulmadığı da açıktır; Kıta Avrupası'nda cadı şeytanlaştırılmıştır ama İngiltere'de cadı büyük ölçüde sadece sihirbaz, büyücü olarak kalmış, adeta Kıta Avrupası'nın etkisi sınırlandırılabilmiştir. Üstelik Avrupa'da değişen cadı algısı ve cadı söyleminin oluşumunda da İngiltere'nin rolü olmamıştır (Monter, 2004:106). İngiliz toplumunda elbette cadı korkusu vardır ama cadı korkusu takıntı haline dönüşmemiştir (Garrett, 1977:462). Ayrıca İngiltere'de cadılık üzerine çalışan çoğu tarihçinin de gözlemlediği gibi cadı yargılamaları Kıta Avrupası'ndaki yargılamalara göre daha az korkutucu olmuştur (Garrett, 2013:36). Kısaca İngiltere'de cadılık atipiktir (Horsley,1979:700). Diğer taraftan İngiltere'de Avrupa'nın diğer bölgelerinde olduğu gibi cadılıkla itham edilenlerin büyük çoğunluğunun kadın olduğu açıktır; İngiltere'de cadılıkla suçlananların %70'i kadındır; bazı tahminler %90'ı işaret etmektedir; mesela Essex bölgesinde 1560-1650

yılları arasında cadılıkla suçlanan 291 kişiden sadece 23’ü erkektir (Mencej, 2011:394). Bu durum İngiltere’de de cadılık ile cinsiyet arasında bağlantı kurulmuş olduğunu gösterdiği gibi, diğer taraftan İngiltere’de cadı avının yaygın ve şiddetli olmamasının da nedenlerinden birini teşkil etmektedir. Zira erken modern dönemde İngiltere’de kadının statüsü, Avrupa’nın hiçbir yerinde olmadığı kadar iyidir; hatta Avrupa’nın diğer bölgelerinde İngiltere “kadınlar için cennet” “kadınların eşlerini ve evlerini yönettiği” yer olarak tanımlanmaktadır (Anderson ve Gordon, 1978:177). Kadının statüsünün iyileşmesi ekonomik ve sosyal koşullara bağlanabilirse de (Anderson ve Gordon, 1978:177), belki de asıl neden ülkenin kadın monarklar tarafından yönetilebiliyor olmasıdır. İngiltere 1553-1558 yıllarında Kraliçe I. Mary, 1558-1603 yıllarında Kraliçe I. Elizabeth tarafından yönetilmiştir; tahtında kadınların oturduğu bir ülkede cinsiyetçi bir yaklaşım temelinde kadınları kötülükle özdeşleştiren ve cadılıkla itham eden yaklaşımlar, mevcut olsa bile, yaygınlaşmamıştır. Ancak I. Elizabeth döneminde cadı avında artış görülmesi bu görüşe tezatlık oluşturuyor izlenimi yaratmaktadır ama Katoliklerin I. Elizabeth’i meşru görmediği çalkantılı dönemde kadının statüsü daha kötü ve kadın Kıta Avrupası’nda olduğu ölçüde şeytanlaştırılmış olsaydı İngiltere’de cadı avına konu olan kadın sayısı çok daha fazla olabilirdi. Dolayısıyla İngiltere’de kadınlar Avrupa’nın diğer ülkelerindeki kadınlar gibi cadı avına kolayca konu olmayınca, İngiltere’de cadı avı da Kıta Avrupası ve İskoçya’daki cadı avı kadar yaygın olmamıştır.

3.Macbeth’in Cadıları

Shakespeare Macbeth adlı eserini İskoçya’nın Kralı VI. James’in İngiltere tahtına çıktığı 1603 yılından sonra kaleme almıştır. Eser hem cadı avının Avrupa’da yaygınlaşmış olduğu bir dönemde hem de İngiltere tahtında cadılık meselesini özel ilgi alanı haline getirmiş ve cadılarla mücadeleyi sorumluluk olarak üstlenmiş bir kral oturuyor iken yazılmıştır.

Shakespeare Macbeth’de İskoç beyi Macbeth’in İskoçya tahtını gasp etmesini, ülkeyi zorbaca yönetmesini ve nihayetinde tahtın meşru varisi ve destekçileri tarafından tahtan indirilişini

anlatmaktadır. Eser İskoç beyleri Macbeth ve Banquo'nun üç cadı ile karşılaşmasıyla başlar; cadılar Macbeth'e kral olacağı, Banquo'ya ise çocuklarının kral olacağı kehanetlerinde bulunur. Cadıların kendisi hakkındaki kehanetinin gerçek olacağı beklentisine giren Macbeth, kehanetin gerçekleşmesine yardımcı olmak isteğiyle Kral Duncan'ı öldürerek tahta çıkar. Macbeth'in tahtı gasp etmesine ve müteakip gerçekleşen olaylara kaynaklık eden cadıların kehanetidir. Macbeth'de cadılar kötülüğün, şeytani güçlerin temsilcisi olarak sunulmuştur (Tonge, 1932:234-236). Kötülüğün temsilcilerini hayali bir figür olarak da değil de cadı olarak sunan Shakespeare (Tomarken, 1984:82), eserde Banquo'nun ağzından cadılar hakkında "Ne? Şeytanın sözü doğru çıkıyor galiba!" ve "karanlığın temsilcileri" ifadelerini kullanmaktadır. İngiltere'de cadıları şeytanlaştıran anlayış yaygınlık kazanmamasına rağmen, Shakespeare Macbeth'de cadıları şeytanlaştıran bir anlayış sergilemiştir.

Macbeth üç cadının ıssız bir arazide kaynayan bir kazanın çevresinde toplanması ile başlar; eserin ilerleyen bölümlerinde cadılar yine kazan başında sahneye çıkacaktır. Cadı kazanı ve cadıların kazan etrafında toplanması Kıta Avrupası'ndaki cadı imajının temel unsurlarındandır (Calhoun, 1942:186). Bilindiği kadarıyla İngiltere'de cadıların kazan etrafında toplandığı yönündeki inanç yaygın değildir (Kranz, 2003:371). Diğer taraftan Macbeth'de cadılar halka olup dans ederken "cadı kardeşler el ele, gezeriz hep dere tepe, dolanırız işte böyle" sözleriyle sürekli bir arada oldukları izlenimi verirler; oysa İngiltere'deki cadı yalnız bir figürdür; birlikte dolaşan cadılar imajı bulunmamaktadır. Macbeth'de cadılar kazanın başında iken gök gürlemekte, şimşek çakmaktadır. Macbeth ve Banquo cadılar ile karşılaştığında da gök gürlemektedir. Eserde Shakespeare cadılar ve hava koşulları arasında bağlantı kurmuştur. Macbeth ve Banquo ile karşılaşan cadılardan biri;

"Kalanlar da bende zaten
Hangi limana es desem rüzgar oraya eser,
Hangi yöne dön desem pusula o yöne döner.
Şaman gibi kurusun da aklı başına gelsin;
Gece gündüz gözüne uyku girmesin.

İki gözünün kapağı da her zaman şiş kalsın;
Ömür boyu hep lanetli yaşasın.
Dokuz kere dokuz hafta dinlenemesin;
Sararsın solsun, bitsin tükensin.
Gemisi kaybolmasın kaybolmaya;
Ama fırtınada sürüklensin ordan oraya.
Bakın ne var bende”

demektedir. Burada hava durumunu etkileyebilen ve istediğinde gemileri batırabilen cadı figürü karşımıza çıkmaktadır. Katolik Kilisesi’nin cadılığa bakış açısı değişmeden, yani 14. yüzyıldan önce, Kilise cadıların hava durumunu etkileyebileceği yönündeki inancı reddetmektedir (Oster, 2004:216); bu reddediş Kilise’nin cadıların eylemlerini fantezi ve illüzyon olarak tanımlamasına uygunluk göstermektedir. Ancak Kilise’nin cadıların gerçek olduğuna ve faaliyetlerinin sonuç ürettiğine yönelik görüşü benimsemesi ile cadıların doğa olaylarını kontrol edebileceği inancı da yaygınlaşmıştır. Papa VIII. Innocent açıkça cadıların tarım mahsullerine zarar verebilecek güce sahip olduklarını belirtmiştir (Oster, 2004:217); öyle ki hava koşulları gerekçe gösterilerek yüzlerce kişi cadı olmakla itham edilmiş ve cezalandırılmıştır (Currie, 1968:10-11). Üstelik cadıların gemi batırabildiğine yönelik inanç Kıta Avrupası’nda o kadar yaygındır ki, 16. ve 17. yüzyılda cadı davalarında gemi batırma suçlaması sıklıkla yapılmıştır (Carthaigh, 1992/1993:281). Kıta Avrupası’nda olduğu gibi İskoçya’da da cadıların hava koşullarını etkileyebildiğine yönelik inanç yaygındır; oysa İngiltere’de cadıların nadiren havaya müdahale ettiğinden şüphelenilmektedir (Floyd-Wilson, 2006:147). Dolayısıyla cadıların hava durumunu etkileyebilme gücüne inanç açısından, Shakespeare’in cadıları İngiltere’dekinden ziyade İskoçya’daki ve Kıta Avrupası’ndaki cadıyı yansıtmaktadır. Diğer taraftan Macbeth’de cadının yukarıda bahsi geçen sözlerinde lanetleme vardır; lanetleme İngiltere’de de cadılara atfedilen bir özelliktir.

Macbeth’de olay örgüsüne kaynaklık eden yukarıda da belirtildiği gibi cadıların kehanetleri olmuştur; hem Macbeth’in hem Banquo’nun cadıların kehanetlerine inandığı ya da inanmak

istediği açıktır; bu durum Kıta Avrupası'nda, İskoçya'da ve İngiltere'de cadılara atfedilen kehanette bulunma özelliğini yansıtmaktadır.

Macbeth ve Banquo'nun cadılar ile karşılaştığı sahnede cadılar birden yok olur; cadıların aniden yok olması karşısında Banquo şöyle demektedir:

“Suda nasıl kabarcık olur ve yok olursa,
Bunlar da toprağın kabarcığıydı herhalde
Ve birden yok oldular.
Nereye gittiler acaba”

Macbeth yanıt verir:

“Havaya karıştılar.
Bedenleri varmış gibi görünürken
Eriyip uçuverdiler,
Nefes, rüzgar içinde nasıl kaybolursa,
Öyle kayboldular.
Keşke biraz daha kalsalardı”

252

Shakespeare'in burada okuyucu ve seyircisine aktardığı cadı yine İskoçya'da ve Kıta Avrupası'ndaki cadıdır; zira buralarda cadıların havada uçabildiğine, uçarak yolculuk yapabildiğine inanılmaktadır; VI(I). James de *Daemonologie* eserinde cadıların uçabildiğine inandığını belirtmiştir (Calhoun, 1942:187); oysa bu inancın İngiltere'de yaygın olduğuna dair bilgi bulunmamaktadır.

Macbeth'in başında üç cadı bir kazan etrafında toplanmışken, cadılardan biri diğerlerine “tamam geldim tekir kedi!” demektedir. Eserin ilerleyen bölümlerinde bir mağarada kaynayan bir kazanın etrafında toplanan cadılardan biri “tekir kedi üç kere miyavladı”, diğeri “üç artı bir kere inledi kirpi”, bir diğeri “vakit geldi, vakit geldi! diye bağıyor karakuş” demektedir. Avrupa'da hayvanlar cadı imajının parçasını teşkil etmektedir; cadının etrafı çoğu zaman hayvanlarla çevrilidir; cadı hayvanlar ile iletişim kurabilmekte ve hayvan figürüne dönüşebilmektedir, bu özellikleri cadının doğüstü güçleri olduğunun da kanıtıdır (Spoto, 2010:61). İngiltere'de de cadılara hayvanların eşlik ettiğine inanılır (Murray, 1918:101-104) ama cadıların şekil değiştirebileceği inancı yaygın değildir (Simpson,1996:6). Oysa

Macbeth’in cadıları şekil değiştirebilmektedir; cadılardan biri şöyle der;

“O zaman ben de ne yaparım,
Hemen bir kuyruksuz fare olur,
Atlarım kalbura, düşerim herifin peşine.
Yaparım mı yaparım, yaparım, yaparım”

Avrupa’da cinsiyet ve cadılık arasında kurulan bağlantı cadıların görsel sunumunu kadın olarak yaygınlaştırmıştır (Spoto, 2010:60); cadı-kadın imajında cadı genç ve güzel olabileceği gibi yaşlı da olabilmektedir (Duni, 2009:1272). Macbeth’de Banquo’nun cadıları gördüğünde cinsiyetlerinden emin olamaması Shakespeare’in cadıların cinsiyeti konusunda belirsizlik yaratmak istediği izlenimini oluşturabilmektedir; zira Banquo şöyle demektedir;

“Hey, bunlar da ne?
Şu kırışık suratlara, şu paspal giysilere bakın;
Bu dünyadan değiller sanki,
Ama karşımızdalar!...
Canlı mısınız, cansız mı?
Konuşabilir misiniz bizimle?
Her biriniz buruşuk parmağını,
O kuru dudağına götürdüğüne göre,
Beni anlıyor gibisiniz.
Kadınsınız diyeceğim ama,
Sakallarınıza bakınca aklım karışıyor.”

Ancak Shakespeare’in Macbeth’de cadılar için kullandığı *weird sisters* kavramı yazarın cadılara cinsiyet atfettiğinin göstergesi olarak okunabilir.

Kehanette bulunma ve lanetleme özellikleri açısından İngiliz toplumunun cadı algısını yansıtan Macbeth’in cadıları karmaşıktır; kehanette bulunur, lanetler; insandır ama anında ortadan kaybolma yeteneği gibi doğaüstü güçlere sahiptir; kadındır ama sakallıdır; iblisler veya perilerle bağlantılıdır (Kranz, 2003:368), şekil değiştirebilir, hayvan figürüne dönüşebilir. Shakespeare İngiltere’de ve Kıta Avrupası’nda cadılara atfedilen özellikleri

adeta kombinlemiştir ama Kıta Avrupası'ndaki cadı özelliklerinin ön plana çıktığı da aşıkardır. Bu durum Shakespeare'in Macbeth'i kaleme alırken Kıta Avrupası'nda şekillenen cadı olgusundan etkilenmiş olduğunun göstergesidir. Dolayısıyla Shakespeare'in cadıları İngiliz toplumuna özgü cadılar olmaktan öte, VI(I). James'in varlığına inandığı Kıta Avrupası'nın cadılarıdır; ancak her halükârda Protestan reformasyon sürecinden geçen İngiltere'de Macbeth'in cadıları İngiliz toplumunun aşına olmadığı varlıklar değildir.

Sonuç

Avrupa'da cadı mitinin oluşumuna en büyük katkıyı Katolik Kilisesi'nin cadılığa dair zaman içinde değişen tutumu yapmıştır. Cadılığı fantezi ve illüzyon olarak gören Katolik Kilisesi 14. yüzyılda sapkın olarak nitelendirdiği akımlarla mücadele sürecinde cadıların gerçek olduğu ve faaliyetlerinin ise sonuç ürettiği görüşünü benimseyerek cadı avı başlatmıştır. 16. yüzyılda başlayan Protestan reformasyon süreci ise cadı avının din savaşlarının bir nevi tezahürüne dönüşmesine sebep olunca Avrupa'da cadı avı hızla yaygınlaşmış ve şiddetlenmiştir. Avrupa'da 14. ve 17 yüzyıllar arasındaki tarihi kesite cadı avı damgasını vurmuştur.

16. ve 17. yüzyıllar İngiltere'de cadı avının arttığı dönem olmuştur ama İngiltere'deki cadı avı Kıta Avrupası'nda ve İskoçya'da olduğu kadar yaygın ve şiddetli gerçekleşmemiştir.

İngiltere'de cadı avının yaygın ve şiddetli olmamasının İngiltere'ye özgü tarihsel, sosyolojik, kültürel ve hukuksal nedenleri vardır; İngiltere'de cadı ve cadılığa atfedilen anlamın Kıta Avrupası'ndaki ile İskoçya'dakinden farklı olması bu nedenler arasında öne çıkmaktadır. İngiltere'de cadılık kökleri esas olarak ev yaşamına/özel yaşama dayanan, cadıların toplanıp ritüel yapması gibi egzotik kıtasal özelliklerden hiçbir iz göstermeyen, sade ve "primitif" bir olgudur (Calhoun, 1942.184). Oysa Shakespeare tarafından kaleme alınan ve olay örgüsünün merkezinde cadıların olduğu Macbeth'teki cadılar görüntüleri, eylemleri ve söylemleri itibarıyla sade ve "primitif" bir olguyu değil, Kıta Avrupası'nda ve İskoçya'da cadılara atfedilen özellikleri

yansıtmaktadır; bu cadılar havada uçabilmekte, aniden yok olabilmekte, hava koşullarını etkileyebilmekte, gemileri batırabilmekte, şekil değiştirebilmekte ve toplanıp ritüel yapmaktadır. İngiliz olan Shakespeare'in eserinde cadılara dair kıtasal özellikleri ön plana çıkarmasının nedeni dönemin koşullarında aranmalıdır; zira Shakespeare Macbeth'i kaleme aldığında Protestan reformasyon sürecinin sürdürüldüğü İngiltere'de cadı avı artmıştır ve İngiltere tahtında Kıta Avrupası'ndaki cadı inancının benimsendiği İskoçya'da yetişen, cadılık üzerine bir monark tarafından kaleme alınmış tek eser *Daemonologie*'ye imza atan ve tarihe cadı avcısı kral olarak iz bırakan İskoç Kral VI. James oturmuştur.

Macbeth'deki cadılar Kıta Avrupası'nda hem Katolik Kilisesi hem Protestanlık tarafından şekillenen ve Kral VI(I). James'in de benimsediği cadı olgusunu yansıtmaktadır; kısaca Shakespeare'in cadıları VI(I). James'in cadılarıdır.

Kaynakça

- Anderson, A. ve Gordon, R. (1978). Witchcraft and the Status of Women-The Case of England. *The British Journal of Sociology*, 29(2), s. 171-184.
- Bailey, M. D. (2001). From Sorcery to Witchcraft: Clerical Conceptions of Magic in the Later Middle Ages. *Speculum*, 76(4), s. 960-990.
- Barstow, A. L. (1988). On Studying Witchcraft as Women's History: A Historiography of the European Witch Persecutions. *Journal of Feminist Studies in Religion*, 4(2), s. 7-19.
- Ben-Yehuda, N. (1980). The European Witch Craze of the 14th to 17th Centuries: A Sociologist's Perspective. *American Journal of Sociology*, 86(1), s. 1-31.
- Ben-Yehuda, N. (1981). Problems Inherent in Socio-Historical Approaches to the European Witch Craze. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 20 (4), s. 326-338.

- Calhoun, H. V. (1942). James I and The Witch Scenes in Macbeth. *The Shakespeare Association Bulletin*, 17(4), s. 184-189.
- Carthaigh, C. M. (1992/1993). *The Ship-Sinking Witch: A Maritime Folk Legend from North-West Europe*. Paper Presented at the Nordic-Celtic Legend Symposium, s. 267-286.
- Currie, E.P. (1968). Crimes without Criminals: Witchcraft and Its Control in Renaissance. *Law & Society Review*, 3(1), s. 7-32.
- Curry, W. C. (1933). The Demonic Metaphysics of "Macbeth". *Studies in Philology*, 30(3), s. 395-426.
- Darr, O. A. (2017). Reviewed Work(s): Witchcraft, Witch-Hunting, and Politics in Early Modern England by Peter Elmer. *Renaissance Quarterly*, 70(4), s. 1576-1578.
- De Angelis, L. (2019). Witch Hunting 16th and 17th Century England. *The Histories*, 8(1), s. 1-10.
- Duni, M. (2009). Reviewed Work(s): The Appearance of Witchcraft: Print and Visual Culture in Sixteenth-Century Europe by Charles Zika. *Renaissance Quarterly*, 62(4), s. 1271-1273.
- Garrett, C. (1977). Women and Witches: Patterns of Analysis. *Signs*, 3(2), s. 461-470.
- Garrett, J. M. (2013). Witchcraft and Sexual Knowledge in Early Modern England, *Journal for Early Modern Cultural Studies*. 13(1), s. 32-72.
- Floyd-Wison, M. (2006). English Epicures and Scottish Witches. *Shakespeare Quarterly*, 57(2), s. 131-161.
- Hall, D. D. (1985). Witchcraft and the Limits of Interpretation. *The New England Quarterly*, 58(2), s. 253-281.
- Horsley, R. A. (1979). Who Were the Witches? The Social Roles of the Accused in the European Witch Trials. *The Journal of Interdisciplinary History*, 9(4), s. 689-715.

- Jones, K. ve Zell, M. (2005). The Divels Speciall Instruments: Women and Witchcraft before the Great Witch-Hunt. *Social History*, 30(1), s. 45-63.
- Kittredge, G. L. (1917). A Case of Witchcraft. *The American Historical Review*, 2(1), s. 1-19.
- Kranz, D. L. (2003). The Sounds of Supernatural Soliciting in Macbeth. *Studies in Philology*, 100(3), s. 346-383.
- Lehmann, H. (1988). The Persecution of Witches as Restoration of Order: The Case of Germany 1590s-1650s. *Central European History*, 21(2), s. 107-121.
- MacDonald, M. (1986). Women and Madness in Tudor and Stuart England. *Social Research*, 53(2), s. 261-281.
- Mencej, M. (2011). The Role of Gender in Accusations of Witchcraft: The Case of Eastern Slovenia. *Cesky lid*, 98(4), s. 393-412.
- Mesaki, S. (1995). The Evoution and Essence of Witchcraft in Pre-Colonial African Societies. *Transafrican Journal of History*, 24, s. 162-177.
- Monter, W. (2004). Review:Re-Contextualizing British Witchcraft. *The Journal of Interdisciplinary History*, 35(1), s. 105-111.
- Murray, M.A. (1917). Organisations of Witches in Great Britain. *Folklore*, 28(3), 228-258.
- Murray, M. A. (1918). Witches' Familiars in England. *Man*, 18, s. 101-104.
- Oster, E. (2004). Witchcraft, Weather and Economic Growth in Renaissance Europe. *The Journal of Economic Perspective*, 18(1), s. 215-228.
- Paxson, J. J. (1997). Theorizing the Mysteries' End in England, the Artificial Demonic, and the Sixteenth-Century Witch-Craze. *Criticism*, 39(4), s. 481-502.
- Robbins, R. H. (1963). The Imposture of Witchcraft. *Folklore*, 74(4), s. 545-562.

- Schoeneman, T. J. (1975). The Witch Hunt as a Culture Change Phenomenon. *Ethos*, 3(4), s. 529-554.
- Schuyler, J. (1987). The 'Malleus Maleficarum' and Baldung's 'Witches' Sabbath. *Notes in the History of Art*, 6(3), s. 2-26.
- Shakespeare, W. (2019). *Macbeth*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Simpson, J. (1996). Witches and Witchbusters. *Folklore*, 107, s. 5-18.
- Smith, P. (1992). A Quantitative Evaluation of Demographic, Gender and Social Transformation Theories of the Rise of European Witch Hunting 1300-1500. *Historical Social Research*, 17(4), s. 99-127.
- Spoto, S. I. (2010). Jacobean Witchcraft and Feminine Power. *Pacific Coast Philology*, 45, s. 53-70.
- Stoyle, M. (2011). It Is But an Olde Wytche Gonne: Prosecution and Execution for Witchcraft in Exeter, 1558-1610. *History*, 96(2), s. 129-151.
- Suhr, C. (2012). Publishing for the Masses: Early Modern English Witchcraft Pamphlets. *Neuphilologische Mitteilungen*, 113(1), s. 118-121.
- Tomarken, E. (1984). The Witches in Macbeth: Samuel Johnson's Notion of Selective Empathy. *CEA Critic*, 47(1/2), s. 78-89.
- Tonge, M. (1932). Black Magic and Miracles in Macbeth. *The Journal of English and Germanic Philology*, 31(2), s. 234-246.
- Vanysacker, D. (2010). Reviewed Work(s): Witchcraft and the Act of 1604 (Studies in Medieval and Reformation Traditions 131) by John Newton and Jo Bath. *Church History and Religious Culture*, 90(4), s. 697-699.
- Willis, D. (2013). The Witch-Family in Elizabethan and Jacobean Print Culture. *Journal of Early Modern Cultural Studies*, 13(1), s. 4-31.

Odabaşı, Fatma (2022). "Eskiçağ'da Deniz Ticaretinde Camın Meta Olarak Kullanımına Genel Bir Bakış". *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (ASOBİD)*. S. 11, s. 259-297

ESKİÇAĞ'DA DENİZ TİCARETİNDE CAMIN META OLARAK KULLANIMINA GENEL BİR BAKIŞ AN OVERVIEW OF THE USE OF GLASS AS A COMMODITY IN MARITIME TRADE IN ANCIENT

Ayşegül SOSLU*
Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
atemel203a@gmail.com

Öz

Bu çalışmayla Eskiçağ'da deniz ticaretinin önemli bir alım-satım metası olan camın, farklı lokasyonlarda ticaretinin yapıldığını kanıtlayan arkeolojik veriler tanıtılmıştır. Buradaki amaç MÖ II. binyıldan MS IV. yüzyıla dek deniz ticaretinde aktif bir şekilde rol alan toplumların cam ticaretini gerçekleştirdikleri rotaları belirleyerek bu ticaretin sevkiyatını sağlayan batıklar ve batıklarda bulunmuş camlar hakkında bilgi vermektir. Ticaret anlayışı günümüzdeki gibi Eskiçağ'da da çeşitli maddelerin alım-satımıyla ilgili bir faaliyet olarak yapılmaktadır. Temel ticaret mallar arasında vitrifiye malları şeklinde tanımlanan fayans, frit ve cam buluntuları yer almaktadır. Konumuz açısından cam ve cam eserler ise deniz ticaretindeki aktivasyonun önemli bir metası olarak görülmektedir. Yapısal olarak bu tipteki kırılğan eserlerin Akdeniz, Ege ve Karadeniz kıyılarına dek ticaretinin yapılması, hedef toplumların sosyo-ekonomik ve kültürel bakımdan cam kullanımıyla olan ilişkisini ortaya çıkarmaktadır. Bu kapsamda incelenmiş Uluburun, Gelidonya, Sanguinaires, Pozzino,

---

* ORCID: orcid.org/0000-0002-1104-1145

Antikythera, Tradeliere, Mljet, Grado, Ouest-Embiez, Iulia-Felix, Porticco, Mellieha ve Ognina cam ticaretinin önemli batıkları arasındadır. Batıklarda yarı-bitmiş mamül olarak cam külçeler, boncuk, bardak/fincan, kase, tabak, şişe ve cam levha tespit edilmiştir. Kırmızı, mavi ve mavimsi-yeşil camlar ile renksiz camlar, popüler olarak kullanılmıştır. Bu türevdeki cam eserler, üretildikleri teknolojinin/piroteknolojinin gelişimiyle yakından ilişkili olup, üretim ve bezeme teknikleri hakkında bilgiler sunmaktadır. Yarı-bitmiş mamül ve son halini almış ürün olarak satışından lüks ve gündelik malzemelerin üretiminin artışına ve üretimin denizcilik faaliyetleriyle oluşturulan ticaret ağı, cam ticaretine farklı bir boyut kazandırmıştır.

Anahtar Kelimeler: Eskiçağ, Deniz Ticareti, Cam, Uluburun Batığı, Gelidonya Batığı.

Abstract

This study presents archaeological evidence that demonstrates glass, a vital commodity in ancient maritime trade, had been traded in different locations. The aim of this study is to provide information about the shipwrecks and the glass found in the shipwrecks by determining the routes where the societies took an active role in the maritime trade from the second millennium BC to the fourth century AD carried out the glass trade. The understanding of trade is carried out as an activity related to the purchasing and selling of various substances in ancient times, as it is today. Among the basic commercial items, there are faience, frit, and glass finds, all of which are classified as vitrified ware. In terms of the subject, glass and glass artifacts are viewed as a critical commodity for marine commerce activation. The trade of these structurally fragile artifacts to the Mediterranean, Aegean, and Black Sea coasts reveals the target societies socioeconomic and cultural relationship with glass. The glass trade ship wrecks of Uluburun, Gelidonya, Sanguinaires, Pozzino, Antikythera, Tradeliere, Mljet, Grado, Ouest-Embiez, Iulia-Felix, Porticco, Mellieha ve Ognina which have been studied in this light, are among the important shipwrecks of the glass trade. Glass ingots, beads, glasses/cups, bowls, plates, bottles and glass plates were found as semi-finished products in the ship wrecks. Red, blue, bluish-green and colorless glasses were popularly used. Glass works of this type are inextricably linked to the evolution of the technology/pyrotechnology from which the are made, and they provide information about manufacturing and decoration techniques. The trade network established through the sale of semi-finished products and finished products to the increase in the production of luxury and every day materials, and the

maritime activities associated with production had given the glass trade a new dimension.

Keywords: Ancient, Maritime Trade, Glass, Uluburun Shipwreck, Gelidonya Shipwreck.

Giriş

Bu çalışmada, Eskiçağ'da deniz ticaretinde camın meta olarak kullanımı üzerine genel bir değerlendirmenin yapılması amaçlanmıştır. Buradaki amaçla, deniz ticaretinde önemli bir alım-satım metası olan camın, farklı lokasyonlardaki ticari aktivasyonu ele alınarak sevkiyatı gerçekleştiren batıklar ve taşıdıkları mallar bir bütün olarak incelenmiştir. Bunu yaparken cam ticaretinin çok yoğun ve aktif bir şekilde icra edildiğini gösteren batıkların tarihsel verileri, yani MÖ II. binyıl-MS IV. yüzyıl arası dikkate alınarak çalışmanın tarihsel sınırı belirlenmiştir. Bu tarihsel çerçevede, ana hatlarıyla deniz ticaretinde aktif olan toplumların cam ticaretini gerçekleştirdikleri rotaları, sevkiyatın oluşumunu sağlayan batıklar ve batıklardan ele geçmiş camlar, çalışmanın temasını oluşturmuştur. Bu kapsamda Uluburun, Gelidonya, Sanguinaires, Pozzino, Antikythera, Tradeliere, Mljet, Grado, Ouest-Embiez, Iulia-Felix, Porticco, Mellieha ve Ognina cam ticaretinin önemli batıkları olarak değerlendirilmiştir. Böylece, Akdeniz, Ege ve Karadeniz kıyılarına dek cam ticaretinin yapıldığı, hedef toplumların sosyo-ekonomik ve kültürel bakımdan cam kullanımıyla olan ilişkisi ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Deniz ticareti kavramının ortaya çıktığı ve geliştiği yer Doğu Akdeniz Bölgesi olarak bilinir. Neolitik Dönem'de denizcilik faaliyetleri gerçekleştirilmiştir. Deniz ticareti, MÖ III. binyılda deniz taşıtları ve yelkenin bulunmasıyla artmaya başlamıştır. Toplumların üretim fazlası ürünlerini denizaşırı bölgelere götürerek ihtiyaçları olan ürünleri almasıyla aktif hale gelmiştir (Turanlı, 1999: 13). Doğal cam olarak bilinen obsidyen, deniz ticaretine ilişkin bilgiler sunan önemli hammadde gruplarından biridir (Demirtaş ve Çaylı, 2021: 15). MÖ III. binyılda Doğu Akdeniz'de, obsidyenden başka altın, gümüş, kurşun ve lapis lazuli'nin de ticaretinin yapıldığı bilinmektedir (Childe, 1983: 70-

71). Bu bakımdan MÖ II. binyıl başlarında Mısır, Hitit, Asur ve Myken'in diplomatik ilişkilerini geliştirmeleri ile bölgedeki hammadde kaynaklarından faydalanabilmek için deniz ticaretini aktif kullanmışlardır (Yalçın, 2006: 21-26). Tunç Çağ'da deniz yolculuğunda genelde kıyılar takip edilmiştir. Geç Tunç Çağ'da deniz ticaretinde camın yerinin anlaşılmasında Akdeniz kıyılarında tespit edilen batıklar oldukça önemlidir (Matthaus, 2006: 341). MÖ II. binyılda cam, hem külçeler halinde yarı-mamül olarak hem de son ürün halinde prestij objeleri olarak kullanılan önemli bir metadır. Bu dönemde cam üretimi, teknolojik bilgi ve becerinin yanı sıra hammaddelere erişimi ve üretilen son ürünler için bir pazar ihtiyacını zorunlu hale getirmiştir (Rehren ve Freestone, 2015: 236). MÖ II. binyılda Mykenliler, boncuklar başta olmak üzere kalıba döküm tekniğinde çok sayıda ve farklı formlarda küçük cam objeler üreterek ihracat gerçekleştirmişlerdir (Nightingale, 2000: 8-9). Bu dönemde Mısır, Doğu Akdeniz ve Ege'de daha zengin cam buluntular ile karşılaşmaktadır (Dardeniz, 2019: 237). Geç Tunç Çağ'da yaşanan kitlesel göç hareketlerinden dolayı siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel alanlardaki belirsizlikler, cam endüstrisinde de etkili olmuştur. MÖ IX. yüzyıldan sonra Fenikeliler, Akdeniz'de gelişen ticarete önemli rol oynamışlardır (Tek, 2005: 112). MÖ VIII.-VII. yüzyıllarda Akdeniz kolonilerinde cam atölyeleri kurarak, hammadde ve son ürün satışını gerçekleştirmişlerdir. MÖ IV. yüzyıldan MS I. yüzyılın ilk çeyreğine dek Rhodos'ta iç kalıp tekniğinde üretilen minyatür formlar, Karadeniz ve Ege'ye dek ticaret aracılığı ile yayılmıştır (Harden, 1981: 52). MÖ I. yüzyılda Suriye'de üfleme tekniğinin keşfi ile cam üretimi, kullanımı ve ticaretinde büyük bir artış yaşanmıştır. Roma'nın Erken İmparatorluk Dönem'indeki ticari faaliyetlerinin artmasında, Augustus Dönemi'nde başlayan *Pax Romana* (Roma Barışı) oldukça etkili olmuştur. Geç Roma Dönemi'ne ait İmparator Diocletianus'un "*Tavan Fiyatlar Kararnamesi*" cam üretimi ve ticareti konusunda şimdiye dek bilinen en önemli yazılı belgedir (İznic, 2011: 108). Eskiçağ'da kara ulaşımı kadar, kuşkusuz deniz-kıyı ulaşımı da oldukça önemlidir. Çünkü deniz ticaretinin belgelenmesi batıklar ve kaynağı adalar olan hammaddelerin

dağılımı ile izlenebilmektedir (Knapp, 2013: 397-398). MÖ II. binyılda cam üretiminin denizaşırı ticaretteki önemini göstermesi bakımından Uluburun (Moran, 1992) ve Gelidonya Batıkları (Bass, 1961: 267-276); Hellenistik Dönem'de Sanguinaires (Strauss, 2006: 219), Pozzino (Lippi ve Giachi, 2022: 87) ve Antikythera Batıkları (Klein ve Lloyd, 2000: 19); Roma İmparatorluk Dönemi'nde camın deniz ticaretinde etkin olduğunu göstermesi bakımından La Tradeliere (Strauss, 2006: 219), Mljet (David, 2015: 41), Ovest-Embiez (Ganio, Boyen, Thomas, Scott, Vanhoutte, Gimeno ve Degryse, 2012: 218), Iulia Felix (Weaver, McCloy, Ryan ve Ktuger, 2012: 21), Grado (Strauss, 2006: 219), Porticco (Strauss, 2006: 219), Mellieha (Gambin, Said, Sausmekat ve Yates, 2021: 4-5) ve Ognina Batığı (Kapitan, 1974: 150-151) oldukça önemlidir.

Doğu Akdeniz'de MÖ II. binyıla ve MÖ I. yüzyıla ait üç adet cam batığı bulunmaktadır. Batıklar, Anadolu kıyılarında ve Girit ile Peloponessos Yarımadası'nda tespit edilmiştir. Batı Akdeniz'de MÖ III.-MÖ I. yüzyıllar arasına ait üç adet; MS I.-III. yüzyıllar arasına tarihlenen yedi adet cam batığı bulunmaktadır. Batıklar Fransa, İtalya ve Malta'da tespit edilmiştir.

1.Deniz Ticaretinin Durumu: MÖ II. Binyıldan MS IV. Yüzyıla Kadar

Eskiçağ'da ticaret anlayışı toplumların, devletlerin ve toplumların, "değiş-tokuş" sistemine göre farklı ürünlerin alışverişini gerçekleştirmeleriyle başlamıştır. Bu anlayışla farklı toplumlara ait mal veya mal gruplarının takas edilmesinden başka, birden fazla toplumun bir araya gelerek sosyo-kültürel ve iktisadi açıdan da birbirlerini etkiledikleri görülmüştür. Böylelikle hem ticaretin sınırları hem de ticari metaların çeşitliliği değişmiştir (Renfrew-Bahn, 1991: 335). Ticari aktivasyona konu olan ürün veya mal grupları, temel ihtiyaç ürünlerinden lüks mallara kadar oldukça fazla miktarda çeşitlilik göstermiştir (Donbaz, 1997: 57). Bunların arasında bitkisel gıda ve yiyecek, kozmetik, tekstil, mobilya, tıbbi malzeme, papirüs, deri ve parşömen, maden, kayaç ve orman ürünler ile cam ve cam eserlerin olduğu belirlenmiştir (Tufanoğlu, 2017: 101-157). Bu

konudaki ticari ürünlerin ve malların sevkiyatı da karayolu ve denizyolu ulaşım sistemleri ile sağlanmıştır.

Doğu Akdeniz Bölgesi, deniz ticareti kavramının ilk ortaya çıktığı ve geliştiği yer olarak bilinmektedir. Neolitik Dönem’de denizcilik faaliyetlerinin gerçekleştirildiği bilinse de bu etkinliklerde kullanılan araçların yapım teknikleri, türleri ve araçların kullanımı ile performansları gibi birçok sorunun cevabı hala bilinmemektedir (Apler, 2021: 3). Buna bağlı olarak deniz ticareti, MÖ III. binyılda deniz taşıtları ve yelkenin bulunmasıyla ve daha sonra toplumların üretim fazlası ürünlerini veya mallarını deniz aşırı bölgelere götürerek ihtiyaçları olan ürünleri almalarıyla artmaya başlamıştır. Farklı lokasyonlara ulaşılmasını sağlayan deniz ulaşım araçları ise Mısır’da geliştirilmiştir (Turanlı, 1999: 13). Mısırlılar, Nil nehrinden çıkıp, Akdeniz’deki uzak limanlara ürün taşımak ve sevkiyatı sağlamak için açık denizlere uygun gemiler yapmışlardır. İnşa ettikleri gemilerin çok sayıda tasvirleri, Eski Krallık ve Yeni Krallık dönemlerine ait duvar resimleri ve kabartmalarında yer almaktadır. Eski Krallık Dönemi gemi betimleri, Mısır’da deniz aşırı sefer yapıldığını gösteren ilk açık betimlerdir. Firavun Sahure’nin mezarının bulunduğu (Abusir) tapınakta ve Unas Anıt Tapınağı’ndaki kabartmalarda görülmektedir (Casson, 2002: 18). Gemilerin boyları, yaklaşık olarak 17.5 m’dir. Gemi gövdeleri abartılı dış döşemelere sahiptir. Baş ve kış (arka) kısımları “Horus gözü” ve “Ankh” işaretleri ile betimlenen direkler ile sonlanmaktadır. Gemilerin içinde kenar boyunca uzanan birçok halattan oluşan bant bulunmaktadır. Halat destekleyicilerin direklerle tutturulması ile dikey destek sağlanmıştır (Wachsmann, 2009: 14). Orta Krallık Dönemi’ne ait herhangi bir gemi kabartması bulunmamaktadır (Wachsmann, 2009: 18). Yeni Krallık Dönemi’ne ait gemi kabartmaları Kraliçe Hatşepsut’un (Hatshepsut) anıt mezar kompleksinde yer almaktadır (Wachsmann, 2009: 24-25). Gemilerin boyları, yaklaşık olarak 23 m’dir. Baş kısımlarında Eski Krallık gemilerindeki gibi ön tarafı düz, arkası eğimli dik bir direk yer almaktadır. Eski Krallık Dönemi gemilerindeki gibi “Göz” ve “Horus” betimlerine yer verilmemiştir (Wachsmann, 2009: 24-25).

Neolitik Dönem'den itibaren deniz yolu ticaretinin farklı toplumlar tarafından kullanıldığını kanıtlayan önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Bu konuda volkanik cam olarak da bilinen obsidyen, deniz ticaretine ilişkin bilgiler sunan ve buluntu alanları sınırlı olan önemli hammadde grupları arasındadır (Demirtaş ve Çaylı, 2021: 15). Özellikle, Orta Anadolu'da Melendiz ve Hasan Dağları Bölgesi'ndeki Kömürcü, Çiftlik, Bozköy ve Acıgöl'de yatakları bulunan obsidyenden yapılmış alet ve silahlar, daha kesici olmaları nedeniyle fazla tercih edilmiştir (Renfrew-Dixon-Cann, 1966: 38).

Obsidyen, Güney Ege'de bulunan Melos Adası'ndan Yunanistan'daki Teselya Bölgesi'ne dek yayılım göstermiştir (Matthaus, 2006: 335). Bu coğrafi sınırlar, Kythnos Adası'nda MÖ VIII.-VII. binyılda Peloponnesos kıyıları ve Adriyatik arasındaki bağlantıyı da gözler önüne sermektedir (Genz, 2006: 375). Neolitik Dönem'den itibaren hammadde veya son halini almış bu tip ürünlerin Yakınoğu ve Ege'ye yayıldığı da tespit edilmiştir (Özkan, 1995: 211). Kuzey Mezopotamya'da Tepe Gawra'da Kalkolitik Dönem tabakalarında ele geçen bir kasede yapılan analiz sonuçlarında yaklaşık 650 km mesafedeki Orta Anadolu'daki Acıgöl kökenli olduğu tespit edilmiştir. Aphrodisias'da Geç Kalkolitik Dönem ve Erken Tunç Çağ başına (MÖ 4360-2800) ait obsidyen analizinde yaklaşık 575 km'deki Orta Anadolu Acıgöl'den Konya aracılığı ile obsidyenin takas ağı ile elde edildiği tespit edilmiştir (Yılmaz, 2019: 196). Anadolu dışında, Biblos, Ugarit, Jeriko, Tel Ramad ve Beidha'da karşımıza çıkmaktadır. Ugarit ve Biblos'un Yakınoğu'dan obsidyen ithali daha fazla olmuştur (Renfrew-Dixon-Cann, 1966: 39, 52). Doğu Akdeniz'de, obsidyenden başka farklı mal gruplarının da ticareti yapılmıştır. MÖ VI. binyılda Suriye ve Mısır'ın, Lübnan'da yetişen sedir ağaçlarından ötürü sürekli etkileşimde olmaları, farklı ticari ürünlerin bölgelerarasındaki kullanımının erken döneme ait olduğunu işaret etmiştir (Starr, 2000: 5). MÖ II. binyılda Fenikeliler, Levant Bölgesi'nin önemli hammadde kaynağı olan Lübnan'ın ünlü sedir ağaçlarını savaş ve ticaret gemilerinin omurga, direk ve kürek yapımında (*Cedrus libani*) kullanmışlardır (Bradford, 2004: 51). Ahşabın yanı sıra ormanlardan reçine

türünde farklı hammaddeler de elde edilmiştir. Süs objeleri yapımında ve mobilya parçalarında kakma olarak kullanılan fildişinin bir bölümü Levant Bölgesi'nden karşılanmıştır (Genz, 2006: 375-376). MÖ VI.-V. binyılda Hint Okyanusu'ndan midye ithali yapılmıştır. MÖ V. binyılda bakır, altın ve gümüş gibi kıymetli taşların ticareti yapılmaktadır (Leemans, 1977: 5). MÖ III. binyılda ticareti yapılan kıymetli taşların arasında altın, gümüş, kurşun, lapis lazuli ve diğer kıymetli madenler zorunlu ticaret mal grupları arasında yer almıştır (Childe, 1983: 70-71). Lapis lazuli hem bir prestij ögesi hem de teoloji ile olan yakın ilişkisinden dolayı ticarete yoğun kullanılmıştır. MÖ III. binyılda ve günümüzde hammadde olarak Afganistan-Bedeşen'de lapis lazuli kaynağı bulunmaktadır. Lapis lazuli deniz yolu ile Basra Körfezi'nden Mezopotamya'ya; bakır, Basra Körfezi'ndeki Oman'dan (Magan) (Klengel, 2006: 370); kalay, Doğu İran'daki Drangiana'dan, Suriye'den ve Anadolu'dan; gümüş ve kurşun Toros Dağları'ndan ithal edilmektedir (Childe, 1983: 70-71). Limantepe kazılarında ele geçen MÖ III.-II. binyıla ait obsidyenin bir kısmının yarı-saydam olması ve ışığa tutulduğunda yalnızca ince olan kenarlarının saydam olması bakımından Melos obsidyenin tipik özelliklerini taşıdığı anlaşılmıştır. Obsidyenlerin, Melos Adası'na ait olduğunun kanıtlanması ile Yunanistan'dan Ege Denizi ve Anadolu arasındaki obsidyen ticareti ortaya çıkarılmıştır (Bostancı, 2007: 144).

İlk alışverişler takas veya ihtiyaç duydukları ürünlere yönelik olarak hediyelik eşyalar şeklinde yapılmıştır. Bu konuda Amarna Mektupları olarak bilinen tabletlerden konuya yönelik önemli bilgilere ulaşılmıştır. Mısır firavunu IV. Amenhotep'in Mezopotamya'daki kardeşinden cam istemesi, selamlama hediyeleri arasında saf cam'ın adının geçmesi, Mısır firavununun Sur kentinden ham cam talep etmesi ve Abi-Milku'nun firavuna 100 şekel ağırlığında cam göndermesi gibi gelişmeler oldukça önemlidir. Mısır'ın cam ithal ettiği yerler arasında Kenan Bölgesi'nin üretim merkezlerinden olan Akka, Aşkelon ve Lakisa kentleri bulunmaktadır (Podany, 2010: 240). Kenan Bölgesi cam dışında kereste, bakır, yağ, tahıl ve yöreye özgü hayvanlara sahip olduğundan dolayı Mısır'ın gerekli ihtiyaçlarını rahatlıkla

karşılacaktır (Cohen, 2002: 88). Aynı şekilde Mykenlerin de Doğu Akdeniz ile yaptıkları ticari ilişkilerinin temelinde üretmiş oldukları mal/mal grupları karşılığında saray için gerekli ürünlerin temin edilmesi yatmaktadır (Gür, 2014: 54). Dahası Girit'te üretimi yapılan taş kaplar, Nil'e ihraç edilmiştir. Kyklad denizcilerinin aynı dönemde Orta ve Batı Akdeniz'e dek uzanan ticari ağlarının Orta Avrupa'ya dek sürdürdükleri tespit edilmiştir. MÖ III. binyıldan itibaren Doğu Akdeniz Bölgesi'nde kalay, bakır ve değerli metallerin dağıtımlarında düzensizlik söz konusu olmuştur. Bu durum, kültür bölgelerinin metal ihtiyaçlarını ithalat yolu ile karşılamalarını zorunlu hale getirmiştir (Matthaus, 2006:336). MÖ II. binyıl başlarında yerel elitlerin ve yöneticilerin bazı gereksinimlerinin artmasıyla deniz ticareti daha aktif hale gelmiştir. Mısır, Hitit, Asur ve Myken'in diplomatik ilişkilerini geliştirmeleri ile bölgedeki hammadde kaynaklarından faydalanabilmek için deniz ticaretini aktif kullanmışlardır (Yalçın, 2006: 21-26). MÖ II. binyıl sonlarında Kıbrıs'ın bakır ihracatını arttırdığı belirlenmiştir. Bakır ihracatının giderek artmasıyla başlayan Minos ve Myken'in doğu ile ticari ilişkilerinin yoğunlaşması olayı hem mal dolaşımının hem de deniz taşımacılığının artışına sebep olmuştur (Kuruçayırılı, 2013: 58-73). Bu sirkülasyonun Kıbrıs mallarının Uluburun ve Gelidonya batıkları ile Anadolu, Levant, Mısır ve Yunanistan'da farklı yerleşim yerlerinde tespit edilmesi de adanın deniz ticaret yolları üzerinde önemli bir ticaret konumunda bulunduğunu göstermektedir. Ayrıca adanın önemli yerleşim yerlerinden Enkomi ve Hala Sultan Tekke'de ele geçen Myken keramiği, Girit'in üzeni kulplu kapları, Kenan kökenli kaplar, Mısır kökenli objeler ve Anadolu kökenli gri keramikler de bu konudaki gelişmiş deniz ticaret ağının kanıtlarını oluşturmuştur (Herscher, 1995: 262-294).

Geç Tunç Çağ'da deniz ticaretindeki gelişmelerin boyutunun anlaşılmasında Akdeniz kıyılarında tespit edilen batıklar oldukça önemlidir. Batıklar sayesinde deniz yolu ile kurulan bölgeler arası ilişkilerin niteliği, ticaretin boyutları, kullanılan rotalar ve ticareti yapılan malzemeler ile ilişkili önemli bilgilere ulaşılmıştır (Matthaus, 2006: 341). Buna göre Dokos Batığı, Argolis

Körfezi'nde yer alan Dokos Adası'nda bulunmaktadır. Erken kargosunda çanak çömlek buluntu grubu içinde çok sayıda amphora, testi, pithos, kase, sosluk ve iki adet basit taş çıpa yer almaktadır. Hellas II seramiğinin bütün örnekleri görülmektedir (Georgopoulos, 2013: 1). Şeytan Deresi Batığı, Gökova Körfezi'nde bulunmaktadır. MÖ 16. yüzyıla tarihlenmektedir. Kargosunda fazla sayıda testi, amphora, pithos, krater ve Anadolu ve Ege özellikleri gösteren çanak çömlek grubu dışında kurşun bir olta ağırlığı da tespit edilmiştir (Wachsmann, 2009: 206). İria Batığı, Argolis Körfezi'nin kuzey kıyısında, İria Burnu'nun ucunda bulunmuştur. MÖ XIII. yüzyılın sonlarına tarihlenmektedir (Pulak, 2006: 309). Kargosunda keramikten taşıma kapları (küpler, amphoralar), Kıbrıs küpleri ve kokulu yağ ile parfüm taşımada kullanılan Geç Myken üzengi kulplu testicikleri yer almaktadır (Matthaus, 2006: 341). Bununla birlikte arkeolojik veriler göz önünde bulundurulduğunda, MÖ II. binyılda cam üretiminin denizaşırı ticarete önemini göstermesi bakımından Uluburun ve Gelidonya Batıkları; Hellenistik Dönem'de Sanguinaires, Pozzino ve Antikythera Batıkları; Roma Dönemi'nde camın deniz ticaretinde etkin olduğunu göstermesi bakımından La Tradeliere, Mljet, Ouest-Embiez, Iulia Felix, Grado, Porticco, Mellieha ve Ognina Batığı oldukça önemlidir. Bu arada batıkların cam taşımacılığına yönelik ticaretteki önemi aşağıdaki ilgili bölümde detaylı olarak ele alınmıştır.

MÖ II. binyılın en büyük denizcileri olarak bilinen Fenikelilerin toprakları tarımsal işlere elverişsiz olduğundan denizcilikle yaşamayı tercih etmişlerdir. Bu sayede Lübnan, Suriye ve İsrail kıyı boyunca çok sayıda koloni kurmuşlardır. Kuzeyde Tarsus'tan, Antakya, Byblos, Beyrut ve Yafa üzerinden güneyde Gaza'ya dek deniz üzerindeki hakimiyetleri bulunmaktadır (Bradford, 2004: 51, 53). MÖ IX.-V. yüzyıllar arasında ticarete kullandıkları ürün çeşitliği giderek artmaya başlamıştır. Bunların arasında fildişi, gümüş, kalay, kereste, tahıl, baharat, zeytinyağı, şarap, tavuskuşu, pamuk, tütsü, yün, pirinç, ipek, yarı lüks ve lüks metalar yer almaktadır. Ürünlerin dağılımı Levant ve Ege arasındaki ticaret ağları sayesinde dolaşımı sağlanmıştır (Alfen, 2002: 288-289). İlişkili olarak batıda İspanya ve İngiltere yakınındaki adalara,

doğuda Asya'nın güneydoğusuna, kuzeyde Karadeniz'e, güneyde Afrika'ya dek geniş bir ticaret ağı söz konusudur. MÖ VIII. yüzyılda Fenikeliler ve Hellenler'in Akdeniz kıyılarında kolonizasyon hareketlerine başlamaları ile yeni hammadde kaynakları ve pazarlar ortaya çıkmıştır. Bu dönemde, Mısırlılar Tyros ve Askelon'dan cam, Kıbrıs'tan bakırithal etmişlerdir. Her iki Doğu Akdeniz kenti de zamanla cam üretiminde uzmanlaşmışlardır (Tufanoğlu, 2017: 16). MÖ VII. yüzyılda Fenikeliler, Rio Tinto gümüş madenlerini toplamaya başlamışlardır. Kuzeybatıda Yunanlılar ve Fenikeliler, Etrüskler'den maliyeti düşük bakır ve demir satın almışlardır. Afrika'nın fildişi ve abanozu, Levant camları ve dokumaları, Arap reçenesi, Mısır'ın papirüsü, keteni ve çinisi de ticari dolaşımda olmuştur (Tufanoğlu, 2017: 16). MÖ VII.-VI. yüzyıllarda gemicilik ve ticaret gibi iktisadi faaliyetler ile Ege kıyıları altın çağını yaşamıştır. Dış pazara yönelik malların durumu ün kazanmış ve artan malların çeşitliliği ticareti güçlendirmiştir (Eroğlu, 2014: 44). MÖ V. yüzyılda, Atina'daki çok sayıda çanak-çömlek imalat ve demir işleme atölyesi ile önemli gümüş madenleri ve zeytinyağı, şarap ve bala yönelik tarım yapılmıştır. Daha sonra ürünlerin büyük bir bölümünün Akdeniz'e ihracatı gerçekleştirilmiştir (Jennings, 1988: 113).

MÖ IV. yüzyılda Akdeniz ticaretinde dolaşıma giren mallarda önemli bir değişiklik meydana gelmemiştir. Mısır'ın buğday fazlası, Ege pazarında satılabiliyor ya da yardım olarak müttefiklere gönderilebiliyordu. Keza Buğday Mısır'dan Ege'ye giderken şarap, Ege'den Mısır'a ve İtalya'dan Galya'ya ulaşıyordu. Bu dönemde Mısır buğdayının düşük maliyeti Karadeniz üreticilerini iflasa zorlamıştır. Bölgenin ihracat faaliyeti MÖ III. yüzyılda son bulmuştur (Tufanoğlu, 2017: 21-22). MÖ I. yüzyılda Akdeniz ve Pers ticaret ağları birleştirilmiştir. Her iki merkezde birbirlerine uzak olduğu için ürünler genel olarak yükte hafif pahada ağır olacak şekilde seçilmiştir. Karabiber ve karanfil Hintli tüccarlar tarafından önce Bengal Körfezi'ni sonra Hindistan'ın ucundan dolaşarak Malabar'a ulaştırılırdı. Arap ve Yunan gemileri, baharatı yükleyerek Kızıldeniz'in Mısır tarafındaki limanlarına getirerek Roma himayesindeki alanlara sevkiyatını yaparlardı. Roma'nın giderek güç kazanmasının en önemli sosyo-ekonomik

sonucu olarak Roma kentinin büyümesi gösterilmektedir. Ancak demografik yapının artmasıyla buğday ve suya ihtiyaç duyulmuştur. Roma'nın ihtiyacı olan buğday deniz aşırı ülkelerden ithal edilmiştir. Buğday miktarı oldukça fazla olduğundan nakliyat ancak büyük gemiler ile sağlanmıştır. Gemiler önce Kıbrıs'ın kuzeyinden geçerek Anadolu kıyılarına, oradan Rodos'a, Malta'ya, Girit'e sonra Syrakusa ve Pozzuoli yoluyla kıyından kuzeye doğru yol almışlardır (Tufanoğlu, 2017: 23-24). Diğer taraftan Liburna'da ele geçen MS I.-II. yüzyıla ait camların büyük bir bölümünün Suriye-Filistin ve Mısır'dan, MS II. yüzyılın II. yarısı-MS III. yüzyıla ait camların Kıbrıs kökenli atölyelerden getirildiği kanıtlanmıştır. Bu durum, Liburnalılar'ın Doğu Akdeniz üretim merkezlerinde ve limanlarında deniz ticaretinde aktif olduklarını göstermektedir (Eterovi-Borzi ve Serventi, 2012:625). MS III-IV. yüzyıllar arasında İmparator Diocletianus Roma'daki sosyo-iktisadi hayatın çarpıklığından ve düzensizliğinden kaynaklı sorunların üstesinden gelebilmek için, bütün mal ve hizmetlere narh koyarak resmi fiyatların üstüne çıkanları ağır cezalara çarptırmakla tehdit etmiştir. Bu durumun olumsuz en önemli sonucu, para ekonomisinin ortadan kalkmasıdır. Keza Roma'da tasarrufa gidilerek Mısır'dan Roma'ya buğday taşıyan gemilerin azaltılması ve imparatorluğun iki bölgeye ayrılma sürecinin güçlenmesi, büyük bir sorun teşkil etmiştir. İki ayrı ekonominin ortaya çıkmasıyla ekilen topraklar azalmış, buna bağlı olarak imparatorluğun tarımsal temeli ve ona dayanan nüfusun zayıflaması ile ticaret giderek azalmıştır (Tufanoğlu, 2017: 25).

Deniz ticaretinde uygulanan kredi sistemi de önemli bir gelişmedir. Eskiçağ'da eniz kredisi olarak bilinen *daneion* (borç), deniz ticaretinin finanse edilmesinde kullanılmıştır. Deniz ticaretiyle uğraşan tüccarlara "*daneisma nautikon*" (δάνεισμα ναυτικόν) olarak adlandırılan deniz kredileri verilmiştir (İldız, 2013: 82). Kredi sadece deniz ticareti için verildiğinden dolayı oldukça farklıdır. Bu farklılığın sebebi isekişinin deniz kazası riskini üstlenmesinden kaynaklanmaktadır. Deniz kredisi, yüksek risk taşıdığı için olası masraflar bu işe özel yatırım yapan kişiler tarafından karşılanmıştır. Tarihsel olarak Klasik Dönem'de deniz

kredisi oldukça yaygındır (İldız, 2013: 83). Örneğin, Attika'daki uzak mesafeli ticaretin büyük bir bölümü, gemiyle tahıl ithalatı gibi gelişmeler, deniz kredileriyle sağlanmıştır. Kredilerin yüksek risk unsurları taşıması sebebiyle diğer kredilere nispeten faiz oranları da yüksek olmuştur. Bazen sigorta amaçlı da yapılmıştır. Bir tüccarın gemisinde kiralama sözleşmesiyle gemiyi kullanan mürettebatın, sözleşme ile sabit olarak çalıştırılıp, geminin ya da yük sahibinin elde edeceği kardan ücretini alabildiği belirtilmiştir (İldız, 2013: 82).

2.Deniz Ticaretinde Camın Yeri: Teknik Yaklaşım, Ticaret Ağı ve Pazar Alanları

Cam, geniş kullanım alanları ile günlük hayatın vazgeçilmez malzemelerinden biridir. Üretildiği ilk günden beri değerli taşlara alternatif olarak üretilmiş ve kullanılmıştır. Günümüzde cam sanatı gelişen bir endüstri olarak varlığını devam ettirmektedir. Cam inşaattan gıdaya, otomotiv sanayiiden eczacılığa, denizcilikten mobilyaya dek farklı sektörlerde önemli yer tutmaktadır. Camın yapay olarak elde edilmesinden binlerce yıl önce doğada obsidyen ve kuvars olmak üzere iki farklı türde doğal cam bulunmaktadır (Davison, 2003: 1). Ancak konumuz açısından obsidyen, kuvars ile karşılaştırıldığında ilkinin işlevsel kullanımı ve ticari dolaşımının fazla olması nedeniyle detaylı açıklamaların yapılması gerekmiştir. Obsidyen, Neolitik Dönem'in başlarından itibaren takas edilmektedir. Mezopotamya ve Levant Bölgesi(Kıbrıs dahil Doğu Akdeniz Havzası) sakinlerinin elde etmek istedikleri önemli bir volkanik cam türüdür (Koleini, Colombari, Pikirayi ve Prinsloo, 2019: 2343). Anadolu'nun volkanik dağlarında yoğun miktarda bulunmaktadır (Civgin, 2014: 117-118). Anadolu obsidyeninin MÖ V. binyıl başında Filistin'e, binyıl sonunda Sina'nın kuzey kıyılarına, MÖ IV. binyılda Aşağı ve Yukarı Mısır'a ulaştığı kanıtlanmıştır. Mısır'da ele geçen obsidyen örneklerinin bir bölümünün Nil'e Kızıldeniz'in güneyinden geldiği bilinmektedir. Ege'nin farklı kesimlerinde Melos Adası'na ait çok sayıda obsidyen tespit edilmiştir. Neolitik Dönem'den itibaren Melos Adası'ndan Kıt'a Yunanistan'daki Tesalya Bölgesi'ne dek yayılım göstermektedir. Kyklad Adaları erken dönemlerden itibaren Ege Dünyası'nda gerçekleşen alışverişin odak noktası

olma doğrultusunda gelişmişlerdir (Matthaus, 2006: 335). Limantepe kazılarında, MÖ III.-II. binyıla ait obsidyenin bir kısmının Melos Adası'ndan geldiği tespit edilmiştir. Bu durum, Yunanistan'dan Ege Denizi ve Adaları ile Anadolu arasında obsidiyen ticaretini kanıtlamaktadır (Bostancı, 2007: 144). Aphrodisias'ın deniz aşırı ticari bağlantıları ile yaklaşık 240 km uzaklıktaki Giali'den ve yaklaşık 450 km uzaklıktaki Melos Adası'ndan obsidyen temin etmişlerdir. Ticaretin karşılıklı olduğunu Kikladlar da Epono Kouphonisi'deki Agrillia Mezarlığı, Knossos ve kuzey Ege'de Sitagroi'de ele geçen Orta Anadolu Acıgöl kökenli obsidyenler ortaya çıkarmaktadır. Uzak mesafeli bölgeler arasındaki karşılıklı ticaret, merkezler arasındaki dağıtımı sağlayan birden fazla yerleşimin katılımıyla sağlanmış iyi organize edilmiş ticari bir ağın varlığını göstermektedir (Yılmaz, 2019: 196).

İnsan eliyle yapılan cam, MÖ II. binyılda lüks mallar grubunda yer almaktadır. Bu dönemde vitrikiye mallar olarak tanımlanan frit, fayans ve cam arkeolojik olarak oldukça az buluntu veren gruplardır. Kırılğan ve hassas yapılı bu şekildeki eserler, az sayıda ele geçmesine rağmen bölgeler arası teknolojik alışveriş ve ticaretin neden ve nasıl gerçekleştiği ve nasıl yayılmış olabileceği konusunda önemli fikirler sunmaktadır. Bu bakımdan cam, teknolojisindeki gelişmişlik, yapımındaki ve işlenmesindeki teknikler, kullanılan renklerin çok çeşitli olması ile MÖ II. binyılda elit sınıfın gözde mal grupları arasında yerini almıştır (Dardeniz, 2019: 227).

Camın temel hammaddeleri silis (silisyumdioksit-SiO₂), potas (potasyum karbonat-K₂CO₃), soda (sodyum karbonat-Na₂CO₃) ve kireçtir (kalsiyum karbonat-CaCO₃) (Neuburg, 1962: 2). Saf silisin erime ısı 1720 °C olduğundan, silikanın içine erime sıcaklığını düşürmek amacıyla karışıma bazı alkali maddelerin ilave edilmesi gerekmektedir (Moorey, 1994: 28). Erime noktasını düşürerek akıyı arttıran bu tip malzemeler modern terminolojide *flux* (eritme elemanı) olarak adlandırılmaktadır. *Flux* olarak sodyum karbonat veya soda kullanılmaktadır. Soda silikanın erime sıcaklığını düşürmesine rağmen, karışıma eklenmesi camın suya karşı dayanıksız ve kimyasal etkileşimlerle bozulmasına

neden olmaktadır. Camın kimyasal sağlamlığı için suda çözünmeyen kireç eklenmektedir (Dardeniz, 2019). Karışıma ilave edilen alkali maddelere bağlı olarak camın ergimesi yaklaşık olarak 1050 °C ile 1500 °C sıcaklık arasında gerçekleşmektedir (Stern-Nolte, 1994: 23). Silika, soda ve kireç, bu üç bileşenden dolayı MÖ II. binyıl camları “soda-silika-kireç camı” olarak adlandırılmaktadır (Dardeniz, 2019: 2).

MÖ II. binyılda hammaddeler, yarı-bitmiş ürünler ve son ürünler ticarete yoğun kullanılmıştır (Shortland, 2012). Vitrikiye mal gruplarından biri olan cam, hem külçeler halinde yarı-mamül olarak hem de son ürün biçiminde prestij objeleri olarak kullanılan önemli bir metadır. Bu dönemde cam üretimi, teknolojik bilgi ve becerinin yanı sıra hammaddelere erişimi ve üretilen son ürünler için bir pazar ihtiyacını zorunlu hale getirmiştir (Rehren ve Freestone, 2015: 236).

Tunç Çağı'nda deniz yolculuğunda genelde kıyılar takip edilmiştir. Fenike kıyılarında çok fazla liman bulunmaktadır. Ana deniz yolları ilk olarak Levant Bölgesi'nin batısındaki önemli bir ticari durak olan Kıbrıs Adası'nı hedeflemektedir. Daha sonra Anadolu'daki kıyı şeridinden devam etmektedir. Bölgede buralarda batmış olan ve aynı adı alan iki batıktan da anlaşılacağı gibi Uluburun ve Gelidonya Burnu gibi tehlikeli dağlık burunlar da bulunmaktadır (Matthaus, 2006: 359). MÖ II. binyıl başlarında yerel soyluların bazı gereksinimlerinin artması ile deniz ticareti daha aktif hale gelmiştir (Klengel, 2006: 369). Mykenlerin de Doğu Akdeniz ile yapılan ticari ilişkilerinin temelinde üretmiş oldukları mal ve mal grupları karşılığında saray için gerekli ürünlerin temin edilmesi yatmaktadır (Gür, 2014: 54). Mısır, Hitit, Asur ve Myken'in diplomatik ilişkilerini geliştirmeleri ile bölgedeki hammadde kaynaklarından faydalanabilmek için kara ve deniz ticaretini daha aktif kullanmışlardır (Yalçın, 2006: 21-26). Mısır'a ait cam eserlerde Hellaskobalt mavisini cam plakanın bir benzerine rastlanması olayı, iki bölgenin MÖ XV.-XI. yüzyıllar arasında ticaret ilişkisi kurdukları şeklinde yorumlanmıştır (Henderson, Evans ve Nikita, 2010: 16). MÖ II. binyılda Myken camcılığı gelişmeye başlamıştır. Mykenliler, MÖ II. binyıl ortalarından itibaren boncuklar başta olmak üzere kalıba döküm tekniğinde

çok sayıda ve farklı formlarda küçük cam objeler üretmişler vecam boncukların ihracatını gerçekleştirmişlerdir (Nightingale, 2000: 8-9). Batı Anadolu kıyılarında Myken camları Bodrum, Müsgebi, Menemen ve Panaztepe'de görülmektedir (Taştömür, 2017: 73). MÖ IVX.-XIII. yüzyıl arasına tarihlendirilen 33 adet Myken kökenli cam boncuk Batı Anadolu Bölgesi'nde Bodrum Ortakent Müsgebi kazılarında dromoslu bir mezar içinde ele geçmiştir (Atik, 2007: 11). Mykenlerin Doğu Akdeniz ile karşılıklı olarak ticari ilişkilerde bulunduğunun en önemli kanıtını Uluburun Batığı teşkil etmektedir (Pulak, 2006: 75-84). Myken kökenli eserler ele alındığında seramikten, silahlara, takılardan, mühürlere kadar buluntuların geniş bir yelpazeye sahip olduğu görülmektedir. Ege kökenli seramik, MÖ XIV. yüzyıla tarihlenen iki adet Myken kılıcı, üç adet bıçak, usturalar, ok uçları, Myken cam kolye uçları ve boncuklar, kehribar boncuklar ve iki adet lentoid mühür ele geçmiştir (Gür, 2014: 53). Gemide hammadde olarak on ton saf bakır ve bir ton kalay taşınması dışında Kenan amphoraları, Kıbrıs seramikleri, fildişi ve su aygırı dişleri, çeşitli baharatlar, çam reçinesi gibi farklı mallar da bulunmaktadır (Pulak, 2006: 75-84).

Anadolu, Doğu Akdeniz, Kuzey Suriye ve Kıbrıs'ta cam üretimine yönelik çalışmalar oldukça fazladır. Ancak, cam ticareti ile ilgili çalışmalar oldukça sınırlıdır. Tell el Atchana'da (Alalakh) bulunan cam atölyesi Uluburun'dan daha erken bir döneme ait olsa da yerleşkedeki üretimin sürekliliği göz önünde bulundurulduğunda yerleşimin cam üretmiş olduğu düşünülmektedir (Yener, 2010: 99-107). Mısır, Doğu Akdeniz ve Ege'de daha zengin buluntular ile karşılaşılacaktır. Deniz ticaretinin ana hatlarından birini oluşturan Kıbrıs'ta, cam buluntu oldukça az miktarda karşımıza çıkmaktadır. Kıbrıs'ta buluntu grupları yoğun olarak Enkomi (French tomb 32), Kourion ve Toumba tou Skourou (Morphou) gibi yerleşkelerde ele geçmektedir. Cam boncuklar önemli buluntu grubunu oluşturmaktadır. Anadolu'da olduğu gibi daha zengin -metal gibi- hammadde kaynaklarına kolay erişebilirlik, MÖ II. binyılda camın adada daha az rağbet gören bir mal grubunun parçası olduğunu düşündürmektedir (Dardeniz, 2019: 237).

Geç Tunç Çağ'da yaşanan kitlesel göç hareketlerinden dolayı siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel alanlardaki belirsizlikler, cam endüstrisinde de çok fazla etkili olmuştur. Bu dönemde, cam sanatçıları cam teknolojisini ayakta tutabilmek için boncuk, muska ve küçük cam objeler üretmişlerdir. MÖ IX. yüzyıldan sonra ve Doğu Akdeniz kıyılarındaki Fenikeve Kuzey Mezopotamya'daki Asur Krallığı cam kap ve cam boncuk yapımında oldukça önemli bir üretim merkezi konumundadır (G. Köroğlu ve K. Köroğlu, 2007: 35). Akdeniz'de gelişen ticarete önemli rol oynayan Fenikeliler, değerli pek çok mal arasında cam ticaretini de üstlenmişlerdir (Dubin, 1995: 19). MÖ VIII.-VII. Yüzyıllarda Akdeniz kolonilerinde cam atölyeleri kurarak, hammadde ve son ürün satışını gerçekleştirmişlerdir (Tek, 2005: 112). MÖ VII. yüzyıldan sonra Fenike kentlerinde cam, bir diğer önemli üretim kolu haline gelmiştir. Mısır'da üretilen camların bu dönemde mat olmasına karşın, Fenike camları şeffaf cam üretimi kullandıklarından cam üretimini Fenikelilerin geliştirdikleri düşünülmektedir. Maske, tılsım, mücevher ve skarabe gibi birçok formun üretimini yapmışlardır (Sabatino, 1965: 125, 223). MÖ VI. yüzyıldan itibaren genellikle minyatür formda aryballos, alabastron, oinokhoe ve amphoriskoslar üretilmiştir; bu cam kaplar, kokulu yağlar, merhemler ve kozmetik ürünlerin korunmasında kullanılmıştır. Kapların ihracat ile Anadolu, Karadeniz, Fransa ve Balkanlar'a dek yayılımı bilinmektedir (Grose, 1989: 109). İç kalıp tekniğinde minyatür formları üreten Fenikeliler, Mısır'da kullanılan mat camın yanı sıra, değerli olan şeffaf camın üretimini yaparak Batı'ya bol miktarda ihraç etmişlerdir (Sabatino, 1965: 119). MÖ VI.-IV. yüzyıllar arasında Kuzey İtalya Etrüsk yerleşimlerinde Felsina, Adria ve Spina Fenike yerleşimlerinden Makedonya'da Pydna ve Sicilya-Mozia Adası yerleşimlerinde iç kalıp tekniğinde üretilmiş çok sayıda kapalı minyatür formlar ele geçmiştir (Harden, 1981: 51-53). MÖ IV. yüzyıl sonlarında Rhodos camcılığı önemini kaybetmeye başlamıştır. Aleksandria, MÖ IV. yüzyılın sonlarına doğru kuruluşu ile cam merkezi konumuna gelmiştir. Bu dönemde görülen iç kalıp tekniğindeki kapların çoğu Yakın Doğu'daki yerleşimler başta olmak üzere İtalya ve Aleksandria'da üretilmiştir (Canav, 1985:

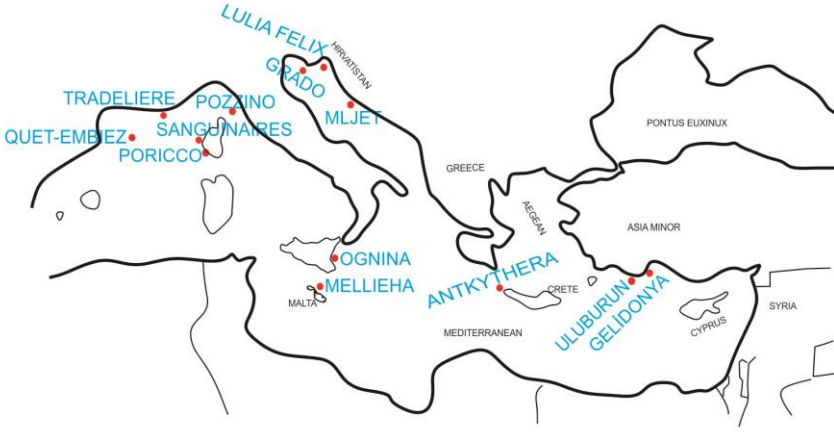
26). MÖ IV. yüzyıldan MS I. yüzyılın ilk çeyreğine dek iç kalıp tekniğinde kapalı minyatür formlar üreten Rhodos'tan cam yapım tekniğinin Karadeniz ve Ege'ye dek ticaret aracılığı ile yayıldığı düşünülmektedir (Triantafyllidis, 2009: 34). Rhodos'a ait cam eserlerin bir bölümü Lykia ve Karia'da tespit edilmiştir (Kurul, 2014: 527-549). Fenike kökenli oldukları düşünülen ve çubuğa sarma tekniğinde üretilen pendantlar, Akdeniz Havzası'ndan yayılmıştır. Bu nedenle, Akdeniz'i çevreleyen yerleşimler arasındaki sanatsal ve ticari ilişkileri göstermektedir. Pendantlara Fenike'nin yanı sıra kolonisi olan Kartaca, Sardunya, Sicilya adaları, İspanya, Kıbrıs, Rhodos, Mısır, Bulgaristan, Yugoslavya, Güney İtalya, İsviçre ve Fransa'da da örneklerine rastlanmaktadır (Stern-Nolte, 1994: 45).

MÖ I. yüzyılda Suriye'de üfleme tekniğinin keşfi ile cam üretimi ve kullanımı geniş bir alana yayılmıştır. Bu keşif cam ticaretinde büyük bir artışın yaşanmasında etkili olmuştur. İlişkili olarak Roma'nın Erken İmparatorluk Dönem'indeki ticari faaliyetler, imparator Augustus Dönemi'nde başlayan *Pax Romana* ile önemli derecede artmıştır. Augustus'un MÖ 31'de Actium Savaşı'nda elde ettiği zafer sonrasında Mısır'ın Roma'ya bağlanmasıyla Suriyeli ve Aleksandriyalı ustaların İtalya'ya götürülmesi ile Roma'da cam atölyeleri kurulmaya başlamıştır. Atölyelerde tüm renkler üretilmediği için bazı renkler ithal edilmiştir (Lightfoot ve Arslan, 1992: 5). Geç Roma Dönemi cam üretimi ve ticareti konusunda şimdiye dek bilinen en önemli yazılı belge İmparator Diocletianus'un "*Tavan Fiyatlar Fermanı*"dır (İznic, 2011: 108). Buna göre 6-7 km'lik bir karayolunda buğdayın fiyatının iki katına yükseleceği görülürken, İskenderiye'den Roma'ya yani yaklaşık 1700 mil'lik bir deniz yolcuğunda, fiyatta %16'lık bir artış oluyordu. Taşımanın daha pahalı olduğu Suriye'den İspanya'ya ise bu oran sadece % 26'yı buluyordu. Bu durum, yani deniz yolunun kara yoluna oranla karlılığı trenin icadına kadar da sürmüştür (Tufanoğlu, 2017: 59). Fransa'da Biskay Körfezi kıyısında yer alan Saintes'de cam atölyesi tespit edilmiştir. Ele geçen kap formlarının benzer örneklerinin Kuzey İtalya cam atölyelerinde de saptanması atölyelerin hammadde ihtiyaçlarını aynı yerden ithal ettiklerini göstermektedir. Analizlere göre, kentlerdeki camların Doğu

Akdeniz atölyelerinde kullanılan hammadde ile benzerliği, cam ihraç merkezinin Kuzey İtalya olduğunu göstermektedir (Fontaine, 2014: 363). Mora Yarımadası'nda Naron ve Rizina gibi iki önemli ticaret merkezi arasında yer alan Roma kolonisi Epidaurus, verimli topraklara sahip kıyı kentidir. Kırılğan yapıdaki ürünlerin taşımacılığında eyaletler arasındaki deniz ve kara yolu büyük önem taşımaktadır. Cam kaplar Akdeniz'in doğusundaki üretim atölyelerinden ve Kuzey İtalya'daki üretim atölyelerinden tedarik edilmektedir (Topic, Puhara ve Vukovic, 2019: 49, 56-57). Sicilya'nın doğusunda yer alan Morgantina (Serra Orlando) kenti, Roma Dönemi'nde cam ticaretini aktif olarak sürdürmüştür. Ticaret rotası ilk olarak Akdeniz'in doğusu ve batısı olmuştur. Hellenistik ve Erken Roma Dönemleri'ne ait camlara Sicilya kenti ile İtalya'nın Roma hakimiyetindeki limanlarda rastlanmaktadır (Grose, 1982: 22). Tayland Yarımadası'nda yer alan "Phu Khao Thong Limanı", MS I.-IV. yüzyıllar arasında Hindistan, Asya ve Orta Doğu gibi Güneydoğu'da bulunan limanlarla yakından ilişkilidir (Deloche, 2010: 39). Alanda tespit edilen arkeolojik buluntulardan cam parçalar ve boncuklar üzerinde yapılan analizlerde objelerin limanda ele geçmesinde, Hint-Roma deniz ticaretinin etkili olduğu görülmektedir. Bu konuda Hindistan'ın batısında yer alan Barygaza olarak adlandırılan günümüz Bharuch adlı lokasyon, uluslararası ham cam taşımacılığında önemli liman görevindedir. Bu liman üzerindeki Paethana, Deccan ve Tagara kentleri sözü edilen cam sevkiyatından istifade etmişlerdir (Won-in, Thongkam, Dhammanonda, Dutchanephet, Kamwanna, Intarasiri, Tancharakorn, Tanthanuch ve Dararutana, 2013: 31). Kuzeydoğu Adriyatik kıyısı boyunca uzanan Liburnia Bölgesi'nde MS I.-IV. yüzyıllar arasına ait yaklaşık 5000 adet cam obje ele geçmiştir. MS I.-II. yüzyıla ait Doğu Akdeniz camlarının çoğunluğu Mısır ve Suriye-Filistin cam atölyelerinden; MS II. yüzyılın II. yarısı-MS III. yüzyıla ait camların Kıbrıs kökenli atölyelerden geldiği tespit edilmiştir (Akçay, 2018: 137, 142). Buluntuların fazlalığı Liburnalılar'ın, Doğu Akdeniz üretim merkezlerinde ve limanlarında deniz ticaretinde aktif olduklarını kanıtlanmaktadır (Eterovi-Borzi ve Serventi, 2012:625).

Şekil 2: Cam Batıklarının Lokasyonu.

3.1. Doğu Akdeniz Batıkları

Doğu Akdeniz’de tespit edilen 3 cam batığı bulunmaktadır. MÖ II. binyıla ait iki; MÖ I. yüzyıla ait bir adet cam batığı bulunmaktadır. Batıklar, Anadolu kıyıları ve Girit ile Peloponessos Yarımadası’nda tespit edilmiştir.

Arkeolojik veriler göz önünde bulundurulduğunda, bu konuda ele alınması gereken ilk batık, Uluburun’dur. Bu batık MÖ II. binyılda hem cam üretiminin denizaşırı ticaretteki önemini göstermesi hem de Suriye-Filistin’in cam ticaretindeki önemini anlaşılması bakımından oldukça önemlidir (Bass, 1985:622). Anadolu’nun güney kıyısında Antalya yakınlarındaki Kaş-Uluburun’da bulunan batık, MÖ1300’lere tarihlenmektedir (Bass, 1986: 294). Batığın rotasının Suriye kıyısından başladığı, Ege Denizi yolunda Kıbrıs’a uğradığı düşünülmektedir (Starr, 2000:7).Keza MÖ II. binyılda Doğu Akdeniz’deki deniz ticaretinin canlılığını ortaya çıkarmaktadır. Batıkta bulunan mal gruplarının ikincil üretim için tekrar işlenerek kullanıma hazır hale getirilecek olması deniz ticaretinin bu dönemdeki önemini göstermektedir. Kenanlılar, Mısırlılar, Mykenler, Asurlular, Nubyalılar ve Kassitler’e ait ürünler bulunmaktadır. Girit’te Kommos’ta ele geçen Kıbrıs ve Kenan mal gruplarından çömlekler, bu limanların

gemilerin saat yönünün tersine ilerlediği bir ticaret rotası çizdiklerini göstermektedir (Knapp, 2013: 397-398).

Uluburun Batığı, MÖ II. binyıla tarihlenen en büyük cam malzeme külliyyatını oluşturmaktadır. Batığın bu yükünden anlaşıldığı kadarıyla geminin faaliyet gösterdiği dönemde camın hem külçeler şeklinde yarı bitmiş mamül olarak hem de boncuk gibi son halini almış prestij objeleri olarak ticaretinin yapıldığı anlaşılmaktadır (Moran, 1992). Batıkta işlenmeye hazır hammadde durumunda mavi renkli alçak silindirik cam külçeler ve yaklaşık olarak 9500 adet cam boncuk bulunmuştur (Bass, 1985: 619-636; 1986: 291-302). Külçeler tüm olarak bulunmuş en erken cam malzemeler arasındadır. Bunlardan bazıları sağlam, bazıları kısmen ya da tümüyle aşınmaya uğramış veya suda çözüldüğünden dolayı gemideki külçelerin sayısı tam olarak saptanamamıştır. Sağlam ele geçen külçelerin boyutları farklıdır ve 175 adet bulunmaktadır (Pulak, 2005: 70). Her biri yaklaşık 2 kg ağırlığındadır. Gemide yaklaşık 350 kg cam bulunmaktadır. Külçelerin en az açık mavi, portakal rengi-sarı, kobalt mavisi ve mor olmak üzere dört renkte olduğu saptanmıştır. Renkli cam külçeler yarı değerli taşların taklitleridir. Külçeler 1.3-3.0 kg arasında bir ağırlığa sahiptir. Açık mavi renkli, küçük cam külçeler 1.1-1.4 kg arasında; kesik koni görünümündedir. Yaklaşık 14 cm çapa sahip külçelerden ağır olanları 6-7 cm arası; hafif olanlar 3.5-4.5 cm kalınlığa sahiptir. Toplam 19 adet kobalt mavisi ve açık mavi külçe ele geçmiştir (Pulak, 2006: 70-71). Hammaddelerin yanı sıra Kıbrıs Keramiği, tunç kaplar, cam ve fayans boncuklar, yaklaşık 150 Kıbrıs kabı, yağ kandili ve küp gibi hazır ürünler de bulunmuştur. Çanak çömleğin on tanesi farklı büyüklüklerdeki küplerin sıvı, nar ve çanak çömlek taşımada kullanıldığı ortaya çıkmaktadır (Pulak, 2006: 81). Süslemecilikte kullanılan su aygırı ve fildişleri, mobilya parçaları ve abanoz gibi değerli ahşap ürünler ve ilaç yapımında kullanılan çam reçenesi, zeytin çekirdekleri, kuş üzümü, incir çekirdeği, nar taneleri ve baharatlar ile farklı türde aletler de ele geçmiştir (Matthaus, 2006: 341-342, 358). Geminin, Doğu Akdeniz'den İtalya'ya dek uzanan üretim merkezlerine cam hammaddeleri taşıdığı anlaşılmaktadır (Pulak, 1992: 219-229; 2006: 58). Ayrıca Uluburun cam külçelerinin,

Ege'de yapılan çalışmalarda ortaya çıkarılan Myken buluntuları ile aynı kimyasal yapıya sahip olduğundan, geminin Myken cam üretim merkezlerinden birine mal ihraç ettiği düşünülmektedir (Pulak, 2006: 70).

Anadolu kıyılarındaki cam ticareti konusunda bilgi veren bir diğer önemli veri de MÖ XIII. yüzyıl sonlarına ait Gelidonya Batığı'ndan gelmektedir (Bass, 1961: 267-276; 1962: 7-15; 1985: 619). Antalya Körfezi'nin batısında, Taşlık Burnu'nun güneyindeki Gelidonya Burnu'nda bulunmuştur. Geminin kargosunda bronz, bir ton bakır, birkaç kalay tabakası, pişmiş toprak, taş objeler, ağırlıklar, mühür ve yüzlerce cam boncuk tespit edilmiştir (Bass, Throckmorton, Taylor, Hennssy, Shulman ve Buchholz, 1967: 21-177). Filistin'den ham cam, Anadolu ve Kıbrıs'tan bakır, Suriye'den İran kalayı taşıdığı belirlenmiştir. Akdeniz'in doğusunda saat yönünün tersine bir rota takip eden bu iki gemi mallarını Myken çanak-çömleği, Mısır altın, fildişi ve abanozuyla değiş tokuş ediyordu (Tufanoğlu, 2017: 16). Geminin taşıdığı yükler arasında camın hem külçeler şeklinde yarı bitmiş mamül olarak hem de boncuk gibi son halini almış prestij objeleri şeklinde ticareti yapılmaktadır (Erten, 2010: 60). Alanda yapılan araştırmalarda, kırılmış bir seramik kap içinde farklı büyüklüklerde çok sayıda cam boncuk tespit edilmiştir; benzer örneklerine Kıbrıs'ta rastlanmıştır (Bass, Throckmorton, Taylor, Hennssy, Shulman ve Buchholz, 1967: 132). Bass, 1967'deki raporunda geminin Kıbrıs kökenli ya da Kenan kökenli olabileceğini ileri sürmüştür (Bass, 1967). Bu durum, Geç Bronz Çağ'da Yakın Doğu'nun Ege ile olan doğrudan ticareti olduğu görüşü ile çelişmemektedir (Özdaş, Hirschfeld, Bass ve Pulak, 2011: 120).

Antikythera Batığı, Girit ile Peloponessos Yarımadası arasındaki Aigila (Küçük Çulha Adası) adlı küçük bir adanın kuzeydoğu kıyılarında bulunmuştur (Jones, 2017). Hellenistik Dönem ile birlikte üretilen lüks ve gündelik malzemelerinin uzun mesafeli ticareti yapılmış ve cam endüstrisi yeni bir boyut kazanmıştır (Klein ve Lloyd, 2000: 19). Ege'de şimdiye dek bulunan, MÖ I. yüzyıla tarihlendirilen tek batık olma özelliğini göstermektedir (Strauss, 2006: 218).Geminin yapısı tam olarak

belli değildir. Yaklaşık 40 m uzunluğunda büyük bir ticaret gemisidir. Kargosunda bir bronz ve bir mermer heykel, şarap veya diğer ürünleri içeren amphoralar ile lüks olarak nitelendirilen kaliteli cam kaplar bulunmuştur (Grose, 1989: 250). Mozaik cam tekniğiyle üretilmiş kaplar, Canosa Grubu eserlerinden sonra mozaik cam üretiminin ve ticaretinin arttığını göstermektedir (Harden, 1968: 21). Hellenistik Dönem’de, Suriye ve Mısır’da üretilen cam kaplar İtalya, Güney Rusya ve Anadolu’yu içine alan geniş bir coğrafyaya yayılmıştır (Yağcı, 1993: 43-44).

3.2.Batı Akdeniz Batıkları

Batı Akdeniz’de tespit edilen 10 cam batığı bulunmaktadır. Doğu Akdeniz’deki cam batıklara göre sayıca daha fazladır. Bu bağlamda konu itibariyle MÖ III.-MS III. yüzyıllar arasındaki batıklar incelenmiştir. MÖ III.-MÖ I. yüzyıllar arasına ait üç adet; MS I.-III. yüzyıllar arasına tarihlenen yedi adet cam batığı yer almaktadır. Batıklar yoğun olarak Fransa ve İtalya’da tespit edilmiştir.

Sanguinaires Batığı Fransa’ya bağlı Korsika Adası’nın batı kıyısında bulunmuştur. MÖ III.-II. yüzyıla tarihlenmektedir. Kargosunda hem külçeler şeklinde yarı mamül hem de son ürün halinde 550 kg mavi cam bulunmaktadır (Okan, Atila ve Akyol, 2018: 182, 204). Ele geçen ürünler geminin, Doğu Akdeniz’in Hellenistik Dönem’de batıya cam ihraç ettiğini kanıtlamaktadır (Strauss, 2006: 219).

Pozzino Batığı, Piombino yakınlarındaki Baratti Körfezi’nde (İtalya) bulunmuştur (Lippi ve Giachi, 2022: 87). MÖ II. yüzyıla tarihlenmektedir. Rhodos amphoraları ve megara kaselerinden oluşan kargosunun arasında Doğu Akdeniz Bölgesi’ne ait cam kaplar da bulunmaktadır (Strauss, 2006: 219). Rhodos’un MÖ VI. yüzyıla dek Anadolu, Kıbrıs ve Levant kıyılarında birincil ve ikincil cam üretiminde oldukça aktif rol oynadığı bilinmektedir (Oikonomou ve Triantafyllidis, 2018: 1). Cicero (MÖ 106-MÖ 46) bir mektubunda Rabinus Postumus’un MÖ 55’te Mısır’dan çok miktarda cam kabı İtalya’ya ithal ettiğinden söz etmektedir. Mektupta cam kaplar, “Mısır’dan gelmiş faturalı, ucuz, gösterişli mallar” olarak tanımlanmaktadır (Forbes, 1957: 110-231). Hellenistik Dönem’de Suriye, Lübnan’da Sidon, Ace ve İsrail’de

Carmel Dağı'nın kuzeyindeki Belus Nehri önemli cam imalat merkezleridir (Davison, 2003: 21-23). Satricum'da (İtalya) ele geçen cam kaplar iç kalıp tekniğinde üretilmişlerdir. Kaplar üzerinde yapılan analiz çalışmalarında Hellenistik Dönem'de İtalya'da cam üretiminin varlığı kanıtlanmıştır. Bununla birlikte, Rhodos'tan cam ithali de tespit edilmiştir (Oikonomou, Henderson, Gnade, Chenery ve Zacharias, 2018: 97-110).

Tradeliere Batığı, Fransa'nın güney kıyısı boyunca cam taşıyan batıktan biridir. MÖ I. yüzyıla tarihlenmektedir. Kargosunda altı farklı renkte yığınlar halinde istiflenmiş cam kaplar taşıdığı belirlenmiştir (Strauss, 2006: 219).

Roma İmparatorluk Dönemi'nde camın deniz ticaretinde etkin olduğunu göstermesi bakımından Mljet, Grado, Ovest-Embiez, Iulia-Felix, Porticco, Mellieha ve Ognina batıkları oldukça önemlidir. Kargolarında cam kap, kırık cam ve/veya cam külçe kalıntılara rastlanmaktadır. Roma cam kargolarının sayısının az olmasına rağmen, bir yönüyle uzak bölgelere cam ticaretinin yapıldığı kanıtlanmıştır (Scott ve Degryse, 2014: 19).

Mljet Batığı, Hırvatistan'ın Mljet Adası'nda tespit edilmiştir. MS I. yüzyılın sonuna tarihlenmektedir. Kargosunda yaklaşık 100 kg cam külçe ele geçmiştir (David, 2015: 41).

Grado Batığı, Adriyatik Denizi'nde bulunmuştur. MS II.-III. yüzyıllara ait batığın pruvasına doğru depolanmış kısmen parçalanmış cam bulunmaktadır. Bunların birçoğu tabak, kase, tepsi, içki kapları ve atık camlardan oluşmaktadır. Bazı kare formu şişelerin ve bardakların tabanlarında "*C SALVI GRATI*" işareti yer almaktadır. Camların kalitelerinden dolayı Akdeniz'in en az üç farklı bölgesinden geldiği ifade edilmektedir. Bu durum su altında camın geri dönüştürüldüğüne dair eldeki ilk arkeolojik kanıttır (Strauss, 2006: 219). Kırılğan yapıdaki ürünlerin taşımacılığında deniz ve kara yolu sevkiyat için büyük önem taşımaktadır. Gaul ve Rhineland'dan ithal edilen ürünlerin sevkiyatı ilk olarak Pannonian'a yapılmış ve daha sonra güneyde Salona, Narona ve Epidaurus kentlerine yayılmıştır. Epidaurus, Dalmatia'da yer alan Salona üretim atölyesinden ve Pannonia'da yer alan Siscia, Cibalae ve Sirmium atölyelerinden cam kaplar

satın almıştır; genellikle kandil ve takılar üretilmiştir. Malzeme çeşitliliği ve kullanım alanları cam kapların ithal edildiği merkezler ile bağlantıları arasındaki ticaretin çeşitliliğini kanıtlamaktadır (Topic, Puhara ve Vukovic, 2019: 49, 56-57).

Ouet-Embiez Batığı, Fransa'nın güneyinde Embiez Adası'nda bulunmuştur. MS II. yüzyıl sonu-MS III. yüzyıl başına tarihlenmektedir. Yaklaşık olarak 12 m uzunluğundadır. Kargosunda yaklaşık 18 ton ağırlığında cam bulunmaktadır (Ganio, Boyen, Thomas, Scott, Vanhoutte, Gimeno ve Degryse, 2012: 218). Kargonun bir bölümünü cam levhalar oluşturmaktadır. Levhaların Acre ve Hayfa arasındaki Suriye-Filistin'de yapıldığı; diğer camların Akdeniz Bölgesi'nden gelmiş olabileceği ifade edilmektedir (Strauss, 2006: 219). Renksiz camdan oluşan bardak/fincan parçası, pencere camları ile kırık cam tespit edilmesi cam ticaretini kanıtlamaktadır (Ganio, Boyen, Thomas, Scott, Vanhoutte, Gimeno ve Degryse, 2012: 218). Kuzeydoğu Fransa'nın birçok kentinde cam kaplar tespit edilmiştir. MS I. yüzyıl boyunca cam üretim atölyeleri Lyons'un güneyinde ve Avenches'in doğusunda bulunmaktadır. MS II.-III. yüzyılda Kuzeydoğu Besançon, Vesontio ve Mandeuve'da, doğuda Augustus, kuzeyde Troyes, batıda Autun ve güneyde Lyons ile Lugdunum'da cam üretim atölyeleri bulunmaktadır. MS III.-IV. yüzyıldaki atölyelerin sayısı, MS II.-III. yüzyıla ait atölyelerin sayısının yarısına eşittir. Bu dönemde cam atölyeleri, batıda Beaune, kuzeydoğuda Mandeuve ve Metz'de, güneydoğuda Augusta ve Aoste'de yer almaktadır. Roma Dönemi'nde ikincil üretim yapıldığı için atölyelerde çok az cam curufa ve atık cama rastlanmaktadır (Leblond, 2017: 24-25: fig.1-2). Ele geçen unguentarium, şişe, bardak/fincan ve sürahilerin Akdeniz Bölgesi'nden özellikle İtalya'dan ithal edildiği düşünülmektedir. Bardak/fincanlar renksiz camdan; diğer ürünler mavimsi-yeşil, koyu mavi ve opak beyaz camdan üretilmişlerdir (Fontaine, 2014:363). Buluntular Akdeniz Bölgesi'nin etkilerini göstermektedir. Bu durum, Augustus Dönemi'nde kurulan ağ içindeki önemli ticaret yollarının kavşağında yer alması ile kolayca açıklanmaktadır. Kalıba üfleme tekniği ile üretilmiş formların

Akdeniz Bölgesi'nden İtalya'dan Doğu'dan geldiği ifade edilmektedir (Leblond, 2017: 42,44).

Iulia-Felix Batığı, Grado yakınında (İtalya) bulunmuştur. MS III. yüzyılın ilk yarısına tarihlenmektedir (Garrigos, Ontiveros, Fernandez ve Toniolo, 2005: 149). Atlantik'te Pasifik Kuzeybatı Ulusal Laboratuvar bilim ekibi ile İtalyan arkeologlar tarafından yapılan çalışmalarda tespit edilmiştir (Weaver, McCloy, Ryan ve Ktuger, 2012: 21). Kargosunda yaklaşık 11.000 adet mavimsi-yeşil renkte Roma cam parçaları ile kırmızı renkli camlar ve renksiz camlar bulunmaktadır. Bu durum, kırık camların toplanarak ticarete aktif olarak kullanıldığını kanıtlamaktadır (Paynter ve Jackson, 2018:1545). Roma'nın Akdeniz'de hakimiyet kurmasıyla İtalya önemli üretim merkezine dönüşmüştür. Pompeii, Puteoli (Pozzuoli), Liternium ve Cumae'de üretim atölyeleri oluşturulmuştur. İtalya'nın kuzeyindeki Aquileia ve Adria'da da cam üretim atölyesi tespit edilmiştir (Neuburg, 1962: 73-75). İtalyalı Aquielialı Sentia Secunda ve Ennia Fortuna (Stern-Nolte, 1994: 19) kadın cam ustalarının varlığı, Roma Dönemi'nde İtalya'da cam üretimi ve kullanımını kanıtlamaktadır.

Porticco Batığı, Korsika Adası'nda bulunmuştur. MS III. yüzyıla tarihlenmektedir. Kargosunun bir bölümünde 100 kg cam levha ve cam kaplar tespit edilmiştir (Strauss, 2006: 219).

Mellieha Batığı, Malta Adası'nın kuzey kıyısında bulunan bir Roma Batığı'dır. MS III. yüzyıla tarihlenmektedir. Kıyıda yaklaşık 700 m uzaklıkta ve 14 m derinlikte tespit edilmiştir. Kargosunda çok sayıda frit ve kırık cam tespit edilmiştir. Tüm halde 12 adet cam kase bulunmuştur (Gambin, Said, Sausmekat ve Yates, 2021: 4-5).

Ognina Batığı, Sicilya Adası'nın güneydoğusunda Siraküza Körfezi'nde bulunmuştur (Kapitan, 1974: 150-151). MS III. yüzyıla tarihlenmektedir. Geminin kargosunda yeşilimsi-sarı camdan üretilmiş kaplar ele geçmiştir (Markoulaki, 2008: 150).

Batık	MÖ II. Binyıl	MÖ III.-I. Yüzyıl	MS I.-III. Yüzyıl	Yarı-Bitmiş	Son Ürün	Ağırlık (kg/ton) / Adet
Uluburun	✓			✓	Boncuk	350 kg
Gelidonya	✓			✓	Boncuk	?
Sanguinaire s		✓		✓	✓	550 kg
Pozzino		✓			Kap	?
Antikythera		✓			Kap	?
Tradeliere		✓			Bardak	?
Mljet			✓	✓		100 kg
Grado			✓		Tabak,Kase Bardak/Fincan Şişe, Kadeh Kırık Cam	?
Quet-Embiez			✓	✓	Bardak/Fincan Cam Levha Kırık Cam	18.000 ton
Lulia-Felix			✓		Kırık Cam	11.000 ton
Porticco			✓		Kap Cam Levha	100 kg ?
Mellieha			✓		Kase Kırık Cam	12 adet ?
Ognina			✓		Kap	?

Tablo 1: Batıklarda Ele Geçen Buluntuların Özellikleri.

Kraliyet ve aristokrat aile grupları için cam üretiminin yapıldığı ve hammadde ihraç edildiği görülmektedir. Uluburun ve Gelidonya Batıkları'nda bulunan boncuk gibi son halini almış prestij ve elit objelerin kanıtı, bu konu için önemli bir arkeolojik veridir. Bunda Roma'nın Akdeniz'de hakimiyet kurmasıyla

başlayan gelişmeler başat faktördür. Bu gelişmeler ışığında özellikle İtalya'nın birçok kentinde cam fabrikaları kurulmuştur. Bu durumu Batı Akdeniz'de MÖ I. yüzyıl-MS III. yüzyıllar arasında özellikle, Fransa ve İtalya'da cam batıklarının sayısının daha fazla olması cam üretimi, kullanımı ve ticaretinin yoğunluğu ortaya koymuştur. Ayrıca Roma İmparatorluk Dönemi batıklarında, kırık cam taşımacılığının, ikincil üretim için taşımacılığın yoğun olduğu belirlenmiştir.

Değerlendirme ve Sonuç

Eskiçağ'da kara ulaşımı kadar, deniz-kıyı ulaşımı da oldukça önemlidir. Deniz ticaretinin belgelenmesi batıklar veya kaynağı adalar olan hammaddelerin dağılımı ile sağlanabilmektedir. Geç Tunç Çağ, ticaret ve ekonomi alanında önceki yüzyıllara göre bazı farklılık oluşturmaktadır. Saray kontrollü ticaret sisteminin kullanılmaya başlanması bu farklılıklardan en belirgin ve yetkin olanıdır. Çünkü MÖ II. binyılda cam, lüks mallar grubunda yer almaktadır. Teknolojisindeki gelişmişlik, yapımındaki ve işlenmesindeki teknikler, kullanılan renklerin çok çeşitli olması ile MÖ II. binyılda elit sınıfın gözde mal grupları arasında yerini almıştır. Bu dönemde, yerel soyluların bazı gereksinimlerinin artması ile deniz ticareti daha aktif hale gelmiştir. Vitrikiye mal gruplarından cam, hem külçeler halinde yarı-mamül olarak hem de son ürün biçiminde MÖ II. binyılda prestij objeleri olarak kullanılan önemli bir metaya dönüşmüştür. Geç Tunç Çağ'da Doğu Akdeniz kıyılarındaki deniz ticaretine baktığımızda, ticaretin MÖ III. yüzyıldan itibaren Doğu Akdeniz kıyıları ile sınırlı olmadığı ve tüm Akdeniz'e yayıldığı görülmektedir. Doğu Akdeniz Bölgesi'nde Anadolu kıyılarında Uluburun ve Gelidonya Batığı; Girit ile Peloponessos Yarımadası'nda Antkythera; Batı Akdeniz Bölgesi'nde Fransa'da Sanguinaires, Tradeliere, Ouet-Embiez, Porticco Batığı; İtalya'da Pozzino, Iulia-Felix, Ognina Batığı; Malta'dan Mellieha, Hırvatistan'da Mljet Batığı cam ticareti konusunda bilgi veren önemli batıklardır. Deniz güzergahı oluşturmak için hem Doğu Akdeniz kıyıları hem de Batı Akdeniz'i içine alan tüm Akdeniz için bir rota oluşturulması bilinen bir gerçekliktir. Buna bağlı olarak ticaret aktivasyonu ve malları, geniş sahalara yayılım sağlayarak çeşitlilik gösterir. Batı

Akdeniz'de MS I.-III. yüzyıllar arasında deniz ticaretinde cam batıkların sayısında bir artış olduğu gözlenmektedir. Batı Akdeniz ülkelerinden Fransa, İtalya ve Malta'da önemli batıklar bulunmaktadır. Bu gelişmeler, etkin ve doğru güzergah oluşumunun bir yansımasıdır. Buna göre cam taşımacılığında önemli rol oynayan on üç adet batık ele alınmıştır. Bunlardan iki adedi MÖ II. binyıla, dört adedi MÖ III.-I. yüzyıla, yedi adedi MS I.-III. yüzyıla aittir. MÖ II. binyılda deniz ticaretinin canlılığını ortaya çıkarması ve cam üretiminin deniz aşırı ticaretteki önemini göstermesi bakımından Uluburun ve Gelidonya Batığı oldukça önemlidir. Gemilerin kargosunda külçeler şeklinde yarı bitmiş mamül ve boncuk gibi son halini almış prestij ürünler bulunmaktadır. Uluburun Batığı'nın kargosunda yaklaşık 350 kg cam külçe bulunması geminin faaliyette olduğu dönemde, cam ticaretinin yapıldığını göstermektedir. Bu dönem batıklarının kargosunda son ürün olarak yalnızca cam boncuk olması hammadde ihtiyacının bu dönemde daha fazla olduğu kanıtlamaktadır. MÖ III.-I. yüzyıla tarihlenen Sanguinaires, Pozzino, Antkythera ve Tradeliere Batığı'nda yarı-bitmiş mamül ve/veya son halini almış ürün olarak cam tespit edilmiştir. Batıklarının kargosunda yarı-bitmiş ürün yalnızca Sanguinaires Batığı'nda bulunmaktadır. Diğer batıklarda son ürün olarak sadece kap ve bardak bulunmaktadır. Kargosunda en az cam buluntu Pozzino Batığı'nda ele geçmiştir. Antkythera Batığı'nın kargosunda lüks olarak nitelendirilen kaliteli kaplar ele geçmiştir. MS I.-III. yüzyıla tarihlenen Mljet, Grado, Quet-Embiez, Lulia-Felix, Porticco, Mellieha ve Ognina Batığı'nda yarı-bitmiş mamül ve/veya son halini almış ürün olarak cam tespit edilmiştir. Bu dönem batıklarının kargosunda yarı-bitmiş mamül ürünlerin son ürünlere göre daha az olduğu görülmektedir. Son ürünler arasında tabak, kase, bardak/fincan, şişe, kadeh ve cam levha bulunmaktadır. Gemilerin kargolarındaki cam miktarı bir önceki döneme göre oldukça fazladır. Bu durum Roma Dönemi'nde *serbest üfleme tekniğinin* keşfedilmesi ile doğrudan ilişkili olduğunu göstermektedir. Grado, Quet-Embiez ve Lulia-Felix Batıkları'nda fazla miktarda kırık cam bulunması, kırık camların

bir cam atölyesinde ikincil üretimini gerçekleştirmek için taşımacılığının yapıldığını düşündürmektedir.

Sonuç olarak, MÖ II. binyılda lüks bir tüketim malı olan camın Roma İmparatorluk Dönemi'nde yeni üretim teknikleri sayesinde üretiminin ve ticaretinin arttığı görülmektedir. Camın üretiminde, yapımında ve işlenmesindeki yeniliklerin ticaret ile doğrudan bağlantılı olduğu keşfedilen batıklar ile bir kez daha kanıtlanmaktadır.

Kaynakça

- Akçay, E.Y. (2018). Roma Dönemi'nde Kıbrıs'ın Yaşadığı Dönüşüm. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (2), s. 137-148.
- Alper, K. (2021). *Anadolu Kıyı Şeridi Neolitik Dönem Yerleşimleri Denizcilik Faaliyetleri ve Deneysel Arkeolojide İlkel Bir Deniz Aracı Üretimi ve Seyahat Çalışması*, [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Pamukkale Üniversitesi.
- Bass, G.F. (1961). *The Cape Gelidonya Wreck*. Preliminary Report, s. 267-276.
- Bass, G.F. (1962). Report Of The Underwater Excavationat Cape Gelidonya. *Türk Arkeoloji Dergisi*, XI (1), s. 7-15.
- Bass, G.,Throckmorton, B., Taylor, J.D.P., Hennssy, J.B., Shulman A.R. ve Buchholz, H.G. (1967). Cape Gelidonya, A Bronze Age Shipwreck. Transactions of the American Philosophical Society, *The American Philosophical Society Printed*, 57 (8), s. 1-177.
- Bass, G.F. (1985, Mayıs 20-24). *The Ulu Burun Shipwreck* [Sözlü Sunum]. Kazı Sonuçları Toplantısı, VII, Ankara, Türkiye.
- Bass, G.F. (1986, Nisan 6-10). *Excavations At Ulu Burun (Kaş), 1984 Campaign*. [Sözlü Sunum].Kazı Sonuçları Toplantısı IX, Ankara, Türkiye.

- Bostancı, N.K. (2007). Liman Tepe Erken Tunç Çağı II Dönemi Obsidyen Alet Üretiminde Uzmanlaşma ve Organizasyon. *Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 24 (2), s. 139-153.
- Bradford, E. (2004). *Akdeniz, Bir Denizin Portresi*. (Çev.: A. Fethi). İş Bankası Kültür Yayınları.
- Casson, L. (2002). *Antik Çağda Denizcilik ve Gemiler*. (Çev.: G. Ergin). Homer Kitabevi.
- Childe, G. (1983). *Tarihte Neler Oldu?*. Kırmızı Yayınları.
- Civgin, İ. (2014). Ön ve Erken Hanedanlar Devri'nde (MÖ. 3300-3000) Levant'ta Kurulan Ticaret Kolonilerinin Mısır Devletleşmesine Katkısı, *Journal of History Culture and Art Research*, 3 (2), s. 99-155.
- Cohen, R. (2002). Intelligence in the Amarna Letters. (R. Cohen ve R. Westbrook (Eds.), *Amarna Diplomacy The Beginnings of International Relations* içinde (s. 85-98). Johns Hopkins University Press.
- Dardeniz, G. (2015, Mayıs 11-15). *Cam Üretmek ve/veya Cam İşlemek, Anadolu'da Geç Tunç Çağı Verilerinin Bilimsel ve Arkeolojik Olarak Gözden Geçirilmesi*. [Sözlü Sunum]. 31. Arkeometri Toplantısı, Erzurum, Türkiye.
- David, J.P. (2015). *The Impact of Glassblowing on the Early-Roman Glass Industry (circa 50 B.C. A.D. 79)*. [Unpublished Ph.D Thesis]. In Archaeology Durham University.
- Davison, S. (2003). *Conservation and Restoration of Glass*. Butterworth Heinemann.
- Deloche, J. (2010). Roman Trade Routes In South India: Geographical and Technical Factors (1st cent. BC- 5th cent. AD. *Indian Journal of History of Science*, 45 (1), s. 33-46.
- Demirtaş, I. ve Çaylı, P. (2021). Tarihöncesi Dönemlerden İtibaren Obsidiyen Objeler: Güvercinkayası Örnekleri. *TÜBA-AR*, 29, s. 11-32.
- Donbaz, V. (1997). Eski Anadolu koloni Çağında Anadolu'da Ticaret Hayatı, *PALMET*, 1, İstanbul, s. 57-71.

- Dubin, L.S. (1995). *The History of Beads, From 30,000 B.C. to the Present*. Thames ve Hudson.
- Eroğlu, E. (2014). Ege Göçleri ve MÖ I. Binde Anadolu, *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1 (1), s. 55.
- Eterovi-Borzi, A. ve Serventi, Z. (2012). SOMA 2012 Identity and Connectivity. L. Bombardieri, A. D'Agostino, G. Guarducci, V. Oris ve S. Valentini (Eds.), *Eastern Adriatic Seafarers and Trade Routes in the Reflection of Eastern Mediterranean Glass Vessels found in Ancient Liburnia* içinde (s. 625), Proceedings of the 16th Symposium on Mediterranean Archaeology, Vol. II, Italy, 1-3 March.
- Fontaine, S. (2014). Maritime Roman Glass Trade: An Archaeological Case Study of Arles Harbor (France). *Journal of Glass Studies*, 56, s. 357-364.
- Forbes, R. J. (1957). *Studies in Ancient Technology*. Published by Leiden.
- Jennings, J. E. (1988). *Aeginetan Trade, 650-457 B.C.: A re-examination*. [Unpublished Ph.D Thesis]. University of Illinois.
- Jones, A. (2017). *A Portable Cosmos: Revealing the Antikythera Mechanism, Scientific*. Oxford University Pres.
- Gambin, T., Said, S., Sausmekat, M. ve Yates, P. (2021). Revisiting the Mellieha Bay Wreck: A Report on Two Seasons of Survey and Excavation. *Malta Archaeological Review*, s. 1-18.
- Garrigos, B.J., Ontiveros, C.M.A., Fernandez, M.M. ve Toniolo, A. (2005, Nisan 22-26). *Roman Amphorae from the Iulia Felix Shipwreck: Alteration and Provenance*. Proceedings of the 33rd International Symposium on Archaeometry, Amsterdam, Holland.

- Genz, H. (2006). Uluburun Gemisi, 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti. Ü. Yalçın, C. Pulak, ve R. Slotta (Eds.), *Geç Tunç Çağı'nda Levant Bölgesi'nde Zanaat ve Ticaret* içinde (s. 375-383). Ege Yayınları.
- Georgopoulos, P. (2013). Underwater Archaeology in Greece. *Mahsnews*, s. 1-8.
- Gür, B. (2014). *Miken Uygarlığı ve Akhhiyawa*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Grose, D.F. (1982). The Hellenistic and Early Roman Glass From Morgantine (Serra Orlando) Sicily, *Journal of Glass Studies*, 24, s. 20-29.
- Grose, D.F. (1989). *The Toledo Museum of Art. Early Ancient Glass*. Hudson Hills Press.
- Harden, D.B. (1968). The Canosa Group of Hellenistic Glasses in the British Museum. *Journal of Glass Studies*, 10, s. 21-47.
- Harden, D.B. (1981). *Catalogue of Grek ve Roman Glass in the British Museum Vol. I. Core- ve Rod-formed Vessels and Pendants and Mycenaean Cast Objects*. British Museum Publications.
- Henderson, J., Evans, J. ve Nikita, K. (2010). Isotopic Evidence For The Primary Production, Provenance And Trade Of Late Bronze Age Glass In The Mediterranean, *Mediterranean Archaeology and Archaeometry*, 10 (1), s. 1-24.
- Herscher, E. (1995). Archaeology in Cyprus. *AJA*, 99 (2), s. 262-294.
- Ildız, E. (2013). *Eski Çağ'da Bankacılık ve Bankerlik*. G.M. Matbaacılık ve Ticaret A.Ş.
- İzник, E. (2011). İmparator Diocletianus'un "Tavan (En Yüksek) Fiyatlar Fermanı" Edictum de pretiis Rerum Venalium. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 97-130.
- Kapitan, G. 1974. A Roman 3rd century AD shipwreck at Cape Ognina (Siracusa, Sicily), *The International Journal of Nautical Archaeology and Underwater Exploration*, 3 (1), s. 150-151.

- Knapp A.B. (2013). *The Archaeology of Cyprus: From Earliest Prehistory through the Bronze Age*. Cambridge University Press.
- Klein, D. & Lloyd, W. (2000). *The History of Glass*. Brown and Company.
- Klengel, H. (2006). Uluburun Gemisi, 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti. Ü. Yalçın, C. Pulak ve R. Slotta (Eds.), *Basra Körfezinden Akdeniz': Eski Yakın Doğu'da Ticaret* içinde (s. 369-374). Ege Yayınları.
- Koleini, F., Colomban, P., Pikirayi, I. ve Prinsloo, L. C. (2019). Glass Beads, Markers of Ancient Trade in Sub-Saharan Africa: Methodology, State of the Art and Perspectives, *Heritage*, 2, s. 2343-2369.
- Köroğlu, G. ve Köroğlu, K. (2007). Gönül Paksoy Koleksiyondan Kreaksiyona Boncuk. Ş. Paksoy (Ed.), *Sınır Tanımayan Boncuklar* içinde (32-37). Kadir Has Üniversitesi Yayınları.
- Kurul, E. (2014). Rhodos'luların Denizcilik Yasası: ΝΟΜΟΣ 'ΡΟΔΙΩΝ ΝΑΥΤΙΚΟΣ, *CEDRUS*, 2, s. 527-549.
- Kuruçayırılı, E. (2013). MÖ 2. Binde Ticaretin İşleyişi, *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, 33, s. 58-73.
- Leblond, C. (2017). Glass of the Gallo-Roman Period from Northeastern France, *Journal of Glass Studies*, 59, s. 23-46
- Leemans, W.F. (1977). The Importance of Trade. Some Introductory Remarks, *Iraq*, 39, s. 2-10.
- Lightfoot, C.S. ve Arslan, M (1992). *Anadolu Antik Camları, Yüksel Erimtan Koleksiyonu*. Ünal Offset Ltd. Şti.
- Lippi, M.M. ve Giachi, G. (2022). Pollen Content in a II Century BC Remedy from the Pozzino Shipwreck (Tuscany, Italy): Its Sources and Association with the Ingredients. *The Palynological Society*, s. 87-93.

- Markoulaki, P. (2008). *Roman Cargo Vessels: Towards an Investigation Of The Correlation Between Hull Form And Cargo Type*. [Unpublished Master's Thesis]. University of Nottingham.
- Matthaus, H. (2006). Uluburun Gemisi, 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti. Ü. Yalçın, C. Pulak ve R. Slotta (Eds), *Geç Tunç Çağı'nda Akdeniz'de Kültürler Arası İlişkiler, Ticaret ve Deniz Seferleri* içinde (s. 335-369). Ege Yayınları.
- Moorey, P.R.S. (1994). *Ancient Mesopotamian Materials & Industries, The Archaeological Evidence*. Claredon Press.
- Moran, W. L. (1922). *The Amarna Letters*. The Johns Hopkins University Press.
- Neuburg, P. (1962). *Ancient Glass*. Barrie & Rockliff Books.
- Nightingale, G. (2000). *Mycenaean Glass Beads: Jewellery and Desing*. Annales du 14e Congres de l'Association Internationale pour l'Histoire du Verre. Milano, İtalia.
- Oikonomou, A., Henderson, J., Gnade, M., Chenery, S. ve Zacharias, N. (2018). An archaeometric study of Hellenistic glass vessels: evidence for multiple sources. *Archaeol Anthropol Sci*, s. 97-110.
- Oikonomou, A. ve Triantafyllidis, P. (2018). An Archaeometric Study of Archaic Glass From Rhodes, Greece: Technological and Provenance Issues. *Journal of Archaeological Science*, XXX, 1-13.
- Özkan, S. (1995). Önasya'da Geç Tunç Çağ Ticaret Hayatında Hitit Devleti'nin Yeri. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 10, s. 211-217.
- Paynter, S. ve Jackson, C. (2018). Clarity and brilliance: antimony in colourless natron glass explored using Roman glass found in Britain. *Archaeological and Anthropological Sciences* 11, s. 1533-1551.

- Podany, A. H. (2010). *Brotherhood of Kings How International Relations Shaped the Ancient Near East*. Oxford University Press.
- Pulak, C. (1992, Mayıs 25-29). *Uluburun (Kaş) Batığı Kazısı, 1991 Kampanyası*. Kazı Sonuçları Toplantısı 14, Ankara, Türkiye.
- Pulak, C. (2005). Discovering a Royal Ship from the Age of King Tut. *Beneath the Seven Seas adventures with the Institute of Nautical Archaeology*, s. 34-55.
- Pulak, C. (2006). Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti. Ü. Yalçın, C. Pulak ve R. Slotta (Eds.). *Uluburun Batığı* içinde (s. 57-104). Gaphis Matbaa.
- Pulak, C. (2009). The Uluburun Tin Ingots and The Shipment of Tin By Sea in the Late Bronze Age Mediterranean. *TUBA-AR*, 12, s. 189-207.
- Rehren, Th. ve Freestone, I. C. (2015). Ancient Glass: From Kaleidoscope to Crystal 2015 Ball. *Journal of Archaeological Science*, 56, 233-241.
- Renfrew, C. Dixon, J.E. ve Cann, J.R. (1966). Obsidian and Early Cultural Contact in the Near East. *PPS*, 32, s. 30-72.
- Renfrew, C. ve Bahn, P. (1991). *Archaeology. Theories, Methods and Practice*. Thames & Hudson Ltd.
- Sabatino, M. (1965). *Fenikeliler*. (Çev.: S. Gül). Dost Kitabevi Yayınları.
- Scott, R.B. ve Degryse, P. (2014). Glass Making in the Geco-Roman World. I. Freestone, C. Knappett, A. Shortland, M. Sintubin ve M. Waelkens, (Eds.), *The Archaeology ve Archaeometry of Natron Glass Making* içinde (s. 15-26) . Leuven University Press.
- Shortland, A.J. ve Tite, M.S. (2000). Raw Materials Of Glass From Amarna And Implications For The Origins Of Egyptian Glass. *Arkeometry*, 42 (1), s. 141-151.

- Shortland, A.J. (2012). *Lapis Lazuli from the Kiln, Glass and Glassmaking in the Late Bronze Age*. Leuven University Press.
- Starr, G.C. (2000). *Antik Çağda Deniz Gücü*. (Çev.: G. Ergin). Homer kitabevi.
- Stern, E.M. ve Nolte, B.S. (1994). *Early Glass of the Ancient World, Ernesto Wolf Collection, 1600 BC.- AD. 50*. Verlag Gerd Hatje.
- Stern, E.M. (1995) *The Toledo Museum of Art, Roman mold-blown glass, the first through sixth centuries*. Published by Toledo Museum of Art.
- Strauss, E.J. (2006). *Roman Cargoes: Underwater Evidence From The Eastern Mediterranean*. [Unpublished Ph.D Thesis]. University of Londra.
- Tek, A.T. (2005). SERES III. Uluslararası Katılımlı Seramik, Cam, Emaye, Sır ve Boya Semineri. Karasu, B., Özen, T. A., Alanyalı, S. F. ve Yamaçlı, R. (Eds.), *Antik Dönemde Anadolu'da Cam Üretimi, The Ancient Times Glass Production in Anatolia içinde*(s. 108-123). Ongar Elektronik Baskı.
- Topic, N., Puhara, H. ve Vukovic, L. (2019). Glass from the Roman Colony of Epidaurum. *Journal of Glass Studies*, 61, s. 49-58.
- Tufanoğlu, H.E. (2017). *Antikçağ'da Batı Anadolu'da Deniz Ticareti ve Limanlar*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Turanlı, T. (1999). *The History in Our Seas Sunken Treasures of Turkey*. Yapı Kredi Yayınları.
- Triantafyllidis, P. (2009). Early Core-Formed Glass from a Tomb at Ialysos, Rhodes. *Journal of Glass Studies*, 51, s. 26-39.
- Wachsmann, S. (2009). *Seagoing Ships & Seamanship in the Bronze Age Levant. Ed Rachal Foundation Archaeology Series*. Texas A. & M. University Press.
- Weaver, J. L., McCloy, S. J., Ryan, J.V. ve Ktuger, A.A. (2012). Ensuring waste glass longevity: How studying ancient glasses can help predict the durability of vitrified nuclear waste, *American Ceramic Society Bulletin*, 95 (4), s. 18-24.

- Yağcı, E. E. (1993). *Başlangıcından Geç Antik Dönem Sonuna Kadar Anadolu'da Cam*(Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yalçın, Ü. (2006). Tarih Yazan Gemi: Uluburun. Ü. Yalçın, C. Pulak ve R. Slotta (Eds.), *Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Tarihi* (s. 21-26), Deutsches Bergbau-Museum Bochum Yayınları.
- Yener, K. A. (2010). Small Finds. K. A. Yener (Ed.), *The 2003-2004 Excavations Seasons* içinde (s. 99-107). Koç Üniversitesi Yayınları.
- Yılmaz, D. (2019). Çağlar Boyunca Üretim ve Ticaret; Prehistorya'dan Bizans Dönemi'ne, O. Dumankaya (Ed.), *Erken Tunç Çağı'nda Anadolu'da Ticaret* içinde (s. 193-210). Bilgin Kültür Sanat Yayınları.

ESKİ TÜRKÇEDEN GÜNÜMÜZE KAKI- FİİLİ VE TÜREVLERİ FROM OLD TURKISH TO THE PRESENT KAKI- VERB AND ITS DERIVATIVES

Doç. Dr. Savaş ŞAHİN*
Akdeniz Üniversitesi
savass154@gmail.com

Öz

Türkçenin tarihi devirlerinden başlayarak günümüze kadar gelen kelimelerin anlam ve şekil bakımından karşılaştırılması Türkçenin hem zenginliğini ortaya koymak hem de dille ilgili çözülmemiş bazı problemleri aydınlatmak bakımından önemlidir. Eski Türkçeden başlayarak Türk dilinin farklı dönemlerinde yaşamış, çeşitli eklerle genişletilerek şekil ve anlam bakımından kısmen ya da tamamen değişime uğramış hatta günümüz Çağdaş Türk lehçelerinde de yaşayan kelimeler Türkçenin ne kadar işlek ve canlı bir dil olduğunun göstergesidir. Eski Türkçeden günümüze kadar ulaşan kaki- fiili ve türevleri de Eski Türkçeden günümüze kadar ulaşmış, çeşitli eklerle genişletilerek varlığını korumuş, hatta günümüzde de ağızlar da yaşatılmaktadır. İnsanın temel duygularından biri olan ve psikolojik durum fiillerinden olumsuz bir duygulardan birinin ifadesi olan öfke ifade eden kelime, kelime grupları Eski ve çağdaş Türk dillerinde sayıca fazladır. Kaki- fiili de dilbilimciler tarafından mental fiil olarak ele alınmış ve bir duygu fiili olarak gösterilmiştir. Bu çalışmada kaki- fiilinin Eski Türkçeden günümüze ses, anlam ve şekil değişiklikleri gösterilmeye çalışılmıştır. Kaki- fiilinin ve türevlerinin günümüzde de yaşadığı gösterilmeye çalışılacaktır.

* ORCID: orcid.org/0000-0003-4462-9006

Anahtar Kelimeler: Kakı- fiili, kakımak, öfkenin söz varlığı, duygu fiilleri, öfke fiilleri

Abstract

The comparison of the words that have come from the historical periods of Turkish until today in terms of meaning and form is important in terms of both revealing the richness of Turkish and illuminating some unsolved problems related to the language. The words that have lived in different periods of the Turkish language starting from Old Turkish, have been expanded with various affixes and partially or completely changed in terms of shape and meaning, and even living in today's Contemporary Turkish dialects are an indicator of how busy and lively Turkish is. The verb kakı- and its derivatives, which have survived from Old Turkish, have survived from Esi Turkish to the present day, have been expanded with various suffixes, and even dialects are kept alive today. Words and word groups expressing anger, which is one of the basic emotions of human beings and which is an expression of one of the negative emotions from psychological state verbs, are numerous in ancient and modern Turkish languages. The verb kakı- has also been taken as a mental verb by linguists and shown as an emotional verb. In this study, the sound, meaning and form changes of the verb kakı- from Old Turkish to the present were tried to be shown. It will be tried to show that the verb kakı- and its derivatives are still alive today.

Key words: Kakı verb, kakımak, the words of the anger, emotions verb

Giriş

Duygu, “zihinsel süreçte algı, idrak ve irade ile döngüsel bir biçimde etkileşimde olan, kültürden kültüre ya da kişiden kişiye farklılıklar gösterebilecek düzeyde öznel olan bir olay ya da durum karşısında kişinin geçirdiği ruhsal değişiklikler” şeklinde tanımlanabilir (Seçkin, 2020:61). Croft emotion verbs “duygu fiilleri” (Croft, 1993:55), Levin fiil tasnifleriyle ilgili çalışmasında duygu fiillerini psikolojik durum fiilleri “psych-verbs/verbs of psychological state”; Melek Erdem etki “affection” fiilleri (Erdem, 2004:942) Savaş Şahin “duygu fiilleri” (Şahin, 2012:50), Hüseyin Yıldız “psikolojik durum fiilleri” ana başlığı altında incelediği duygu fiillerini “anlıkt tepki bildiren fiiller” ve “süreç içinde gelişen fiiller” olmak üzere iki ana başlığa ayırmıştır (Yıldız, 2016:257-

259). Öfkelenmekle ilgili fiiller dilbilim çalışmalarında mental fiil olarak ele alınmış olup genellikle duygu fiilleri başlığı altında incelenmiştir.

“Öfke; engellenme, saldırıya uğrama, tehdit edilme, yoksun bırakma, kısıtlama vb. gibi durumlarda hissedilen ve genellikle, sebep olan şeye ya da kişiye yönelik şu ya da bu biçimde saldırgan davranışlarla sonuçlanabilen oldukça yoğun olumsuz bir duygu” olarak tanımlanmaktadır.” (Budak, 2003:359). Öfke duygusu ruh hâlinin olumsuz bir yansıması olup öfke ifade eden fiiller dünyadaki dillerde olduğu gibi Türkçede de çeşitli kelimelerle adlandırılmıştır. Türkçede öfke duygusunu ifade etmek için kullanılan fiillerden biri olan kakı- “kızmak, öfkelenmek” Eski Uygur Türkçesi döneminden başlayarak günümüz Çağdaş Türk Lehçeleri yazı ve konuşma dillerinde, Türkiye Türkçesi ağızlarında, tarihi metinlerde çeşitli türevleriyle kullanılmış ve kullanılmaya devam etmektedir.

Kakı- fiilinin kak “sert, kuru şey” kelimesinden isimden fiil yapma eki olan +ı ekiyle (Gabain, 2007:48) kakı- şekline geçtiği kanaatindeyiz. Yani fiil somut bir kelimedenden anlam genişlemesiyle soyut bir anlama geçmiştir. Clauson (1972:608), *kak* kelimesinin genel anlamının “kuru şey” olduğunu belirtmiştir. Radloff (1899-II:56-61) *kak* kelimesinin anlamını “kuru, kurak, sert, çıplak” olarak vermiştir. Radloff kakı- fiili ve türevleriyle ilgili verdiği bilgiler şöyledir: kakı- (Osm.) “sinirlenmek, öfkelenmek”, kakın- “sinirlenmek”, kakır- “boğazını temizlemek”, kakırık “balgam”, kakıt- “sinirlenmek, heyecanlandırmak, telaşlandırmak, kızdırmak”, kakış- “kavga etmek”, kakıştır- “dövüştürmek”, kakım “gücenme”.

Clauson (1972:609) *kakı-* ve türevleriyle ilgili olarak şu açıklamayı yapmıştır: *kakı-* “öfkelenmek, sinirlenmek, birine kötü davranmak” Hak. Ol andan kakıdı “O ona öfkelenildi.” Kaş. kakır-, Arg. Kakıyur, Xwar XIV kakı- “öfkelenmek”, Tkm. Kakı- İd. Kakı-, Bul. Kakı- Osm. Kakı- “öfkelenmek, azarlamak” TTS kakı-; kakı-fiilinin -t fiilden fiil yapma ekiyle genişlemiş şekli olan *kakıt-* için “öfkelenmek, sinirlendirmek” Xak. Ol anı kakıttı. Kaş. (kakıtur, kakıtmak) Xwar XIV kakıt- “sinirlendirmek” ; kakığ “öfke”.

Melek Özyetgin *Kitâbu'l-İdrâk li Lisâni'l-Etrâk Fiil* çalışmasında *kakı-* ile ilgili şu bilgileri vermiştir: *kakı-* Köktürkçe-Uygur *kakı-* “kızgın olmak, *Divanü Lûgat-it-Türk'de* *kakı-* “birine kızmak, öfkelenmek”, *Nehcü'l-Feradis'te* *kakı-* “korkutmak”, Hüsrev ü Şirin'de *kakı-* “öfkelenmek”, *Kitâb-ı Mecmû u Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mogolî'de* *kakı-* “öfkelenmek”, Osmanlı Türkçesi'nde *kakı-* “öfkelenmek, kızmak, itiraz etmek, karşı gelmek, azarlamak, takdir etmek”, Anadolu ağızlarında *kakı-* “öfkelenmek, darılmak, kızmak”, Kıpçak Lehçelerinden Tatar, Başkurt, Kırgız, Kazak, Karakalpak, Nogay, Karaçay-Malkar, Kumuk ve Karay Türkçelerinde *kakı-* şeklinde geçtiğini belirtmiştir (Özyetgin, 2001:489). Hülya Arslan Erol *Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine Anlam Değişmeleri* adlı çalışmasında *kakı-* fiilini “(birine) sinirlenmek, küfretmek” anlamını verip fiilin Eski Anadolu Türkçesi sonuna geldiğinde anlamında genişleme olduğunu söylemiştir (Erol, 2008:308-309). Hamza Zülfikar *Kullanım Dışında Kalmış Türkçe Fiiller* adlı makalesinde meslektaşlarının bazı fiillerle birlikte “bağırarak, öfkelenip söylenmek” anlamındaki *kakımak* fiilinin birer ölü fiil olarak kabul ettiklerinden bahseder (Zülfikar, 2014:15).

Bu çalışmada ilk örnekleri Eski Türkçede tanıklanan *kakı-* fiilinin türevleri gösterilmiştir. Eski Türkçe dönemi eserlerinden başlayarak çağdaş Türk lehçeleri de dâhil olmak üzere *kakı-* fiilinin anlam değişimi, fiilin hangi lehçelerde yaşadığının tespit edilmesine, türevlerine ve türevlerindeki ses değişimlerine değinilmiştir. Arkaik bir kelime olan *kakı-* fiilinin günümüzde de yaşadığı gösterilmeye çalışıldı.

1. *Kakı-* Fiili ve Türevleri

En erken Eski Uygur Türkçesi döneminde tespit edilen *kakı-* fiili; *kakı-* ‘kızmak, öfkelenmek’ *kakı-* ‘öfkelenmek’ Ay.U-II 269, ‘sinirlenmek’ Ay. A 314, ‘kızmak, öfkelenmek’ Ay.T 669; *kağı-* ‘öfkelenmek’ Ay.B 73 | *kakı-* Ay.K 515, *kakı-* “to be angry (with someone Abl.), to abuse” EDPT 609, *kakı-* ‘öfkelenmek, sinirlenmek’ ETF 110 (Yıldız 2016:259), *kakınmak* “pişman olmak”(Caferoğlu, 1968:162) şeklinde tanıklanmıştır. *Kakı-* fiili; +g fiilden isim yapma eki ve bu ekin üzerine gelen +slz isimden

isim yapma ekiyle genişleyerek *kakıgsız* “öfkесiz, sinirsiz” (Ayazlı, 2012:314) şekline geçmiştir. Kaki- fiili -n fiilden fiil yapma ekiyle genişletilerek olumsuz bir duyguyu ifade ederek anlam genişlemesine uğramıştır: *kakın-* “darılmak, küsmek, öfkelenmek, gücenmek, incinmek, huzursuz olmak, ıstırap çekmek”, (Tulum, 2011:1094-1095). Kaki- fiilinin Eski Uygur Türkçesinde deyimleştiği örnekler de vardır: kamagun barça bir yanglıg *kakıg köngül* turgururlar... “Hepsi aynı şekilde hiddetli gönül taşırlar.” (Şen, 2017:113).

Karahanlı Türkçesi dönemi eserlerinden *Dîvânu Lugâti't-Türk'te* *kakı-* “kızmak, öfkelenmek”, *kakıg* “öfke, kızma”, *kakış-* “karşılıklı kızmak” şeklinde geçmekle birlikte fiilden fiil yapma eki -t ekini alarak *kakit-* “kızdırmak, rahatsız etmek” -g ekinin üzerine +gAn sıfat-fiil eki getirilerek *kakitgan* “devamlı kızgınlık ve bıkkınlığa sokan, kızdıran” (Ercilasun vd, 2014:677-678) şeklini almıştır.

Eski Anadolu Türkçesi dönemi eserlerinde aynı şekilde *kakı-* “kızmak, öfkelenmek, sinirlenmek, gazaba gelmek” (Timurtaş, 1994:298, Ergin, 1997:161) geçmekle birlikte yine bu dönemde de anlam genişlemesine uğramış türevleri görülür: *kakı-* “öfkelenmek, kızmak, *itiraz etmek, karşı gelmek*” (Babacan, 2017:620), *kakınç* “kakinç, başa kakılan, başa kakılan ayıp” (Ergin, 1997:161), *kakıgan* “öfkeli” (Paçacıoğlu, 2006:274). Süheyl ü Nev-Bahâr'da *kakı-* fiili ile birlikte fiilin ikinci hecesindeki kelime içi -k- sesinin başka bir örnekte sızıcılaşarak (k>ğ) ğ sesine değiştiği bir örnek belgelenmiştir: *kağı-* “kızmak, öfkelenmek”. *ki* kaytas *kağıdı* aña/ki tizcek niçün sunmaduñ su baña. “ki kaytas öfkelenendi ona/ki çabucak neden su sunmadın bana? Kaki- fiilinin isim durumundaki *kakinç* “hiddet, öfke, kızgınlık” kelimesi de yine öfke, kızgınlık manasındadır. Yine aynı eserde kagan “kızmış, kükremiş”, anlamıyla *kayıt* olunmuştur (Cin, 2012:577).

Eski Anadolu Türkçesi'nin bir diğer eseri olan Türk Edebiyatında İlk Yusuf ve Züleyhâ Hikâyesi'nde *kakı-* fiilinden -r fiilden fiil yapma ekiyle oluşan *kakır-* “öfkelenmek” fiilini (Cin, 2011:612) şekliyle belgelenmiştir. Yine aynı eserde *kakı-* fiiline -gAn sıfat-fiil ekinin getirilmesiyle *kağıgan* “öfkelenen” türevi

kullanılmıştır: Ne yumşak mum ola vü ne katı taş/ne yavlak kağıgan ne inen yavaşı (Cin, 2011:482)

Kıpçak Türkçesi dönemi eserlerinden Codeks Cumanicus'ta daha önceki anlamlarından farklı olarak öfke fiilinin olumsuz sözlü çıktıklarından olan *kakımak* "küfretme, sövme", Kitâbu Bulgatü'l-Müştâk Fî Lugatitî't Türk Ve'l Kıpçak'ta yine olumsuz bir duygu anlamı kazanarak *kakı-* "elem vermek, acı vermek" anlamında, Tuhfetüz Zekiyye'de *kakı-* "öfkelenmek, kızmak", (Toparlı vd. 2007:123) anlamlarında türevleri mevcuttur. El Kavanînü'l-Küllîye Li-Zabti'l-Lügati't-Türkiyye adlı eserde *kakı-* "kızdırmak", *kakın-* "öfkelenmek" şeklinde kayıtlıdır (Toparlı vd., 1999:110-111). Kuman Lehçesi Sözlüğü'nde *kakımak* "küfretme, sövme", *kagı-*, *kagır-* ise "azarlamak, kızmak, küfretmek" (Grönbech, 1992:87) şeklinde geçmiş olup fiil öfke duygusunun bir çıktısı olan *küfretme* anlamı da kazanmıştır.

Tarih-i İbn-i Kesir Tercümesi'nde *kakı-* "öfkelenmek, kızmak", *kakıcı* "kızgın, öfkelenen" şeklindedir: Kabil kakıdı eyitdi: "Ben seni depelerin, ta kim kız kardaşımı almayasın." didi. (39a-18) Manfaat idici ol, mazarrat idici olma ve açık yüzlü ol, kakıcı olma...(124b-2) (Yelten, 1998:333). Tarih-i İbn-i Kesir Tercümesi'nde geçen *kakıcı* "kızgın, öfkelenen" kelimesi *kakınç* "karşısındakinin kusurunu yüzüne vuran" iken ses değişimiyle *kakıcı* olmalıdır: *kakınç>kakıcı*.

Harezmi Türkçesi dönemine ait olan Mukaddimetü'l-Edeb'de fiil anlam genişlemesi yoluyla yine olumsuz bir duygu fiili olan *kakı-* "korkutmak" anlamında kaydedilmiştir. Aynı eserde *kakı-* fiilinin -ş işteşlik ekiyle *kakış-* "birbirine kızmak" manasında kullanıldığını görüyoruz (Yüce, 1988:133). *Kakıdı* anga ol neme birle, korkıtdı anı ol nerse birle... "Korkuttu onu o şeyle, korkuttu onu eşya ile... 41/2 (Yüce, 1988:38).

17 Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı adlı eserde öfkelenmek anlamının yanında incinmek, küsmek anlamında da kullanıldığı görülür: *kakı-* "azarlamak, başa kakmak, serzeniş etmek, darılmak, incinmek, küsmek, kin gütmek, ıstırap çekmek". Yine aynı eserde -n ve -t fiilden fiil yapma ekleriyle genişlemiş şekilleriyle isim şekillerinin de varlığını tespit ediyoruz: *kakın-* "darılmak, küsmek,

öfkelenmek, gücenmek, incinmek, huzursuz olmak, ıstırap çekmek”, *kakit-* “öfkelenmek, incitmek, hatırını kırmak, incitmek, rencide etmek” *kakmak* “öfke, gazap, dargınlık, huzursuz olmak”, *kakmak* “öfkelenmek, darılmak, hışma gelmek, gazap etmek, huzursuz olmak, darılmak, incinmek” , *kakımak* “öfke, gazap, hışım, incinme, küsme” (Tulum, 2011:1094-1095).

Çağatay Türkçesinde *kaķı-* “darılmak, azarlamak, dürtmek”, *kakısla-* “nefret etmek, lanetlemek”, *kakı-* “kızmak, sinirlenmek” şeklinde fiil *kaķalağan* “çok fazla haykıran” *kaķıganlık* “dargın, gücenmek, kızgın, çabuk sinirlenen, ahlâksız, hiddet ve kızgınlıkla neticeyi düşünmeden saldıran, intikam alan, oç alan, suçluya ceza veren, gamlılık, kederlilik” şekilleri mevcuttur (Erbay, 2008:303-305; Erbay, 2012:200). Fiilin isim şekline dönmesiyle bu dönemde incinmek, gücenmek anlamının korunduğu yine anlam genişlemesi yoluyla *nefret etmek*, *lanetlemek*, *ahlâksız* anlamlarını da kazanmıştır.

2. Çağdaş Türk Lehçelerinde Kaki- Fiili ve Türevleri

Kaki- fiili ve türevleri günümüzde Çağdaş Türk lehçelerinin bazı ağızlarında ve yazı dillerinde yaşamaktadır. *Yeni Uygur Türkçesinde kakildaş* “bağırma, ötme”, *kakvaş* “homurdanan yaşlı kadın”, *kakvaşlık* “homurdanma, hırçınlık” (Necip, 2013:217) şeklinde isim; *kakilda-* “bağırma, ötmek” şeklinde fiil türevleri tespit edilmiştir.

Karaçay-Malkar Türkçesinde kak- fiilinin yapım ekleriyle genişletildiği ya da birleşik fiil olarak kullanıldığı, fiilin anlamının genişlediği görülür: *kağın etmek* “azarlamak, haşlamak, paylamak”, *kağınlamak* “azarlamak, haşlamak”, *kağın-sogun etmek* “haşlamak, azarlamak, paylamak”, *kakdı-sokdu etmek* “azarlamak, paylamak; alay etmek, dalga geçmek”. Kak- fiiline fiilden fiil yapma eki olan -ş getirilerek fiil anlam genişlemesiyle *dövüşmek*, *vuruşmak* anlamı kazanmıştır: *kağış-* “dövüşmek, vuruşmak”, *kağışdır-* “vuruşturmak, dövüştürmek, birbirine çarpmak” (Tavkul, 2000:236).

Özbek Türkçesinde halk ağzında *kakı-* “öfkelenmek”, *kakinç* “öfke”, *kakışmak* “tartışmak”, *kakıştırtmak* “tartıştırmak, kızıştırmak” (Yusupova, 2018:304) olarak yaşamaktadır. Kazak

Türkçesinde halk ağzında *kakımak* “yüzüne vurmak, utandırmak, gözüne sokmak, utandırmak, vurmak, bağırarak” şeklinde (Bayniyazov vd., 2007) açıklanmıştır. Kazak Türkçesinde öfkenin dışavurumu olan bağırarak eyleminin adı olmuştur. Kırgız Türkçesinde кагылжы- (kagılçı): nefret edilme, bir şeye girişmeden çekilme, uzaklaşma. кагылт- (kagılt): kagıl- fiilinin ettirgen çatısı. кагыш- (kagış) мес. çarpışma, kavga etme” (Mukaşyeva, 2002:542) şeklinde ağızlarda yaşamaktadır.

Oğuz grubu Türk lehçelerinden olan Türkmen Türkçesinde de isim ve fiil şekilleriyle anlam genişlemesine uğramıştır. Türkmen Türkçesinde birleşik fiil şeklindeki kullanımlarının çeşitliliği ise dikkat çekicidir. Türkmen Türkçesinde kakı- fiili yukarıda gösterdiğimiz öfkelenmek anlamından farklı olarak *korkmak*, *bağırarak-çağırarak*, *bir durumdan hoşlanmamak* anlamlarında da kullanılmaktadır: *kakın-* “bir şeyden korkmak” (Kıyasova vd. II, 2016:12), *kakın-* “sinir krizine girmek” (Tekin vd. 1995:391), *kakınla-* “sinir nöbeti geçirmek” (Tekin vd. 1995:391), *kakın tutmak* “sarası tutmak, isteri nöbeti tutmak” (TDS, 1962:687), *kakını tutmak* “öfkeyle bağırarak çağırarak” (Kıyasova vd. II, 2016:12), *kakınıñ atlanmak* “cinleri tepesine çıkmak, cinlenmek, öfkelenmek, sinirlenmek, hiddetlenmek, kızmak kafası bozulmak” (TDDFS, 1976:240), *kakınıñ düşmek* “1. Bütün dikkatini bir şey üzerinde toplamak, kendini tamamen bir işe vermek, yaptığı işten başka hiçbir şeyi gözü görmemek. 2. Öfkelenmek, hoşnut olmamak, beğenmemek, sarmamak, açmamak.” (TDDFS, 1976:240), *kakış-kukış etmek* “öfkeyle bağırarak çağırarak” (TDDFS, 1976:240).

3. Türkiye Türkçesi Ağızlarında Kakı- Fiili ve Türevleri

Kakı- fiili Derleme Sözlüğü’nde *kakımak/kakınmak* “öfkelenmek, darılmak, kızmak” şeklinde tanımlanmıştır. (Derleme Sözlüğü, VIII:2602). *Tarama Sözlüğü’nde* yapım ekleriyle genişletilen ekin türevleri şunlardır: *kakığan* “öfkeli, hiddetli” *kakığan eylemek* “hiddete sevk etmek, öfkelenmek, asabını bozmak”, *kakığanlık* “öfkeli” *kakı-* (kahımak) “öfkelenmek, kızmak”, *kakımaklı* “gazaplı, hiddetli”, *kakırlan-* “hiddetlenmek, öfkelenmek, kızmak”, *kakıt-* “öfkelenmek, kızdırmak”, *kakıyu*

çağırmaq “hiddetle haykırmak” *kakınmaq* “gazaba uğramak”, *kakıy* *çağırmaq* “hiddetle haykırmak” (Tarama Sözlüğü, 2009:2164-2165). Tarama Sözlüğü’nde *kakınç* “hiddet, öfke, sitem, serzeniş” (2009:2166-2172) olarak tanımlanmıştır:

Kızından çün işitmedi şeh cevap

Kakınç oduna bağı oldu kebab (Süh. XIV. 144)

Benim başıma *kakınç* kakarlar...

Hay *kakınç*lu er sen bunda neylersin. (Hamza. XIV-XV. 54, 273)

Gördi kim Ebumüslim beyleri *kakınç* ile üstüne yürüdü.
(Müslim. XV. 235)

Allahü Teâlâ kâirlerin *kakınç*larını yine kendülere reddeyledi, hiç hayra yetişmediler. (Kesir. XV. 91)

Zira senden ümidi olana *kakınç* etmek, ben dahi umucuyam demek olur (Kab. XV. 67).

Kakınç ile belürtüp çin-i ebrû

Ayan etti melâmet eksidüp rû (Mih. XV. 187).

Günümüzde ağızlarda ve lehçelerde yaşayan *kakıç/kakınç/gahınç/kakınç* *kak-/kaki* *kak*-fiillerinin *kakı*-“öfkelenmek, kızmak” fiilinin türevleri olduğu kanaatindeyiz. Süheyl ü Nev-Bahâr’da tespit edildiği üzere *kakınç* kelimesi Eski Anadolu Türkçesinde “hiddet, öfke, kızgınlık” (Cin, 2012:577) anlamında kullanılmıştır. Dede Korkut’ta *kakınç* “başa kakılan, başa kakılan ayıp” olarak kayıtlıdır (Ergin, 1997:161). Azerbaycan Türkçesi’nde *gahınç* “başa kakılan şey, ayıbını yüzüne vurmak” (Altaylı I, 1994:442) anlamındadır. Türkçe Sözlük’te *kakınç*, -cı kelimesinin halk ağzında “öfke, kızgınlık” manasında olduğu gösterilmiştir (sozluk.gov.tr).

Emirdağ ağzında *kakıç* “öfke, kızgınlık, *kakınç*” şeklinde tanımlanmıştır: Boşuna uğraşmayın herkesin herkişe yetecek kadar *kakıcı* var bu köyde.” *Kakıç* *kakmak* “öfke, hiddet, kızgınlıkla karşısındakine o kişinin/yakınlarının/sülalesinin kötü yönlerini, kötülüklerini söylemek” (Ben ona el ar saydım demedim, diyemedim emme o bildiği *kakınç*ların hepsini sıraladı arka arkıya) (Türkmen vd., 2018:275). Erzurum İli Ağızlarında *gahınç* fiili *baş* kelimesi ile deyimleşmiştir:*baş* *gahınç* “yapılan bir iyiliği

yüzüne vurmak, kötü konuşmak” (Gemalmaz, 1995:117). Azerbaycan Türkçesinde başına gahınç etmek birleşik fiili Erzurum İli Ağızlarında olduğu gibi “yaptığı iyiliği başına kakmak, yüzüne vurmak” anlamındadır (Altaylı, 1994:442). Derleme Sözlüğü’nde geçen kakı kak-, kakıçla- fiilleri de “yaptığı iyiliği yüzüne vurmak” şeklinde tanımlanmıştır (Derleme Sözlüğü, VIII:2602).

Sonuç

Eski Türkçe dönemi metinlerinden beri takip edebildiğimiz kakı- fiili kak kelimesine +ı fiilden isim yapma eki getirilerek oluştuğu kanaatindeyiz. Bu fiilin yapım ekleriyle genişletilmiş şekilleri Türkçenin her döneminde kullanılmış olmakla birlikte günümüzde Türkmen, Özbek, Kazak, Karaçay-Malkar lehçelerinde yaşadığı tespit edilmiştir. Azerbaycan ve Türkiye Türkçesinde kakınç kak-/gahınç- kak- şekliyle yaşamaktadır. Çağdaş yazı ve konuşma dillerinde de çeşitli türevleriyle kullanılan kakı- fiili anlam genişlemesi ve değişimi yoluyla olumsuz duygu ifade eden başka anlamlar da kazanmıştır. Örneğin fiil, Harezmi Türkçesinde ve Türkmen Türkçesinde korkutmak anlamında kullanılarak anlam değişimine uğramıştır. Kakı- fiili ve türevleriyle ilgili tespit edebildiğimiz isim ve fiil şekilleri anlamlarıyla birlikte şunlardır: *kakı-* “öfkelenmek, sinirlenmek”, *kağı-* “öfkelenmek”, kakınmak “pişman olmak” *kakır-* “öfkelenmek” *kağıgan* “öfkelenen” *kakı-* “küfretme, sövme”, *kakıg* “öfke, kızma”, *kakış-* “karşılıklı kızmak”, *kakıt-* “kızdırmak, rahatsız etmek”, *kakıtgan* “devamlı kızgınlık ve bıkkınlığa sokan, kızdıran”, *kakı-* “öfkelenmek, kızmak, *itiraz etmek, karşı gelmek*”, *kakınç* “kakınç, başa kakılan, başa kakılan ayıp”, *kakıgan* “öfkeli”, *kakınç* “hiddet, öfke, kızgınlık”, *kakır-* “öfkelenmek”, *kakın-* “darılmak, küsmek, öfkelenmek, gücenmek, incinmek, huzursuz olmak, ıstırap çekmek”, *kakıt-* “öfkelenmek, incitmek, hatırını kırmak, incitmek, rencide etmek” *kakmak* “öfke, gazap, dargınlık, huzursuz olmak”, *kakmak* “öfkelenmek, darılmak, hışma gelmek, gazap etmek, huzursuz olmak, darılmak, incinmek”, *kakımak* “öfke, gazap, hışım, incinme, küsme”, *kakımak* “küfretme, sövme”, *kakı-* “elem vermek, acı vermek”, *kakışla-* “nefret etmek, lanetlemek”, *kağalağan* “çok fazla haykıran”,

kağırganlık “dargın, gücenmek”, *kakırganlık* “kızgın, çabuk sinirlenen, ahlâksız”, *kakildaş* “bağırma, ötme”, *kakvaş* “homurdanan yaşlı kadın”, *kakvaşlık* “homurdanma, hırçınlık”, *kakilda-* “bağırma, ötme”, *kağın etmek* “azarlamak, haşlamak, paylamak”, *kağınlamak* “azarlamak, haşlamak”, *kağın-sogun etmek* “haşlamak, azarlamak, paylamak”, *kakdı-sokdu etmek* “azarlamak, paylamak; alay etmek, dalga geçmek”, *kağışdır-* “vuruşturmak, dövüştürmek, birbirine çarpmak”, *kakımak* “yüzüne vurmak, utandırmak, gözüne sokmak, utandırmak, vurmak, bağırma”, *kağılcı* “nefret edilme, bir şeye girişmeden çekilme, uzaklaşma”, *kaki-* “korkmak, bağırma-çağırma, bir durumdan hoşlanmamak”, *kakın-* “bir şeyden korkmak” *kakın-* “sinir krizine girmek”, *kakınla-* “sinir nöbeti geçirmek”, *kakın tutmak* “sarası tutmak, isteri nöbeti tutmak”, *kakını tutmak* “öfkeyle bağırıp çağırma”, *kakınıñ atlanmak* “cinleri tepesine çıkmak, cinlenmek, öfkelenmek, sinirlenmek, hiddetlenmek, kızmak kafası bozulmak”, *kakınıñ düşmek* “öfkelenmek, hoşnut olmamak, beğenmemek, sarmamak, açmamak.”, *kakış-kukış etmek* “öfkeyle bağırıp çağırma”, *kağığan eylemek* “hiddete sevk etmek, öfkelenmek, asabını bozmak”, *kağırganlık* “öfkeli”, *kakımaklı* “gazaplı, hiddetli”, *kakırlan-* “hiddetlenmek, öfkelenmek, kızmak”, *kakıyu çağırma* “hiddetle haykırmak” *kakınmak* “gazaba uğramak”, *kakıyu çağırma* “hiddetle haykırmak”. Başlangıçta öfkelenmek, sinirlenmek anlamı olan *kaki-* fiili çeşitli eklerle genişletilerek zaman içinde utandırmak, hiddetle bağırma, darılmak, incinmek, korkmak, ahlâksızlık vb. anlamlar kazanmıştır.

Kaynakça

- Altaylı, S. (1994). *Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: MEB Yayınları.
- Ayazlı, Ö. (2012). *Altun Yaruk Sudur IV. Kitap Karşılaştırmalı Metin Yayını*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Babaniyazov, A., Bayniyazov, C. (2007), *Türkiye Türkçesi-Kazak Türkçesi Sözlüğü*. (Ed. Kenan Koç), Almatı.

- Budak, S. (2003). *Psikoloji Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Clauson, S. G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. London: Oxford University Press.
- Cin, A. (2011). *Türk Edebiyatında Yusuf ve Züleyhâ Hikâyesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Cin, A. (2012). *Süheyl ü Nev-Bahâr*, Konya: Eğitim Yayınevi.
- Derleme Sözlüğü (Komisyon) (1993). *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, VIII. Cilt*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Cin, A., Genç S. (2019). *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü’nün Ters Dizimi*. Şule Yayınları.
- Erbay, Fatih (2008). *W. Radloff’un “Oput Slovarya Tyurskih Nareçiy” Adlı Eseri ve Eserde Geçen Çağatay Türkçesine Ait Kelimelerin İncelenmesi*. Doktora Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Türk Dili Bilim Dalı.
- Erbay, F. (2012). *W. Radloff’un Çağatay Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Palet Yayınları.
- Ergin M. (1997). *Dede Korkut Kitabı (İndeks-Gramer)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tarama Sözlüğü (Komisyon) (2009). *IV. Cilt, K-N*, Ankara: TDK Yayınları.
- Erol, H. A. (2008). *Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine Anlam Değişimleri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gabain A. V. (2007). *Eski Türkçenin Grameri. (Çev.: Mehmet Akalın)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gemalmaz, E. (1995). *Erzurum İli Ağızları*. III. C., Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Grönbech K. (1992). *Kuman Lehçesi Sözlüğü, Codeks Cumanicus'un Sözlük Dizini*. (Çev. Kemal Aytaç), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Hamzayev, M. YA. (1962). *Türkmen Dilinin Sözlüğü*. Aşgabat: Turkmen SSR Ilımlar Akademiyası Neşriyatı.
- Kıyasowa, G., Geldimıradow, A., Durdıyew, H. (2016), *Türkmen Dilinin Düşündürüşli Sözlüğü, Cilt I,II*. Aşgabat: Türkmen Döwlet Neşriyat Gulluğı.
- Kúnos, D. (1902). *Şeyh Suleyman Efendi's Çağatay-Osmanisches Wörterbuch*. Mit Unterstützung der Ungarischen Akademie der Wissenschaften, Budapest.
- Mukayeva Aida (2012). *Kırgız Tilinin Tüşündürüş Sözdüği*. Yüksek Lisans Tezi:Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi.
- Necip, E. N. (2013). *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*. (Çev.: İlkil Kurban), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özyetgin, M. (2001). *Kitâbu'-l İdrâk li Lisâni'l-Etrâk Fiil: Tarihî-Karşılaştırmalı Bir Gramer ve Sözlük Denemesi*. Ankara: Köksav.
- Paçacıoğlu, B. (2006). *VIII-XVI. Yüzyıllar Arasında Türkçenin Sözcük Dağarcığı*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Radloff, W. (1899). *Opıt Slovarya Tyurkskih Nareçiy (Versuch eines Wörterbuches der Türk Dialekte)*. S. Petersburg.
- Seçkin, K. (2020). *Eski Türkçe Metinlerden Örnekle Mental Fiil Teorisi*. Konya: Palet Yayınları.
- Şen, S. (2017). *Eski Türkçenin Deyim Varlığı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Timurtaş, F. K. (1994). *Eski Türkiye Türkçesi, Gramer-Metin-Sözlük*. Ankara: Enderun Kitabevi.
- Tavkul, U. (2000). *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin Talat, Ölmez Mehmet, Ceylan Emine, Ölmez Zuhâl, Eker Süer (1995), *Türkmençe-Türkçe Sözlük*. Ankara: Simurg Yayınları.

- Toparlı R., Çöğenli M. S., Yanık Nevzat H. (1999), *El Kavanînü'l-Küllîye Li-Zabti'l-Lügati't-Türkiyye*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Toparlı R., Vural H., Kanatlı R., (2007). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tulum, Mertol (2013). *Meninski'nin Thesaurus'u ve XVII. Yüzyıl İstanbul Türkçesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türkmen, Ş., Özcan T. (2018). *Örnekleriyle Emirdağ Ağzı*. Ankara: Öz Baran Ofset.
- Yelten M. (1998). *Tarih-i İbn-i Kesir Tercümesi (Giriş, İnceleme, Metin, Sözlük)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- YILDIZ, Hüseyin (2016). *Eski Uygurcada Mental Fiiller, Gazi Üniversitesi*. Doktora Tezi: Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Türk Dili Bilim Dalı.
- Yusupova, N. (2018). *Türkçe-Özbekçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yüce, Nuri (1988). *Mukaddimetü'l-Edeb, Giriş-Dil Özellikleri, Metin-İndeks*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Zülfikar, H. (2014). Kullanım Dışında Kalmış Türkçe Fiiller. *Türk Dili*, 2014(3), s.14-20.

YAYIN TANITIM/BOOK REVIEW

Tatar Kırılmış, İlknur (2019), *Modern Hikâyede Kutsalın Kuruluşu*. Ankara: Akademisyen Kitabevi, 132 s.313-318, ISBN: 978-605-258-354-8

Esranur KARAÇENGEL*
Ondokuz Mayıs Üniversitesi
esranurkaracengel@gmail.com

“Modern Hikâyede Kutsalın Kuruluşu”, akademisyen yazar Doç. Dr. İlknur Tatar Kırılmış’ın “Türk Edebiyatında Tarihi Romanlar” (2015), “Yaşar Nezihe Bükülmez” (2014) adlı iki araştırma kitabının ardından 2019 yılında hazırladığı doçentlik çalışması ve üçüncü kitabıdır. “Modern Hikâyede Kutsalın Kuruluşu”, mimetik açıdan 1950 kuşağından farklı bir biçimde hikâyenin dolayım merkezinin kasabadan şehre ya da şehirden taşraya doğru kayması ve değişmesi üzerine kuruludur. Tanıma, tanınma arzusu ile kutsalı diriltmenin sancılarını çeken hikâye karakterleri eserlerin dilini şekillendirir.

Birinci bölümde, “Mimesisle İlişkisi Açısından Hikâyenin Tanımı ve Fonskiyonu” ana başlığı altında “Mimesis”, “Rene Girard’ın Mimetik Teorisi: Ben ve Öteki”, “Modern Hikâyenin Tür Olarak Üzerinde Düşünülmeye Başlanması ve Model Aldığı Dünya Arasındaki İlişkinin Belirginleşmesi” adlı üç alt başlık bulunur. İkinci bölümde “Günlük Hayatta İnsanın Binbir Hâline Yönelen Hikâye: Uzak Model”, “Biz Fikrine Öğüt Vermeye Meyilli Ulus

---

* ORCID: orcid.org/0000-0001-7880-6520

Fikrine Sığınan Hikâye: Güvenli Model”, “Kendi Mitosunu Kurmaya Çalışan Hikâye: Çözülen Model”, “Mutlak Gerçekliğin Çağrısı: Dergiler” adlı dört alt başlık vardır. “Mutlak Gerçekliğin Çağrısı: Dergiler” alt başlığı içinde “Sebilü’r Reşad ve Sırat-ı Müstakim”, “Hareket”, Büyük Doğu”, “Edebiyat Dergisi”, “Diriliş”, “Mavera” dergileri incelenir. “Hikâyenin Dil Özelliği Olarak Mimesis” adlı üçüncü bölümde “Kurmacadan Yabancılaşmaya Necip Fazıl Kısakürek: Hikâyelerim”, “Metafizik Arzu Olarak Kutsalın Hikâyedeki Görüntüleri Sezai Karakoç: Meydan Ortaya Çıktığında”, “Hikâyeden Öyküye Rasim Özdenören: Hastalar ve Işıklar” alt başlıkları yer alır.

“Mimesis” adlı alt başlıkta mimesis kavramının Antik Yunan’dan günümüze hangi aşamalardan geçtiği ve edebî metne yansıyan yüzü irdelenir. Sokrat’ın, Platon’un sanat hakikatten uzaklaştırır görüşü, Aristoteles’in sanatın olabilir olanı sunma, yeniden yaratma düşüncesi ile Homeros’tan yola çıkarak mimesisi yorumladığı belirtilir. Auerbach’ın “Tevrat”ı ve “Homeros”un eserlerini ele alarak mimesisi “gerçeklik, üslup tarihi ve realizm” (s.15) açısından 20. yüzyıla kadar nasıl değerlendirdiği ele alınır. Fatma Erkman Akerson’un Auerbach’ın eserine rehberlik etmesi için yazdığı “Mimesis’i Okumaya Başlarken” adlı eserinde Gunter Gebauer ve Christoph Wulf’un kültür, sanat, toplum açısından mimesise bakışı anlatılır.

“Rene Girard’ın Mimetik Teorisi: Ben ve Öteki” adlı alt başlıkta Girard’ın mimetik teorisini öne sürdüğü “Romantik Yalan ve Romansal Hakikat” adlı eseri incelenir. Arzu üçgeni üzerinden mutlak gerçekliğin temsili, Don Kişot’la birlikte değişime uğrayarak kırılır. Böylelikle 19. yüzyıl romanında dolayım merkezi insan gerçekliğine öykünür. Mutlak gerçeklik ve onun dini, siyasi vb. temsili kurumları gözden düşürülerek gerçekliğin yeni temsili, toplumdaki yüceltilen davranış ve yaşantı modellerine öykünme arzusuna dönüşür. Söz konusu arzu bireyleri rekabete ve şiddete yönlendiren içsel dolayım ve metafizik arzu olabileceği gibi yine bireylerin başkalarından etkilenecek yarattıkları, rekabetin bulunmadığı bir arzu/ dışsal dolayım da olabilir. Roman artık bu temalar üzerine kurulur.

“Modern Hikâyenin Tür Olarak Üzerinde Düşünölmeye Başlanması ve Model Aldığı Dünya Arasındaki İlişkinin Belirginleşmesi” adlı alt başlıkta hikâyenin Arapçadan Türkçeye hangi anlamlarla aktarıldığı, Türkçede hangi türlere denk geldiği, hangi türlerle beraber anıldığı anlatılır. Türkçede ilkin bir olayın taklidi, daha sonra nakil ve tekrar manasına gelen hikâye, Tanzimat döneminde roman ile birlikte anılır. Hikâye, bu dönemde nakletme ve iyiye yöneltme niteliğini kaybetmeye başlar. Ahmet Mithat Efendi’nin “Letaif-i Rivayât” adlı hikâye kitabının ismini ve içindeki çoğu hikâyeyi gerçekte ilişkilendirmesi, öğreticiliğın yavaş yavaş ortadan kalkacağıının göstergesidir.

“Evreler” adlı ikinci ana başlık altındaki “Günlük Hayatta İnsanın Binbir Hâline Yönelen Hikâye: Uzak Model” adlı alt başlıkta “Şiir hakikati anlatmakla vazifeliyse hikâye neyi anlatmalıdır?” (s.45) sorusundan yola çıkılarak sıradan insanın anlatıldığı sade dille yazılmış “Letaif-i Rivayât” ve “Küçük Şeyler” gibi eserlerin halkı okurluğa davet etmesi üzerinde durulur. Tanzimat döneminde yazarın didaktik yol göstericiliği ile Müslüman Osmanlı modelini yaratma çabası, Servet-i Fünûn döneminde kaybolur. Eserin merkezinde yer alan İslam düşüncesi yerini “Fransız edebiyatının ve Avrupa kıtasının medeniyeti”ne (s.49) bırakır. Halit Ziya Uşaklıgil’in “Kar Yağarken” adlı hikâyesi zihinsel merkezin şehre kaydığının ifadesidir.

İkinci ana başlık altındaki “Biz Fikrine Öğüt Vermeye Meyilli Ulus Fikrine Sığınan Hikâye: Güvenli Model” adlı alt başlıkta Millî Edebiyat döneminin öncü hikâyecisi Ömer Seyfettin’in yapıtlarında mimesisin odağını Türk tarihine çevirdiği imlenir. Ömer Seyfettin, İslam’ı milli bilincin yaratılması, sürdürölmesi amacıyla birleştirici bir unsur şeklinde kullanır. Halide Edip Adıvar, Yakup Kadri Karaosmanoğlu vatan temini ferdi duygularının önüne koyar. Mehmet Akif Ersoy hayatı yansıtan tahkiyeli şiirlerinde bilginin merkezinin İslâm’dan uzaklaştığını vurgular. Güvenli model, şehitlik makamıyla yüceltilen güvenlik arzusunun edebiyatta mimesisin merkezi olmasıdır.

İkinci ana başlık altındaki “Kendi Mitosunu Kurmaya Çalışan Hikâye: Çözölen Model”de Yusuf Has Hacib, Âşık Paşa, Ali Şîr

Nevâî'nin eserleriyle hikâyenin edebi dili temellendirilir. Söz konusu edebi dil, “doğru söz söyleme kaygısı”ndan ve “ahlak yönünden bireyi medeniyetin merkezinde tutma”ktan (s.59) uzaklaşarak Samipaşazade Sezai'yle yönünü Batı'ya çevirir. Ayrıca, Ahmet Mithat Efendi'yle toplumu aydınlatma işlevini üstlenir. Bu dönemde aklın öne çıktığı, bireyin oluşumunu ve özgürlüğünü ele alan sosyal temalar işlenir. Ahmet Mithat Efendi ise dini hayatın nüvesinden tamamen kopmaz. Mehmet Akif Ersoy'un manzum hikâyelerinde, Nurettin Topçu'nun, Necip Fazıl Kısakürek'in ve Tarık Buğra'nın eserlerinde İslami içeriğin varlığını farklı boyutlarda görmek mümkündür. Modernizmin yarattığı dünyaya kendinden önceki hakikat fikrini taşıyan ve karakterlerini bununla şekillendiren Tarık Buğra olur. Kutsalın yeniden metne taşınmasını önce dergilerle ardından hikâyelerle sağlar.

“Mutlak Gerçekliğin Çağrısı: Dergiler” adlı dördüncü alt başlıkta “Sebilü'r Reşad”, “Sırat-ı Müstakim”, “Hareket”, “Büyük Doğu”, “Edebiyat Dergisi”, “Diriliş”, “Mavera” dergileri ele alınır. Mehmet Akif Ersoy'un çıkardığı “Sebilü'r Reşad”, “Sırat-ı Müstakim” adlı dergilerdeki eserleri, zihinsel doğrultuda İslam'ı mimesisin merkezine koyarken hikâye kuruluşuna dair veri sunmaz. Bu çizginin devamı niteliğindeki 1939'da yayın hayatına başlayan Nurettin Topçu'nun “Hareket” dergisi ise “İslam'a dayalı yeni bir idealizm”in (s.65) peşindedir. Topçu'nun “Taşralı” adlı hikâyesinde Milli Romantizm'in eleştirisi yapılarak aydın kesimin cahil addettiği taşralıları aşağılaması konu edinilir. Bahsi geçen hikâyenin içeriği kendinden sonra gelen dergilerde görülmez. Necip Fazıl Kısakürek'in adını Türk vatanının sınırlarından alan “Büyük Doğu” dergisi, İslam odağında geçmiş ile yerli olanı edebiyatla birleştirme hedefindedir. Nuri Pakdil kurucusu olduğu “Edebiyat Dergisi”nde yerellik fikrinin, “Kuran” ahlakının siyasi amaç gütmeyen edebî metne aksettirilmesi gerektiğini vurgular. 1960'ta Sezai Karakoç'un kurduğu “Diriliş” dergisinde İslam ve edebiyatı sentezleyerek gençlere, topluma ulaşma isteğiyle yola çıkar. Rasim Özdenören'in “Hasta ve Işıklar” adı altında birleştirdiği hikâyeleri bu dergide yayımlanır. 1976'da Rasim Özdenören ve Cahit Zarifoğlu'nun çıkardığı “Mavera”, bilginin

kaynağının sezgisel yönünü imleyerek İslam fikrini edebiyat düzleminde sunmayı önceler.

“Hikâyenin Dil Özelliği Olarak Mimesis” adlı üçüncü bölümde Türk hikâyesinde modernizmin -dolayısıyla şehrin- Müslüman bakışla kurgulanmasının belirli bir süreçten geçtiği vurgulanır. Taşradan şehre bakan yazarın şehrin doğurduğu “yabancılaşma, tanıma ve tanınma, kölelik ve efendilik” (s.80) kavramlarını metinsel anlamda yaratması, modern şehirde kendi değerlerini oluşturmak zorunda bırakılma ile Müslümanca yaşama arasındaki çatışma sonucu oluşur. Rene Girard’ın “ben ve öteki” sınıflaması çerçevesinde hikâyeler, karakterlerin mimesisin merkezi/ arzu nesnesi şehirle tanışması, şehre yakınlaştıkça kurgudaki gerilimin/çatışmanın artması, şehirden uzaklaştıkça gerilimin azalması üzerine kuruludur.

“Kurmacadan Yabancılaşmaya Necip Fazıl Kısakürek: Hikâyelerim” adlı alt başlıkta Necip Fazıl’ın 1965’ten sonra yazdığı hikâyelerinin öyküleme tekniğindeki ustalıklı gerilim atmosferinin dağılarak yerini tiyatro metinlerine benzer diyaloglara bıraktığına değinilir. Yazarın hakikati estetik açıdan yansıtmak için yeni bir dil, teknik bulamayışı hikâyelerini kurgu ve kurmaca açısından zayıflatır. Ayrıca şehrin insanı olan yazar, Karakoç ve Özdenören gibi ötekiliği hissetmediğinden eserlerinde hep “ben” kavramını kullanır.

“Metafizik Arzu Olarak Kutsalın Hikâyedeki Görüntüleri Sezai Karakoç: Meydan Ortaya Çıktığında”, adlı alt başlıkta dil ve söylem merkezinde taşradan kente sürüklenerek öteki konumuna düşürülen Müslüman bireyin çözülüşüne ve dirilişine şahit olunur. Hikâyelerde hakikati anlatmak için “Kuran”ı, İslam’ı hatırlatan, onunla dirilişi sağlayan şehirler, şairler, ulu pirlere, gelenekler kurguya eklenir. Kutsalı yeniden kurma çabası İslamî mimesisin şiir düzleminde hikâye düzlemine vardığı noktayı gösterir. Şehirde ötekileştirilen entelektüel dindar, Girard’ın arzu üçgenine göre öfkesini rekabete/hınca dönüştürmeden yener. Hikâyelerdeki iç konuşmalar tıpkı Dostoyevski’nin “Yeraltından Notları”nda bulunan ‘yeraltı’ tanımına uyar, anlatıcının sesini taşır. Dolayısıyla “gerçeküstü çabası olmaksızın bu hikâyeyi çağrışımın dilinden anlatmayı denemek Türk edebiyatında yeni

bir tecrübe”dir (s.95). Söz konusu kişiliğini değiştirmeyi reddederek yalnızlığa kapanan, kasabada ötekileşen bireyin sancısını açığa çıkarmaktır. Kente yürüyen öz, kasaba edebiyatının var edilmesine ışık tutar. “Portreler”de mekân yüzünü köye/taşraya dönerken çatışma oluşturacak unsurlar zayıflar.

“Hikâyeden Öyküye Rasim Özdenören: Hastalar ve Işıklar” adlı alt başlıkta Rasim Özdenören’in hikâyelerinde görülen tanıma, tanınma, yabancılaşma, köle-efendi gibi kavramların dolayım merkezi olan şehirde ortaya çıkararak göstergeye dönüştüğü belirtilir. Kasabaya uyum sağlamakta zorlanan fakat kasabada yaşamak zorunda kalan karakterler, içine düştükleri yeis ile bir nevi hastadırlar. Geleceğe yönelik hiçbir şey elde edemeyen bu insanlar, şehirde kabullenmemelerinin öfkesini birtakım eylemlerle çıkarırlar. Varoluşçuluk felsefesinin öyküde “bunalım ve çıkışsızlık” (s.105) yarattığını vurgulayan yazar, mesaj kaygısında, belirli bir forma sahip olmayan öykülerinde varoluşçuluğa karşı İslamî duyarlılığı benimser. Işık, ümidin, kasabada var olabilmenin arzusuyken kutsal modern hayatta bir türlü diriltilemez.

318

Bu kitap modern dünyada var olmaya çalışan İslamî söylemin 1940 kuşağı Türk hikâyesini mimesisin odağında nasıl dönüştürdüğünü anlatır. Kuram ve uygulama yönüyle Sezai Karakoç hikâyesinin dilini ilk kez kasabadan şehre doğru yürütür. Şehirden taşraya yönelen odak ise dolayım merkezinden uzaklaşıldığı için dingin bir yere döner. Bunun aksine Rasim Özdenören’in dolayım merkezine yaklaşan karakterleri intihar ve şiddetin içine çekilerek göstergeye dönüşürler. Yabancılaşma ve yalnızlık merkeze yaklaştıkça hikâyelerde açığa çıkar. Şehir bireyi tinsel açıdan öğütmekte ve köle-efendi ilişkisine bağlamaktadır. Modern hayatta kutsalı diriltmenin yolunu bulamayan hikâye karakterleri bir başka açıdan da bireyselliklerini kuramadan yitirirler. Yazarlar ancak “mevcut hikâye dilinden uzakta, kendi kabuğuna çekilerek” (s.126) bir anlatı modeli oluşturur. Türk hikâyesine ilk kez bu bakış açısıyla yaklaşan “Modern Hikâyede Kutsalın Kuruluşu”, sosyal bilimler alanında çalışma yapan öğrencilere, araştırmacılara değerli bir kaynaktır.

Bayraktutar, Dilek (2022). "Abdülmeçid B. Şeyh Nasuh Et-Tosyevi El Amasyavi Hayatı-Eserleri ve Menakıbu'l-Arifin ve Keramatü'l Kamilin". *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (ASOBİD)*. S. 11, s. 319-323, ISBN: 978-625-8002-70-6

KİTAP İNCELEMESİ / BOOK REVIEW

Kuşdemir, O. F. (2021). Abdülmeçîd B. Şeyh Nasûh Et-Tosyevî El Amasyavî Hayatı- Eserleri ve "Menâkıbu'l-Ârifin ve Kerâmâtü'l-Kâmilîn" -Metin-Transkripsiyon-Lügat-. Ankara: Gece Kitaplığı.

Dilek BAYRAKTUTAR*
Amasya Üniversitesi
dlkbyrktr@gmail.com

Tasavvuf düşüncesinin doğup büyümesinde tarikatlar etkin rol oynamışlardır. Tarikat büyükleri etrafında şekillenen anlatılar olan menkabeler de içerisinde bulunan toplumun kültürel değerlerini taşımaktadır. Menkabeler, kuşaktan kuşağa aktarılmakla birlikte toplumların inanç ve inanmalarının toplamını ifade etmektedir. İslamiyet ile kazanılan yeni form, anlatılar içerisinde varlığını sürdürmektedir. Bu anlatılardan biri olan menkabeler, tarikat mensuplarının saygı gösterdikleri din büyükleri çerçevesinde oluşmuş ve bugüne ulaşmıştır. Büyük Türkçe Sözlükte menkabe, dinî ve tarihî şahısların yaşamları dâhilinde davranışlarını ele alan olağanüstü hikâyeler olarak tanımlanmıştır. (s.1653) Kaya'ya göre menakıpname, menkabe kelimesinin çoğulu olmakla beraber "övünülecek güzel iş" anlamındadır ve doğaüstü güçlere sahip ermişlerin hayat

hikâyelerini ele almaktadır. (2010: 518) Menkabe kelimesi, bir şeyden haber vermek anlamına gelen Arapça "nekabe" kökünden türemiştir. Türk Halk Edebiyatının başlıca kaynakları arasında yer alan menakıpnameler, Tekke Tasavvuf Edebiyatı araştırmalarında önemli bir yere sahiptir. Menkabenin ortaya çıkması ve yayılması tasavvuf ile gerçekleşmiştir. IX. yüzyılda kullanılmaya başlanılan menkabe ya da menâkıb ifadesi, tasavvuf erkanlarının kerametlerini anlatan ve aktaran küçük hikayeler olarak tanımlanmaktadır. Öyle ki Ocak'a göre kerametler, menkabelerin temelini oluşturmaktadır. (Ocak, 2010: 27-29)

Orhan Fatih Kuşdemir, 2017 yılında SOBİDER: Sosyal Bilimler Dergisi'nde yayımladığı çalışmasında Abdülmecîd b. Şeyh Nasûh et- Tosyevî'nin hayatı hakkında genel bilgiler vererek "Menâkıbu'l-Ârifîn ve Kerâmâtü'l-Kâmilîn" adlı eserini tanıtmıştır. Bu tanıtım, menkabelerin anlaşılmasını sağlayarak Âmasıyavî'nin hayatı ve eseri hakkında daha derin bir çalışmayı gerekli kılmıştır. Öyle ki Kuşdemir tarafından 2021 yılında kaleme alınan *Abdülmecîd B. Şeyh Nasûh Et-Tosyevî El Amasyavî Hayatı-Eserleri ve "Menâkıbu'l-Ârifîn ve Kerâmâtü'l-Kâmilîn"-Metin-Transkripsiyon-Lûgat-* adlı eser, bu gereksinim sonucunda meydana gelmiştir.

Kuşdemir tarafından kaleme alınan bu eser, ön söz ile başlamakla birlikte üç bölümden oluşmaktadır. Ön söz kısmında eser hakkında bilgi verilmiş ve çalışmanın amacından bahsedilmiştir. Birinci bölümde Amasyavî hakkında genel bilgiler verilirken ikinci bölümde Amasyavî'nin "Menâkıbu'l-Ârifîn ve Kerâmâtü'l-Kâmilîn" adlı eseri üzerinde durulmuştur. Üçüncü bölümde kaynakça kısmına da yer verilmiştir. Ekler kısmına *Tasavvuf / Tarîkat / Manâkıbnâme Çalışmaları Kaynakçası ve Metin ve Tasavvuf Lûgatı* eklenmiştir.

Kitabın birinci bölümü, "Abdülmecîd B. Şeyh Nasûh Et-Tosyevî El Amasyavî -Hayatı, Edebî-Tasavvufî Kişiliği ve Eserleri" adlı başlıktan oluşmaktadır. Bu bölümde Amasyavî'nin hayatı, tasavvufî kişiliği ve eserlerinden bahsedilmektedir. Amasya-Lâdik/Lazkiye doğumlu Amasyavî'nin dedesi, Kâdirî tarikatı mensuplarından İsrâil Dede'dir. Babası ise hat ustası, Zeyniyye tarikatı erbablarından Şeyh Nasuh Efendi'dir.

XVI. yüzyıl Osmanlı limlerinden biri olan Amasyavî, Abdülmecit Efendi n ile tanınmaktadır. Yoğun olarak tefsire yönelen Abdülmecid Efendi, farklı ilim dallarında da çalışmalar yapmıştır. Ona göre tasavvuf büyüklerinin hayatları, Kur'an ve hadis yolunda şekillenmelidir. Bu sebepten çalışmalarını bu konular üzerinde yoğunlaştırmıştır. Babasının yolundan giderek Zeynlik tarikatı içerisinde yetişmiştir. Bu durum, Amasyavî'nin dinî düşünce yapısının ve tasavvufi kimliğinin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Abdülmecit Efendi'nin ismi içerisinde geçen Tosya ifadesi, bugün Kastamonu'ya bağlı olsa bile zamanında Amasya'ya bağlı bir ilçedir. Abdülmecit Efendi'nin kaynaklarda Amasya, Tosya ve Anadolu ile bağlantılı olması bu sebeptendir. Vefatına dair kaynaklarda farklı bilgiler yer almaktadır. (s.13-14)

Abdülmecit Efendi'nin Kur'an tefsiri, hadis, fıkıh, kelim, tasavvuf, menkb, İslâm tarihi, dil, Arapça eğitimi, psikoloji, farz ve nafile gibi farklı konularda çok sayıda eser yazmıştır. Yazmalar halinde bulunan *Tefsru Sreti'l-İnsan*, *Cevhiru'l-Kur'an* ve *Zevhiru'l-Furkn*, *El- Hda Ve'l-Felah*, *Pend-i Attar Tercümesi*, *Srru'n-Nzirn*, *El- Havf ve'l-Hüzün*, *Fezil'l ilm ve'l-lim*, *Mnct Levhibi'n-Nect*, *Matlab-ı A'l*, *Manzum Kssa-i oban*, *Rislet'l- Fevzi'l-Azm*, *Tezkr'n-Nsn f Tefsri Sreti Ysn* ve *Tefsru Sreti'l-Mülk*, *Araft'l-rifn* adlı eserleri araştırmacılar tarafından makale, bildiri, yüksek lisans tezi ve doktora tezi olarak çalışılmıştır. Amasyavî'nin yukarıda bahsettiğimiz eserleri dışında birçok tercüme ve telif eseri de mevcuttur. (s.14-24)

Kitabın ikinci bölümü, "*Menkabeler ve Menkbi'l-rifn ve Kerâmâtü'l-Kâmilîn*" başlığından meydana gelmektedir. Bu bölümde araştırmacılar tarafından yapılan çalışmalardaki farklı menkabe tanımları, yazılış amaçları ve araştırmacıların görüşleri hakkında bilgi verilmiştir. Menkabeler, dinî ve tarihî kimliğe sahip kişilerin hayat hikâyelerini, sözlerini konu almaktadır. Yazılış amaçları, içinde buldukları tarikat yolunda ilerleyen müritler ve temsilciler yetiştirmektedir. Bu temsilciler, tarikat savunuculuğunu yaparak kabul görülmesini sağlamaktadırlar.

Türkçe olan bu eserin tek nüshası, İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Bölümü 558 numarada 162a-217a sayfalarında kayıtlıdır. Krk Şeyhin menkabelerinin anlatıldığı

çalışmada önemli bilgiler verilmektedir. Abdülmecit Efendi, çalışmasının giriş kısmında eserin kırk bölümden oluştuğunu ve her bölümde farklı bir şeyhin olağanüstü olaylarının (keramet) anlatıldığını ifade etmiştir. Ancak kitapta 38. ve 39.babların sayfa sayıları eksiktir. Bu sebepten 38.bab'dan 40.bab'a geçilerek sonuç ve dua kısmı eklenmiştir. Her bâb, anlatılan şeyhin adı ile başlamaktadır. Ardından hangi şehirden geldiği, tarikatı, kimlerden olduğu, halk içindeki yeri ve önemi, çevresi, manevi yönü hakkında bilgiler verilmiştir. Her şeyh için anlatılan menakıp ve kerametlerden örnekler verilmiştir. Şeyhler ile ilgili verilen bilgilerin ardından her bölümde adı geçen şahıslardan, yer adlarından bahsedilmiş ve kerametler hakkında bilgi verilmiştir. (s.28-29)

Menkabeleri anlatılan şeyhler: Şeyh Ahmed bin Ebi Hasan er-Rifa', Şeyh Ebi'l-Nuceyb 'Abdilkahiri's-Suhreverdi, Şeyh Musa bin Mâhîn ez-Zuli, Şeyh Ali bin Vehbi's-Sincârî, Şeyh Ebi'l—Hasanî 'Aliyyi-İbn-i İdrisi'l-Ba'kubi, Şeyh Ebu'l Hasen 'Ali bin Hamid bin es- Sabbag, Şeyh Ebi İshak İbrâhim bin 'Ali el-Mulakkab Bi'l-A'zep, Şeyh Ebi'l-Berekât, Şeyg Ebi 'Abdillah Muhammed El-Kureşiyî, Şeyh Ebu'l-Hasan el- Cevsakî, Şeyh Halife bin Mûsâ, Şeyh Mekârimi'n-Nehr-i Hâlisi, Şeyh Kâzibu'l-Bân, Şeyh Osmân Batâyihî, Şeyh Abdurrahîm Magribî, Şeyh Ebi Medyeni'l-Magribî, Şeyh Arslan el-Dimeskî, Şeyh Hayyât bin Kays El- Harranî, Şeyh Suveydî el-Sancâriyyi, Şeyh Osmân bin Merzukî el-Kurâşî, Şeyh Ebi Muhammed bin 'Abdu'l-Basriyye, Şeyh Câkir, Şeyh Macide d-Kürdiyyi, Şeyh Matar, Şeyh Ebu Sâ'id El-Kayluyî, Şeyh Bekâ bin Battuh, Şeyh 'Abdu'r-rahman el- Tafsûnci, Şeyh 'Ali bin El-Hiytî, Şeyh 'Adiyy, Şeyh Yu'azzâ el-Magribi, Şeyh 'Akilî el- Münbicî, Şeyh Yûsuf bin Eyyub el-Hemedânî, Şeyh Hammâd Bin Müslim el-Debbâs, Şeyh Tacü'l-Ârifîn Ebu'l-Vefâ, Şeyh Mansûr el-Betâyihî, Şeyh 'Azzâzi'l-Betâyihî, Şeyh Ebu Muhammed el-Şenbekî, Şeyh Ebu Bekir bin Hevârâ, Şeyh Fudayl Bin 'İyâz, Şeyh 'Abdulkadir el-Ciylî'dir. (s.29-50)

Üçüncü bölüm, eserin asıl metninin yanında transkripsiyon metnini de içermektedir. Transkripsiyon metni bir sayfa, asıl metni bir sayfa olacak şekilde düzenlenmiştir. (s.51-273) Okuma kolaylığı sağlamak amacıyla böyle bir dizge tercih edilmiştir. Bir

sözlük, bir kitaptır. Bu felsefe ile sözlüklere önem veren Orhan Fatih Kuşdemir, *Ekler* kısmına çalışmalara fayda sağlayacak ve konunun daha iyi anlaşılmasında yardımcı olacak kapsamlı bir tasavvuf sözlüğü dâhil etmiştir. (s.292)

Anlatı geleneğinin varlığı, menkabeler gibi birçok ürünün oluŐmasını sağlayan ve sözlü kültür ağı içinde aktarımı sağlayan temel yapıdır. İslamiyet'ten önce de var olan bu yapı, insan için yeni değildir. Orhan Fatih Kuşdemir'in bu kitabı, Abdülmecid B. Şeyh Nasûh Et- Tosyevî El Amasyavî ile ilgili kıymetli bilgiler vermesi ve onun "Menkbu'l-rifn ve Kerâmâtü'l-Kâmilîn" adlı eserini açık ve net bir Şekilde ele almasıyla dikkate değer bir çalıŐmadır. Aynı zamanda bu anlatılar, halk edebiyatı ürünlerinin icra ortamlarının oluŐumları üzerindeki etkisini de gözler önüne sermektedir. Anlatılan menkabelerin kökeni kamlık sistemine kadar uzanmaktadır. Ozanın, kamın, baksının yaptığı ritüeller nasıl miti yaŐatmıŐsa bu anlatılar içerisindeki kerametler de menkabeleri canlı tutarak bugüne ulaŐmasını sağlamıştır.

Kaynakça

- Kaya, Doğan (2010). "Menakıbname". Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü. Ankara: Akçağ Yayınları. s. 518.
- Kuşdemir, Orhan Fatih (2017). Abdülmecid B. Şeyh Nasûh Tosyevî'nin Hayatı, Eserleri ve "Menkbu'l-rifn ve Kerâmâtü'l-Kâmilîn" Adlı Eseri Hakkında. *SOBİDER: Sosyal Bilimler Dergisi*, C.4 S.18, s. 305-323.
- Ocak, Ahmet Yaşar (2010). *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menkbnameler (Metadolojik Bir Yaklaşım)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Türkçe Sözlük (2011). "Menkbe/menkabe". Ankara: Türk Dil Kurumu. s.1653.